

เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย :
กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน

โดย
นางสาวเกศินี ศรีวงศ์ษา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย :
กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน

โดย
นางสาวเกศินี ศรีวงศ์ษา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**THE SPIRE - TOPPED PRASAT - TYPED CHEDI IN LAN CHANG ART OF
NORTHEASTERN THAILAND : BANGPHUN GROUP**

By

Kesineee Sriwongsa

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Art History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “เจดีย์ทรงปราสาท
ยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน ”
เสนอโดย นางสาวเกศินี ศรีวงศ์ษา เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชลี

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์สมชาย ณ นครพนม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชลี)

...../...../.....

50107202 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ : เจดีย์ทรงปราสาทยอด / ศิลปะล้านช้าง

เกศินี ศรีวงศ์ษา : เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผศ.ดร.เชษฐ
ดิษฐ์ชลี. 262 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่ม
พระธาตุบังพวน ผลการวิจัยพบว่า

1. เจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา สามารถแบ่งรูปแบบ
ออกเป็น 3 ระยะ คือ

ระยะแรก เป็นงานช่างที่สืบต่อมาจากศิลปะล้านนา ขณะเดียวกันก็มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ
อันนำไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง ได้แก่ พระธาตุบังพวนองค์เดิม และพระรัตนมรเจดีย์ ราว
ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจะย้ายราชธานีลงมายังนคร
เวียงจันทน์

ระยะที่ 2 เป็นงานช่างที่มีรากฐานของศิลปะล้านนา ผสมผสานเข้ากับกระแสวัฒนธรรม
อยุธยาที่เข้ามายังดินแดนล้านช้างในอีกรูปแบบหนึ่ง พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนรูปแบบให้กลมกลืนไปกับเอกลักษณ์
ของศิลปะล้านช้างเอง ได้แก่ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ราวพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อน
การสร้างพระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์

ระยะที่ 3 เป็นงานช่างที่มีรากฐานของศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา โดยที่มีการผสม
กลมกลืนรูปแบบให้เข้ากับศิลปะล้านช้างอยู่ก่อนแล้ว จึงทำให้เกิดรูปแบบแปลกใหม่มากยิ่งขึ้น ได้แก่ พระธาตุ
หนองสามหมื่น ราวพุทธศตวรรษที่ 23 สืบเนื่องมายังพระธาตุก่องข้าวน้อย ราวพุทธศตวรรษที่ 24 และ
พระธาตุอาณนั ราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

2. ฐานบัวเข่าพรหมและบัวเหลี่ยมซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง น่าจะปรากฏขึ้นครั้งแรก
ในเจดีย์ทรงปราสาทยอด ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิม ก่อนที่จะส่งแรงบันดาลใจให้กับเจดีย์ทรงบัว
เหลี่ยม อันมีต้นแบบที่พระธาตุศรีสองรัก หลังจากนั้นก็นิยมสืบมาในศิลปะล้านช้าง โดยที่มีการรับส่งรูปแบบ
ระหว่างเจดีย์ทั้งสองประเภทนี้ ฉะนั้น เอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างจึงถือกำเนิดขึ้นในดินแดนล้านช้างแถบ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ก่อนที่จะแพร่หลายในพื้นที่สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

3. ดินแดนแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน ครั้งหนึ่งเคยปกครองโดย
กษัตริย์ล้านช้างสลับสับเปลี่ยนกับกษัตริย์อยุธยา ทำให้กลายเป็นพื้นที่ชายแดนระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับ
อาณาจักรอยุธยา อย่างไรก็ตาม กลุ่มชนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้คงเป็นชาวล้านช้าง รวมไปถึงกลุ่ม
ช่างที่สร้างสรรค์งานศิลปกรรม ดังที่มีการผสมกลมกลืนเอารูปแบบของศิลปะอยุธยาเข้ามาเข้ากับเอกลักษณ์ของ
ศิลปะล้านช้างได้อย่างลงตัว

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

50107202 : MAJOR : ART HISTORY

KEY WORD : THE SPIRE-TOPPED PRASAT-TYPED CHEDI / LAN CHANG ART

KESINEE SRIWONGSA : THE SPIRE - TOPPED PRASAT - TYPED CHEDI IN
LAN CHANG ART OF NORTHEASTERN THAILAND : BANGPHUN GROUP. THESIS
ADVISOR : ASST. PROF. CHEDHA TINGSANCHALI, Ph.D. 262 pp.

This research is aimed to analyze the main issues on The Spire Stupa in Lan Chang Art of Northeastern Thailand. The conclusions can be summarized as follow :

1. The group of Pra That Bang Phun, The Spire – Topped Prasat – Typed Chedi in Lan Chang Art of Northeastern Thailand, is classified into 3 groups as follow;

The first period, the old Pra That Bang Phun and Rattanakara Chedi, are dated in the 16-17 Century A.D. These stupas seem to be associated with King Chaichedhatiraj moved from Laung Pra Bang, the previous capital to Vientien. The Art of Lanna, which had already influenced Lan Chang Art during that period, was also transmitted to the new capital.

The second group, Pra That Dhep Pol, north and south stupas, dated in 18 Century A.D., was constructed under the idea of artistic integration between Lanna and Ayudhya art. These stupas seem to predate Pra That Wat Nak.

The last one, Pra That Nong Sam Muen, Pra That Kong Khoa Noi, and Pra That Anon, dated in 19-21 Century A.D., also exhibits the combination of the style between Lanna, Ayudhya and Lan Chang Art. This group is the most indigenous.

2. There are 2 parts of Pra That Bang Phun exhibiting the identity of Lan Chang art viz, Kho Prom, base molding, and Bua Liam, the lotus bud at the central part of the stupa. Kho Prom and Bua Liam have been developed from Pra That Bang Phun to Pra That Sri Song Ruk, Bua Liam chedi, being popular throughout the both sides of Mekong River. Consequently, before Lan Chang Style is well-known in this area, it was firstly begun in the Northeastern of Thailand.

3. The King of Ayudhya and Lan Chang ruled alternatively in the Northeastern of Thailand. Thus the art in this area shows both of their styles.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2009

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน” นี้ เป็นการศึกษาเฉพาะด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยการเสนอแนะจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัญชลี รวมทั้งความเมตตากรุณาของท่านที่มีต่อผู้วิจัย ตลอดระยะเวลาของการทำวิจัยที่ผ่านมา ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ คณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่าน ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ในด้านต่างๆ ตลอดระยะเวลาของการศึกษา จนผู้วิจัยสามารถนำความรู้ความเข้าใจมาใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ได้สำเร็จ

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ รวมทั้งอาจารย์สมชาย ณ นครพนม ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ กรมศิลปากร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัญชลี ที่ให้ความอนุเคราะห์เป็นคณะกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์ รวมทั้งให้คำแนะนำเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เพิ่มเติมเกี่ยวกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบนมัสการเจ้าอาวาสและพระภิกษุสามเณรทุกวัด ที่ให้ความร่วมมือในขั้นตอนของการออกสำรวจเก็บข้อมูล ขอขอบคุณนางสาวอัญชลี สินธุสอน นางสาวพัชราพรรณ กะตากุล นางสาวมิ่งขวัญ ประทักษานนท์ นางสาววรรณวิมล จิตหาญ นางสาวศิริรักษ์ สุขพูล และนางสาวสาวิณี ขอนแก่น คณะร่วมเดินทางสำรวจไปยัง สปป. ลาว รวมไปถึงนางสาวณภัทร เชาว์นวม พร้อมด้วยครอบครัว และนางสาวปิริยา พิทยาวัฒน์ชัย ที่คอยช่วยเหลือในการออกสำรวจเก็บข้อมูลแถบภาคอีสานตอนล่าง ขอขอบคุณนางสาวพลอยไพลิน เทพพงษ์ ที่พิมพ์อุปสรรคมาพร้อมๆ กันจนสัมฤทธิ์ผลทั้งคู่ และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่พนักงาน คณะโบราณคดี และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่าน ที่คอยช่วยเหลือในขั้นตอนของการจัดทำรูปเล่มวิทยานิพนธ์

ขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ทุกคน (ปีการศึกษา แรกเข้า 2550 และจะจบการศึกษาพร้อมกันในปีการศึกษา 2552 นี้) รวมไปถึงพี่ๆ น้องๆ และเพื่อนสนิทมิตรสหาย ที่คอยช่วยเหลือและเป็นกำลังใจในการทำวิจัยเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณ บิดา – มารดา นายโกเมน – นางสนอง ศรีวงศ์ษา และพี่ชาย นายกิตติศักดิ์ ศรีวงศ์ษา รวมทั้งญาติพี่น้องทุกคน ที่ให้กำลังใจและสนับสนุนการศึกษาของผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณ ช่างฝีมือทุกท่าน ที่สร้างสรรค์งานศิลปกรรมให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา จนเกิดความภาคภูมิใจ พร้อมทั้งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติสืบมา สุดท้ายนี้ ขอไว้อาลัยให้แด่ นายสุพจน์ ลีศิริอนันท์ รุ่นพี่คณะโบราณคดี ที่คอยให้คำแนะนำและช่วยเหลือน้องสาวคนนี้อยู่เสมอๆ หากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้พึงมีประโยชน์ต่อท่านที่สนใจ ส่วนหนึ่งก็ขออุทิศให้แด่พี่ชายที่แสนดีท่านนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญภาพ	ญ
สารบัญแผนผัง	ด
สารบัญลายเส้น	ต
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
สมมุติฐานของการศึกษา	4
ขอบเขตของการศึกษา	4
ขั้นตอนการศึกษา	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
ข้อตกลงเบื้องต้น	6
2 การศึกษาทั่วไปเกี่ยวกับศิลปะล้านช้าง	8
ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านช้างโดยสังเขป	8
ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรสุโขทัย	8
ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนา	10
ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา	15
เจดีย์ล้านช้าง : การแบ่งกลุ่มและการศึกษาที่ผ่านมาโดยสังเขป	22
กลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง	24
กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอด	32
3 ตัวอย่างของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในศิลปะล้านช้าง	
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย	47
พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	48
พระธาตุบังพวนกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี	50
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุบังพวน	53
รูปแบบศิลปะของพระธาตุบังพวน	58
พระธาตุบังพวนกับงานบูรณะรูปแบบใหม่ (องค์ปัจจุบัน)	62

พระรัตนมรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	63
พระรัตนมรเจดีย์กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ...	64
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระรัตนมรเจดีย์	65
รูปแบบศิลปะของพระรัตนมรเจดีย์	67
พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม จังหวัดหนองคาย	71
พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์	
และโบราณคดี	72
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม	74
รูปแบบศิลปะของพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม	76
พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	83
พระธาตุหนองสามหมื่นกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์	
และโบราณคดี	84
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุหนองสามหมื่น	86
รูปแบบศิลปะของพระธาตุหนองสามหมื่น	87
พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	91
พระธาตุก่องข้าวน้อยกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์	
และโบราณคดี	92
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุก่องข้าวน้อย	93
รูปแบบศิลปะของพระธาตุก่องข้าวน้อย	95
พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	98
พระธาตุอานนท์กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี	98
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุอานนท์	99
รูปแบบศิลปะของพระธาตุอานนท์	100
4 บทบาทของศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยาที่มีต่อเจดีย์ทรงปราสาทยอด	
กลุ่มพระธาตุบังพวนในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	105
ส่วนฐานของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน	106
ความสัมพันธ์และการสืบเนื่องทางรูปแบบศิลปะ	106
ความเป็นมาของฐานบัวเข่าพรหมในศิลปะล้านช้าง	123
ส่วนเรือนธาตุของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน .	140
บัวเชิง – บัวรัดเกล้า	141
จระนำซุ้ม	174

บทที่	หน้า
พระพุทธรูป	191
ส่วนยอดของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน	197
ชั้นหลังคาลาด	197
องค์ระฆัง	208
บัวเหลี่ยม	219
สรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบของเจดีย์ทรงปราสาทยอด	
กลุ่มพระธาตุบังพวน	230
5 วิเคราะห์สรุปและข้อเสนอแนะ	243
รูปแบบศิลปะกับการกำหนดอายุเจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวน	243
เจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวนสัมพันธ์โยงใยถึงประวัติศาสตร์	249
ข้อเสนอแนะ	253
บรรณานุกรม	255
ประวัติผู้วิจัย	262

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	พระธาตุหมากโม วัดวิบูลราช เมืองหลวงพระบาง	24
2	พระธาตุวัดอาไฟ เมืองหลวงพระบาง	26
3	พระธาตุวัดหมื่นนา เมืองหลวงพระบาง	26
4	พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	27
5	พระธาตุหลวง (องค์เก่าคราวบูรณะ) นครเวียงจันทน์	27
6	พระธาตุหลวง (องค์ปัจจุบัน) นครเวียงจันทน์	27
7	พระธาตุศรีโคตรบอง เมืองท่าแขก	27
8	พระธาตุคำ นครเวียงจันทน์	29
9	ธาตุบริวารบางองค์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	29
10	พระธาตุวัดทาดหลวง เมืองหลวงพระบาง	30
11	พระธาตุวัดอาราม เมืองหลวงพระบาง	30
12	พระธาตุฝู่น นครเวียงจันทน์	31
13	พระธาตุวัดเขี้ยวค้อม จังหวัดหนองคาย	31
14	พระธาตุขามแก่น จังหวัดขอนแก่น	31
15	พระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	32
16	พระธาตุวัดสี่สะพานทเวะโลก เมืองหลวงพระบาง	34
17	พระรัตนมรเจติย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	34
18	พระธาตุบังพวน (องค์เดิม) จังหวัดหนองคาย	35
19	พระธาตุบังพวน (องค์ปัจจุบัน) จังหวัดหนองคาย	35
20	พระธาตุวัดเทพพลฯ (องค์ทิศใต้) จังหวัดหนองคาย	37
21	พระธาตุวัดเทพพลฯ (องค์ทิศเหนือ) จังหวัดหนองคาย	37
22	พระธาตุวัดนาก (ใหญ่) นครเวียงจันทน์	37
23	พระธาตุวัดหนองศรีคูณ เมืองหลวงพระบาง	39
24	พระธาตุวัดสภสิขาราม เมืองหลวงพระบาง	39
25	พระธาตุพนม (องค์เก่า) จังหวัดนครพนม	40
26	พระธาตุเรณู จังหวัดนครพนม	40
27	พระธาตุอิงฮัง แขวงสะหวันเขต	41
28	พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร	41
29	พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	44
30	พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	44

ภาพที่	หน้า
31 พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	45
32 พระธาตุสององค์ วัดป่าไผ่ เมืองหลวงพระบาง	45
33 ส่วนฐานของพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย (ถ่ายหลังวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2513)	51
34 พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	58
35 พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	59
36 พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	59
37 พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	59
38 พระธาตุบังพวนองค์ปัจจุบัน จังหวัดหนองคาย	63
39 พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	68
40 พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	77
41 พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย	81
42 พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	88
43 พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	95
44 พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	101
45 ส่วนฐาน พระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	106
46 ส่วนฐาน เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่	107
47 ลายช่องกระจัก เจดีย์วัดโลกโมฬี	107
48 ส่วนฐาน เจดีย์วัดปงสนุก เมืองเชียงใหม่	110
49 ส่วนฐานและบัวเชิง พระอุโบสถนิโครธเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	112
50 ส่วนฐานและบัวเชิง พระราชายตนะเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย.....	112
51 ส่วนฐาน พระธาตุดำ นครเวียงจันทน์	115
52 พระธาตุวัดเชียงเหล็ก เมืองหลวงพระบาง	115
53 ยอดองค์ระฆัง พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	116
54 บัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม พระธาตุดำ นครเวียงจันทน์	116
55 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์	118
56 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุวัดหนองศรีคุณ เมืองหลวงพระบาง	119
57 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุวัดสภิกขาราม เมืองหลวงพระบาง	119
58 เจดีย์ประธาน วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	123

ภาพที่		หน้า
59	ส่วนฐาน เจดีย์วัดปงสนุก เมืองเชียงใหม่	131
60	ส่วนฐาน พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	132
61	ฐานบัวเข้าพรหม ปราสาทจำลองสำริด พระวิหารวัดวิชุน เมืองหลวงพระบาง	134
62	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุวัดหนองศรีคุณ เมืองหลวงพระบาง	134
63	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุวัดสภิกขาราม เมืองหลวงพระบาง	134
64	ขาสีงห์ที่วิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	135
65	เจดีย์ประจํามุม พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	136
66	พระธาตุวัดป่าดอนธาตุ จังหวัดยโสธร	137
67	พระธาตุองค์เล็กวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร	137
68	พระธาตุบางองค์ วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง	137
69	พระธาตุวัดแสนสุขาราม เมืองหลวงพระบาง	137
70	พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	137
71	พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์	137
72	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่	142
73	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่	142
74	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่	143
75	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ .	144
76	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดมุ่มเมือง เมืองเชียงใหม่	147
77	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดปู่เปี้ย (ร้าง) เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่	148
78	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดผ้าขาวป่าน เมืองเชียงใหม่	148
79	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	150
80	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย	152
81	ซุ้มประตูโขง วัดชมพู จังหวัดเชียงใหม่	155
82	ซุ้มประตูโขง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง	155
83	กู่พระแก่นจันทน์ วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่	156
84	กู่ลาน วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่	157
85	เจดีย์วัดปันสาท (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่	157
86	กู่พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง	157
87	ซุ้มประตูโขง วัดวิชุน เมืองหลวงพระบาง	157
88	ซุ้มประตูทางเข้าสิม วัดเชียงแมน เมืองหลวงพระบาง	159

ภาพที่		หน้า
89	เจดีย์หมายเลข 26 วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	159
90	ส่วนเรือนธาตุ – ส่วนยอด พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์	161
91	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ .	162
92	เจดีย์ศรีสุริโยทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	163
93	เมรุทิศ – เมรุราย วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	164
94	ซุ้มกลาง ด้านหน้าพระอุโบสถ วัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	164
95	ซุ้มประตูโขง พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม	165
96	ซุ้มประตูโขง วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง	165
97	ซุ้มประตูทางเข้าสิม วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง	166
98	ซุ้มประตูโขง พระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์	166
99	จระนำซุ้ม พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร	166
100	ซุ้มประตู หอไตร วัดอินแปง นครเวียงจันทน์	166
101	ซุ้มหน้าต่าง หอไตร วัดอินแปง นครเวียงจันทน์	166
102	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่	168
103	ซุ้มเรือนแก้ว ภายในคูหาถ้ำที่ 1 ถ้ำสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู	170
104	ซุ้มประตูทางเข้าสิม วัดเชียงแมน เมืองหลวงพระบาง	170
105	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุอาณนั จังหวัดยโสธร	172
106	จระนำซุ้มซ้อน พระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	175
107	จระนำซุ้มลด เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่	175
108	จระนำซุ้มลด พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์	176
109	จระนำซุ้มเดี่ยว เรือนธาตุชั้นแรก พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย	178
110	จระนำซุ้ม เรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย	179
111	กู่พระแก่นจันทน์ วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่	180
112	ซุ้มประตูโขง วัดวิชุน เมืองหลวงพระบาง	180
113	ส่วนเรือนธาตุ – ส่วนยอด เจดีย์วัดบันสาท (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่	181
114	กรอบซุ้มด้านทิศตะวันตก พระรัตนมรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	184

ภาพที่		หน้า
115	กรอบชั้มนด้านทิศตะวันออก พระรัตนมรเจดีย์ วัดพระธาตุบั้งพวน จังหวัดหนองคาย	184
116	กรอบชั้มน พระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	184
117	กรอบชั้มน เจดีย์วัดป็นสาท (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่	185
118	กรอบชั้มน เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่	185
119	กรอบชั้มน อชาปาลนิโครธเจดีย์ วัดพระธาตุบั้งพวน จังหวัดหนองคาย	186
120	ส่วนยอด เจดีย์วัดป็นสาท (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่	187
121	กรอบชั้มนทรงมณฑป ชั้มนกลางด้านหน้าพระอุโบสถ วัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	187
122	กรอบชั้มนประตูทางเข้าสิม วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง	188
123	กรอบชั้มนจระนำ พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร	188
124	พระพุทธรูปปางสมาธิ พระรัตนมรเจดีย์ วัดพระธาตุบั้งพวน จังหวัดหนองคาย	191
125	พระพุทธรูปปางสมาธิ พระอชาปาลนิโครธเจดีย์ วัดพระธาตุบั้งพวน	191
126	พระพุทธรูปปางสมาธิ พระราชายตนะเจดีย์ วัดพระธาตุบั้งพวน	192
127	พระพุทธรูปนาคปรก ปางสมาธิ ริมสระมูจลินทร์ วัดพระธาตุบั้งพวน	192
128	พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระวิหาร วัดพระธาตุบั้งพวน จังหวัดหนองคาย	192
129	พระพุทธรูปปางเปิดโลก จระนำชั้มนด้านทิศตะวันตก พระธาตุวัดเทพพลข องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	194
130	พระพุทธรูปปางเปิดโลก จระนำชั้มนด้านทิศใต้ พระธาตุวัดเทพพลข องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	194
131	หลวงพ่อพระใส ปางมารวิชัย วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย	195
132	พระพุทธรูปปางเปิดโลก พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์	196
133	พระพุทธรูปปางเปิดโลก หมายเลข หพก. II / 20 พิพิธภัณฑ์หอพระแก้ว นครเวียงจันทน์	196
134	พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	196
135	พระพุทธรูปปางเปิดโลก พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	196
136	รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน	199
137	เจดีย์วัดสะตือเมือง (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่	199
138	เจดีย์ราย หมายเลข 19 วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย	199

ภาพที่		หน้า
139	ปราสาทไผชนันต์ บนรอยพระพุทธรูปประทับมุก วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่	200
140	ส่วนยอด เจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่	200
141	ส่วนยอด เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่	201
142	ส่วนยอด เจดีย์วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่	201
143	ส่วนยอด เจดีย์วัดป่าเมี่ยง เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่	202
144	ส่วนยอด พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่	202
145	ส่วนยอด เจดีย์วัดผ้าขาวป่าน เมืองเชียงใหม่	202
146	ส่วนยอด เจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดแพร่	202
147	ส่วนยอด พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	203
148	ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลย์ องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย	205
149	ส่วนยอด พระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์	205
150	ส่วนยอด พระธาตุวัดสี่สะพานหลวงเมืองหลวงพระบาง	210
151	ส่วนยอด พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	210
152	พระธาตุวัดอาโพน เมืองหลวงพระบาง	210
153	พระธาตุวัดหมื่นนา เมืองหลวงพระบาง	210
154	ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลย์ องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย	215
155	เจดีย์ศรีสุริโยทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	216
156	พระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์	218
157	พระธาตุวัดหนองศรีคูณ เมืองหลวงพระบาง	218
158	ส่วนยอด เจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่	220
159	ส่วนยอด เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่	221
160	ส่วนยอด พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง	221
161	พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	222
162	ส่วนยอด พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร	222
163	ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลย์ องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย	224
164	พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	225
165	พระธาตุคำ นครเวียงจันทน์	225
166	ธาตุบริวารบางองค์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	225
167	ส่วนยอด พระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์	227
168	ส่วนยอด พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร	227

ภาพที่		หน้า
169	พระธาตุวัดทาดหลวง เมืองหลวงพระบาง	229
170	พระธาตุฝู่น นครเวียงจันทน์	229

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่		หน้า
1	แสดงอาณาบริเวณวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	48
2	แสดงอาณาบริเวณวัดเทพพลประดิษฐาราม จังหวัดหนองคาย	72
3	แสดงอาณาบริเวณวัดพระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	84
4	แสดงอาณาบริเวณพระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	92
5	แสดงอาณาบริเวณวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร	98

สารบัญลายเส้น

ลายเส้นที่		หน้า
1	พระธาตุบังพวน (องค์เดิม) จังหวัดหนองคาย	60
2	พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	69
3	พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	78
4	พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	89
5	พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	96
6	พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	102
7	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	106
8	ฐานบัวแบบ 2 ฐานซ้อน มือกไก่คั่น ศิลปะล้านนา	109
9	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	109
10	ฐานบัวแบบบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนมือกไก่คั่นตรงกลางท้องไม้ ศิลปะล้านนา.....	110
11	ส่วนฐานและบัวเชิง พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย ..	112
12	ส่วนฐานและบัวเชิง พระรัตนฆรเจดีย์ (ก่อนบูรณะ)	112
13	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	116
14	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	116
15	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	117
16	ส่วนฐานและบัวเชิง พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย ..	117
17	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	120
18	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	120
19	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	122
20	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	122
21	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	123
22	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	126
23	ฐานบัวเข้าพรหม กุพระเจ้าล้านทอง จังหวัดลำปาง	126
24	ฐานบัวเข้าพรหม เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เมืองเชียงใหม่	126
25	ฐานบัวเข้าพรหม เจดีย์วัดร้อยซ้อ เมืองเชียงใหม่	126
26	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่	127
27	เจดีย์วัดธาตุเขียว เมืองเชียงใหม่	127
28	เจดีย์วัดธาตุเขียว เมืองเชียงใหม่	127
29	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	130

ลายเส้นที่	หน้า
30	ฐานบัวเข้าพรหม เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เมืองเชียงใหม่ 130
31	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่ 131
32	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย 132
33	ฐานบัวเข้าพรหม กุฏิพระเจ้าล้านทอง จังหวัดลำปาง 133
34	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่ 133
35	ฐานบัวเข้าพรหม กุฏิหน้าวิหาร วัดจอมสวรรค์ เขตอรัญญิกเมืองเชียงใหม่ 134
36	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย 135
37	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย 138
38	ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย 138
39	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย 141
40	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดหนองจริน จังหวัดเชียงใหม่ 143
41	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าว จังหวัดเชียงใหม่ 145
42	ฐานบัวแบบ 2 ฐานซ้อน มือไก่คั่น ศิลปะล้านนา 147
43	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดป่าตาล (ร้าง) เมืองเชียงใหม่ 148
44	ส่วนฐานและส่วนเรือนธาตุ พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย 149
45	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย 150
46	ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าว จังหวัดเชียงใหม่ 151
47	ส่วนฐานและบัวเชิง พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย .. 151
48	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย 152
49	รูปปราสาทไพชยนต์บนผ้า (พระบฏ) กรุเจดีย์วัดดอกเงิน จังหวัดเชียงใหม่ .. 156
50	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดยโสธร 162
51	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย 163
52	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุสองพี่น้อง (องค์ทิศใต้) เวียงเชียงแสนน้อย 168
53	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุก่อข้าวน้อย จังหวัดยโสธร 171
54	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดยโสธร 171
55	จะนำขั้มลด พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย 176
56	จะนำขั้มเดี่ยว พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย 177
57	จะนำขั้มเดี่ยว เรือนธาตุชั้นแรก พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย 178

ลายเส้นที่	หน้า
58 จระนำชุ่ม เรือรบชาติชั้นที่ 2 พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	179
59 จระนำชุ่ม พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	181
60 จระนำชุ่ม พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	182
61 จระนำชุ่ม พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	182
62 กรอบชุ่มทางทิศตะวันออก พระรัตนมรเจติย์ (ก่อนทำการบูรณะ)	184
63 กรอบชุ่ม พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	187
64 กรอบชุ่ม พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	189
65 กรอบชุ่ม พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	189
66 จารึกตอนวาทมคคชาดก วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย	199
67 ส่วนยอด พระรัตนมรเจติย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	203
68 ส่วนยอด พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	205
69 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	205
70 ส่วนยอด พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	207
71 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	207
72 ส่วนยอด พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	207
73 ส่วนยอด พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	207
74 ส่วนยอด พระรัตนมรเจติย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	211
75 ส่วนยอด พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	211
76 พระธาตุบังพวน (องค์เดิม) จังหวัดหนองคาย	213
77 พระรัตนมรเจติย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย	213
78 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	215
79 เจติย์วัดหมื่นตูม จังหวัดเชียงใหม่	216
80 ส่วนยอด พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	220
81 ส่วนยอด พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	223
82 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	224
83 ส่วนยอด พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	225
84 ส่วนยอด พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	227
85 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย	227
86 ส่วนยอด พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	228
87 ส่วนยอด พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	228

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statement and significance of the problem)

พื้นที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ครั้งหนึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง และเป็นชายแดนระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนา และอาณาจักรอยุธยา ดังที่มีตำนานปรัมปราดึกดำบรรพ์ถึงปฐมกษัตริย์ คือ ขุนลอ ตั้งเมืองเชียงทองขึ้นเป็นราชธานีในปี พ.ศ. 1300¹ จากนั้นมีการสืบเชื้อสายลงมาจนถึงช่วงที่ถือว่าเป็นยุคประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงในรัชสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม (พ.ศ. 1846-1915) โดยพระองค์ทรงรวบรวมบ้านเมืองเพื่อสร้างอาณาจักรใหม่ แล้วขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 1896 ณ นครเชียงทอง²

หลังจากนั้นพระเจ้าฟ้างุ้มทรงนำเอาพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในอาณาจักรล้านช้าง พร้อมทั้งได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง³ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ทางภาคอีสานตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน และอาณาจักรล้านช้างก็น่าจะปกครองดินแดนนี้เรื่อยมาจนกระทั่งตกเป็นประเทศราชของสยาม เพราะจากหลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่พบในพื้นที่แห่งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างอย่างมาก โดยเฉพาะเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม และเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม

ทั้งนี้เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมปรากฏหลักฐานแน่ชัดแล้วว่า เกิดขึ้นในศิลปะล้านช้างอย่างช้าราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ดังที่พบจารึกของพระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย มีใจความว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2103 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2106 เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างกรุงศรีสัตนาคนหุตสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกับกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ⁴ ส่วนอายุสมัยการสร้างของกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลับกล่าวถึงในเอกสารชั้นรองเท่านั้น และยังคงเป็นประเด็นปัญหาถกเถียงกันอย่างไม่มียุติ

การศึกษารั้วนี้จึงเห็นควรศึกษาความเป็นมาของเจดีย์ทรงปราสาทยอด โดยเน้นเฉพาะกลุ่มเจดีย์ที่มีรูปแบบอย่างพระธาตุบังพวน อันเป็นเจดีย์ที่มีลักษณะแตกต่างออกไปจาก

¹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, แปลโดย ทองสืบ ศุภมาร์ค (กรุงเทพฯ : องค์การคำคำสุสภา, 2528), 36.

² เรื่องเดียวกัน, 45.

³ เรื่องเดียวกัน, 57-60.

⁴ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 289-298.

กลุ่มพระธาตุพนม เพราะมีฐานบัวมารองรับเรือนธาตุอย่างเด่นชัด ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับศิลปะอื่นๆ โดยเฉพาะศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา

ตัวอย่างเจดีย์ที่ทำการศึกษาในครั้งนี้ ได้แก่ พระธาตุบังพวนองค์เดิม พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ พระธาตุก่องข้าวน้อยและพระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร พร้อมทั้งอนุโลมให้พระรัตนมหารเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย อยู่ในกลุ่มนี้ด้วย เพื่อศึกษาเชื่อมโยงถึงพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะของเจดีย์ในกลุ่มนี้ ซึ่งต่อไปจะเรียกรวมกันในนาม “เจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน”

อนึ่งพระธาตุบังพวนที่เชื่อกันมาว่าเก่าแก่ที่สุดในกลุ่ม ก็ยังคงหาข้อสรุปไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นงานสร้างในสมัยใด แต่ลักษณะโดยรวมนั้นเห็นสัมพันธ์กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา อีกทั้งภายในบริเวณวัดพระธาตุบังพวนเองก็ปรากฏเจดีย์อิทธิพลศิลปะล้านนา คือพระรัตนมหารเจดีย์ ทำให้นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่ารูปแบบเดิมของพระธาตุบังพวน (เจดีย์องค์ก่อนที่กรมศิลปากรจะทำการบูรณะในปัจจุบัน) อาจมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์แบบล้านนาอยู่ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2093-2115) หรือไม่ว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชก็น่าจะบูรณะพระธาตุบังพวนตามลักษณะเดิมที่เชื่อกันมาว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. 2063-2093)⁵

อย่างไรก็ดี เจดีย์ทรงปราสาทยอดวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว) มีจารึกกล่าวถึงพระราชอัยกามาหาเทวเจ้าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2091⁶ ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ก็ปรากฏลักษณะคล้ายศิลปะล้านนาอยู่อย่างมาก จึงทำให้เกิดข้อกังขาว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมีรูปแบบอย่างไร ฉะนั้น จึงเห็นจำเป็นต้องศึกษาเจดีย์อิทธิพลศิลปะล้านนาในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวควบคู่กันไปด้วย

เมื่อพิจารณาประกอบกับหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงมีความสัมพันธ์ทั้งกับอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยา ร่วมกับหลักฐานทางด้านศิลปกรรมอื่นๆ ส่งผลให้ได้ข้อสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า เจดีย์ทรงปราสาทยอดในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช อาจประกอบขึ้นมาจากการผสมผสานเอกลักษณ์เด่นของศิลปกรรมในศิลปะ

⁵ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 80.

⁶ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง, ” ใน 80 ปี ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร รวมบทความทางวิชาการด้านจารึกและเอกสารโบราณ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงาน 80 ปี ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร, 2542), 63-66.

ล้านนาและศิลปะอยุธยา ผนวกเข้ากับศิลปะล้านช้างเอง แล้วนำมาปรับเปลี่ยนและดัดแปลงจนกลายเป็นรูปแบบแปลกใหม่เฉพาะของพระธาตุองค์นั้นๆ พร้อมทั้งเป็นแรงบันดาลใจให้กับงานช่างของอาณาจักรล้านช้างในยุคสมัยต่อมาด้วยก็เป็นได้

จากประเด็นปัญหาที่กล่าวมาในข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ยังไม่มีความกระจ่างชัดในเรื่องของรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุ ตลอดจนประเด็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะล้านช้างกับศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา จึงเห็นเป็นสำคัญที่ควรได้รับการตรวจสอบบนข้อสมมุติฐานที่ว่า พัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดอย่างพระธาตุบังพวนนี้ น่าจะสัมพันธ์กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดใน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาว ซึ่งอาจจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะภายนอก โดยเฉพาะศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา แล้วปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง

รวมทั้งอาจนำมาซึ่งการคลี่คลายประเด็นปัญหาที่ว่า บัวเหลี่ยมเกิดขึ้นแห่งแรกในอาณาจักรล้านช้างฝั่งประเทศไทยก่อนหรือฝั่ง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาว และอาจปรากฏขึ้นในเจดีย์ทรงปราสาทยอดก่อนหรือพร้อมกันกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมได้หรือไม่ ตลอดจนครั้งหนึ่งพุทธศาสนาคงเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในดินแดนล้านช้าง แถบภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 แท้จริงอย่างไร

ฉะนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงเห็นจำเป็นต้องวิเคราะห์รูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบศิลปะล้านช้างในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาว และศิลปะภายนอกโดยเฉพาะศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา ตลอดจนศิลปวัตถุอื่นๆ ที่เห็นเกี่ยวข้องกับการกำหนดอายุสมัย การจัดกลุ่มรูปแบบ ที่มาและแหล่งบันดาลใจทางด้านศิลปะ อีกทั้งวิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ อาทิ จารึก ตำนาน และพงศาวดาร

ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดทางด้านพัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบศิลปะล้านช้าง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมากยิ่งขึ้น และน่าจะทำให้ภาพลักษณ์ทางประวัติศาสตร์สังคมของอาณาจักรล้านช้างบางประการเด่นชัดขึ้นด้วย โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับ งานสถาปัตยกรรมแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย (ศิลปะล้านช้าง) สืบต่อไป

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and objective)

2.1 ศึกษารูปแบบศิลป กรรม และตรวจสอบการกำหนดอายุของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดย

ศึกษาเปรียบเทียบกับงานสถาปัตยกรรมทั้งในศิลปะล้านช้าง และอิทธิพลจากศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา เท่าที่หลักฐานจะอำนวย

2.2 ศึกษาเพื่อคลี่คลายประเด็นปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย กับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

2.3 ศึกษาบริบททางสังคมจากแหล่งที่ตั้งของเจดีย์ทรงปราสาทยอด แบบศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะกลุ่มพระธาตุบังพวน เพื่อวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์สังคม ศาสนา และวัฒนธรรมอื่นๆ ของอาณาจักรล้านช้างในช่วงระยะเวลานั้นๆ

3. สมมุติฐานของการศึกษา (Hypothesis to be tested)

3.1 พัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะของเจดีย์ทรงปราสาทยอด กลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย น่าจะสัมพันธ์กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของศิลปะล้านช้างในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยอาจจะได้รับ แรงบันดาลใจ มาจากศิลปะล้านนา และศิลปะอยุธยา เป็นสำคัญ และปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างเอง

3.2 ส่วนบัวเหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง คงปรากฏขึ้นในเจดีย์ทรงปราสาทยอดก่อน หรือเกิดขึ้นมาพร้อมๆ กันกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม และอาจเป็นไปได้ว่าช่างล้านช้างคิดสร้างสรรค์บัวเหลี่ยมขึ้นในฝั่งประเทศไทยก่อนที่จะแพร่ไปในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

3.3 เจดีย์ทรงปราสาทยอด แบบศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย น่าจะเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดของสังคมชาวพุทธในอาณาจักรล้านช้าง รวมทั้งบทบาททางด้านศาสนาและการเมืองระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยา ซึ่ง ครึ่งหนึ่งดินแดน แถบนี้คง เคยเป็นยุครุ่งเรืองของอาณาจักรล้านช้างราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23

4. ขอบเขตของการศึกษา (Scope or delimitation of the study)

4.1 ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง ศิลปะล้านช้าง กับศิลปะ ล้านนา และศิลปะอยุธยา ผ่านมุมมองทางด้านรูปแบบศิลปะของเจดีย์ทรงปราสาทยอด กลุ่มพระธาตุบังพวน ในศิลปะ ล้านช้างที่ปรากฏแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ตัวอย่างเช่น พระธาตุบังพวน องค์เดิม พระธาตุวัดเทพพล ประดิษฐานราม ทั้งองค์ทิศเหนือและองค์ทิศใต้ (จังหวัดหนองคาย) พระธาตุหนองสามหมื่น (จังหวัดชัยภูมิ) พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอานนท์ (จังหวัดโยโสธร) พร้อมทั้งอนุโลมให้พระรัตนขมเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน (จังหวัดหนองคาย) อยู่ในกลุ่ม

นี้ด้วย ซึ่งมีรูปแบบเห็นต่างไปจากเจดีย์กลุ่มพระธาตุพนม หนึ่งจำเป็นต้องศึกษางานศิลปกรรมอื่นๆ ที่พบในเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มนี้ เป็นต้นว่า พระพุทธรูปและงานประดับต่างๆ

4.2 ศึกษาที่มาของรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอด กลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดของศิลปะล้านช้างในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และจากศิลปะอื่นๆ ที่เห็นว่าน่าจะมีความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะศิลปะล้านนา และศิลปะอยุธยา ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่สามารถศึกษาได้จากแผนผัง เพราะพระธาตุในศิลปะล้านช้างกลุ่มที่ศึกษาครั้งนี้ไม่มีหลักเกณฑ์ของตำแหน่งที่ตั้งอย่างชัดเจน และส่วนใหญ่ถูกทิ้งร้างก่อนจะเข้าทำการบูรณะ พร้อมกับสร้างวัดใหม่ ฉะนั้นจึงเน้นศึกษารูปแบบศิลปะของเจดีย์เป็นสำคัญ

4.3 ศึกษาเชื่อมโยงรูปแบบศิลปกรรม อันเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทยอด กลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ร่วมกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี จารึก และเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ เพื่อวิเคราะห์ถึงสภาพสังคมภายในอาณาจักรล้านช้าง และความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนา และอาณาจักรอยุธยา

5. ขั้นตอนการศึกษา (Process of the study)

5.1 ศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เห็นเกี่ยวข้องกับงานวิจัย ทั้งในเอกสารชั้นต้น ได้แก่ จารึก พงศาวดาร ตำนาน และเอกสารชั้นรอง คือ บทความในวารสารและสิ่งพิมพ์ต่างๆ อันประกอบด้วยประวัติการบูรณะวัดและเจดีย์ รวมไปถึงแนวคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และภาพถ่ายเก่า

5.2 สืบค้นเก็บข้อมูลภาคสนามและถ่ายภาพจากโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา อาทิ พระธาตุบังพวน พระรัตนขจรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม (จังหวัดหนองคาย) พระธาตุหนองสามหมื่น (จังหวัดชัยภูมิ) พระธาตุก่องข้าวน้อย พระธาตุอานนท์ (จังหวัดยโสธร) และโบราณสถานอื่นๆ รวมทั้งทำโครงร่างแบบและลายเส้น

5.3 ดำเนินการวิจัย โดยจัดระเบียบข้อมูลทั้งทางด้านเอกสารและรูปถ่ายพร้อมกับภาพถ่ายลายเส้นต่างๆ จากนั้นทบทวนแนวความคิดหรือข้อเสนอแนะของนักวิชาการที่ผ่านมา แล้ววิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานต่างๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับที่มาของรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อตรวจสอบข้อสมมุติฐาน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจพร้อมทั้งคลี่คลายข้อกังขาเกี่ยวกับรูปแบบศิลปะและความสัมพันธ์ภายในศิลปะล้านช้าง ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะล้านช้างกับแรงบันดาลใจจากศิลปะภายนอก

5.4 สรุปและเสนอผลการศึกษาภายใต้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยการเรียบเรียงพร้อมภาพประกอบ แล้วจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจและคลี่คลายประเด็นปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอดของศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะเจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวนให้เกิดความกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น

6.2 ทำให้ภาพลักษณ์ทางประวัติศาสตร์สังคม ของอาณาจักรล้านช้างบางประการเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยา ผ่านมุมมองของงานช่างภายใต้วัฒนธรรมพุทธศาสนา

6.3 การใช้ข้อมูลและหลักฐาน ตลอดจนแนวความคิดและข้อเสนอแนะจากงานวิจัยนี้ น่าจะเป็นแนวทางหนึ่ง ในการขยายขอบเขตความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับงานสถาปัตยกรรมแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (ศิลปะล้านช้าง) อันจะนำมาซึ่งการศึกษาวิจัยในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องสืบต่อไปในอนาคต

7. ขอบตกลงเบื้องต้น

7.1 การศึกษาหาข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์เน้นเฉพาะ เหตุการณ์ที่คาดว่าจะเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทยอด กลุ่มพระธาตุบังพวน ศิลปะล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นสำคัญ โดยเฉพาะช่วงที่มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรอยุธยา ซึ่งเป็นระยะเวลาก่อนที่อาณาจักรล้านช้างจะแบ่งแยกออกเป็น 3 นครรัฐ

ส่วนปัญหาทางด้านเอกสารประวัติศาสตร์ล้านช้างต่างๆ ที่มีช่วงระยะเวลาการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ไม่ชัดเจนนี้ เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน ในการศึกษาครั้งนี้จึงเลือกใช้ข้อมูลจากหนังสือเรื่อง “ลำดับกษัตริย์ลาว” ของ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง เพราะเห็นว่าเป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือ ซึ่งผ่านการศึกษาค้นคว้าใหม่ล่าสุดแล้ว กล่าวคือ

พระเจ้าฟ้าจัม พ.ศ.	1896-1936
พระเจ้าสามแสนไท พ.ศ.	1936-1959
พระเจ้าล้านคำแดง พ.ศ.	1959-1971
พระมหาเทวีอามพัน พ.ศ.	1971-1992
พระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว พ.ศ.	1992-2023
พระเจ้าสุวรรณบัลลังก์ พ.ศ.	2023-2029
พระเจ้าหล้าแสนไท พ.ศ.	2029-2039
พระเจ้าชมพู พ.ศ.	2039-2044

พระเจ้าวิสุทธิราช พ.ศ.	2044-2063
พระเจ้าโพธิสารราช พ.ศ.	2063-2090
พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พ.ศ.	2091-2114
พระเจ้าสุมังคละโพธิสัตว์ ครั้งที่ 1 พ.ศ.	2115-2119
พระมหาอุปราช พ.ศ.	2119-2123
พระเจ้าสุมังคละโพธิสัตว์ ครั้งที่ 2 พ.ศ.	2122-2125
พระเจ้านครน้อย พ.ศ.	2125-2126
พระเจ้าวรรัตนธรรมประโชติ พ.ศ.	2127-2141
พระเจ้ารวงษามหาธรรมิกราช พ.ศ.	2141-2167
พระอุปัฏฐราช พ.ศ.	2167-2168
พระเจ้าบัณฑิตโพธิสารราช พ.ศ.	2168-2170
พระเจ้ามหาพรหมเทโวโพธิสัตว์ พ.ศ.	2170-2180
พระเจ้าต่อนคำ พ.ศ.	2180-2181
พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พ.ศ.	2181-2238
พระเจ้าเมืองจัน – พระเจ้าองค์หล่อ พ.ศ.	2238
พระเจ้านันทราช พ.ศ.	2238-2241

7.2 คำว่า “พระธาตุ” (ภาษาไทย-อีสาน) “ทาต” (ภาษาลาว) มีความหมายเช่นเดียวกับ “สถูป” และ “เจดีย์” ส่วนคำว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มีความหมายเช่นเดียวกับ “ภาคอีสาน” ของประเทศไทย รวมทั้งการใช้อักษรย่อ “สปป.ลาว” เพื่อเรียกแทน “สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” และคำว่า “ลาว” ในที่นี้หมายถึงรวมถึงกลุ่มชนและประเทศลาว ส่วนความหมายของ “ล้านช้าง” คือ ชื่อของอาณาจักรหนึ่งที่ครั้งอดีตเคยมีขอบเขตครอบคลุมดินแดนแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน รวมไปถึงกลุ่มชนในอดีตที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้ด้วย

“ฐานบัวเข้าพรหม” หมายถึง ฐานที่มีลูกแก้วหรือขาสีงห์เป็นเข้าพรหมประดับอยู่ในตำแหน่งใต้บัวคว่ำหรือฐานบัว ส่วนคำว่า “บัวเหลี่ยม” ใช้เรียกองค์ประกอบเจดีย์ที่มีลักษณะส่วนฐานปล้อง ส่วนกลางโค้งเว้าชะลูดขึ้นไปเป็นคอให้กับส่วนบนที่บานออก (คล้ายกับดอกบัวตูมแต่ส่วนปลายบานออก) และศัพท์คำว่า “เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม” คือ เจดีย์ประเภทเดียวกันกับเจดีย์ทรงระฆัง เพียงแต่มีการประดับบัวเหลี่ยมแทนตำแหน่งขององค์ระฆัง

7.3 ภาพลายเส้นในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไม่ได้วัดตามมาตราส่วนที่แท้จริง เป็นเพียงการเขียนให้เห็นโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมที่ชัดเจนขึ้นเท่านั้น จึงอาจมีสัดส่วนที่ผิดเพี้ยนไปจากเจดีย์องค์จริงบ้าง

บทที่ 2

การศึกษาทั่วไปเกี่ยวกับศิลปะล้านช้าง

1. ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านช้างโดยสังเขป

เมื่อวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมขอมค่อยๆ เสื่อมลงไปในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ส่งผลให้กลุ่มชนในแถบสองฝั่งลุ่มแม่น้ำโขง แยกตัวเป็นอิสระและสถาปนาอาณาจักรใหม่ขึ้น ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ “อาณาจักรล้านช้าง” พร้อมๆ กับดินแดนใกล้เคียง โดยเริ่มจากอาณาจักรสุโขทัย (ราว พ.ศ. 1800) อาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1839) และอาณาจักรอยุธยา (พ.ศ. 1893) ดังที่ปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยู่ในช่วงระยะเวลาที่อาณาจักรล้านช้าง จะแบ่งแยกออกเป็น 3 นครรัฐ กล่าวคือ

1.1 ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรสุโขทัย

ภายหลังจากอาณาจักรขอมเริ่มเสื่อมอำนาจลง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรสุโขทัยที่เคยเป็นเมืองขึ้นของขอมก็แข็งแกร่งขึ้น และแบ่งแยกเป็นอิสระโดยอำนาจของพ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนบางกลางหาว แล้วเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างมากในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

ครั้น พ.ศ. 1825⁷ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้แผ่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ครอบคลุมดินแดนขอมได้หลายเมือง ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ว่า “...เบื้องตะวันออกตลอดสระหลวง สองแควลุ่มบาจาย สคาเท้าฝั่งของ ถึงเวียงจันทน์ เวียงคำเป็นที่แล้ว...”⁸ แสดงว่าดินแดนแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของประเทศไทย เรื่อยไปจนถึงเมืองเวียงจันทน์ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน ครั้งหนึ่งเคยอยู่ภายใต้การปกครองของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับอาณาจักรล้านช้าง

ในจารึกยังกล่าวถึงความสัมพันธ์ฉันมิตรไมตรีของกลุ่มชนทั้งสองอาณาจักร โดยเฉพาะทางด้านพุทธศาสนา ตามที่กรุงสุโขทัยมีการ ขุดพระธาตุขึ้นบูชาและก่อเจดีย์เหนือที่เมืองศรีสัชนาลัยว่า “...ทั้งมาลาว ลาวและไทย เมืองใต้หล้าฟ้า ไทยชาวอุชาวของมาออก...”⁹

⁷ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 40. แต่ใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535), 33. ได้ระบุไว้ว่าสมัยพ่อขุนรามคำแหงในปี ค.ศ. 1284 หรือ พ.ศ. 1827.

⁸ กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), 10.

⁹ เรื่องเดียวกัน 10.

ซึ่งหมายถึงมี ชาวลาว จากลำน้ำอู และลำน้ำ ของเมืองหลวงพระบางมาสักการบูชา พระธาตุในอาณาจักรสุโขทัย ทั้งนี้จะเกี่ยวข้องกับการเผยแพร่พุทธศาสนาจากอาณาจักรสุโขทัยไปยังอาณาจักรล้านช้างหรือไม่นั้น เห็นควรเป็นประเด็นศึกษาในโอกาสต่อไป

ครั้นสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาสิริไทย - ลีไท รว พ.ศ. 1890-1916)¹⁰ ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรล้านช้าง น่าจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบคู่ศัตรู ดังที่ในปี พ.ศ. 1898 พระเจ้าฟ้าจัม (พระเจ้าฟ้าจัม พ.ศ. 1896-1936) ทรงยกทัพมาตีเอาเมืองเวียงจันทน์ แล้วข้ามแม่น้ำโขงมายึดเมืองชัยหรือเมืองด่านซ้าย (เขตจังหวัดเลย) เมืองแก่นท้าว และเมืองนครไทย (เขตจังหวัดเพชรบูรณ์) ได้สำเร็จ¹¹ ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรสุโขทัย

จากเหตุการณ์นี้สามารถบ่งชี้ได้หรือไม่ว่าอาณาจักรสุโขทัยในช่วงสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 นี้ น่าจะมีอำนาจลดน้อยลงไปจากสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นอย่างมาก จึงถูกข้าศึกแย่งชิงเอาดินแดนแถบเมืองเวียงจันทน์ เมืองด่านซ้าย (เขตจังหวัดเลย) เรื่อยมาจนถึงเมืองนครไทย (เขตจังหวัดเพชรบูรณ์) ไปได้ ซึ่งคงรวมไปถึงกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้ด้วย

ฉะนั้น จารึกเขาสุมณภูฏที่ ประเสริฐ ณ นคร สันนิษฐานว่าจารึกขึ้นในราว พ.ศ. 1912 ระบุถึงอาณาเขตในการติดต่อสัมพันธ์ ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรล้านช้างว่า “...ด้านตะวันออก ...ถึงของท้าวพญาฟ้าจอม...”¹² ก็น่าจะเป็นระยะเวลาที่อาณาจักรสุโขทัยมีพื้นที่ในการปกครองลดน้อยลงไปแล้ว

นอกจากนี้ หลังจากรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 การศึกษาในเบื้องต้นไม่ปรากฏเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรสุโขทัยอีกเลย จึงทำให้มีนักวิชาการบางกลุ่มสันนิษฐานเอาไว้ว่า ในช่วงปลายสมัยพระเจ้าฟ้าจัมที่ถูกเนรเทศหนีมาอยู่เมืองน่าน ซึ่งกำลังมีปัญหาเกี่ยวกับทางอาณาจักรอยุธยา น่าจะบ่งชี้ได้ว่าเขตแดนของอาณาจักรสุโขทัยคงถูกยึดให้ขึ้นกับอาณาจักรอยุธยาในคราวนี้ด้วย¹³ อันเป็นการสิ้นสุดของอาณาจักรสุโขทัย ทั้งนี้เห็นว่าเป็นประเด็นปัญหาที่น่าสนใจในการศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ต่อไป

¹⁰ ประเสริฐ ณ นคร, ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก (นครปฐม : ม.ป.ท., 2534), 34.

¹¹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 48-53.

¹² กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย, 118.

¹³ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษา ศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นพบุรี, 2544), 3.

1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนา

ก่อนพระเจ้าฟ้างุ้ม (พ.ศ. 1896-1936) จะเสด็จขึ้นครองราชย์ ได้ตีเอาเมืองต่างๆ ที่มีอาณาเขตอยู่แถบ ลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีกำลังพลยกทัพมาจากอาณาจักรขอม ซึ่ง ตามประวัติศาสตร์พระเจ้าฟ้างุ้มได้รับการเลี้ยงดูจากกษัตริย์ขอม มีพระอัครมเหสี คือ นางแก้วเกงยา หรือนางแก้วกัญญา หรือนางคำหยาด¹⁴ พระราชธิดาของพระเจ้าอินทปัตถกษัตริย์ขอม

ต่อมาพระเจ้าฟ้างุ้มได้ยกทัพ ขึ้นไป ทางเหนือ จนถึงเมืองเชียงแสน แห่งอาณาจักรล้านนา อันปกครองโดยพระ เจ้าสามพญา ปรากฏว่าพระเจ้าสามพญาไม่อาจต้านทัพของพระเจ้าฟ้างุ้มได้ จึงหนีไปทางเมืองแพ้ว เมืองเลน บ้านญู เมืองยอง หัวพวง หัวฝาย เมืองลี เมืองเขิน จนถึงเมืองเชียงแขง แล้วในท้ายที่สุดพระเจ้าสามพญาต้องยอมจำนนและส่งเครื่องราชบรรณาการให้พระเจ้าฟ้างุ้ม พร้อมทั้งได้ตกลงแบ่งเขตแดนโดยให้พื้นที่ตั้งแต่ผาโตนงมาเป็นของอาณาจักรล้านช้าง¹⁵ ศักดิ์ครั้งนี้ส่งผลให้ พระเดชานุภาพของพระเจ้าฟ้างุ้ม แพร่ไปทั่วหัวเมืองต่างๆ ทั้งนี้คงเป็นการประกาศศักดานุภาพใน การกลับมาขึ้นครองราชย์ยัง นครเชียงทอง (นครหลวงพระบาง) แห่งอาณาจักรล้านช้าง

หลังจากนั้นพระเจ้าฟ้างุ้มได้ขยายดินแดนของอาณาจักรล้านช้างออกไปอย่างกว้างขวาง มีอาณาเขต ทางทิศตะวันออกติดกับประเทศญวนตามสันเขาปันน้ำ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่สี่ฝั่มขึ้นมาติดกับจามและขอม ทิศใต้และทิศตะวันตกเฉียงใต้นับตั้งแต่ดงพระยาไฟ ไปจนถึงเมืองนครไทยติดกับกรุงศรีอยุธยา ทิศเหนือติดกับจีนทางเมืองยูนใต้ - ยูนเหนือลงมาแล้วในบั้นปลายของพระเจ้าฟ้างุ้ม ราวปี พ.ศ. 1915 เสนาอำมาตย์ได้ขับไล่พระองค์ออกจากนคร จนต้องเสด็จหนีไปประทับยังเมืองน่าน¹⁶ ซึ่งมีพระยาคำตันเป็นเจ้าเมือง แล้วสิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. 1917¹⁷ แต่มีการตรวจสอบใหม่พบว่าพระเจ้าฟ้างุมน่าจะสวรรคตหลังจาก พ.ศ. 1936 ราวปี พ.ศ. 1937-1938 เพราะเป็นช่วงที่พระยาคำตันขึ้นครองเมืองน่าน (พ.ศ. 1936-1941)¹⁸

สมัยพระเจ้าสามแสนไท (พ.ศ. 1936-1959) ได้อัญเชิญพระอัฐิธาตุของพระราชบิดา คือ พระเจ้าฟ้างุ้ม กลับมาจากเมืองน่าน พร้อมทั้งสถาปนาไว้ที่พระธาตุภูไท แล้วปกครองไพร่ฟ้าด้วยความเมตตากรุณา แต่เจ้าเมืองเชียงแสนก็ยัง คงคิดแยกตัวออกเป็นเอกเทศ พระเจ้า

¹⁴ สงวน มกรานนท์, พงศาวดารเมืองล้านช้างและลำดับสกุลสิทธิสาริบุตรราชตระกูลล้านช้างเวียงจันทน์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : ม.ป.ท., 2483), 9.

¹⁵ มหาสีลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 46-47.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 60-62.

¹⁷ ประชุมพงศาวดารภาคที่ เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้างตามถ้อยคำในฉบับเดิม (พระนคร: องค์การคำครุสภา, 2506), 154. และใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 เล่ม 1 พงศาวดารเมืองน่าน (พระนคร : องค์การคำครุสภา, 2507), 168.

¹⁸ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545), 44.

สามแสนไทจึงให้ยกพลโยธาขึ้นไปตีเมืองเชียงแสน เมื่อเจ้าเมืองเชียงแสนแห่งอาณาจักรล้านนาแลเห็นแสนยานุภาพของกองทัพทหาร ฝ่ายเข้าศึกก็ยอมจำนนแต่โดยดี พร้อมกับมอบเครื่องราชบรรณาการ ตลอดจนส่งพระราชธิดา คือ นางน้อยอ่อนสอ หรือนางอ่อนสา มาถวายแด่พระเจ้าสามแสนไท¹⁹ ตั้งแต่นั้นมาทั้งสองนครก็คงเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ส่งผลให้การติดต่อสัมพันธ์ทางด้านต่างๆ เป็นต้นว่า ทางด้านศาสนา และด้านเศรษฐกิจ ก็น่าจะเป็นไปอย่างราบรื่นและเจริญรุ่งเรืองตามไปด้วย

อีกทั้งความสัมพันธ์ระหว่างล้านช้างกับล้านนาในสมัยของ พระเจ้าสามแสนไท คงผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น เพราะมีสัมพันธ์ไมตรีแบบสายพระโลหิตขัดติยวงศ์ร่วมกันเป็นครั้งแรก ดังที่พระเจ้าสามแสนไท มีพระราชโอรสกับพระนางอ่อนสอ คือ ท้าวลือไชย ซึ่งต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้าง ทรงพระนามว่า พระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้ว²⁰

ทว่าสมัยพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้ว (พ.ศ. 1992-2023) ความสัมพันธ์ของทั้งสองอาณาจักรส่วนใหญ่เป็นปรปักษ์ต่อกัน ตามที่ในปี พ.ศ. 1992 อาณาจักรล้านช้างได้ยกทัพไปประชิดตีเมืองน่าน แต่แล้วก็ต้องยกทัพกลับคืนสู่นครเชียงทอง เพราะพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่ส่งกองหนุนมาช่วยเมืองน่านได้ทันการณ์²¹

หลังจากนั้นไม่นานกองทัพล้านช้างก็ยกพลมาตีชยแดนเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง ทำให้ในปี พ.ศ. 1997 พระเจ้าติโลกราชทรงยกทัพไปตีอาณาจักรล้านช้าง ได้เมืองเชียงตุง ของน้อย หลวง ไปถึงแก่ แต่ไม่ได้นครเชียงทอง²² สังเกตว่าการศึกครั้งนี้เป็นการแย่งชิงดินแดนแถบเมืองน่านให้เป็นเมืองขึ้นของแต่ละอาณาจักร ฉะนั้น จึงสันนิษฐานว่าชยแดนของทั้งสองอาณาจักรในระยะเวลาที่น่าจะอยู่บริเวณแถบเมืองน่านได้หรือไม่

ในช่วงปลายรัชสมัยพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้ว ราว พ.ศ. 2023 มีข้าศึกญวนยกมาตีนครเชียงทองเรื่อยมาจนถึงเมืองน่าน ฝ่ายล้านช้างซึ่งนำโดยท้าวแห่งคำ (คำเฮือง) ผู้ครองเมืองชยขาว สามารถขับไล่ญวนออกไปจากอาณาจักรล้านช้าง²³ และในช่วงเดียวกันนี้ พระเจ้าติโลกราชก็ได้ขับไล่พวกญวนออกจากเขตปกครองของพระองค์ได้สำเร็จ²⁴

¹⁹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 63-64.

²⁰ ประชุมพงศาวดารภาคที่ เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้างตามถ้อยคำในฉบับเดิม, 155-156.

²¹ พระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2516), 327. ซึ่งตรงกับ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2538), 65. แต่ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 เล่ม 1 พงศาวดารเมืองน่าน, 307-308. กล่าวเอาไว้ว่าราวปี พ.ศ. 1993

²² พระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 329.

²³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้างตามถ้อยคำในฉบับเดิม, 158-159. แต่ใน มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 72-75. ระบุว่าปี พ.ศ. 2022

²⁴ พระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 345-346.

จากเหตุการณ์นี้ทำให้ สรัสวดี อ๋องสกุล ระบุชี้ชัดว่าพระเจ้าติโลกราชได้ช่วยชาวล้านช้างให้รอดพ้นจากกองทัพพญวน²⁵ ในขณะที่ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านช้างไม่ได้กล่าวถึงความช่วยเหลือจากทางอาณาจักรล้านนาแต่ประการใด ทำให้คิดเห็นเพิ่มเติมเป็นสองประการว่า ประการแรกทั้งกษัตริย์ล้านนาและล้านช้างต่างฝ่ายต่างก็ต้องปกป้องบ้านเมืองของตนให้รอดพ้นจากศัตรูซึ่งเวลานี้เป็นกองทัพพญวน และประการที่สองทั้งสองอาณาจักรอาจร่วมมือกันต่อต้านกองทัพพญวนก็เป็นได้ ทั้งนี้เห็นเป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ต่อไป

สมัยพระเจ้าโพธิสาร ราช (พ.ศ. 2063-2090) มีความสัมพันธ์ฉันมิตรกับอาณาจักรล้านนา ดังที่ในปี พ.ศ. 2066 พระองค์ทรงแต่งตั้งราชทูตไปขออาราธนาพระไตรปิฎก และพระสังฆเจ้าจากกษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่ พระเกษเกล้าจึงอาราธนาพระเทพมงคลเถระกับพระสงฆ์บริวาร อัญเชิญพระไตรปิฎก 60 คัมภีร์ มายังนครเชียงใหม่²⁶ แสดงว่าในช่วงเวลานี้พุทธศาสนาจากอาณาจักรล้านนาแพร่ไปยังอาณาจักรล้านช้าง

นอกจากนี้ ทั้งสองอาณาจักรยังมีสัมพันธ์ไมตรีทางสายพระโลหิตชัดเจนยิ่ง โดยที่พระเกษเกล้าทรงยกพระนางยอตนาคาทิพย์ให้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าโพธิสารราช มีพระโอรสนามว่า เจ้าเชษฐวังโส²⁷ (พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช) แต่งตั้งให้มียศศักดิ์เป็นถึงพระอุปโยวราช ซึ่งจะขึ้นครองราชย์ในรัชกาลต่อมา

ในปี พ.ศ. 2088 กษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่ถึงแก่พิราลัย เสนาอำมาตย์จึงไปทูลเชิญพระเจ้าเชษฐวังโส พระอุปโยวราชแห่งนครเชียงใหม่ ให้มาครองนครเชียงใหม่ พระเจ้าเชษฐวังโสเสด็จมาถึงเมืองเชียงแสนในปี พ.ศ. 2089 ประทับที่เมืองเชียงแสน 21 วัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินยังนครเชียงใหม่ เพื่อราชาภิเษกให้ขึ้นครองราชย์ พร้อมกันนี้ได้แต่งตั้งพระนางตันทิพและพระนางตันคำ พระราชธิดาของเจ้าเมืองเชียงใหม่ เป็นอัครมเหสีฝ่ายขวาและฝ่าย

²⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), 142-143. สอดคล้องกับ วินัย พงษ์ศรีเพชร, บรรณาธิการ, ปาไปสี่ฟู-ปาไปห้าเตียน เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539), 129-145. และได้สันนิษฐานเพิ่มเติมว่า พระเจ้าติโลกราชน่าจะ เป็นผู้ปราบดาภิเษกพระเจ้าสุวรมณีสวรรคตขึ้นครองราชย์ที่หลวงพระบาง

²⁶ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 80. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 49. สอดคล้องกับ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 371. และ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิทูร เปรียญ (ม.ป.ท. : กรมศิลปากร, 2501. จัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถานอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย), 150. ซึ่งขัดแย้งกับแนวคิดของ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 4-5. ที่ระบุว่าเหตุการณ์นี้ปรากฏเฉพาะในประวัติศาสตร์ฝ่ายล้านนาเท่านั้น จึงได้ตีความว่าพระเจ้าโพธิสารราชไม่ได้ส่งราชทูตไปยังนครเชียงใหม่

²⁷ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 83.

ซ้าย²⁸ จึงทำให้ทั้งสองอาณาจักรมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติโดยแท้ และในช่วงระยะเวลาที่บ้านเมืองสงบสุข เพราะว่างเว้นจากศึกสงครามระหว่างสองอาณาจักร รวมทั้งอาจเป็นไปได้ว่าความเข้มแข็งปรองดองของสองนครทำให้อาณาจักรอื่นๆ เกรงกลัวไม่กล้ามาต่อกรด้วย

แต่พระเจ้าเชษฐาวังโสครองนครเชียงใหม่ของอาณาจักรล้านนาได้เพียง 2 ปีเท่านั้น ครั้นถึงปี พ.ศ. 2090 พระเจ้าโพธิสารราชก็สิ้นพระชนม์ชีพลง พระเจ้าเชษฐาวังโสจึงเสด็จกลับไปยังนครเชียงใหม่แห่งอาณาจักรล้านช้างในปี พ.ศ. 2091 พร้อมทั้งได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์สำคัญๆ จากนครเชียงใหม่กลับไปด้วย ได้แก่ พระแก้วมรกต พระแก้วขาว พระแทรกคำ และพระพุทธรูปสีหิงค์²⁹ หลังจากนั้นความสัมพันธ์แบบเครือญาติของทั้งสองนครก็เปลี่ยนแปลงไปกลับไปสู่การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองการปกครองระหว่างอาณาจักรตามเดิม

ครั้นสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) พระองค์ได้ปราบปรามพระอนุชาทั้งสองที่แย่งชิงราชสมบัติแห่งอาณาจักรล้านช้าง เสร็จสิ้นแล้วจึงเสด็จขึ้นครองราชย์ต่อมาในปี พ.ศ. 2094 พระองค์โปรดฯ ให้เสนาอำมาตย์มาสสมมาพระธรรมสังฆเจ้าแห่งนครเชียงใหม่ เพื่อบอกว่าพระองค์จะไม่กลับมาครองนครเชียงใหม่ และมอบให้พระมหาเทวีเจ้าจิริประภาเป็นผู้ดูแล³⁰

อย่างไรก็ดี พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ถือเชื่อว่านครเชียงใหม่หรืออาณาจักรล้านนายังคงอยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ดังเดิม ตามที่จารึกวัดเชียงสา อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีเนื้อความว่า เมื่อ พ.ศ. 2096 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นพระเจ้าสองแผ่นดินครองทั้งอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรล้านนา³¹

เมื่อเหล่าเสนาราชมนตรีแห่งนครเชียงใหม่เชิญเจ้าองค์อื่นขึ้นครองราชย์แทน พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พระองค์จึงไม่พอพระทัยอย่างมาก ทรงยกพลลงมาตีนครเชียงใหม่ โดยประทับที่เมืองเชียงแสนในปี พ.ศ. 2098 ได้ปีเศษ แต่แล้วก็ต้องถอยทัพกลับไป³²

²⁸ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 380-381 และ 386-387.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 388-389. แต่ใน คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี, 91. ระบุว่าในปี พ.ศ. 2090 ทำพิธีราชาภิเษก พระเจ้าเชษฐาวังโสขึ้นครองราชย์นครเชียงใหม่ ครองได้ 2 ปี ก็เสด็จกลับอาณาจักรล้านช้างในปี พ.ศ. 2091 ส่วนใน มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 88-90. กลับมีใจความว่าพระเจ้าเชษฐาวังโสขึ้นครองนครเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2091 ครั้นปี พ.ศ. 2093 ก็เสด็จกลับมาครองอาณาจักรล้านช้าง

³⁰ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว 91. ตรงกับความใน พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก 390-391.

³¹ ฮันส์ เพนซ์ และคณะ, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 4 : จารึกในพิพิธภัณฑสถาน เชียงใหม่ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง, 2543), 215-235.

³² มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 91. พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 392-393. และใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง (พระนคร : ก้าวหน้า, 2507), 565.

ต่อมาราว พ.ศ. 2099 พระเมกุฎิกษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่ทรงแต่งตั้งให้ไปเข้าเฝ้าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เพื่อทวงพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนา กลับคืน แต่ได้คืนเพียงพระพุทธรูปหนึ่ง³³ หลังจากนั้นอาณาจักรล้านนาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงหงสาวดี แม้ว่าในปี พ.ศ. 2102 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงยกพลไปตีเมืองเชียงใหม่ เพื่อสนับสนุนให้เจ้าเมืองต่างๆ ของอาณาจักรล้านนาแข็งเมืองต่อกรุงหงสาวดี แต่พอถึงเมืองเทิงพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชก็ทรงถอยทัพกลับไปยังล้านช้าง³⁴ พร้อมกับเจ้าเมืองต่างๆ ได้แก่ เจ้าเมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองเชียงใหม่ และเมืองเชียงทอง เพราะกองทัพของพระเจ้าอังวะสามารถตีเอาเมืองเชียงใหม่ได้³⁵

ในปี พ.ศ. 2103 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงย้ายเมืองหลวงมายังเมืองจันทบุรี (นครเวียงจันทน์) พร้อมกับขนานนามใหม่ว่า “นครจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตอุมราชธานี” ส่วนนครเชียงใหม่ให้เรียกว่า “นครหลวงพระบาง”³⁶ การย้ายเมืองหลวงในครั้งนี้ย่อมมีสาเหตุมาจากการรุกรานของพม่า ส่งผลให้อาณาจักรล้านช้างไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรอยุธยาเป็นข้างมาก เพื่อช่วยกันต่อต้านกองทัพของพม่าก็เป็นได้

ต่อมาพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชยกพลโยธามาตีอาณาจักรล้านนา ได้เมืองเชียงใหม่ ผ่านมายังเมืองพะเยา เมืองแพร่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย และนครเชียงใหม่ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2107 ฝ่ายพม่าทราบข่าวว่าพระเมกุฎิเจ้าเมืองเชียงใหม่และพระยากระมลแข็งเมืองต่อกรุงหงสาวดี จึงยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ ได้เมืองเชียงใหม่และจับพระเมกุฎิและพระยากระมลกลับไปยังกรุงหงสาวดี แล้วแต่งตั้งให้พระวิสุทธิเทวีขึ้นครองเมืองแทน³⁷

ส่วนเจ้าเมืองต่างๆ ของอาณาจักรล้านนา ได้แก่ พระยาสามล้านและพระยาจำบ้าน³⁸ หนีไปพึ่งพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ฝ่ายพม่าจึงตามไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุตแตก แต่ไม่ได้ตัวพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช³⁹ ครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงพระเดชานุภาพของพระเจ้ากรุงหงสาวดีที่มีต่ออาณาจักรต่างๆ จึงเป็นเหตุสนับสนุนให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตเชื่อมสัมพันธไมตรีกับพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

หลังจากสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช อาณาจักรล้านช้างก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่า และมีบางช่วงที่กษัตริย์ล้านช้างคิดอยากแบ่งแยกเป็นอิสระ ดังที่เหตุการณ์ในปี

³³ พระยาประกาศกิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 393-394.

³⁴ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี, 95.

³⁵ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 178-179.

³⁶ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 94-95.

³⁷ พระยาประกาศกิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 399-401.

³⁸ ประชุมพงศาวดารภาคที่ เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้างตามถ้อยคำในฉบับเดิม, 164.

³⁹ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, เล่ม 1, 205-208.

พ.ศ. 2138 สมัยพระเจ้าวรวงศ์เธอ (พ.ศ. 2127-2141) ได้ทำการสนับสนุนให้พระยาน่านแข็งเมืองต่อพระเจ้ากรุงหงสาวดี แต่ก็ไม่สำเร็จ พระยาน่านจึงหนีมายังอาณาจักรล้านช้าง⁴⁰ ทำให้อาณาจักรล้านช้างต้องอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าสืบมา

จนกระทั่งพระเจ้าบุเรงนองแห่งกรุงหงสาวดีสิ้นพระชนม์ลง แล้วพระเจ้านันทบุเรงนองขึ้นครองราชย์ แต่ไร้ความสามารถ จึงเป็นเหตุให้ในปี พ.ศ. 2141 ครอบครัวย้ายอพยพหนีมายังเมืองเชียงใหม่ เพื่อจะเข้าไปในอาณาจักรล้านช้าง⁴¹ แต่กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ยกทัพมาตีครอบครัวย้ายหมายจะสังเวยที่กรุงหงสาวดี พระวรวงศ์เธอสำเร็จราชการแทน พระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2141-2165) จึงทรงแต่งกองทัพไปรับมา พร้อมกับนั้นก็ตีเอาเมืองพะเยา เมืองเชียง เมืองลอ เมืองเชียงแสน เมืองหาง เมืองเชียงราย แต่ไม่ได้นครเชียงใหม่⁴²

จากเหตุการณ์นี้บ่งบอกว่าการทำศึกสงครามระหว่างอาณาจักร นอกจากมีจุดมุ่งหมาย เพื่อขยายอาณาเขตและประกาศเดชานุภาพของกษัตริย์แล้ว ยังมีการแย่งชิงกวาดต้อนผู้คน ซึ่งอาจให้ไปตั้งหลักแหล่งภายในอาณาจักรนั้นๆ แต่ในฐานะประชาชนหรือเชลยศึกนั้นคงต้องศึกษาในโอกาสต่อไป

นอกจากนี้ ในพงศาวดารโยนกยังกล่าวถึงเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2144 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราชขึ้นครองราชย์ว่า กองพลล้านช้างได้ยกทัพมาประชิดติดเมืองเชียงแสนที่ปกครองโดยออกญารามเดโช เมื่อออกญารามเดโชหนีไป เมืองเชียงแสนจึงตกเป็นของอาณาจักรล้านช้าง⁴³

ต่อจากนี้ไปในช่วงก่อนที่อาณาจักรล้านช้างจะแบ่งแยกออกเป็น 3 นครรัฐ ก็ไม่ปรากฏเอกสารใดกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรล้านนาอย่างเด่นชัด ทั้งนี้ น่าจะมีสาเหตุมาจากอาณาจักรล้านนาในช่วงเวลานี้ไม่มีบทบาททางการเมืองการปกครองและกำลังจะล่มสลายลงแล้ว

1.3 ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา

หลังจากที่พระเจ้าฟ้ารุ่งมดีเอาเมืองเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 1898 พระองค์ก็ยกทัพข้ามแม่น้ำโขงมาตีเอาเมืองแก่นท้าว และเมืองนครไทย (เขตจังหวัดเพชรบูรณ์) ซึ่งเป็นเขตแดนติดกับอาณาจักรอยุธยาสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) และมอบให้บำจี้แซ่เป็น

⁴⁰ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 405. แต่ใน พระเจ้าสุริยพงษ์-ผริตเดช, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 เล่ม 9 ราชวงศ์จักรี พงศาวดารเมืองน่าน (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2507), 320. กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ถัดมาอีก 2 ปี คือ ในช่วง พ.ศ. 2140

⁴¹ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 405.

⁴² มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 117.

⁴³ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 406.

หมื่นแก ปกครองเมืองชายขอบแถบชายแดนระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา⁴⁴ แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรอยุธยาในเวลานี้น่าจะมีความแข็งแกร่ง เพราะพระเจ้าฟ้ารุ่งไม่เข้าไปตีดินแดนของกรุงศรีอยุธยา หรืออาจสืบเนื่องมาจากความเหนื่อยล้าของกองทัพล้านช้างเอง ดังที่เหตุการณ์ต่อมาพระเจ้าฟ้ารุ่งยกพลโยธาลงมาตีเอาเมืองร้อยเอ็ด และเมืองอื่นๆ ในแถบนี้ได้ทั้งหมด (เมืองในแถบจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดศรีสะเกษ) ซึ่งเป็นเมืองในปกครองของกรุงศรีอยุธยา (ประเทศล้านเพีย) แต่ทั้งสองอาณาจักรยินดีใช้วิธีประนีประนอมโดยแบ่งเขตแดนกันอย่างชัดเจน ตามความในพระราชสาสน์ของพระเจ้าอู่ทองว่า “เราหากเป็นพี่น้องกันมาแต่ขุนบรมโน้นเหมือนกัน เจ้ายากได้บ้านได้เมือง ให้เอาแต่เขตแดนดงสามเส้า (ดงพระยาไฟ) ไปจดภูพระยาพ่อและแดนเมืองนครไทยเป็นเจ้าเถิด...” พร้อมทั้งสัญญาว่าจะมอบพระราชธิดาพระนางแก้วยอดฟ้าครั้นเจริญวัยแล้วให้กับพระเจ้าฟ้ารุ่ง⁴⁵ ตั้งแต่นั้นมาทั้งสองนครคงเป็นมิตรที่ดีต่อกัน โดยที่อาณาจักรล้านช้างได้ปกครองดินแดนแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในปัจจุบันได้เกือบทั้งหมด

ต่อมาสมัยพระเจ้าสามแสนไท ขึ้นครองราชย์ ทางกรุงศรีอยุธยาซึ่งตรงกับสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีราช⁴⁶ ได้ส่งพระนางแก้วยอดฟ้ามาถวายตามพระราชสาสน์ของพระเจ้าอู่ทอง พระเจ้าสามแสนไท พระราชทานให้พระนางอยู่ในวังเลี้ยงได้ เห็นสบดง แล้วมีพระราชโอรสและพระราชธิดากับพระนางแก้วยอดฟ้า คือ ท้าววังศบุรี และพระนางมหาไถ⁴⁷ อันถือเป็นครั้งแรกของความสัมพันธ์แบบสืบสายพระโลหิตขัดติยวงศ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา

ทว่าเหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา จึงเป็นเหตุให้สุรศักดิ์ ศรีสำอาง ตีความไว้ว่า เรื่องราวของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยายกพระราชธิดาให้กับกษัตริย์ล้านช้าง ได้แก่ พระเจ้าฟ้ารุ่ง พระเจ้าสามแสนไท พระเจ้าโพธิสารราช น่าจะเป็นส่วนที่เรียบเรียงหรือแต่งขึ้นใหม่ ยกเว้นสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช⁴⁸ ส่วนจะเป็นจริงประการใดนั้นคงต้องตรวจสอบกันต่อไป

ครั้นสมัย พระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้ว (ท้าววังศบุรี) พระราชโอรสของพระเจ้าสามแสนไทกับพระนางแก้วยอดฟ้า ขึ้นครองราชย์ ในพระราชพิธีราชาภิเษก นั้น สมเด็จพระอินทราชาแห่งกรุงศรีอยุธยา (คงหมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ได้แสดงความปรีดี

⁴⁴ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 48-50.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 52-53. และใน อุทัย เทพสีทรา, ความเป็นมาของไทย-ลาว (กรุงเทพฯ : เปรมชัย, 2516), 171.

⁴⁶ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 51.

⁴⁷ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 64-65.

⁴⁸ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 68.

ยินดี ด้วยการส่งเครื่องมงคลราชบรรณาการมาสมโภชเป็นอันมาก⁴⁹ และในคราที่พระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้วสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงให้ราชทูตเชิญโลงทอง และโลงไม้จันทน์กับผ้าแพร 500 พับมาถวายพระเพลิงตามโบราณราชประเพณี⁵⁰

เหตุการณ์ครั้งนี้พ้องกับ ความในพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า “ศักราช 842 ขวตศก (พ.ศ. 2023) พระยาล้านช้างถึงแก่กรรม และพระราชทานให้อภิเษกพระยาชัยขวาเป็นพระยาล้านช้างแทน”⁵¹ ทั้งนี้พระยาชัยขวาก็คือ พระเจ้าแท่นคำ พระราชโอรสของพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว ซึ่งขณะนั้นกำลังครองเมืองด่านซ้าย เมื่อขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุวรณบัลลังก์ (พ.ศ. 2023-2029)

อีกทั้งในพระราชพิธีราชาภิเษกของ พระเจ้าหล้าแสนไท ไตรภูวนาถ (พ.ศ. 2029-2039) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแต่งตั้งให้ขุนอินทร์ ขุนพรหม และขุนศรีราชโกษาเชิญเครื่องมงคลราชบรรณาการมาร่วมเฉลิมฉลองงานสมโภช และ ในการต่างประเทศ ของพระเจ้าหล้าแสนไท ไตรภูวนาถก็ทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาโดยกำหนดเขตแดนการเจรจาที่นาสองรัก เมืองด่านซ้าย⁵² แสดงว่าอาณาเขตของอาณาจักรล้านช้าง ได้หล่นถอยเข้ามา มาก จากเดิม สมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม อยู่ในเมืองนครไทย (เขตจังหวัดเพชรบูรณ์) ขึ้นมายังเมืองด่านซ้าย (จังหวัดเลย)

ดังนั้น สूरศักดิ์ ศรีสาorang จึงแสดงความคิดเห็นว่าอาณาจักรล้านช้างตั้งแต่สมัยพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้วเรื่อยลงมาจนถึงสมัยพระเจ้าหล้าแสนไท ไตรภูวนาถ อาจสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ขณะเสวยราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลก⁵³

ถึงกระนั้นก็ขัดแย้งกับความในศิลาจารึกวัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2007 ว่า “ลัศักราช 826 ...สมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้าให้สร้างอารามจุฬามณีที่จะเสด็จออกทรงมหาภิเนษกรรม ขณะนั้นเอกราชทั้งสามเมืองคือ พระยาล้านช้าง และมหाराชพระยาเชียงใหม่ และพระยาหงสาวดี ชมพระราชศรัทธาก็แต่งเครื่องอัฐบริขารให้มาถวาย”⁵⁴ แสดงว่าอาณาจักรอยุธยา อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรล้านนา และอาณาจักรของพม่า ล้วนเป็นเอกราชไม่ขึ้นตรงต่ออาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่ง

⁴⁹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 69-70.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 75.

⁵¹ กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : คลังวิทยา, 2515), 451.

⁵² มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 76-77.

⁵³ สूरศักดิ์ ศรีสาorang, ลำดับกษัตริย์ลาว, 67.

⁵⁴ กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 470.

ต่อมาในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช ตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึงสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยา มีเอกสารประวัติศาสตร์ลาวล้านช้างกล่าวถึงการทำศึกสงครามระหว่างอาณาจักร โดยที่ในปี พ.ศ. 2076 พระไชยราชาผัดใจกันกับพระอาทิตย์ราชแห่งกรุงศรีอยุธยา (ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าตรงกับกษัตริย์พระองค์ใดของกรุงศรีอยุธยา) จึงหนีขึ้นมาพึ่งพระเจ้าโพธิสารราช ที่ขณะนั้นประทับ ณ เมืองเวียงจันทน์ แล้วยุยงให้พระองค์ยกทัพไปตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2077

ครั้นไปถึงเวียงพระงาม (เมืองเขาพระงาม เขตเมืองลพบุรี) ก็ต้องเสด็จกลับ เพราะชาวอยุธยาไม่ออกมารบ แต่ในปี พ.ศ. 2083 พระเจ้าอาทิตย์ราชแห่งกรุงศรีอยุธยา กลับยกพลขึ้นมาตีเวียงจันทน์ ได้เมืองเวียงคุก แล้วข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งค่ายอยู่ที่ทุ่งศาลาค่า และในที่สุดฝ่ายอยุธยาก็ต้องปราชัยถอยทัพกลับไป

อย่างไรก็ดี พระเจ้าโพธิสารราชก็มีพระมเหสีฝ่ายซ้ายเป็นพระราชธิดาของกรุงศรีอยุธยา พร้อมทั้งมีพระโอรส คือ พระล้านช้าง⁵⁵ ซึ่งถือเป็นการสืบสายพระโลหิตขัตติวงศ์ร่วมกันระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา

หลังจากพระเจ้าโพธิสารราชสิ้นพระชนม์ลง อาณาจักรล้านช้างเกิดศึกภายในแย่งชิงราชสมบัติระหว่างพระล้านช้างกับพระเจ้าเชษฐวงษ์โส (พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช) ผลปรากฏว่าพระล้านช้างเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แต่ได้รับการอภัยโทษโดยให้ไปอยู่กับพระยาแสนเมือง⁵⁶ อาณาจักรล้านช้างจึงปกครองโดยพระเจ้าเชษฐวงษ์โสหรือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสืบมา

สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นช่วงที่พมำกำลังขยายอำนาจเข้ามายังบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ครั้นได้นครเชียงใหม่เป็นเมืองขึ้น พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช จึงเจริญสัมพันธไมตรีกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อช่วยกันต่อต้านการรุกรานจากพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้กษัตริย์พมำ ดังปรากฏความในศิลาจารึกการ สร้างพระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย โดยเริ่มสร้างในปี พ.ศ. 2103 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2106⁵⁷ และได้จารึกไว้เป็น 2 ภาษา ด้านหนึ่งใช้ “อักษรธรรม” ของอาณาจักรล้านช้าง อีกด้านหนึ่งใช้ “อักษรขอม” ของกรุงศรีอยุธยา⁵⁸

จากจารึกทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยนี้ทั้งสอง นครใช้อักษรดังกล่าวเป็นภาษาทางการของตน หรืออาจจะเป็นภาษาที่นิยมในท้องถิ่นนี้ หากเป็นอย่างหลังก็แสดงว่าชุมชนในย่านนี้พูดหรือสื่อสารกันได้ทั้งสองภาษา หรือไม่ก็อาจมีราษฎรทั้งสองชนชาติอยู่ร่วมกันอย่างสันติก็เป็นได้ ทั้งนี้ทั้งนั้นชุมชนในแถบนี้คงเป็นเส้นทางสื่อกลางในการติดต่อค้าขายระหว่างสองนคร ซึ่งน่าจะคับคั่งไปด้วยผู้คนหลากหลายเชื้อชาติและอาชีพได้หรือไม่

⁵⁵ มหาสิดา วีระวงษ์, พงศาวดารลาว, 82-83.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 89-90.

⁵⁷ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24, 289-298.

⁵⁸ อุทัย เทพสิทธิ, ความเป็นมาของไทย-ลาว, 197.

ในคำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึงเหตุการณ์หนึ่งสมัยพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งน่าจะตรงกับสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชว่า พระเจ้าล้านช้างทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา โดยส่งพระราชธิดานามว่า รัตนมณีเนตร พร้อมเครื่องราชบรรณาการมาถวาย และขอช้างจากพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา 1 เชือก จึงเป็นเหตุให้เกิดสงครามกับพม่า⁵⁹ แต่ไม่ระบุว่าเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาใด

เมื่อ พ.ศ. 2105 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้เขียนพระราชสาสน์ไปขออนางเทพกษัตรีพระราชธิดาของ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เพื่อให้มาเป็นเอกอัครมเหสี แต่พระนางเทพกษัตรีทรงประชวร สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงส่งพระนางแก้วฟ้าขึ้นไปยังกรุงศรีสัตนาคนหุตแทน แต่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงส่งพระนางกลับคืน พร้อมกับพระราชสาสน์ไปบอกความประสงค์ของพระองค์อีกครั้ง ทำให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิต้องส่งพระนางเทพกษัตรีขึ้นไปหลังจากที่พระนางมีพระอาการดีขึ้นแล้ว⁶⁰

ในปี พ.ศ. 2106 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ก็เสด็จไปรอรับ พระนางอยู่ที่เมืองหนองหาน พร้อมกับทำการฉลองพระธาตุเมืองหนองหาน (พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร) ทว่ามีศึกพม่ามาประชิดเมืองเวียงจันทน์ ทำให้ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ต้องรีบยกทัพกลับคืนพระนคร⁶¹ แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์กลับกล่าวถึงเหตุการณ์นี้ไว้ในปี พ.ศ. 2107 อีกทั้งยังมีใจความต่างออกไปว่า พระเจ้าหงสาวดีกษัตริย์พม่า รู้ข่าวการมาของพระนางเทพกษัตรี จึงให้ทหารคุมอยู่กลางทางคอยแย่งชิงตัวพระนางไปได้⁶²

ในปี พ.ศ. 2110 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชยกพลไปตีประชิดเมืองพิษณุโลก อันมีเหตุมาจากพระราชสาสน์ลับของพระมหินทราธิราช เนื่องจากพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกไปฝักใฝ่ข้างพระเจ้าหงสาวดีกษัตริย์พม่า แต่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชก็ทำการไม่สำเร็จ เพราะกองทัพของพระเจ้าหงสาวดีมาช่วย พระมหาธรรมราชาไว้ทัน พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจึงถอยทัพกลับคืน⁶³

⁵⁹ กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 84-85.

⁶⁰ มหาสีกา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 95-97. แต่ใน กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 459-460. ได้กล่าวเหตุการณ์นี้ในปี พ.ศ. 2106 ตั้งแต่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชส่งพระราชสาสน์ จนถึงช่วงที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิส่งพระนางแก้วฟ้าขึ้นไปยังกรุงศรีสัตนาคนหุต

⁶¹ มหาสีกา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 97-98.

⁶² กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 460.

⁶³ มหาสีกา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 100-103.

ครั้น พ.ศ. 2112 พระเจ้าหงสาวดียกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา พระมหินทราราชฯ จึงส่งพระราชสาสน์ไปขอให้พระไชยเชษฐาธิราชลงมาช่วย พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจึงยกพลโยธาลงมาทันที่ แต่ก็แพ้กลอุบายของพระเจ้าหงสาวดี กรุงศรีอยุธยาจึงแตกพ่ายให้แก่พม่าในที่สุด⁶⁴

ในปีเดียวกันนี้ฝ่ายพม่านำทัพโดยพระเจ้ากะยอติพนรธา (พระเจ้าบุเรงนอง) เสด็จไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต โดยผ่านมาทางเมืองพิษณุโลก และพ่ายแพ้ต่อกลอุบายของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช จึงเสด็จกลับไปในปี พ.ศ. 2113⁶⁵ แต่พงศาวดารลาวกลับกล่าวว่า เหตุการณ์ที่พระเจ้าหงสาวดียกทัพใหญ่ขึ้นมามีล้านช้างเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2113 โดยให้เมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยาเกณฑ์ทัพมาช่วยกันตีอาณาจักรล้านช้าง และปราชัยกลับไป⁶⁶

ต่อมาพม่าได้เข้ามาตีอาณาจักรล้านช้างอีกครั้ง ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 2117 สมัยพระเจ้าสุรมังคละโพธิสัตว์ ผลปรากฏว่าพม่าได้รับชัยชนะ แต่นั้นมาอาณาจักรล้านช้างก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า⁶⁷ จนกระทั่งได้ประกาศอิสรภาพในรัชสมัยของพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช (ราว พ.ศ. 2141-2167) โดยมีเหตุการณ์สำคัญสืบเนื่องมาจากพระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่าสวรรคต พระเจ้านันทบุเรงนองไม่มีความสามารถในการปกครองแผ่นดิน ทำให้สมเด็จพระนเรศวรแห่งกรุงศรีอยุธยาประกาศตนเป็นอิสระ หนีออกจากพม่า พร้อมกับกวาดต้อนผู้คนทั้งชาวมอญและชาวลาวล้านช้างกลับมาด้วย และคงเป็นคราวนี้เองที่ชาวล้านช้างอพยพกลับสู่นคร⁶⁸

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง จนกระทั่งทำศึกสงครามกับอาณาจักรล้านช้าง ดังที่พระองค์ตีเอาเมืองฝ่ายเหนือได้แก่ นครล้านช้าง นครเชียงใหม่ เมืองเชียงตุง เมืองเชียงแสน และเมืองจำปาศักดิ์⁶⁹ จากเหตุการณ์นี้ทำให้ หลวงวิจิตรวาทการ ออกความคิดเห็นว่า กรุงศรีอยุธยาประกาศความเป็นใหญ่เหนือนครล้านช้าง ดังที่ พ.ศ. 2136 กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างมาขอรวมพิธีมณเฑียรกับ

⁶⁴ มหาสีลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 103-106. สอดคล้องกับความใน เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, เล่ม 1, 247 และใน กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 461.

⁶⁵ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, เล่ม 1, 252-253.

⁶⁶ มหาสีลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 106-108.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 113. สอดคล้องกับ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, เล่ม 1, 255-256.

⁶⁸ มหาสีลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 117-118. สอดคล้องกับ กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 304.

⁶⁹ กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 312.

กรุงศรีอยุธยา⁷⁰ แต่ระหว่างปี พ.ศ. 2138-2141 เกิดศึกระหว่างเชียงใหม่กับล้านช้าง กษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่จึงได้ขอกองทัพจากอยุธยาขึ้นไปป้องกันเมือง พระนเรศวรจึงโปรดให้พระยารามเดโชซึ่งเคยเป็นขุนนางเชียงใหม่กลับขึ้นไปเป็นผู้ช่วยรักษามือง⁷¹

นอกจากนี้ บันทึกของชาวฮอลันดาปี พ.ศ. 2155 ได้ระบุถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช ทรงหลงเข้าใจผิดว่าชาวญี่ปุ่นปลงพระชนม์สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระองค์จึงยกทัพลงมาช่วยกรุงศรีอยุธยาปราบปรามข้าศึกชาว ญี่ปุ่น แต่เสด็จมาด้วยพระประสงค์จะยึดครองอาณาจักรอยุธยา เป็นเหตุให้ทั้งสองอาณาจักรเกิดการสู้รบกัน จนในที่สุดกษัตริย์ล้านช้างต้องปราชัยหนีกลับไปสู่พระนคร⁷²

สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2176-2233) อาณาจักรล้านช้าง กลายเป็นยุคทองทางพุทธศาสนาและวรรณคดีลาว ซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้าปราสาททองและพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ดังที่ วาน วูส ทอฟ เขียนบันทึกไว้ในราวปี พ.ศ. 2184-2187 ว่า “...ทุก ๆ ปี จะมีพระสงฆ์จากประเทศเขมรและประเทศสยามเดินทางมาศึกษา ประมาณ 10 ปี หรือ 12 ปี กว่าจะสำเร็จในการเรียนวิชาใดวิชาหนึ่ง...”⁷³ ทั้งนี้ “ประเทศสยาม” น่าจะหมายถึงอาณาจักรอยุธยา

นอกจากนี้ บ้านเมืองสมัย พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ยังมีความสงบมั่นคง เจริญรุ่งเรืองในยุคหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง อีกทั้งยังมีอาณาเขตในการปกครองอย่างกว้างขวาง กล่าวคือ “...ภายใต้แต่ลีผี (หลี่ผี - เมืองโขง) ทางเหนือถึงผาไค (เมืองปากทา) กำซาย ถึงโยชยา (แดนเมืองนครราชสีมา) ตูสองตัน กำซาวถึงแกว (แดนเวียดนาม) สารสามงา น้ำมา (แม่น้ำมา - เขตแขวงหัวพัน) สามดอนเรือนมีบ้านมีเสา (บ้านมีเสา ยกพื้นสูง - ชุมชนวัฒนธรรมไท - ลาว) ส่วย (ส่งส่วย) ลาว เรือนบ่มีบ้านบ่มีเสา อยู่พื้นดินกินข้าวเจ้า (ชุมชนวัฒนธรรมจีน - ญวน) หม้อยส่อ เข้าเป็นแดนแกว (เวียดนาม) ที่ไม่มีบ้าน (ปลูกบ้านติดดิน) ส่วย (ส่งส่วย) แกว”⁷⁴

⁷⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมยุทธการทหารบก, 2512), 148-149.

⁷¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), 160-161.

⁷² นันทา สุตกุล, ผู้แปล, “จดหมายจากคอร์เนลิส ฟอน นิวโรด (Cornelis van Nyenrode) และแมร์เทน เฮาร์ทแมน (Maerten Houtman) ถึงนายเฮนริก แจนเซน (Heynrick Janss) ที่ปัตตานี วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ.2155 (ค.ศ. 1612),” ใน เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513), 37-38.

⁷³ จารุวรรณ ธรรมวัตร, แลลดอดพงศาวดารลาว (มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ม.ป.ป.), 84.

⁷⁴ ประชุมพงศาวดารภาคที่ เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้างตามถ้อยคำในฉบับเดิม, 172.

หากอาณาเขตติดต่อสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยาอยู่บริเวณเมืองนครราชสีมาของประเทศไทยในปัจจุบัน ก็แสดงว่าดินแดนของอาณาจักรล้านช้างสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ได้ขยายออกมามากกว่าสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ซึ่งมีชายแดนของสองนครอยู่แถบเมืองด่านซ้ายจังหวัดเลยของประเทศไทย ชวนให้สันนิษฐานว่าอาณาจักรล้านช้างสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชมีความมั่นคง และเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก ทั้งทางด้านการเมือง ศาสนา และเศรษฐกิจก็เป็นได้ แต่จะเจริญมากกว่ากรุงศรีอยุธยาหรือไม่นั้น เห็นควรเป็นประเด็นศึกษาต่อไป และหลังจากสิ้นสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชได้ไม่นาน อาณาจักรล้านช้างก็ถูกแบ่งแยกออกเป็น 3 นครรัฐ

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรล้านนา และอาณาจักรอยุธยา ได้ผ่านช่วงระยะเวลาทางประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน จึงมีการสะสม บ่มเพาะวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งบางช่วงบางเหตุการณ์มีความเกี่ยวพันกันหลายฝ่ายหลายด้าน ทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง ทางด้านเครือญาติที่น่าจะมีทั้งในระดับสูงและระดับล่าง ทางด้าน ศาสนา และทางด้านเศรษฐกิจ แล้วบ่อয়ครั้งความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรเป็นแบบมิตรไมตรีที่ดีต่อกัน แต่บางครั้งก็เป็นปรปักษ์ต่อกัน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละช่วงระยะเวลานั้นๆ

อย่างไรก็ดี เชื่อว่าประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของแต่ละอาณาจักร อาจทำให้เกิด พัฒนาการทางด้านวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันไปบ้าง รวมไปถึงส่วนที่หล่อหลอม กลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตน อันควรค่าต่อการศึกษาในรายละเอียดดังต่อไปนี้

2. เจดีย์ล้านช้าง : การแบ่งกลุ่มและการศึกษาที่ผ่านมาโดยสังเขป

เจดีย์ในศิลปะล้านช้างสร้างขึ้นภายใต้ความเชื่อความศรัทธาทางพุทธศาสนาเป็นหลัก มีพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ทำให้นักวิชาการ พยายามตั้งชื่อเจดีย์ในศิลปะล้านช้างต่างออกไปจากเจดีย์ในศิลปะอื่นๆ เป็นต้นว่า ฮองรี ปาร์มองติเย (Henri Parmentier) ได้ใช้ชื่อเรียกตามลักษณะเฉพาะของเจดีย์ในศิลปะล้านช้างว่า “*bulbe en carafe*”⁷⁵ (เจดีย์ทรงขวด) จากนั้น ประยูร อุลุชาฎะ เห็นคล้ายกับแจกันจึงเรียกว่า “เจดีย์ทรงแจกัน”⁷⁶ ต่อมา สงวน รอดบุญ ใช้ชื่อว่า “เจดีย์ทรงดอกบัวเหลี่ยม”⁷⁷ ตามลักษณะของ ดอกบัวตูม การเรียกชื่อแตกต่างกันนี้ล้วนเป็นการนำเอาไปเปรียบเทียบกับรูปลักษณะของสิ่ง

⁷⁵ Henri Parmentier, *L'Art du Laos* (Paris : E'cole Francaise D'extrememe – Orient, 1988), 160.

⁷⁶ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “สถูปเจดีย์ทางภาคอีสานของไทย, ” *เมืองโบราณ* 6, 2 (ธันวาคม 2522 – มกราคม 2523) : 40.

⁷⁷ สงวน รอดบุญ, *พุทธศิลป์ลาว* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2526), 135.

นักวิชาการแต่ละท่านคุ้นเคยและแลเห็นว่าคล้ายคลึงกัน ภายหลังกลับเป็นที่รู้จักกันในนามของ “เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม”⁷⁸ แต่ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กลับเห็นว่าควรเรียก “เจดีย์ทรงระฆังในผังเหลี่ยม” ด้วยเหตุที่บัวเหลี่ยมอยู่ในตำแหน่งเดียวกันกับองค์ระฆัง และคงมีที่มาจากเจดีย์ทรงระฆังเพิ่มมุมในศิลปะอยุธยา⁷⁹

นอกจากนี้ เชษฐ ติงสฺยชลิต ได้ให้ความคิดเห็นขัดแย้งกับแนวคิดของ “เจดีย์ทรงระฆังในผังเหลี่ยม” เพราะส่วนของบัวเหลี่ยมกับองค์ระฆังมีลักษณะและต้นกำเนิดแตกต่างกัน โดยที่ลักษณะขององค์ระฆังมีส่วนฐานบานออก ส่วนกลางคอดเข้า ส่วนบนโค้งงุ้มแลเห็นเป็นโหล มีต้นกำเนิดมาทางเจดีย์ล้านนาที่รับมาจากศิลปะพุกาม อันปรับเปลี่ยนมาจากศิลปะอินเดีย อีกทอดหนึ่ง ในขณะที่บัวเหลี่ยมมีส่วนฐานปล้อง ส่วนกลางโค้งเว้าชะลูดขึ้นไปเป็นคอให้กับส่วนบนที่บานออก และมีต้นกำเนิดมาจากศิลปะพื้นเมืองที่มีพื้นฐานมาจากศิลปะทวารวดีในภาคอีสาน อีกทั้งเจดีย์ทรงระฆังเองก็มีรูปแบบอยู่ในผังสี่เหลี่ยมได้เช่นกัน จึงไม่ควรเรียกเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมเป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังเหลี่ยม⁸⁰

ทั้งนี้ทั้งนั้นเห็นว่าการใช้ชื่อ “เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม” เรียกเจดีย์ที่มีลักษณะเฉพาะในศิลปะล้านช้างเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายแล้ว เพื่อให้เป็นที่เข้าใจโดยทั่วกัน ในการศึกษาครั้งนี้จึงเลือกใช้คำว่า “เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม” หมายถึง เจดีย์ประเภทเดียวกันกับเจดีย์ทรงระฆัง เพียงแต่มีการประดับบัวเหลี่ยม ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับดอกบัวตูมแต่ส่วนปลายบานออก แทนตำแหน่งขององค์ระฆัง

เจดีย์ในศิลปะล้านช้างมีลักษณะบางประการเหมือนกัน จึงสามารถจัดให้อยู่ในกลุ่มเดียวกันได้ แต่เจดีย์ส่วนใหญ่ก็ ผสมผสานเอา ลักษณะเฉพาะแบบพื้นเมืองตามยุคสมัยนิยมในท้องถิ่นนั้นๆ เข้ามาประกอบด้วย อีกทั้งการผูกพันทลายของเจดีย์ที่ผ่านระยะเวลามายาวนาน การบูรณะปฏิสังขรณ์ที่ขาดความรู้ความเข้าใจทางด้านรูปแบบศิลปะ รวมไปถึงการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ซ้อนทับองค์เก่า ตลอดจนที่ตั้งของเจดีย์แต่ละแห่งห่างไกลกันมาก ซึ่งเป็นอุปสรรคของการศึกษาในครั้งนี้เช่นเดียวกัน ส่งผลให้ในปัจจุบันมีการศึกษาศิลปะล้านช้างน้อยมาก

จากหลักฐานงานศิลปกรรมในศิลปะล้านช้างแสดงให้เห็นถึงการรับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะสุโขทัย ศิลปะล้านนา และศิลปะอยุธยา ตลอดจนความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์

⁷⁸ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณานุกรม, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษา ศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 45.

⁷⁹ เพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป,” ใน ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 95.

⁸⁰ สัมภาษณ์ เชษฐ ติงสฺยชลิต, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 28 สิงหาคม 2552.

ระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับทั้งสามอาณาจักรที่ได้กล่าวเอาไว้ในข้างต้น ชวนให้คิดเห็นว่าเป็นรูปแบบของเจดีย์ในศิลปะล้านช้างอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะทั้งสามแหล่งไม่มากนักน้อย โดยเฉพาะศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา

ทั้งนี้เจดีย์ในศิลปะล้านช้างสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ ตามรูปแบบศิลปะ คือ กลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง และกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอด อีกทั้งยังจัดแยกหมวดหมู่เป็นหัวข้อย่อยออกไปตามลักษณะขององค์ประกอบในตำแหน่งส่วนองค์ระฆังหรือบัวเหลี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของศิลปะล้านช้างเอง ดังรายละเอียดโดยสังเขปต่อไปนี้

2.1 กลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง

เจดีย์ทรงระฆังในศิลปะล้านช้างมีหลากหลายรูปแบบ ทั้งเจดีย์ทรงระฆังในผังกลม เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม และเจดีย์เพิ่มมุมทรงบัวเหลี่ยม ซึ่งจะกล่าวถึงในรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

2.1.1 เจดีย์ทรงระฆังในผังกลม

ภาพที่ 1 พระธาตุหมากโม วัดวิชุลราช เมืองหลวงพระบาง

เจดีย์ทรงระฆังในผังกลมของศิลปะล้านช้างที่ยังหลงเหลือหลักฐานอยู่และเชื่อกันว่าจะเก่าแก่ที่สุด ได้แก่ พระธาตุหมากโม วัดวิชุลราช เมืองหลวงพระบาง สปป. ลาว ภาพที่ 1) ตามประวัติความเป็นมาเดิมชื่อว่า “ธาตุบ่ทุม” (ดอกบัวหลวง) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2057 โดย

พระนางพันดินเชียง พระมเหสีของพระเจ้าวิสุทธราช แล้ว ได้รับการบูรณะครั้งสำคัญ เมื่อ พ.ศ. 2457⁸¹ และราว พ.ศ. 2480 บูรณะอีกครั้งโดยนักวิชาการชาวฝรั่งเศสชื่อ Henri Marchall⁸²

ลักษณะของพระธาตุหามกโมประกอบด้วย ฐานเขียงรองรับฐานบัวที่ประดับด้วยลูกแก้ว 2 เส้น ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่มุมทั้งสี่ของฐานบัวประดับด้วยปูนปั้นรูปสามเหลี่ยมหรือ “หูช้าง” ถัดขึ้นไปเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังรูปโอคว่ำที่มีการประดับกลีบบัว 2 ชั้นโดยรอบ และส่วนยอดมีลักษณะคล้ายกับพระรัศมีรูปเปลวของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นส่วนที่แปลกใหม่ไปจากเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอื่นๆ โดยทั่วไป (ดังที่มักมีการประดับด้วยบัลลังก์และปล้องไฉน)

รูปแบบโดยรวม ของพระธาตุหามกโมน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 21 เพราะส่วนฐานบัวประดับลูกแก้วมีการยึดท้องไม่ให้สูงขึ้น และการประดับหูช้างที่มุมทั้งสี่ของฐานบัว ซึ่งเป็นงานประดับที่นิยมของศิลปะล้านนาในช่วงระยะเวลานี้ ส่วนประเด็นอื่นๆ เป็นต้นว่า ส่วนฐานของพระธาตุหามกโมไม่มีการยกเก็จเหมือนกับเจดีย์ในศิลปะล้านนา บัวคว่ำที่ประดับฐานบัวนี้มีขนาดใหญ่ หรือแม้กระทั่งส่วนยอดที่ประดับคล้ายกับพระรัศมีรูปเปลวนี้ ล้วนเป็นงานซ่อมคราวบูรณะในช่วงหลัง⁸³

นอกจากนี้ งานช่างในช่วงระยะเวลาดังกล่าวปรากฏเจดีย์ทรงระฆังในผังกลมน้อยมาก สร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 แล้วได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งสำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ 25 เจดีย์แต่ละองค์ล้วนมีขนาดเล็กกว่าพระธาตุหามกโม ซึ่งคงเกี่ยวข้องกับยศศักดิ์ของผู้สร้าง ส่วนทางด้านรูปแบบศิลปะคงได้รับอิทธิพลมาจากเจดีย์ในศิลปะล้านนา และมีการปรับเปลี่ยนจนกลายเป็นแบบเฉพาะของเจดีย์องค์นั้นๆ เป็นต้นว่า พระธาตุวัดอาไผ่⁸⁴ (ภาพที่ 2) และพระธาตุวัดหมื่นนา⁸⁵ (ภาพที่ 3) เมืองหลวงพระบาง สปป. ลาว

⁸¹ เจ้าคำห่มัน วงกตรัตนะ, ตำนานเมืองหลวงพระบาง (เวียงจันทน์ : โรงพิมพ์เวียงจันทน์, 2507), 63. อ้างจาก จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง 36.

⁸² Henri Parmantier, L'Art du Laos, 76.

⁸³ สรุปความจาก เชษฐ ติงสัญชิต, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22 ” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), 25-31. และจาก จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 36-38.

⁸⁴ รวบรวมเพิ่มเติมใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 42-43.

⁸⁵ รวบรวมเพิ่มเติมใน เชษฐ ติงสัญชิต, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22 ”, 31-33. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 43-44.

ภาพที่ 2 พระธาตุวัดอาโพน เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 3 พระธาตุวัดหมื่นนา เมืองหลวงพระบาง

2.1.2 เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม

การศึกษาเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมที่ผ่านมา ยังคงหาข้อยุติไม่ได้แน่ชัดถึงที่มา และแหล่งแรงบันดาลใจในการสร้างบัวเหลี่ยม ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม เสนอว่าเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมน่าจะพัฒนาขึ้นในท้องถิ่นเอง ตามที่ปรากฏภาพสลักรูปสถูปบนใบสีมาหินที่พบโดยทั่วไปแถบลุ่มแม่น้ำชี⁸⁶

ต่อมา สงวน รอดบุญ และ สันติ เล็กสุขุม มีแนวคิดว่าเป็นการพัฒนา สืบทอดมาจากพระธาตุพนม จนกลายเป็นศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง⁸⁷ รวมทั้ง เชิดเกียรติ กุลบุตร เชื่อว่ารูปแบบทรงบัวเหลี่ยมอาจเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมในศิลปะสุโขทัย⁸⁸ และ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ให้ความคิดเห็นว่าเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมนี้จะปรับเปลี่ยนรูปแบบมาจากเจดีย์ทรงระฆังเพิ่มมุมในศิลปะอยุธยา⁸⁹

เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมพบหลักฐานด้านจารึกเก่าสุดว่า สร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนใหญ่เป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมในฝั่งสี่เหลี่ยม ได้แก่ พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย ประเทศไทย (ภาพที่ 4) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2103-2106 เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่าง

⁸⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, “โบราณวัตถุสถานในลุ่มแม่น้ำชี”, ข้อฟ้า 3, 7 (เมษายน 2511) : 56.

⁸⁷ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 146-147. และใน สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538), 161-162.

⁸⁸ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 74.

⁸⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป”, 95.

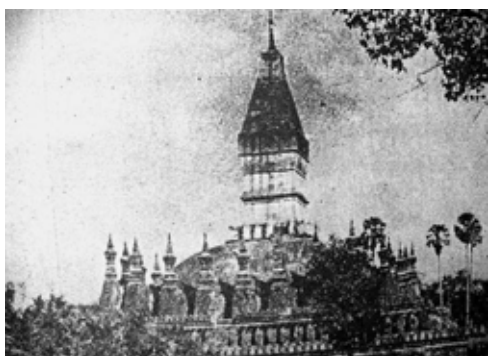
กรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช⁹⁰ และในดินแดนสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวก็พบจารึกกล่าวถึง พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทรงสร้างพระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 5, 6) ในปี พ.ศ. 2109⁹¹ ครั้นต่อมาพระองค์เสด็จไปบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุองค์สำคัญๆ หนึ่งในนั้นได้แก่ พระธาตุศรีโคตรบอง เมืองท่าแขก สปป. ลาว⁹² (ภาพที่ 7) เป็นต้น

ภาพที่ 4 พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย

ภาพที่ 7 พระธาตุศรีโคตรบอง เมืองท่าแขก

ภาพที่ 5 พระธาตุหลวง (องค์เก่าคราวบูรณะ)
นครเวียงจันทน์

ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ : บริษัท เมฆาเพรส จำกัด, 2539), 33.

ภาพที่ 6 พระธาตุหลวง (องค์ปัจจุบัน)
นครเวียงจันทน์

⁹⁰ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24, 291-298.

⁹¹ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 85.

⁹² มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 99. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 60.

ในรัชสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชนี้เอง เกิดฐานรูปแบบใหม่ที่เป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้างเรียกว่า “ฐานบัวเข้าพรหม” แต่ยังคงมีประเด็นปัญหาว่าฐานแบบนี้ได้รับแรงบันดาลใจมาจากแหล่งใด และเกิดขึ้นแห่งแรกที่พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย จริงหรือไม่

ดังในแวดวงนักวิชาการยังคงถกเถียงกันเกี่ยวกับกรณีของฐานพระธาตุศรีสองรัก โดยที่ เชษฐ ติงสัญชลี เสนอแนวคิดที่ว่าพระธาตุศรีสองรักนี้ปรากฏฐานบัวเข้าพรหมเป็นแห่งแรก มีลวดบัว เข้าพรหม ประดับอยู่ใต้บัวคว่ำ และน่าจะมีที่มาจากฐานขาสิงห์ในศิลปะอยุธยาตอนกลาง⁹³ แต่ในอีกมุมมองหนึ่งของ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา กลับเห็นว่า ตามลักษณะตำแหน่งของลาดบัว เข้าพรหมนี้น่าจะเป็นส่วนของลูกแก้วกลมมากกว่าการโค้งของขาสิงห์ และคงรับอิทธิพลทางด้านรูปแบบ ศิลปะมาจากเจดีย์เมืองเชียงแสน⁹⁴ ซึ่งจะวิเคราะห์ตรวจสอบในลำดับต่อไป

ถัดขึ้นไปจากส่วนฐาน คือ ส่วนกลางที่เป็นบัวเหลี่ยม มี รูปแบบคล้ายกับดอกบัวตูมแต่ส่วนปลายบานออกนี้ ก็ยังคงเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับแหล่งที่มาเช่นเดียวกันกับส่วนฐาน และมีส่วนยอดแสดงออกมาในลักษณะล้ออยู่กับบัวเหลี่ยมเป็นสำคัญ โดยที่ได้ลดขนาดให้เพรียวเรียวแหลมขึ้นไป

ส่วนของบัวเหลี่ยมเป็นที่นิยมในศิลปะล้านช้างสืบมา แต่มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยนั้นๆ ซึ่งบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมน่าจะมีความพัฒนาการมาก่อนบัวเหลี่ยมในผังหกเหลี่ยมหรือแปดเหลี่ยม เป็นต้นว่า พระธาตุดำ นครเวียงจันทน์ สปป. ลาว (ภาพที่ 8) สร้างขึ้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22⁹⁵ และในภาคอีสานของประเทศไทยก็ปรากฏโดยทั่วไป เช่น พระธาตุหลักโลก จังหวัดยโสธร ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 พระธาตุวัดตูมคำมณี จังหวัดเพชรบูรณ์ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 และธาตุบิรวารบางองค์ในวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 9) ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 24⁹⁶ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมได้รับความนิยมมากที่สุด เพราะปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากทั้งในดินแดนไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งคงสืบเนื่องมาจากลักษณะของพระธาตุองค์สำคัญๆ ในศิลปะล้านช้างเอง รวมไปถึงนิยมใช้ในเจดีย์ทรงปราสาทยอดด้วยเช่นกัน ดังจะกล่าวรายละเอียดในลำดับต่อไป

⁹³ เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 51-52.

⁹⁴ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษา ศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 45.

⁹⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 47-48.

⁹⁶ เข็ดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” 106-107.

ภาพที่ 8 พระธาตุคำ นครเวียงจันทน์

ภาพที่ 9 ธาตุบริวารบางองค์ วัดพระธาตุบังพวน
จังหวัดหนองคาย

2.1.3 เจดีย์เพิ่มมুমทรงบัวเหลี่ยม⁹⁷

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับที่มาของการเพิ่มมุมในเจดีย์ศิลปะล้านช้างนี้ เชษฐ ติงสัญชลี ได้พิจารณาขนาดของมุมที่มักจะเท่ากันแล้ว ซึ่งให้เห็นถึงความแตกต่างไปจากงานช่างในศิลปะล้านนาที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้างเอง หรืออาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะสุโขทัยที่ผ่านมาจากเมืองน่านได้หรือไม่⁹⁸ ทั้งนี้ขัดแย้งกับแนวคิดของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ที่ว่าการเพิ่มมุมในศิลปะล้านช้างอาจสัมพันธ์กับเจดีย์เพิ่มมุมในศิลปะอยุธยา ซึ่งคงเข้ามาในช่วงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช⁹⁹

เจดีย์เพิ่มมุมทรงบัวเหลี่ยมเท่าที่พบหลักฐานตัวอย่างในศิลปะล้านช้าง ปรากฏว่ามีการทำเพิ่มมุมไม่สืบสอง และสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นงานช่างในช่วงหลังแล้ว ประมาณพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา พบโดยทั่วไปในแถบเมืองหลวงพระบาง สปป. ลาว ได้แก่

⁹⁷ เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมเพิ่มมุมจัดแบ่งแยกออกจากกลุ่มเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม เพราะรูปแบบศิลปะของเจดีย์ทั้งสองกลุ่มแตกต่างกัน โดยที่เจดีย์บัวเหลี่ยมมีส่วนประกอบของบัวเหลี่ยมเป็นมุมสลับกับด้าน ทำให้แลดูเท่ากันทุกด้าน ซึ่งพบทั้งในฝั่งสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม และแปดเหลี่ยม ส่วนเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมเพิ่มมุม ปรากฏเหลี่ยมมุมเฉพาะบริเวณมุมทั้งสี่เท่านั้น และมีจำนวนของมุมมากกว่าหนึ่งเสมอ

⁹⁸ เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 32 และเชิงอรรถที่ 30.

⁹⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป”, 95.

พระธาตุวัดทาดหลวง¹⁰⁰ (ภาพที่ 10) พระธาตุวัดอาราม¹⁰¹ (ภาพที่ 11) และธาตุบุรียวารบางองค์ในวัดจุมค้อง เป็นต้น อีกทั้งยังพบในนครเวียงจันทน์ สปป. ลาว เช่น พระธาตุฝุ่น (ภาพที่ 12) นอกจากนี้ ยังปรากฏในภาคอีสานของประเทศไทย เป็นต้นว่า พระธาตุวัดเขี้ยวค้อม จังหวัดหนองคาย¹⁰² (ภาพที่ 13)

ครั้นงานช่างในช่วงหลังมีการดัดแปลงปรับเปลี่ยนรูปแบบต่างออกไปจากเดิมมาก ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากการออกแบบเจดีย์ให้มีรูปแบบแปลกใหม่ของช่าง หรือไม่เข้าใจในระบบของการเพิ่มมุม หรือเกิดจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ในภายหลัง ได้แก่ พระธาตุขามแก่น จังหวัดขอนแก่น (ภาพที่ 14) ราวพุทธศตวรรษที่ 25¹⁰³ โดยมีการเพิ่มมุมเฉพาะส่วนของ บัวเหลี่ยมที่ซ้อนกัน 2 ชั้น อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของเจดีย์ในกลุ่มนี้น่าจะสัมพันธ์กับกลุ่มเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมก็เป็นได้

ภาพที่ 10 พระธาตุวัดทาดหลวง เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 11 พระธาตุวัดอาราม เมืองหลวงพระบาง

¹⁰⁰ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ระบุว่า พระเจ้ามังทาดุราชสร้างพระธาตุวัดทาดหลวงในปี พ.ศ. 2361 ดูใน เจ้าคำหมั้น วงกตรัตน์, ตำนานเมืองหลวงพระบาง, 15, อ้างถึงใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 44.

¹⁰¹ เชษฐ ติงสัญชสี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 44.

¹⁰² เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 100-101.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, 102.

ภาพที่ 12 พระธาตุฝู่น นครเวียงจันทน์

ภาพที่ 13 พระธาตุวัดเขี้ยวค่อม จังหวัดหนองคาย
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ :
บริษัท เมฆาเพรส จำกัด, 2539), 15.

ภาพที่ 14 พระธาตุขามแก่น จังหวัดขอนแก่น
(ภาพจาก กิตติศักดิ์ ศรีวงศ์ษา)

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะล้านช้างเท่าที่หลงเหลือหลักฐานให้ศึกษาในปัจจุบันนี้ น่าจะมีพัฒนาการมาจากเจดีย์ทรงระฆังในฝั่งกลมก่อน แล้วปรับเปลี่ยนรูปแบบจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปะล้านช้างเอง คือ เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม อีกทั้งยังมีการปรับเปลี่ยนให้มีรูปแบบแปลกใหม่อยู่เสมอ จึงทำให้เจดีย์แต่ละองค์ในศิลปะล้านช้างมีรายละเอียดแตกต่างกันออกไปตามท้องถิ่น เช่นเดียวกับเจดีย์เพิ่มมุมทรงบัวเหลี่ยม แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ของศิลปะล้านช้างกับลัทธิพหุวัฒนธรรมกันมาช้านาน ก่อนที่จะมีศิลปะภายนอกอื่นๆ โดยเฉพาะศิลปะอยุธยาเข้ามาผสมกลมกลืนด้วย

2.2 กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอด

เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างมีหลากหลายรูปแบบ แต่ละองค์มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป ทำให้ยากต่อการจัดแบ่งหมวดหมู่ ฉะนั้นจึงแบ่งกลุ่มออกตามลักษณะของการประดับส่วนยอดได้อย่างคร่าว ๆ คือ เจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังในฝั่งกลม เจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังในฝั่งสีเหลี่ยม เจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังเพิ่มมุม เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม และเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมเพิ่มมุม ดังนี้

2.2.1 เจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังในฝั่งกลม

ภาพที่ 15 พระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง

เจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังในฝั่งกลมนี้ มีการศึกษาวิเคราะห์และเชื่อกันมาว่ารูปแบบโดยรวมเท่าที่หลงเหลืออยู่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะล้านนาเป็นสำคัญ คือ ส่วนฐานนิยมทำเป็นฐานบัวสองฐานซ้อนกัน ขยายท้องไม่ให้สูงรองรับส่วนเรือนธาตุที่มีการประดับซุ้มจรนนำ ส่วนยอดมีชั้นหลังคาลาดเอิน 1 ฐาน เหนือขึ้นไปส่วนใหญ่ประดับด้วยบัวกลีบหลายชั้น รองรับองค์ระฆังในฝั่งกลม แล้วยอดส่วนใหญ่หักพังลงมาและเป็นงานในคราวบูรณะปฏิสังขรณ์

ดังพบตัวอย่างเช่น พระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง สปป. ลาว (ภาพ ที่ 15) มีจารึกกล่าวถึงพระราชกษัตริย์เจ้าสร้างขึ้นในปี พ.ศ.

2091¹⁰⁴ อาจจะเป็นพระมเหสีของพระเจ้าโพธิสัรรราชกษัตริย์ล้านช้าง หรือพระมเหสีของ
พระยศเกล้ากษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนา¹⁰⁵

อย่างไรก็ตาม ในกลุ่มนักวิชาการส่วนใหญ่ได้ลงความเห็นว่ายอดยงค์นี้มี
รูปแบบศิลปะคล้ายคลึงกับเจดีย์วัดโลกโมฬี นครเชียงใหม่แห่งอาณาจักรล้านนา รวมไปถึงเจดีย์
ทรงปราสาทยอดอื่นๆ ในศิลปะล้านนาที่สร้างขึ้นปลายพุทธศตวรรษที่ 21 แต่มีองค์ประกอบ
บางส่วนของพระธาตุวัดทาดน้อยได้รับการปรับเปลี่ยน ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากการออกแบบของ
ช่างในสมัยสร้างเจดีย์ ได้แก่ การเพิ่มส่วนของเอวเข้ามาคั่นระหว่างฐานบัวด้านล่างกับฐานช่อ
บน หรืออาจเป็นงานในคราวบูรณะ เป็นต้นว่า การประดับลวดบัวในบางตำแหน่ง¹⁰⁶

จากรูปแบบของพระธาตุวัดทาดน้อยมีประเด็นน่าสนใจว่า ความไม่
ต่อเนื่องของรูปทรงที่ปรากฏในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของศิลปะล้านช้างเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัย
พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช¹⁰⁷ และคงรวมไปถึงเจดีย์ทรงระฆังที่เป็นแบบล้านช้างอย่างแท้จริงด้วย

ในเมืองหลวงพระบางยังปรากฏเจดีย์ทรงปราสาทยอดในกลุ่มนี้อีกองค์
หนึ่ง คือ พระธาตุวัดสี่สะพานหลวงโลก (ภาพที่ 16) พบจารึกการสร้างวัดนี้ในสมัยพระเจ้าโพธิ
สัรรราช เมื่อ พ.ศ. 2060¹⁰⁸ แต่มีการตรวจสอบทางด้านรูปแบบศิลปะแล้วว่า น่าจะเป็นเจดีย์ที่
บูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ โดยที่ไม่ทราบแน่ชัดถึงยุคสมัยในการสร้าง และคงพยายามสร้าง
เลียนแบบเจดีย์องค์เดิม¹⁰⁹ ทั้งนี้สอดคล้องกับนักวิชาการชาวฝรั่งเศสที่ได้อธิบายว่าเจดีย์องค์นี้อาจ
บูรณะขึ้นในปี พ.ศ. 2448¹¹⁰

¹⁰⁴ กรรณิการ์ วัฒนเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

¹⁰⁵ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษา
ศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 40.

¹⁰⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์
แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 33-39. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ,
ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 39-40.

¹⁰⁷ เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้าน
ช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 36-37.

¹⁰⁸ ปัจจุบันจารึกนี้จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานพระราชวังเมืองหลวงพระบาง ซึ่งอ่านโดย ดร. สุนต
โพธิสาน แห่งกระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม สปป. ลาว อ้างจาก จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ,
ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 41. อาจ
เกี่ยวข้องกับ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 81. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 49. กล่าวถึง
ชื่อ “วัดสุวรรณโลก” สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2070 (จุลศักราช 889)

¹⁰⁹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษา
ศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 41-42.

¹¹⁰ Henri Parmantier, L'Art du Laos, 82.

ภาพที่ 16 พระธาตุวัดสี่สรวนเทวะโลก
เมืองหลวงพระบาง
(ภาพจาก สุพจน์ ลีศิริอนันท์)

ภาพที่ 17 พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน
จังหวัดหนองคาย

อย่างไรก็ดี ในดินแดนอีสานของประเทศไทยก็ปรากฏเจดีย์กลุ่มนี้ด้วยเช่นกัน ได้แก่ พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 17) ซึ่งจากการขุดแต่งทางโบราณคดีเชื่อว่าพระรัตนฆรเจดีย์นี้จะสร้างขึ้นพร้อมๆ กันกับพระธาตุบังพวน¹¹¹ ที่มีเอกสารทางประวัติศาสตร์ระบุเอาไว้ว่าสร้างโดยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช¹¹² ทั้งนี้พระรัตนฆรเจดีย์มีรูปแบบต่างออกไปจากเจดีย์ที่พบในฝั่ง สปป. ลาว เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะระเบียบส่วนฐานที่ไม่มีฐานบัวมารองรับเรือนธาตุ

จากกลุ่มตัวอย่างของเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่ประดับองค์ระฆังในฝั่งกลมข้างต้น น่าจะแสดงให้เห็นว่าแรกเริ่มของการสร้างเจดีย์ในกลุ่มนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา แล้วพัฒนาปรับเปลี่ยนรูปแบบจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้างเอง อีกทั้งยังใช้แนวคิดของการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปในทิศทางเดียวกันกับกลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง

¹¹¹ ทนงค์ศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน, ” ใน พื้นที่ถิ่นอีสาน พันบ้านโคราช, สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : ชันพรี้นดั่ง, 2537), 70-77.

¹¹² มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 99. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 60.

2.2.2 เจดีย์ทรงปราสาทยอดดอกระฆังในผังสี่เหลี่ยม

เจดีย์ทรงปราสาทยอดที่ประดับองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยมหลงเหลือหลักฐานในปัจจุบันน้อยมาก และยังคงเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับที่มาของรูปแบบศิลปะตลอดจนการกำหนดอายุ ได้แก่ พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย ประเทศไทย(ภาพที่ 18, 19) จากหลักฐานของเอกสารทางประวัติศาสตร์บางฉบับระบุว่า พระธาตุองค์นี้ปฏิสังขรณ์ขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช¹¹³

ภาพที่ 18 พระธาตุบังพวน (องค์เดิม)
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 19 พระธาตุบังพวน (องค์ปัจจุบัน)
จังหวัดหนองคาย

ที่มา : ศรีศักร วัลลิโภดม, “ลาวในเมืองไทย,” เมืองโบราณ
6, 2 (ธันวาคม 2522 – มกราคม 2523) : 63.

เมื่อพระธาตุพังทลายลงในปี พ.ศ. 2513 ได้มีการขุดแต่งก่อนการบูรณะปรากฏว่า มีการก่อสร้างมาแล้วสามสมัยและพบโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ คือ พระพุทธรูปมีจารึกที่ฐานปี พ.ศ. 2167 กล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าโพธิสารราช¹¹⁴ และยังปรากฏจารึกที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา 1 มีใจความถึงความสัมพันธ์ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกับพระธาตุ

¹¹³ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 99. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 60.

¹¹⁴ ประยูร ไพรบุญย์สุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515. จัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น), 60.

องค์นี้ด้วย¹¹⁵ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระธาตุบังพวนมีความสำคัญต่อชาวล้านช้างในช่วงระยะเวลาของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้เป็นอย่างมาก จึงอาจเป็นไปได้ว่ามีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งสำคัญในช่วงนี้

จากการขุดค้นทางโบราณคดีและจารึกทำให้นักวิชาการเสนอแนวคิดที่ว่ารูปแบบของพระธาตุบังพวนน่าจะสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช และได้รับการบูรณะในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชตามแบบเดิม พร้อมทั้งกำหนดอายุอย่างคร่าว ๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 21-23¹¹⁶ และในพระพุทธรูปองค์ที่มีจารึกปี พ.ศ. 2167 มีความว่า “...พระธาตุบังพวน พระเจดีย์ศรีสัตตมหาทาน” จึงมีการสันนิษฐานว่าพระธาตุบังพวนอาจจะเป็นการจำลองสัตตมหาสถานเช่นเดียวกับวัดเจติยอดเมืองเชียงใหม่อีกเป็นได้ และผลจากการขุดแต่งโบราณสถานก็สนับสนุนข้อสันนิษฐานนี้¹¹⁷

สอดคล้องกับลักษณะโดยรวมของพระธาตุที่มีความคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา แต่ในรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบเจดีย์ต่างกัน โดยเฉพาะส่วนฐานกลายเป็นฐานบัวเขافرหมที่นิยมในศิลปะล้านช้าง ทั้งนี้ฐานบัวเขافرหมอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยา¹¹⁸ รวมทั้งยอดองค์ระฆังอยู่ในผังสี่เหลี่ยมก็ไม่น่าเป็นที่นิยมในศิลปะล้านนา ตลอดจนบัลลังก์ที่เห็นเป็น 3 ชั้น และส่วนเหนือบัลลังก์ขึ้นไปมีลักษณะเหมือนกับบัวเหลี่ยมนี้ เป็นรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏในศิลปะใดมาก่อน ฉะนั้น เจดีย์องค์นี้น่าจะแสดงให้เห็นถึงแหล่งแรงบันดาลใจในการก่อเกิดรูปแบบใหม่ที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างก็เป็นได้ ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในลำดับต่อไป

2.2.3 เจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังเพิ่มมุม

เจดีย์ทรงปราสาทยอดในกลุ่มนี้มีการเพิ่มมุมตั้งแต่ส่วนฐานต่อเนื่องขึ้นไปจนถึงส่วนยอดโดยเฉพาะองค์ระฆัง ปรากฏในดินแดนภาคอีสานของประเทศไทยมากกว่าในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เช่น พระธาตุวัดเทพพลข จังหวัดหนองคาย ประเทศไทย ทั้งองค์ทิศใต้ (ภาพที่ 20) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 21) ตลอดจนพระธาตุวัดนา (ใหญ่) นครเวียงจันทน์ สปป. ลาว (ภาพที่ 22) ส่วนในเรื่องที่มาของรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุของเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังเพิ่มมุมก็ยังไม่มียุทธวิธีที่แน่ชัดเช่นกัน กล่าวคือ

¹¹⁵ ธวัช บุญโณทก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน (กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ, 2529), 69.

¹¹⁶ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 80 และ 103.

¹¹⁷ ทนงค์ดี หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 70-77.

¹¹⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชษฐ ติงสัญชิต, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 50-54.

ภาพที่ 20 พระธาตุวัดเทพพลฯ (องค์ทิศใต้)
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 21 พระธาตุวัดเทพพลฯ (องค์ทิศเหนือ)
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 22 พระธาตุวัดนาก (ใหญ่) นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เชษฐ์ ดิงสัญชลี)

สงวน รอดบุญ เชื่อว่าเจดีย์ทั้งสามองค์นี้มีรูปแบบศิลปะผสมผสานกันระหว่างอิทธิพลจากศิลปะล้านนาและอยุธยาที่มีต่อศิลปะล้านช้าง พร้อมทั้ง กำหนดอายุร่วมสมัยกันในรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2238) โดยที่พิจารณาประกอบกับลักษณะของพระพุทธรูปที่พระธาตุวัดนา¹¹⁹

หลังจากนั้น เชิดเกียรติ กุลบุตร ได้ศึกษาเพิ่มเติมว่าการเพิ่มมุนน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอยุธยา ทำให้กำหนดอายุของพระธาตุวัดเทพพลฯ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา ส่วนพระธาตุวัดนาที่มีพัฒนาการเพิ่มขึ้น โดยเพิ่มซุ้มจตุรทิศเหนือบัลลังก์ จึงกำหนดอายุขาลงมาราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23¹²⁰

ส่วน ศักดิ์ชัย สายสิงห์ มีแนวคิดล่าสุดเชื่อว่าพระธาตุในกลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลมาจากเจดีย์ในศิลปะอยุธยา คือ ส่วนเรือนธาตุเป็นฐานที่พัฒนามาจากขาสิงห์ และส่วนยอดดอกระฆังเพิ่มมุนก็ปรับเปลี่ยนมาจากกลุ่มเจดีย์เพิ่มมุนในสมัยอยุธยาตอนกลาง น่าจะช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกับพระมหาจักรพรรดิ¹²¹

นอกจากนี้ ยังพบตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดดอกระฆังเพิ่มมุน ในเมืองหลวงพระบาง น่าจะเป็นงานช่างร่วมสมัยกับศิลปะอยุธยาตอนปลายหรือศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น พระธาตุวัดหนองศรีคูณ (ภาพที่ 23) มีประวัติการสร้างวัดเมื่อ พ.ศ. 2272 และคงบูรณะหลังจากเกิดเหตุไฟไหม้ในปี พ.ศ. 2317¹²² และพระธาตุวัดสบสิกขาราม (ภาพที่ 24) ตามประวัติวัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2028 และมีการบูรณะในปี พ.ศ. 2452¹²³ ซึ่งได้รับการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามยุคสมัย

อย่างไรก็ดี ตัวอย่างของเจดีย์ในกลุ่มนี้ยังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่นิยมในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะลักษณะการประดับลวดบัวคว่ำขนาดใหญ่ของส่วนฐาน ซึ่งสื่อแสดงว่านอกจากการรับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะภายนอกแล้ว ช่างยังไม่ลืมผนวกเอาเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างเข้าไปผสมผสานด้วยเสมอ จึงทำให้เจดีย์แต่ละองค์มีรูปแบบแปลกใหม่ ไม่มีระบบระเบียบที่ชัดเจนเช่นเดียวกับเจดีย์ในศิลปะอื่นๆ

¹¹⁹ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 143-144.

¹²⁰ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 103-104.

¹²¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป”, 97.

¹²² วรณัญจ์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวงพระบาง (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 125-127.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 119-121.

ภาพที่ 23 พระธาตุวัดหนองศรีคุณ
เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 24 พระธาตุวัดสบสิกขาราม
เมืองหลวงพระบาง

2.2.4 เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม

เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมของศิลปะล้านช้างนี้ ปรากฏแพร่กระจายในแถบดินแดนภาคอีสานของประเทศไทยมากกว่าใน สปป. ลาว คงเป็นรูปแบบที่นิยมในแถบนี้ โดยเฉพาะพระธาตุพนม องค์เก่า จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 25) ซึ่งเป็นพระธาตุที่ผู้คนทั้งในอดีตและปัจจุบันเคารพบูชา น่าจะสืบเนื่องมาจากความเชื่อความศรัทธาในตำนานอุรังคธาตุ

พระธาตุพนมองค์เก่ามีรูปแบบในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่ส่วนฐานไม่ได้ประกอบด้วยฐานบัวเหมือนกับเจดีย์ในศิลปะอื่นๆ หากเป็นชั้นฐานเชิงเดี่ยวๆ รองรับเรือนธาตุ ซึ่งมีการประดับซุ้มประตูทั้งสี่ทิศ จากการขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดีหลังจากที่พระธาตุพนมพังทลายลงมา พบว่ามีประตูทางเข้า – ออกเฉพาะด้านทิศตะวันออก ส่วนด้านอื่นล้วนเป็นประตูหลอก¹²⁴ รวมทั้งประดับตกแต่งผนังด้วยภาพเล่าเรื่องสลักบนอิฐสีแดง ต่อขึ้นไปเป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่คล้ายหลังคาลาดรองรับเรือนธาตุชั้นที่สองและบัวคว่ำ ล้ออยู่กับ ชั้นแรก ส่วนยอดนับตั้งแต่ฐานบัวที่เข้าใจว่าน่าจะเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ รองรับบัวเหลี่ยม และเหนือขึ้นไปเป็นยอดที่เชื่อว่าคงทำลอกจากบัวเหลี่ยมอีกชั้นหนึ่ง

¹²⁴ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม รวบรวมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522 (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการดำเนินงานบูรณะพระบรมสารีริกธาตุในองค์พระธาตุพนม, 2522), 106.

ภาพที่ 25 พระธาตุพนม (องค์เก่า) จังหวัดนครพนม
ที่มา : “พระธาตุพนม,” ภาพส่วนบุคคล, ฉ / จ / 5037
(10708), หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 26 พระธาตุเรณู จังหวัดนครพนม
(ภาพจาก สุพจน์ ลีศิริวนนท์)

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับ รูปแบบของ พระธาตุพนม องค์เก่า ยังคงมี ประเด็นถกเถียงกัน เป็นต้นว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีพระราชวิจารณ์ว่า พระธาตุพนมสร้างก่อนสมัยขอมราวสมัยฟูนัน¹²⁵ ส่วน เรจินาล เลอ เมย์ (Reginal Le May) เห็นว่าน่าจะสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12¹²⁶ ต่อมา ประยูร อุลุชาฎะ แสดงแนวคิดที่ว่าส่วนของบัวเหลี่ยมน่าจะเป็นงานคราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช¹²⁷ สอดคล้องกับแนวคิดของ สงวน รอดบุญ พร้อมทั้งได้เพิ่มเติมว่าพระธาตุพนมอาจเป็นต้นเค้าให้กับงานสถาปัตยกรรมที่มีการประดับด้วยบัวเหลี่ยม¹²⁸

แต่แนวคิดล่าสุดของ วิโรฒ ศรีสุโร กลับเห็นว่ารูปแบบของพระธาตุพนม มาจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งสำคัญในช่วงพระราชครูหลวงโพนเสม็ก (พ.ศ. 2233-2234)

¹²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2517), 352.

¹²⁶ Reginal Le May, The Culture of South – East Asia (London : George Allen and Unwin, 1954), 37.

¹²⁷ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “สถาปัตยกรรมทางภาคอีสานของไทย”, 40.

¹²⁸ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 146-147 และ 162. และใน สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย, 161-162

และอาจเป็นฝีมือช่างจากนครเวียงจันทน์ที่เอาโครงสร้างบัวเหลี่ยมมาจากพระธาตุหลวง¹²⁹ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมปรากฏครั้งแรก ณ พระธาตุศรีสองรัก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

หลักฐานเกี่ยวกับ เจดีย์อย่างพระธาตุพนมปรากฏอยู่ในดินแดน ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นจำนวนมาก เช่น พระธาตุเรณู (ภาพที่ 26) พระธาตุท่าอุเทน จังหวัดนครพนม พระธาตุวัดโพธิ์ทอง จังหวัดสกลนคร พระพุทธบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี พระธาตุวัดธาตุสวนตาล จังหวัดอุบลราชธานี และพระธาตุวัดกลาง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น นอกเหนือไปจากนี้ยังปรากฏใน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาว แต่มีตัวอย่างน้อยมาก ได้แก่ พระธาตุอิงฮัง แขวงสะหวันเขต (ภาพที่ 27) ทั้งนี้ทั้งนั้นในรายละเอียดเกี่ยวกับงานประดับและโครงสร้างบางประการก็แตกต่างกันออกไปตามท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย

ภาพที่ 27 พระธาตุอิงฮัง แขวงสะหวันเขต
(ภาพจาก ญัรรัตน์ กุศลรัตน์)

ภาพที่ 28 พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร

นอกจากนี้ ยังพบตัวอย่างเจดีย์สำคัญอีกองค์หนึ่งที่ต้องจัดไว้ในกลุ่มพระธาตุพนม เพราะสร้างครอบปราสาทขอมและมีระเบียบคล้ายคลึงกัน โดยใช้ฐานเขียงรองรับเรือนธาตุที่ก่อด้วยรูปทรงสี่เหลี่ยมเป็นชั้นๆ แม้ว่าจะมีองค์ระฆังสี่เหลี่ยมเหมือนกับพระธาตุบังพวนก็ตาม ได้แก่ พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ประเทศไทย (ภาพที่ 28) ตามตำนานอุรังค-

¹²⁹ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ : บริษัท เมฆาเพรส จำกัด, 2539), 32.

ชาตุระบุว่าพระยาสุวรรณภิงคารสร้างขึ้นด้วยหิน¹³⁰ ซึ่งคงเป็นพระธาตุองค์ในที่เป็นปราสาทขอม ส่วนองค์ที่ก่อครอบด้านนอกน่าจะเกี่ยวข้องกับหลักฐานในเอกสารทางประวัติศาสตร์ อันกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (ราวปี พ.ศ. 2106) ไปรื้อรับ พระนางเทพกษัตริย์ อยู่ที่เมืองหนองหาน แล้วทำการฉลองพระธาตุเมืองหนองหาน¹³¹ ซึ่งเข้าใจว่าคงเป็นเมืองหนองหานหลวงในเขตจังหวัดสกลนครของประเทศไทย

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล เชื่อว่าพระธาตุเชิงชุมองค์ปัจจุบันสร้างตามแบบพื้นเมืองคล้ายพระธาตุพนมและคงสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา¹³² ส่วน หวน พินธุพันธ์ ได้เสนอเพิ่มเติมว่าพระธาตุเชิงชุมสร้างหลังจากพระธาตุพนมพร้อมกับรับเอารูปแบบมาจากพระธาตุพนม ซึ่งคงสร้างขึ้นในสมัยเชียงแสน ดังเชื่อว่าเป็นสถูปแบบเชียงแสนที่ได้รับอิทธิพลมาจากโคตรบุรณ์ ทั้งนี้เดิมทีพระธาตุพนมคงสร้างขึ้นในสมัยทวารวดีอันขึ้นตรงต่ออาณาจักรโคตรบุรณ์¹³³ ต่อมา ประยูร อุลุชาฎะ สันนิษฐานว่าพระธาตุเชิงชุมคงเก่าแก่กว่าพระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย เนื่องจากมีรูปแบบเช่นเดียวกับพระธาตุพนม¹³⁴

อีกทั้ง สงวน รอดบุญ เสนอแนวคิดที่ว่ารูปแบบพระธาตุเชิงชุม มีพัฒนาการมาจากพระธาตุพนมจนกลายเป็นศิลปะลาวอย่างแท้จริง ในคราวพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชบูรณะปฏิสังขรณ์¹³⁵ เช่นเดียวกับ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ที่เห็นว่าพระธาตุเชิงชุมเป็นเจดีย์ล้านช้างในสมัยหลังราวพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา หรือตรงกับสมัยอยุธยาตอนปลาย¹³⁶ ทั้งนี้ เชิดเกียรติ กุลบุตร สันนิษฐานว่ารูปแบบโดยรวมของพระธาตุเชิงชุม ไม่น่าจะเก่าไปถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22¹³⁷

นอกจากนี้ สันติ เล็กสุขุม ได้พิจารณาว่าพระธาตุเชิงชุมคงสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 โดยน่าจะคลี่คลายมาจากพระธาตุพนมมามากแล้ว¹³⁸ ถึงกระนั้น วิโรฒ ศรีสุโร เชื่อว่าพระธาตุเชิงชุมได้รับแบบอย่างมาจากพระธาตุพนม และพระธาตุพนมก็ได้รับ

¹³⁰ วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อุรังคธาตุ :ตำนานพระธาตุพนม (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2521), 16.

¹³¹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 97.

¹³² หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, สถานที่น่าศึกษาในสี่ภาคของประเทศไทยและโรคที่ควรระวังและการรักษา (กรุงเทพฯ : วิชาญการพิมพ์, 2516), 113.

¹³³ หวน พินธุพันธ์, มรดกศิลปกรรมสยาม (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2516), 248-249.

¹³⁴ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “สถูปเจดีย์ทางภาคอีสานของไทย”, 39-40.

¹³⁵ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 92 และ 146.

¹³⁶ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “เมืองหนองหานหลวงและพระธาตุเชิงชุม, ” ใน อีสานเหนือ, พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2532), 97-98.

¹³⁷ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 97.

¹³⁸ สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย, 187.

อิทธิพลมาจากพระธาตุหลวงแห่งนครเวียงจันทน์อีกทอดหนึ่ง¹³⁹ ส่วน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี¹⁴⁰ เห็นพ้องตามแนวคิดของ เชิดเกียรติ กุลบุตร และ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์

อย่างไรก็ดี เห็นว่าโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุเชิงชุมคงสัมพันธ์กับพระธาตุพนมและพระธาตุบังพวนเป็นสำคัญ โดยที่พระธาตุเชิงชุมเป็นแหล่งรวมของการพัฒนาหรือดัดแปลงทางด้านรูปแบบศิลปะของเจดีย์ล้านช้างให้มีลักษณะพิเศษมากยิ่งขึ้น น่าจะสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 และได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์สืบมา พร้อมทั้งกลายเป็นแรงบันดาลใจให้กับงานสร้างเจดีย์องค์อื่นๆ ในยุคสมัยต่อมาด้วย¹⁴¹ เช่น พระธาตุดอนแก้ว จังหวัดอุดรธานี ประเทศไทย เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมของศิลปะล้านช้าง แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบศิลปะที่เข้าไปสู่ความเป็นศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง ซึ่งยังคงหาข้อสรุปไม่ได้อย่างแน่ชัด ทั้งในเรื่องของที่มาและแหล่งแรงบันดาลใจในการสร้างเจดีย์ในกลุ่มนี้ ตลอดจนยุคสมัยในการสร้าง และน่าสนใจว่าเพราะเหตุใดเจดีย์ในกลุ่มนี้จึงปรากฏในดินแดนภาคอีสานของประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่

2.2.5 เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมเพิ่มมูม

เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมเพิ่มมูมในศิลปะล้านช้างปรากฏอยู่เป็นจำนวนน้อยมาก และมีลักษณะของการเพิ่มมูมประหนึ่งการยกเก็จของซุ้มประตูที่มีการซ้อนชั้นตัวอย่างเช่น พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ ประเทศไทย (ภาพที่ 29) ก็ยังคงมีประเด็นปัญหาเกี่ยวกับแรงบันดาลใจทางด้านรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุเช่นกัน กล่าวคือ

เชิดเกียรติ กุลบุตร เห็นว่ารูปแบบศิลปะของพระธาตุหนองสามหมื่นได้พัฒนาการสืบต่อมาจากกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดดอกระฆังเพิ่มมูม จึงน่าจะอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ก่อนหน้าที่พระยาภักดีชุมพลจะมาตั้งหลักแหล่งในเขตจังหวัดชัยภูมิเล็กน้อย¹⁴² ส่วนอีกความคิดเห็น ประภัสสร ชูวิเชียร กลับเชื่อว่าพระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะสร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 หลังจากที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ย้ายเมืองหลวงมายังนครเวียงจันทน์ โดยพิจารณาจากรูปแบบศิลปะที่มีการ

¹³⁹ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 32.

¹⁴⁰ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “ปราสาทหินและศิลปะขอม เมืองสกลนคร”, ใน รอยอดีตสกลนคร, อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, บรรณาธิการ (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา, 2540), 103.

¹⁴¹ สรุปความจาก เกศินี ศรีวงศ์ษา, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 62-67.

¹⁴² เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 104.

ผสมผสานทั้งศิลปะล้านนา ศิลปะอยุธยา และศิลปะล้านช้างเอง¹⁴³ ทั้งนี้ทั้งนั้นจะทำการศึกษารายละเอียดในลำดับต่อไป

ภาพที่ 29 พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 30 พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร

ตัวอย่างเจดีย์ที่เชื่อว่ามีพัฒนาการลงมาในช่วงหลัง ได้แก่ พระธาตุก่องข้าว (ภาพที่ 30) และพระธาตุนานท์ (ภาพที่ 31) จังหวัดยโสธร ประเทศไทย ซึ่ง เชิดเกียรติกุลบุตร กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 25¹⁴⁴ น่าจะสืบเนื่องมาจากงานประดับที่คล้ายกับลักษณะของจั่วซุ้มบันแปะอยู่บนบัวเหลี่ยม พร้อมกับทำลดหลั่นไปตามมุมของเรือนธาตุ จึงแลดูประหนึ่งว่าองค์ระฆังมีการเพิ่มมุม แต่แท้จริงแล้วคงเป็นเพียงการยกเก็จของงานประดับซุ้มที่ล้ออยู่กับซุ้มจระนำของเรือนธาตุเท่านั้น

นอกจากนี้ ยังพบเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่เมืองหลวงพระบาง สปป. ลาว แต่มีลักษณะปรับเปลี่ยนไปมากจนไม่เหลือเค้าโครงของการประดับซุ้มบริเวณส่วนยอดอีกต่อไป ดังที่มีส่วนยอดเป็นฐานหน้ากระดานสลักกับท้องไม้ลดหลั่นกันขึ้นไปเพื่อรองรับบัวเหลี่ยม ได้แก่ พระธาตุสององค์ที่วัดป่าไผ่ (ภาพที่ 32) น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงหลังลงมามากแล้ว

¹⁴³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ประภัสสร ชูวิเชียร, “พระธาตุหนองสามหมื่น งานสถาปัตยกรรมร่วมล้านช้าง ล้านนา และอยุธยา,” เมืองโบราณ 33, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2550) : 94-100.

¹⁴⁴ เชิดเกียรติกุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 104-105.

ภาพที่ 31 พระธาตุอุannon จังหวัดยโสธร

ภาพที่ 32 พระธาตุสององค์ วัดป่าไผ่ เมืองหลวงพระบาง

ฉะนั้นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมเพิ่มมุมจึงมีรูปแบบเกิดขึ้นอย่างหลากหลาย แม้กระทั่งในกลุ่มเดียวกันยังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามความนิยมของช่างในท้องถิ่นนั้นๆ เช่นเดียวกับกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดอื่นๆ

ดังนั้น จากตัวอย่างของเจดีย์ล้านช้างโดยสังเขปในข้างต้น น่าจะแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการโดยรวมของเจดีย์ทั้งในกลุ่มของเจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์ทรงปราสาทยอด ซึ่งแรกเริ่มรับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะล้านนา ต่อมาเมื่อเค้าโครงของศิลปะอยุธยาเข้ามาผสมผสาน ตามความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ

ทั้งนี้ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าการปรับเปลี่ยนทางด้านรูปแบบศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ในศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริงเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาใด เพราะเจดีย์ในศิลปะล้านช้างไม่มีระเบียบที่ชัดเจนเหมือนกับเจดีย์ในศิลปะอื่นๆ แต่จากหลักฐานที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้นชี้ชวนให้สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นมาแล้วในช่วงสมัยพระเจ้าโพธิสารราชหรือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ดังที่มีกรณีพิพาทเกี่ยวกับพระธาตุบังพวน ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นเกี่ยวกับที่มาทางด้านรูปแบบศิลปะว่า เอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างปรากฏขึ้นในเจดีย์ทรงระฆังก่อนเจดีย์ทรงปราสาทยอดจริงหรือไม่ ซึ่งการศึกษาที่ผ่านมาเชื่อกันมาว่า พระธาตุศรีสองรัก คือ จุดเปลี่ยนทางด้านรูปแบบศิลปะเป็นแห่งแรกของเจดีย์ในศิลปะล้านช้าง ดังจะทำการตรวจสอบในบทถัดๆ ไป

อย่างไรก็ดี ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอด แถบภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ที่เห็นสัมพันธ์กับพระธาตุบังพวน ได้แก่ พระธาตุบังพวน (องค์เดิม) พระธาตุวัดเทพพลข (ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ) จังหวัดหนองคาย พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ รวมไปถึงพระรัตนขจรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอาณนที จังหวัดยโสธร ด้วยเหตุผลที่เจดีย์เหล่านี้มี องค์ประกอบโดยรวมคล้ายคลึงกับศิลปะอื่นๆ ซึ่งอาจทำให้ประเด็นปัญหาบางประการเกี่ยวกับ เจดีย์ในศิลปะล้านช้างกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น และเพื่อให้เป็นที่เข้าใจโดยทั่วกัน จึงใช้ชื่อเรียก ตัวอย่างของเจดีย์ในข้างต้นโดยรวมว่า “เจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวน ” ดังจะกล่าวถึงรายละเอียด ในบทต่อไป

บทที่ 3

ตัวอย่างของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

เจดีย์ทรงปราสาท หมายถึง เจดีย์ที่มีส่วนกลางเป็นเรือนธาตุ ประกอบด้วยคูหาหรือ
จระนำซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป เรือนธาตุมักเป็นทรงเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐาน เหนือเรือนธาตุเป็น
ชั้นซ้อน หากชั้นซ้อนนั้นเป็นหลังคาลาดก็นิยมมียอดทรงระฆังเป็นส่วนประกอบสำคัญ¹⁴⁵
บางครั้งจึงเรียกเจดีย์รูปทรงแบบนี้ว่า “เจดีย์ทรงปราสาทยอด”

เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างมีหลากหลายรูปแบบ แต่ละองค์ล้วนมี
ลักษณะเฉพาะบางประการแตกต่างกันออกไปตามท้องถิ่นนั้นๆ และเจดีย์องค์สำคัญส่วนใหญ่ก็
ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาแล้ว ทำให้เกิดประเด็นปัญหาถกเถียงกันอย่างไม่มีข้อยุติที่ชัดเจน
โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องที่มาทางด้านรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุ

ในการศึกษาครั้งนี้จึงเลือกตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน
ได้แก่ พระธาตุบังพวนองค์เดิม พระธาตุวัดเทพพลข ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ จังหวัด
หนองคาย พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ ตลอดจนพระรัตนมรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน
จังหวัดหนองคาย พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอานนท์ จังหวัดโยโสธร เพราะเป็นกลุ่ม
เจดีย์ที่มีโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมโดยรวมใกล้เคียงกับศิลปะอื่นๆ โดยเฉพาะงานช่างใน
ศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา

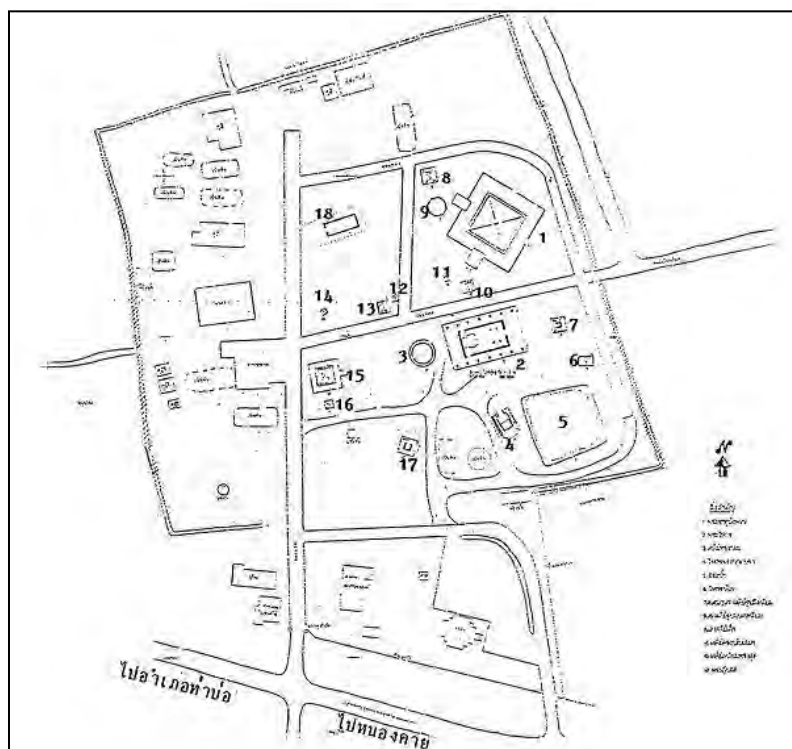
ทั้งนี้ในการศึกษาทางด้านรูปแบบศิลปะ เพื่อตรวจสอบการกำหนดอายุสมัยงาน
สร้างเจดีย์ในศิลปะล้านช้าง จำเป็นจะต้องวิเคราะห์เจดีย์เป็นองค์ๆ ไป ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า
เจดีย์ในศิลปะล้านช้างแต่ละองค์ล้วนมีรายละเอียดบางประการที่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตาม
ยังคงปรากฏรูปแบบที่นิยมสืบทอดต่อๆ กันมา ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางด้าน
รูปแบบศิลปะทั้งในศิลปะล้านช้างเองและศิลปะภายนอก

อีกทั้งเจดีย์บางองค์โดยเฉพาะพระธาตุบังพวนองค์เดิม จำเป็นจะต้องศึกษารูปแบบ
ศิลปะจากภาพถ่ายเก่าเป็นสำคัญ แม้ว่าในภาพถ่ายเก่าบางภาพแสงดูเลือนลาง ทำให้เห็น
รายละเอียดบางประการไม่แน่ชัด แต่ก็ยังคงโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมโดยรวมเอาไว้ และเมื่อ
พิจารณาจากภาพถ่ายเก่าหลายๆ ภาพร่วมกัน โดยที่แต่ละภาพถ่ายมาจากมุมกล้องแตกต่างกัน
แล้ว ย่อมส่งผลให้เห็นถึงรายละเอียดขององค์ประกอบในส่วนต่างๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดัง
รายละเอียดต่อไปนี้ คือ

¹⁴⁵ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, พิมพ์
ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2552), 22.

1. พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

พระธาตุบังพวน วัดพระธาตุบังพวน บ้านพระธาตุบังพวน ตำบลพระธาตุบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 69 ตอนที่ 60 วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2495 และกำหนดเขตที่ดินในเล่มที่ 89 ตอนที่ 177 วันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2524 มีเนื้อที่ 18 ไร่ 3 งาน¹⁴⁶ มีอาณาเขตทางทิศตะวันออกติดกับห้วยบังพวน ทิศตะวันตกมีหมู่บ้านล้อมรอบ ส่วนทิศเหนือจดกับถนนสาธารณะ และทิศใต้ชิดกับทุ่งนา

แผนผังที่ 1 แสดงอาณาบริเวณวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

ที่มา : ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน,” ใน พื้นที่อีสานพื้นบ้านโคราช, สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : ชันพรี้นติ้ง, 2537), 78.

แผนผังของวัดพระธาตุบังพวนไม่มีแนวแกนที่ชัดเจน (แผนผังที่ 1) แม้ว่าพระธาตุบังพวนเป็นเจดีย์ประธานของวัด แต่ไม่ได้ตั้งอยู่บนจุดศูนย์กลางของโบราณสถาน และแลดูเกือบจะเป็นอิสระจากกลุ่มสัตตมหาสถาน ทั้งนี้คงสืบเนื่องมาจากการให้ความสำคัญกับสัตตมหาสถานเป็นหลัก แต่มีข้อถกเถียงเกี่ยวกับศูนย์กลางของโบราณสถานแห่งนี้ กล่าวคือ

¹⁴⁶ กรมศิลปากร กองโบราณคดี ฝ่ายควบคุมดูแลโบราณสถาน, ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), 74.

สันติ เล็กสุขุม เห็นว่าพระวิหารประธาน คือ ศูนย์กลางของสิ่งก่อสร้างทั้งหมดภายในวัด¹⁴⁷ ในขณะที่ ไกรฤกษ์ ดวงดี มีความเห็น 2 ประการ ได้แก่ ประการแรกมองแผนผังอย่างคร่าวๆ แล้วพบว่าสถมมหาสถานมีการวางแผนผังแบบรัศมี โดยมีโพธิบัลลังก์เป็นศูนย์กลาง ส่วนประการที่สองได้พิจารณาในรายละเอียดปรากฏว่ามีอาคารบางหลัง เช่น โพธิบัลลังก์ พระวิหาร พระรัตนมรเจดีย์ และพระอชปาลนิโครธเจดีย์ อยู่ในแนวเดียวกัน และเนื่องจากไม่ได้สร้างในคราวเดียวกันทั้งหมด จึงไม่ได้วางแนวแกนไว้อย่างชัดเจน¹⁴⁸

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาแผนผังโดยรวมของวัดพระธาตุบังพวน ประกอบกับหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่สรุปเอาไว้ว่า กลุ่มสถมมหาสถานเป็นสถาปัตยกรรมแรกเริ่มของพื้นที่แห่งนี้¹⁴⁹ ชวนให้คิดเห็นว่าโพธิบัลลังก์น่าจะเป็นศูนย์กลางของสิ่งก่อสร้างทั้งหมดภายในวัด และพระธาตุบังพวนก็ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโพธิบัลลังก์ ซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องกับตำนานอุรังคธาตุที่กล่าวถึงการประดิษฐานพระบรมธาตุหัวเหน่า ที่ร่มไม้ป่าแปง (ต้นโพธิ์¹⁵⁰) ณ ภูเขาหลวง¹⁵¹ อันเป็นที่ตั้งของเขตวัดพระธาตุบังพวน ทั้งนี้ทั้งนั้นเห็นเป็นประเด็นที่น่าสนใจและควรตรวจสอบกับพฤติการสร้างสถมมหาสถานในโอกาสต่อไป

คำว่า “บังพวน” อาจแผลงมาจาก “บังคน” ซึ่งชาวบ้านเรียกกันมาว่า “ขี้โพ้น” แปลว่า “กระเพาะอาหาร” ตามความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุอันเป็นที่บรรจุพระบังคนหนักของพระพุทธเจ้า¹⁵² พระธาตุบังพวนไม่มีหลักฐานจารึกถึงการสร้างที่แน่ชัด ปรากฏเฉพาะในเอกสารชั้นรองอันได้แก่ ตำนานอุรังคธาตุ พงศาวดาร และเอกสารประวัติศาสตร์อื่นๆ ทำให้เกิดประเด็นปัญหาเกี่ยวกับอายุสมัยในการสร้างพระธาตุบังพวน

¹⁴⁷ สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย, 208-209.

¹⁴⁸ ไกรฤกษ์ ดวงดี, “รูปแบบล้านช้าง-ล้านนา ในสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย,” หน้าจั่ว 3, 4 (กันยายน 2549) : 92.

¹⁴⁹ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, พระธาตุบังพวน ตำบลบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (เอกสารอัดสำเนาเสนอหน่วยศิลปากรที่ 7 ขอนแก่น, 2536), 72-74, อ้างถึงใน ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สถมมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73, และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรมจังหวัดหนองคาย) (ขอนแก่น : อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น, 2544), 231.

¹⁵⁰ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 54.

¹⁵¹ วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อุรังคธาตุ : ตำนานพระธาตุพนม, 93.

¹⁵² เต็ม วิพากย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515), 281.

1.1 พระธาตุบังพวนกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงการสร้างพระธาตุบังพวนว่า มีพระอรหันต์ 3 องค์ นามว่า พระพุทธรักขิต ธรรมรักขิต และสังฆรักขิต สั่งให้ศิษย์พระอรหันต์ทั้ง 5 องค์ ได้แก่ พระมหารัตนเถระ พระจุลรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปาตเถระ พระจุลสุวรรณปาตเถระ และ พระสังขวิฑูเถระ นำเอาพระบรมธาตุหัวเห่น 29 องค์ มาประดิษฐานที่ภูเขาหลวง

ครั้นพระเจ้าจันทรบุรีกษัตริย์แห่งนครเวียงจันทน์ (ซึ่งไม่ได้ระบุว่าเป็นใคร) ทรงทราบข่าวจากหมื่นกลางโรง (กางโฮง) เจ้าเมืองเวียงคุกว่า พระอรหันต์ทั้ง 5 ได้ัญเชิญพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานที่ร่มไม้ป่าแบง ณ ภูเขาหลวงแล้ว (ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุบังพวน) พระองค์ทรงรับสั่งให้อำมาตย์ไปรับพระอัครมเหสีนางอินทรวางรัตนเกศิราชเทวีมาร่วมงานประดิษฐานพระบรมธาตุ พระนางทรงปรารถนาจะบริจาคพระราชทรัพย์ จึงรับสั่งให้เอาทองคำหล่อเป็นรูปสิงห์ 4 ตัว หนักตัวละ 10,000 ตำลึง แล้วนำเอาสิงห์ทั้ง 4 ตัวมาวางติดกันหันหน้าออกตัวละทิศ แล้วเอาทองคำ 20,000 ตำลึง หล่อเป็นรูปเจดีย์ประดับด้วยแก้ว

พระเจ้าจันทรบุรีพร้อมด้วยพระมเหสีทั้ง 3 พระนาง เสด็จมานมัสการพระบรมธาตุและโปรดฯ ให้สร้างเจดีย์ขึ้น ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของพระธาตุบังพวน โดยขุดหลุมรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสลึก 8 วา กว้างด้านละ 10 วา ทั้ง 4 ด้าน จากนั้นใช้หินก่อเรียงกันขึ้นมาเป็นรูปเจดีย์ มีขนาดกว้าง 5 วา หนา 2 วา สูง 4 วา 3 คอก หินที่ก่อเจดีย์ไม่เพียงพอ บัพพารนาจึงเนรมิตหินมาให้ แล้วสร้างก่อกั้นวันละ 3 คืบจนแล้วเสร็จ

จากนั้นพระเจ้าจันทรบุรีรับสั่งให้ช่างแผ่แผ่นทองคำรูปสี่เหลี่ยม 3 แผ่น ขนาดกว้าง 2 วา หนาเท่ากับขนาดของโบลาน พระชายาทั้งสองของพระองค์และหมื่นกลางโรงให้ช่างแผ่แผ่นเงินคนละแผ่นขนาดเท่ากับแผ่นทองคำ พระเจ้าจันทรบุรีจึงตรัสให้เอาแผ่นเงินทั้ง 3 แผ่นรองพื้นไว้ แล้วเอาแผ่นทองคำทั้ง 3 แผ่นปูทับลงไป จากนั้นนำเอารูปสิงห์ทองคำมาวางตั้งบนแผ่นทองคำ และนำเจดีย์ทองคำที่ตั้งบนหลังสิงห์ รองหางสิงห์ด้วยเสื้อที่เอากจกขุนาคและกายโลหนาคถวายพระองค์มา พร้อมด้วยเทริดของพหุสภาค ส่วนนางอินทรวางถวายบุษบาผ้าสะไบขาวขลิบทองคำ ปิ่นทองคำ และพระชายาอีก 2 องค์ ถวายผ้าสะไบเชิงขลิบทองคำ

ต่อมาพระอรหันต์นำเอาพระบรมธาตุหัวเห่น 29 องค์ ถวายพระเจ้าจันทรบุรี พระองค์จึงประดิษฐานพระบรมธาตุในขุดไม้จันทร์ของสุคนธนาถ 10 องค์ ในขุดแก้วผลึกของปรัลพิทักษ์กเทวดา 10 องค์ และให้พระมเหสีทั้ง 3 พระนางได้ประดิษฐานพระบรมธาตุลงในผอบทองคำอีกคนละ 3 องค์ แล้วนำไปบรรจุไว้ในเจดีย์ทองคำที่ตั้งบนหลังสิงห์ จากนั้นให้ช่างพระทายนต์จำกวัดแกว่งไว้ในที่นั้นทั้ง 4 ด้าน และกลบดินให้เสมอดังเก่า พระอรหันต์จึงให้เอาหินที่พราหมณ์ฝังไว้แต่ก่อน มาฝังไว้เสมอยอดอุโมงค์ เป็นอันเสร็จพิธีกรรม¹⁵³

¹⁵³ สรุปความจาก วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อุรังคธาตุ : ตำนานพระธาตุพนม, 93-95.

นอกจากนี้ ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงพระธาตุบังพวนครั้งสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช มีความว่าหลังจากที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงทอดพระเนตรตำนานแล้ว พระองค์ทรงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยสร้างหรือบูรณะเจดีย์และวัดหลายแห่ง หนึ่งในนั้นได้แก่ พระธาตุบังพวน ซึ่งพระองค์ทรงสร้างเจดีย์ครอบพระบรมธาตุหัวหน้าที่ภูเขาหลวง และทรงตั้งพระพุทธรูปขึ้น¹⁵⁴

ส่วนหลักฐานในเอกสารทางด้านประวัติศาสตร์อื่นๆ กล่าวถึงพระธาตุบังพวนในรัชสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ครั้นพระองค์ทรงย้ายราชธานีมาอยู่ที่นครเวียงจันทน์ (ในปี พ.ศ. 2103) ดังเหตุการณ์ตอนที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงสร้างพระธาตุหลวงขึ้นในปี พ.ศ. 2109 พร้อมกับสร้างวัดสำคัญๆ อีกหลายแห่ง หนึ่งในนั้นได้แก่ พระธาตุบังพวน โดยสร้างครอบทับเจดีย์องค์เก่า¹⁵⁵

ภาพที่ 33 ส่วนฐานของพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย (ถ่ายหลังวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2513)
ที่มา : ประยูร ไพรบุญสุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515. จัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น) 58-59.

หลังจากนั้นเชื่อกันมาว่าพื้นที่แถบวัดพระธาตุบังพวนนี้ถูกทิ้งร้างไปจนกระทั่งได้รับการบูรณะจากพระครูเจติยานุรักษ์เมื่อ พ.ศ. 2492 ครั้นในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2513 เกิดลมพายุฝนกระหน่ำ จึงเป็นเหตุให้พระธาตุบังพวนปรักหักพังลงมา เหลือเฉพาะส่วนฐาน (ภาพที่ 33) จากนั้นมีการขุดแต่งก่อนการบูรณะพบว่าพระธาตุบังพวนได้ก่อสร้างมาแล้วถึง 3

¹⁵⁴ วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม อุรังคธาตุ : ตำนานพระธาตุพนม, 108.

¹⁵⁵ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 99. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 60.

สมัย กล่าวคือ ชั้นฐานเดิมเป็นศิลาแลง ชั้นที่สองสร้างโดยก่ออิฐครอบทับชั้นแรก ต่อมามีการขยายให้ใหญ่และสูงขึ้น อีกทั้งยังพบพระพุทธรูปเงินบุทองและโบราณวัตถุอื่นๆ ประมาณ 130 ชิ้น แต่ปรากฏจารึกที่ฐานพระพุทธรูปเพียง 6 องค์ และมีศักราชระบุเพียง 4 องค์ ได้แก่ พ.ศ. 2118, 2150, 2158 และ 2167 องค์ที่สำคัญคือ พระพุทธรูปที่ระบุ พ.ศ. 2167 ดังที่ได้กล่าวถึงพระนามของพระเจ้าโพธิสารราชว่า “เมื่อพระโพธิสารราช... มีราชอาชญาใส่หัวพระยาอภัยเสนา นำมาไว้ในพระธาตุบังพวนพระเจดีย์ศรีสัตตมหาทาน...”¹⁵⁶

จากการขุดค้นทางโบราณคดี ยังพบว่าพระธาตุบังพวนไม่มีความเกี่ยวข้องกับสัตตมหาสถานโดยตรง แต่จากการขุดตรวจชั้นดินกลับปรากฏการก่อสร้างโดยใช้ศิลาแลงเสริมฐานรากที่ส่วนมุมของฐานอิฐ อยู่บนผิวชั้นดินธรรมชาติที่ 3 เช่นเดียวกับโบราณสถานกลุ่มสัตตมหาสถาน แสดงว่าน่าจะเป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นมาพร้อมๆ กัน อีกทั้งไม่พบหลักฐานการอยู่อาศัยของกลุ่มวัฒนธรรมแบบขอมในพื้นที่วัดพระธาตุบังพวน นั้นหมายความว่าพระธาตุบังพวนไม่น่าจะสร้างครอบทับซากโบราณสถานอย่างขอม คงสร้างขึ้นในวัฒนธรรมล้านช้างมาตั้งแต่แรกเริ่ม และได้รับการต่อเติมในสมัยหลังด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาของเจ้าผู้ครองนคร¹⁵⁷

นอกจากนี้ ยังพบศิลาจารึกเกี่ยวกับพระธาตุบังพวนในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เป็นต้นว่า จารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา 1 อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดอุดรธานี จารึกเมื่อปี พ.ศ. 2106 กล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่พระธาตุบังพวนแห่งนี้ด้วย¹⁵⁸ และจารึกวัดศรีเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย จารึกขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2109 (เดิมน่าจะอยู่ที่วัดศรีสุพรรณ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย) มีใจความว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชรับสั่งให้พระยาพลศึกซ้ายเป็นอุปถัมภ์ภักสร้างวัดศรีสุพรรณอาราม พระยาพลศึกซ้ายจึงถวายทองคำหนึ่งร้อยและกระเบื้องอีกหนึ่งหมื่นแด่สมเด็จพระเป็นเจ้า ซึ่งได้นำไปถวายบูชาพระมหาธาตุเจ้าบางพวน¹⁵⁹

ทั้งนี้ทั้งนั้น เนื้อความในจารึกทั้งที่กล่าวถึงพระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ไม่ได้ระบุชี้ชัดถึงการสร้างพระธาตุบังพวนแต่ประการใด ฉะนั้น จึงไม่สามารถสรุป

¹⁵⁶ ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง, 58-62.

¹⁵⁷ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, พระธาตุบังพวน ตำบลบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย, 72-74, อ้างถึงใน ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-74, และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรมจังหวัดหนองคาย) 232.

¹⁵⁸ ธวัช ปุณโณทก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน, 69 และ 257-260.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 261-264.

อายุการสร้างของพระธาตุบังพวนจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพียงด้านเดียว จำเป็นจะต้องศึกษาร่วมกับด้านอื่นๆ เป็นต้นว่า โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะ

อย่างไรก็ดี พระธาตุบังพวนองค์ปัจจุบัน ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ โดยกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2520 ภายใต้การควบคุมงานของ ประเวศ ลิมปรังษี ซึ่งขณะนั้นรับราชการที่กรมศิลปากรและเป็นผู้ร่างแบบจากภาพถ่ายเก่า¹⁶⁰ ทำให้โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมโดยรวมคล้ายคลึงกับแบบเดิม แต่ยังมีรายละเอียดบางประการแตกต่างออกไปจากเดิม ซึ่งคงเป็นเรื่องปกติของงานบูรณะปฏิสังขรณ์

1.2 การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุบังพวน

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับองค์พระธาตุบังพวนทั้งทางด้านรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุสมัย ยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจน ประการหนึ่งคงมีสาเหตุเกี่ยวข้องกับความคลุมเครือทางด้านประวัติศาสตร์การสร้างเจดีย์ และอีกประการอาจสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดในการศึกษาที่จำเป็นจะต้องใช้ภาพถ่ายเก่า ซึ่งส่วนใหญ่นำมาใช้เพียงแสดงเค้าโครงทางสถาปัตยกรรมโดยภาพรวมเท่านั้น กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2515 ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ มีความเห็นว่าพระธาตุบังพวนเป็นเจดีย์เก่าแก่สร้างมาก่อนสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ครั้นถึงสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ปรับเปลี่ยนให้เป็นเจดีย์คล้ายพระธาตุพนม¹⁶¹ นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงข้อมูลการขุดค้นทางโบราณคดีและจารึกที่ฐานพระพุทธรูป ดังได้กล่าวสรุปเอาไว้ในข้างต้นแล้ว

พ.ศ. 2518 มานิต วัลลิโกดม ได้ศึกษาอายุสมัยการสร้างขององค์พระธาตุบังพวนจากตำนานอุรังคธาตุและเอกสารประวัติศาสตร์อื่นๆ ระบุชัดเจนว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงสร้างเจดีย์ก่ออิฐครอบทับพระธาตุองค์เดิม หลังจากที่ได้ย้ายราชธานีจากนครหลวงพระบางมาอยู่ที่นครเวียงจันทน์ ราว พ.ศ. 2103 และที่น่าสนใจคือ มานิต วัลลิโกดม ได้กล่าวถึงรูปแบบศิลปะของพระธาตุบังพวนองค์เดิมครั้งที่ออกไปสำรวจว่า “...เจดีย์ที่ก่ออิฐมีเรือนธาตุย่อเหลี่ยมเหนือขึ้นไปเป็นองค์ระฆังสี่เหลี่ยม มีบัลลังก์ 3 ชั้น แล้วถึงปลียอด องค์เจดีย์เอียงน้อยๆ ...”¹⁶² ซึ่งสอดคล้องกับภาพถ่ายเก่าที่นำมาประกอบในเนื้อหา

พ.ศ. 2522-2523 ประยูร อุลุชาฎะ กล่าวเอาไว้ว่าพระธาตุบังพวนมีลักษณะเช่นเดียวกับพระธาตุกุดจอก จังหวัดชัยภูมิ โดยทำจะระนาชุ้มแบบตื้นๆ ประดับไว้ทั้งสี่ทิศ มีทางเข้า

¹⁶⁰ ไกรฤกษ์ ดวงดี, “รูปแบบล้านช้าง-ล้านนา ในสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย”, 91.

¹⁶¹ ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง, 58-62.

¹⁶² มานิต วัลลิโกดม, “โคตรบูร,” ใน พระธาตุพนม, ศรีศักร วัลลิโกดม, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2518), 100-101.

เฉพาะด้านหน้าเท่านั้น จึงจัดให้อยู่ในสมัยพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยา¹⁶³ อย่างไรก็ดี รูปแบบของพระธาตุบังพวนองค์เดิมและองค์ปัจจุบันไม่มีทางเข้า เป็นเพียงจะนำชั่มทั้งสี่ด้านเท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า ประยูร อุลุชาฎะ น่าจะกล่าวเปรียบเทียบกับพระธาตุบังพวน โดยเน้นรูปแบบของพระธาตุกุดจอกเป็นสำคัญ จึงทำให้เกิดการเข้าใจผิดได้ หรือไม่ก็อาจจะมีสาเหตุมาจากความคลุมเครือของการใช้ภาษาในการสื่อสาร

พ.ศ. 2526 สงวน รอดบุญ เห็นเชื่อตามข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์เป็นสำคัญว่าพระธาตุบังพวนสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช¹⁶⁴ เป็นพระธาตุทรงมณฑป ย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานลวดบัวซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น ตัวมณฑปมีจะนำชั่มจตุรทิศประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนยอดเป็นทรงดอกบัวเหลี่ยม ลักษณะเช่นนี้เป็นการผสมผสานกันระหว่างศิลปะล้านนา ศิลปะอยุธยา และศิลปะล้านช้าง¹⁶⁵ ทั้งนี้การพิจารณารูปแบบศิลปะของพระธาตุบังพวน น่าจะเป็นเพียงการแสดงภาพรวมของเจดีย์ในกลุ่มนี้เท่านั้น ไม่ได้ระบุเฉพาะองค์พระธาตุบังพวนแต่ประการใด

อีกทั้งใน พ.ศ. 2529 ธวัช ปุณโณทก ได้พิจารณาหลักฐานทางด้านจารึก ได้แก่ จารึกบนฐานพระพุทธรูประบุปี พ.ศ. 2167 ได้มาจากการขุดค้นทางโบราณคดีหลังจากพระธาตุบังพวนปรักหักพังลง มีเนื้อความกล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าโพธิสารราช กษัตริย์ล้านช้าง และจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา 1 ที่กล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างเช่นเดียวกัน จึงสรุปว่าพระธาตุบังพวนน่าจะสร้างขึ้นมาก่อนสมัยพระเจ้าโพธิสารราช ไม่ได้สร้างในช่วงสมัยพระนารายณ์กษัตริย์แห่งอาณาจักรอยุธยาอย่างที่นักวิชาการบางท่านเข้าใจกัน¹⁶⁶

ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่า พระธาตุบังพวนสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โดยสร้างครอบทับเจดีย์องค์เดิม¹⁶⁷ ทั้งนี้พิจารณาจากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ เพราะเนื้อความส่วนใหญ่กล่าวเน้นในด้านนี้

พ.ศ. 2533 เชิดเกียรติ กุลบุตร ได้พิจารณาหลักฐานจากการขุดค้นทางด้านโบราณคดีและจารึก ร่วมกับเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ตลอดจนทางด้านประวัติศาสตร์

¹⁶³ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “สถูปเจดีย์ทางภาคอีสานของไทย”, 46 และ 48.

¹⁶⁴ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 92.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 147.

¹⁶⁶ ธวัช ปุณโณทก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์ - ศาสตร์อีสาน, 67-69.

¹⁶⁷ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “พระธาตุบังพวน,” ใน อีสานเหนือ (นครนายก : โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 2532. จัดพิมพ์ในวโรกาสพลตรีหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จทรงนำคณะอาจารย์และนักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ทศนศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน) 05.

ศิลปะ โดยเฉพาะกรณีของการสร้างพระธาตุบังพวนทับซ้อนกันถึง 3 สมัย และจารึกบนฐานพระพุทธรูปที่ระบूपปี พ.ศ. 2167 จึงเสนอแนวคิดที่ว่าเดิมที่เป็นฐานศิลาแลงน่าจะเป็นสิ่งก่อสร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ขอม ส่วนองค์เจดีย์ที่มาครอบครองเป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นครั้งปกครองโดยอาณาจักรล้านช้างในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช และมีการบูรณะในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชตามแบบเดิม เพราะในยุคนี้เจดีย์ทรงปราสาทยอดได้รับความนิยมอย่างมาก พร้อมทั้งกำหนดอายุอย่างคร่าว ๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 21-23¹⁶⁸

ส่วนเอกสารประวัติวัดทั่วราชอาณาจักรของปี พ.ศ. 2534 ระบุชัดเจนว่า วัดพระธาตุบังพวนสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2200 โดยพระยาจันทบุรีประสิทธิ์ สักกเทวะ แห่งนครเวียงจันทน์สร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุหัวหน้าของพระพุทธเจ้า ต่อมาได้รับการบูรณะครั้งสำคัญในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช หลังจากนั้นก็มีการสร้างและพัฒนาวัดสืบมาถึงปัจจุบัน ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2210 กว้าง 4.20 เมตร ยาว 12.60 เมตร เจ้าอาวาสเท่าที่ทราบนามคือ พระครูเจติยานุรักษ์¹⁶⁹

จากนั้นมีการสำรวจศิลปะลาวในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2535-2536 โดย สันติ เล็กสุขุม ได้ข้อสันนิษฐานว่าวัดพระธาตุบังพวนน่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 22 อีกทั้งยังพิจารณาเชิงเปรียบเทียบรูปแบบของพระธาตุบังพวนองค์ปัจจุบันกับองค์เดิมจากภาพถ่ายเก่าว่าเป็นแบบเดียวกัน พร้อมทั้งให้แนวทางในการศึกษาว่าทรงบัวเหลี่ยมแบบพระธาตุพนมคงมีส่วนเกี่ยวข้องไม่มากนัก และส่วนสำคัญคือ รูปแบบที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทที่นิยมสร้างกันในศิลปะล้านนาอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เช่น เจดีย์วัดป่าสัก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย แต่รูปแบบของพระธาตุบังพวนมีพัฒนาการของท้องถิ่นอีสานเข้าผสมผสานมากแล้ว เช่น ทรวดมุงที่ทำให้นึกถึงยอดทรงบัวเหลี่ยมอันเป็นลักษณะที่นิยมของสองฝั่งโขง นอกจากนี้ ยังชี้ถึงการสร้างสถูปมหาสถาน ซึ่งมีการสร้างมาก่อนแล้วในศิลปะล้านนา รัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ณ วัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่¹⁷⁰

พ.ศ. 2537 ทนศักดิ์ หาญวงษ์ นำเสนอข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดีและจารึก ตลอดจนมีการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ และทางด้านรูปแบบศิลปะเพียงเล็กน้อย มีความคิดเห็นเพิ่มเติมว่าพระธาตุบังพวนควรสร้างขึ้นตั้งแต่เมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้างยังคงอยู่ที่นครหลวงพระบาง อาจสืบเนื่องลงไปถึงสมัยพระเจ้าวิสุทธาราชเป็นอย่างน้อย และมีการบูรณะครั้งสำคัญในสมัยของพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ดังที่รูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุที่เป็นทรงปราสาท มีหลังคา

¹⁶⁸ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 79-80 และ 103.

¹⁶⁹ กระทรวงศึกษาธิการ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 10 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2534), 761.

¹⁷⁰ สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย, 208-209.

เหนือเรือนธาตุลาดลดชั้นขึ้นไปรองรับกระซังที่มีรูปทรงเฉพาะของศิลปะล้านช้างเช่นเดียวกับ พระธาตุพนม อันเป็นรูปแบบที่นิยมหลังจากพระรัตนมหารัตนเจดีย์ ซึ่งเป็นงานช่างของชนกลุ่มแรกที่ เข้ามาสร้างวัดพระธาตุบังพวนแห่งนี้¹⁷¹

พ.ศ. 2538 สิทธิพร ณ นครพนม แสดงความเห็นเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุบังพวนว่า หลังจากพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงย้ายราชธานีมาอยู่ที่นครเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2103 ได้ยุบเวียงคำ (นคร) เป็นเมืองคุกชายฟอง เมื่อ พ.ศ. 2109 พระองค์ทรงบูรณะพระธาตุหลวงให้คู่กับนครเวียงจันทน์และพระธาตุบังพวนคู่เวียงคำ ส่วนด้านรูปแบบเจดีย์เป็นศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง มีเชิงบัวคว่ำรับประทัง (เรือนธาตุ) แบบพระธาตุพนม จากบัวคว่ำลงมาถึงฐานแบบพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ นอกจากนี้ ยังเห็นว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสร้างสัตตมหาสถานเลียนแบบวัดเจ็ดยอดแห่งนครเชียงใหม่¹⁷²

พ.ศ. 2539 วิโรฒ ศรีสุโร ถือเชื่อตามตำนานการสร้างพระธาตุบังพวน โดยเห็นว่ารูปแบบของพระธาตุบังพวนเป็นงานช่างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เพราะองค์พระธาตุบังพวนมีลักษณะสอดคล้องกับเจดีย์ที่กล่าวถึงในตำนาน ดังความว่า “พระเจดีย์สร้างด้วยอิฐเผา มีฐาน 4 เหลี่ยม ฐานทักษิณ 4 ชั้น 5 ชั้น เป็นรูปประทัง 4 เหลี่ยม ต่อกันเป็นบัวปากกระฆัง ชั้น 6 เป็นระฆังคว่ำ เหนือระฆังมีบัว 3 ชั้น ชั้น 7 เป็นดวงปลี เหนือปลีขึ้นไปเป็นที่ตั้งฉัตร ” ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานเหนือที่มีอิทธิพลของช่างทางเวียงจันทน์¹⁷³

ครั้น พ.ศ. 2541 เชษฐ ติงสฤษดิ์ มีแนวคิดว่าลักษณะโดยรวมของพระธาตุบังพวนมีความคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา แต่ในรายละเอียดของรูปแบบเจดีย์ต่างกัน โดยเฉพาะส่วนฐานกลายเป็นฐานบัวเข้าพรหมที่นิยมในศิลปะล้านช้าง ซึ่งปรากฏครั้งแรกที่พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย ทั้งนี้ฐานบัวเข้าพรหมอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยา จึงได้ข้อสรุปว่าพระธาตุบังพวนอาจสร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22¹⁷⁴

พ.ศ. 2542 อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ได้กล่าวถึงอายุสมัยของพระธาตุบังพวนตามตำนานอุรังคธาตุ พร้อมทั้งสันนิษฐานตามจารึกบนพระพุทธรูปบุเงิน - บุทองที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีว่าพระธาตุบังพวนน่าจะสร้างก่อนสมัยพระเจ้าโพธิสารราช และกล่าวถึงสัตตมหาสถานภายในวัดพระธาตุบังพวนอย่างคร่าว ๆ นอกจากนี้ยังให้ความคิดเห็นอีกว่าหลักฐานการสร้างพระธาตุบังพวนปรากฏชัดเจนในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (แต่ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดประการใด) จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2492 ได้รับการบูรณะจากพระครูเจติยานุรักษ์ และ

¹⁷¹ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 75.

¹⁷² สิทธิพร ณ นครพนม, “พระธาตุบังพวน ล้ำค่าควรเมืองหนองคาย, ” ศิลปวัฒนธรรม 16, 10 (สิงหาคม 2538) : 166.

¹⁷³ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 53-60.

¹⁷⁴ เชษฐ ติงสฤษดิ์, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 50-54.

ปรักหักพังลงในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2513 ซึ่งต่อมาได้รับการปฏิสังขรณ์เลียนแบบพระธาตุองค์เดิม¹⁷⁵

พ.ศ. 2545 สุรศักดิ์ ศรีสำออง พิจารณาจารึกบนพระพุทธรูปเงิน – บุกทอง หมายเลข 4 ที่ระบุดักราช 986 หรือ พ.ศ. 2167 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช จึงได้ข้อสันนิษฐานว่าพระธาตุบังพวนที่สร้างครอบด้วยอิฐในครั้งที่ 2 น่าจะปฏิสังขรณ์โดยพระเจ้าโพธิสารราช ตามคติการสร้างสถูปมหาสถานที่ได้รับมาจากล้านนาสมัยพระเมืองแก้ว ต่อมาในปี พ.ศ. 2167 พระเจ้าวรวงศาธรรมิกราชทรงโปรดให้บูรณะพระธาตุองค์นี้ พร้อมทั้งบรรจุพระพุทธรูป 6 องค์ไว้ในพระธาตุ ไม่ใช่สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแต่ประการใด ส่วนจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา พ.ศ. 2105 ที่กล่าวถึงพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงสร้างพระพุทธรูป ณ พระธาตุบังพวน คงเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิขนาดปรกในมูจลินทวิหาร หรือ พระพุทธรูปปางมารวิชัยภายในวิหารหลวงองค์ใดองค์หนึ่งหรือทั้งสององค์¹⁷⁶

พ.ศ. 2549 ไกรฤกษ์ ดวงดี เห็นว่าสถูปมหาสถาน วัดพระธาตุบังพวน น่าจะสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ล้านช้าง – ล้านนา ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกับองค์พระธาตุบังพวน ดังที่ได้ให้เหตุผลว่าลักษณะของการทำขุมจตุรทิศแบบซ้อนกัน 2 ชั้น คล้ายคลึงกับงานช่างของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา ส่วนยอดเป็นทรงบัวเหลี่ยมของศิลปะล้านช้าง¹⁷⁷ ทั้งนี้ได้พิจารณารูปแบบของพระธาตุบังพวนตามรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เห็นในปัจจุบัน

และในปี พ.ศ. 2549-2550 สุวิทย์ จิระมณี มีความคิดเห็นว่ารูปแบบของเจดีย์ในกลุ่มพระธาตุบังพวนที่เป็นเจดีย์ทรงปราสาท มีรูปแบบของส่วนเรือนธาตุคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะล้านนา นอกจากนี้ ยังมีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหาว่าสร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 กล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดพระธาตุบังพวน¹⁷⁸

ทั้งนี้ทั้งนั้น การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุบังพวนส่วนใหญ่เน้นเอาหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์มาอธิบายรูปแบบศิลปะ ส่งผลให้ในส่วนที่เป็นการวิเคราะห์รูปแบบศิลปะยังไม่กระจ่างชัด เพราะมีการจำกัดอายุสมัยจากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเอกสารชั้นรองลงมาแล้ว ส่วนการศึกษาทางด้านรูปแบบศิลปะของพระธาตุบังพวนก็เป็นเพียงการพิจารณาเจดีย์โดยภาพรวมเท่านั้น ซึ่งคงสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดของภาพถ่ายเก่าและเทคโนโลยีในขณะนั้น

¹⁷⁵ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “พระธาตุบังพวน,” สารกรมศิลปากร 12, 7 (กรกฎาคม 2542) : 8-9.

¹⁷⁶ สุรศักดิ์ ศรีสำออง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 149-150.

¹⁷⁷ ไกรฤกษ์ ดวงดี, “รูปแบบล้านช้าง-ล้านนา ในสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย”, 91 และ 93.

¹⁷⁸ สุวิทย์ จิระมณี, “พระธาตุอีสาน,” วารสารศิลปกรรมบูรพา 9, 2 (ธันวาคม 2549 – พฤษภาคม 2550) : 21.

อย่างไรก็ดี หากอาศัยการสังเกตพินิจพิจารณาและวิเคราะห์เปรียบเทียบอย่างถี่ถ้วนแล้ว เห็นว่าภาพถ่ายเก่าบางภาพกลับแสดงรายละเอียดขององค์ประกอบเจดีย์ในส่วนต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ภาพถ่ายเก่าจึงถือว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ เพราะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์ในแต่ละยุคสมัย

1.3 รูปแบบศิลปะของพระธาตุบังพวน

การศึกษารูปแบบศิลปะของพระธาตุบังพวนองค์เดิมในครั้งนี้ ได้ใช้ภาพถ่ายเก่าหลายภาพที่ถ่ายไว้ก่อนองค์พระธาตุล้มในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2513 (ภาพที่ 34-37, ลายเส้นที่ 1) พระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดดอกระฆังในผังสี่เหลี่ยม ก่อด้วยอิฐสอดินและฉาบปูน ประกอบด้วย 3 ส่วนหลักๆ คือ ส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด กล่าวคือ

ภาพที่ 34 พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย

ที่มา : มานิต วัลลิโกดม, "โคตรบูร," ใน พระธาตุพนม, ศรีศักร วัลลิโกดม, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2518), 101.

ภาพที่ 35 พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

ที่มา : ศรีศักร วัลลิโกดม, “ลาวในเมืองไทย,” เมืองโบราณ 6, 2 (ธันวาคม 2522 – มกราคม 2523) : 63.

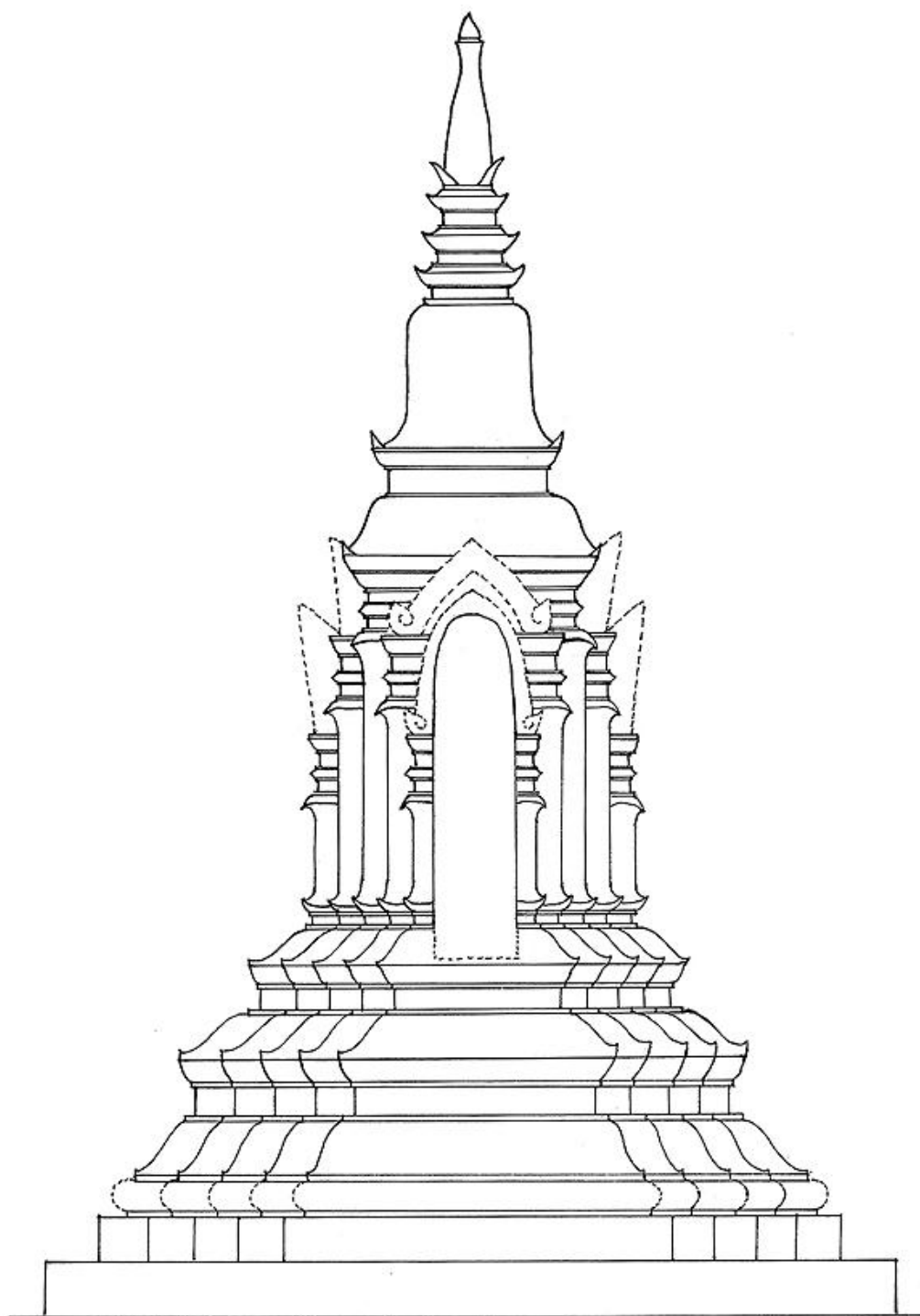
ภาพที่ 36 พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

ที่มา : สิทธิพร ณ นครพนม, “พระธาตุบังพวนล้ำค่าควรเมืองหนองคาย,” ศิลปวัฒนธรรม 16, 10 (สิงหาคม 2538) : 165.

ภาพที่ 37 พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย

ที่มา : ประยูร ไพรบุญย์สุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515. จัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น, 58-59.

ลายเส้นที่ 1 พระธาตุบังพวน (องค์เดิม) จังหวัดหนองคาย

ส่วนฐาน

ส่วนฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นฐานเพิ่มมุม 20 น่าจะเป็นฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้น ดังที่พบส่วนของท้องไม้ปรากฏอย่างชัดเจนใน 2 ตำแหน่ง กล่าวคือ ฐานล่างเป็นฐานเชิงซ้อนกัน 1-2 ชั้น ไม่ทราบแน่ชัดว่าอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือในผังเพิ่มมุม แต่ถัดขึ้นไปอยู่ในผังเพิ่มมุมทั้งหมด โดยที่มีระยะห่างของแต่ละมุมค่อนข้างที่จะเท่ากัน ต่อจากฐานเชิงเป็นฐานบัวชั้นแรก คือ หน้ากระดานรองรับลูกแก้วกลม (เข้าพรหม) จากนั้นเป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ ท้องไม้แคบ และบัวหงาย ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวชั้นที่ 2 นับตั้งแต่บัวคว่ำ ท้องไม้แคบและบัวหงายที่ประกอบกับบัวคว่ำของบัวเชิง ทั้งนี้คงไม่มีหน้ากระดานคั่นระหว่างฐานบัวชั้นแรกกับชั้นที่ 2 ตามความนิยมของศิลปะล้านช้าง ฉะนั้น อาจเรียกฐานบัวแบบนี้ว่า “ฐานบัวเข้าพรหม”¹⁷⁹

ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุของพระธาตุบังพวนองค์เดิมอยู่ในผังสี่เหลี่ยม ออกจะระนาบมุมจัตุรัส นับตั้งแต่บัวเชิงประกอบด้วยบัวคว่ำที่อาจจะมีขอบล่างของจระนำมุมตั้งอยู่บนนี้ (?) ท้องไม้ และปากแล ตัวเรือนเรียบไม่มีลวดลายประดับ ทั้งนี้จะระนาบมุมน่าจะเป็นแบบมุมลด (มุมหนึ่งตั้งซ้อนอยู่บนอีกมุมหนึ่ง) โดยพิจารณาจากบัวหัวเสาของมุมด้านหน้าและมุมด้านหลังมีลักษณะเหมือนกัน ประกอบกับตำแหน่งของบัวหัวเสาของมุมลดด้านหลังต่างระดับกับบัววัดเกล้า ตลอดจนพบร่องรอยผุกร่อนของอิฐปูนบริเวณบัววัดเกล้า จึงน่าจะเชื่อว่าการติดปะของกรอบมุมเหนือสุดคือบัววัดเกล้าในผังสี่เหลี่ยมประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น ตามลำดับ

อนึ่งจระนำมุมใช้ฐานเสาแนวเดียวกันกับบัวเชิง โดยน่าจะจะมีขอบล่างของจระนำอยู่ในระดับเหนือบัวคว่ำของบัวเชิง ส่วนบัวหัวเสาประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น บัวหงาย และหน้ากระดาน ตามลำดับ อีกทั้งยังมีการเจาะจระนำแบบต้นๆ เดิมอาจมีการประดิษฐานพระพุทธรูปหรือไม่นั้น ยังไม่ทราบแน่ชัด เนื่องด้วยขนาดของจระนำมุมที่ค่อนข้างแคบและไม่ลึก แต่ก็พบร่องรอยการแกะของปูน ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับการประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนปูนปั้นในบริเวณนี้ แล้วพังทลายหายไปตามกาลเวลา ส่วนมุมด้านหลังมีการตกแต่งเหมือนกับมุมด้านหน้า แต่ยึดช่วงเสาให้สูงขึ้น น่าจะให้พอดีกับการรองรับกรอบมุมลดด้านบน

¹⁷⁹ สัมภาษณ์ เชษฐา ติงสัญชลี, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 28 สิงหาคม 2552. ให้ความเห็นเพิ่มเติมจากงานค้นคว้าในปี พ.ศ. 2541 เรื่อง “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22” ว่า ฐานบัวเข้าพรหม คือ ฐานที่มีลูกแก้วหรือขาสิงห์เป็นเข้าพรหมประดับอยู่ในตำแหน่งใต้บัวคว่ำหรือฐานบัว ฉะนั้น ในวิทยานิพนธ์นี้จึงใช้ชื่อดังกล่าวเรียกฐานที่มีลักษณะทำนองนี้ทั้งหมด

ส่วนยอด

ส่วนยอดของพระธาตุบังพวนองค์เดิมอยู่ในผังสี่เหลี่ยม นับตั้งแต่หลังคาลาดรองรับเชิงบาตรที่เป็นท้องไม้แคบขนาดด้วยเส้นลวด บัวหงาย และหน้ากระดานที่ประดับหูช้างประจํามุมทั้งสี่ ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง ไม่มีบัลลังก์ จากนั้นคือปล้องไฉนที่ประกอบด้วยฐานบัวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น โดยไม่มีหน้ากระดานคั่น จึงแลดูเหมือนกับการประดับลูกแก้วอกไก่ 3 เส้น (ซึ่งต่อไปผู้วิจัยเรียกว่า “ลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง”) เรียงสอบขึ้นไปสู่ยอดที่มีหน้ากระดานประดับหูช้างประจํามุม รองรับบัวเหลี่ยมและยอดปลี

จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุบังพวนองค์เดิมในข้างต้น ทำให้ได้ข้อสมมุติฐานว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมนี้น่าจะมีความสัมพันธ์กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา ดังที่ส่วนฐานมีเค้าโครงของการทำฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้น ซึ่งเป็นระเบียบที่นิยมของงานช่างล้านนา ส่วนเรือนธาตุได้ยกเก็จออกจะน่าชมทั้ง 4 ด้าน งานประดับตกแต่งของปากแลและหูช้าง ตลอดจนการประดับองค์ระฆังไว้บนส่วนยอด

นอกจากนี้ อาจมีการผสมผสานเอาลักษณะบางประการมาจากเจดีย์ในศิลปะอยุธยา โดยเฉพาะกรณีของการเพิ่มมุมและการประดับลูกแก้วบริเวณส่วนฐานด้วยหรือไม่ อย่างไรก็ดี ช่างล้านช้างเองก็มีการนำเอารูปแบบจากศิลปะภายนอกนี้มาปรับเปลี่ยนและดัดแปลงให้เข้ากับรสนิยมของตน จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปะล้านช้าง ซึ่งมีความหลากหลายหรือไม่นั้น จะทำการตรวจสอบในบทถัดไป

1.4 พระธาตุบังพวนกับงานบูรณะรูปแบบใหม่ (องค์ปัจจุบัน)

พระธาตุบังพวนที่เห็นในปัจจุบันนี้ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่โดยกรมศิลปากร ก่ออิฐถือปูน มีความกว้างและความยาวด้านละ 17.25 เมตร สูงประมาณ 34.25 เมตร (ภาพที่ 38) โดยภาพรวมพยายามสร้างเลียนแบบเจดีย์องค์เดิม แต่มีลักษณะบางประการแตกต่างออกไปจากแบบเดิม กล่าวคือ

นับตั้งแต่ส่วนฐานของพระธาตุบังพวนองค์ปัจจุบันไม่ปรากฏส่วนของท้องไม้ 2 แนวอย่างเด่นชัด ซึ่งเป็นระเบียบของฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้นของพระธาตุองค์เดิม อีกทั้งไม่มีการประดับลูกแก้ว และตกแต่งแถวกลีบบัวแบบประดิษฐ์ประดับบนตำแหน่งของบัวหงายเพิ่มเติมขึ้นมา

ระเบียบที่ผิดแผกออกไปนี้ยังปรากฏในส่วนเรือนธาตุอย่างชัดเจน คือ การเพิ่มมุมของพระธาตุบังพวนองค์ปัจจุบันมีขนาดของมุมในส่วนฐานกับส่วนเรือนธาตุแตกต่างกัน โดยการเพิ่มมุมที่เรือนธาตุมีมุมประธานขนาดใหญ่ แต่ส่วนฐานกลับมีขนาดเท่ากันทั้งหมด ขณะที่พระธาตุองค์เดิมมีการเพิ่มมุมระหว่างส่วนฐานกับส่วนเรือนธาตุสัมพันธ์กัน จึงเป็นเหตุให้ตัวเรือนธาตุของพระธาตุองค์ปัจจุบันเปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิมเป็นอย่างมาก

ภาพที่ 38 พระธาตุบังพวนองค์ปัจจุบัน
จังหวัดหนองคาย

รวมไปถึงส่วนบัววัดเกล้าของพระธาตุองค์ปัจจุบันมีรูปแบบเห็นต่างออกไปจากองค์เดิมอย่างเด่นชัด ดังที่องค์เดิมมีส่วนของท้องไม้ขยายกว้าง ทำให้การประดับลูกแก้วออกไปไม่แลเห็นเต็มท้องไม้ขององค์ปัจจุบัน

นอกจากนี้ ส่วนยอดของพระธาตุองค์ปัจจุบันยังมีการปรับเปลี่ยนไปจากองค์เดิมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะยอดบนสุดที่มีการออกแบบให้บัวเหลี่ยมซ้อนกัน 2 ชั้น และมีลักษณะป้อมล่าง คอคอด และปากผาย ในขณะที่องค์เดิมมีบัวเหลี่ยมเพียงชั้นเดียวพร้อมกับทำส่วนนี้คล้ายกับปลีที่ยืดให้สูงขึ้นมากกว่า ทั้งนี้คงสืบเนื่องมาจากสัดส่วนที่ผิดรูปผิดร่างไปตั้งแต่ส่วนเรือนธาตุที่ได้กล่าวเอาไว้ในข้างต้น

อย่างไรก็ดี การที่บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุบังพวนองค์ปัจจุบันมีรูปแบบแตกต่างออกไปจากองค์เดิมนี้ อาจเกี่ยวข้องกับหลักการบูรณะ ในแง่มุมที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างงานเก่ากับงานใหม่ ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาในโอกาสต่อไป และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าโบราณสถานอันเป็นมรดกของชาติจะยังคงได้รับการดูแลรักษา ทั้งจากหน่วยงานราชการและประชาชนสืบต่อไป

2. พระรัตนมรเจติย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

พระรัตนมรเจติย์ วัดพระธาตุบังพวน บ้านพระธาตุบังพวน ตำบลพระธาตุบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 69 ตอนที่ 60 วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2495 ส่วนกำหนดเขตที่ดินอยู่ในเล่มที่ 89 ตอนที่ 177 วันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2524 มีเนื้อที่ 18 ไร่ 3 งาน¹⁸⁰ มีอาณาเขตทางทิศตะวันออกติดกับห้วยบังพวน ทิศตะวันตกมีหมู่บ้านล้อมรอบ ส่วนทิศเหนือจดกับถนนสาธารณะ และทิศใต้ติดกับทุ่งนา

พระรัตนมรเจติย์เป็นหนึ่งในสัตตมหาสถาน ตามพระพุทธประวัติกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาพระอิริยธรรมตลอด 7 วัน โดยพระองค์ทรงประทับอยู่ภายในเรือนแก้ว

¹⁸⁰ กรมศิลปากร กองโบราณคดี ฝ่ายควบคุมดูแลโบราณสถาน, ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 2, 74.

ที่เหล่าเทวดานิมิตถวายเป็นอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของโพธิบัลลังก์ ทั้งนี้เชื่อกันมาว่า พระรัตนมรเจดีย์ภายในวัดพระธาตุบังพวน คือ โบราณสถานหมายเลข 15¹⁸¹ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของโพธิบัลลังก์ (แผนผังที่ 1)

2.1 พระรัตนมรเจดีย์กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ความเป็นมาของพระรัตนมรเจดีย์ ณ วัดพระธาตุบังพวน สอดคล้องกับการสร้างสถูปมหาสถานภายในวัด และน่าจะสัมพันธ์กับองค์พระธาตุบังพวนที่มีประวัติการสร้างไม่ชัดเจน (ดังที่ได้กล่าวเอาไว้ในข้างต้น) จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ทั้งชั้นต้นและชั้นรอง ไม่ปรากฏเนื้อความเกี่ยวกับการสร้างพระรัตนมรเจดีย์โดยตรง กล่าวคือ

ในตำนานอรัญคชาตุได้กล่าวถึงเฉพาะการสร้างพระธาตุบังพวนเท่านั้น โดยปรากฏพระนามของกษัตริย์ คือ พระเจ้าจันทบุรีแห่งนครเวียงจันทน์ แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าตรงกับกษัตริย์พระองค์ใดของอาณาจักรล้านช้าง และในตำนานยังปรากฏพระนามกษัตริย์อย่างชัดเจนในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ซึ่งพระองค์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุบังพวนโดยการสร้างครอบทับเจดีย์องค์เก่า¹⁸² เช่นเดียวกับข้อมูลในเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ¹⁸³

อย่างไรก็ดี ยังพบจารึกเกี่ยวกับวัดพระธาตุบังพวนที่ปรากฏพระนามของกษัตริย์ ได้แก่ จารึกบนพระพุทธรูปเงิน – บุทอง ปี พ.ศ. 2167 ที่ได้จากการขุดแต่งพระธาตุบังพวน ระบุถึงพระเจ้าโพธิสารราช¹⁸⁴ และจารึกที่ระบุพระนามของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เป็นต้นว่า จารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา 1 กิ่งอำเภอสวรรคคูหา จังหวัดอุดรธานี จารึกเมื่อปี พ.ศ. 2106¹⁸⁵ และจารึกวัดศรีเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย จารึกขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2109 (เดิมน่าจะอยู่ที่วัดศรีสุพรรณ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย)¹⁸⁶ ทว่าล้วนมีเนื้อความกล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลของกษัตริย์และเจ้าเมืองในวัดพระธาตุบังพวน ไม่ได้ระบุเกี่ยวกับการสร้างพระรัตนมรเจดีย์แต่ประการใด

¹⁸¹ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สถูปมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73. และในอรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 232.

¹⁸² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อรัญคชาตุ : ตำนานพระธาตุพนม, 93-95 และ 108.

¹⁸³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 99. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 60.

¹⁸⁴ ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง, 60.

¹⁸⁵ ธวัช ปุณโณทก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน, 69 และ 257-260.

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, 261-264.

หลังจากนั้นไม่พบหลักฐานกล่าวถึงวัดพระธาตุบังพวน เชื่อกันมาว่าพื้นที่แถบนี้ ถูกทิ้งร้างไปจนกระทั่งได้รับการบูรณะจากพระครูเจติยานุรักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2492¹⁸⁷ สอดคล้องกับ หลักฐานทางโบราณคดีที่มีการขุดตรวจชั้นดินของโบราณสถานกลุ่มสัตตมหาสถาน ปรากฏว่า โบราณสถานกลุ่มนี้เป็นสถาปัตยกรรมแรกสร้างของวัด โดยมีฐานรากชั้นล่างสุดก่อด้วยอิฐอยู่เหนือชั้นดินธรรมชาติที่ 3 เหมือนกันหมดทุกหลัง มีการหักพังทับถมเป็นชั้นหนาในชั้นดินธรรมชาติที่ 2 พร้อมทั้งพบพบเศษภาชนะดินเผา เศษกระเบื้องมุงหลังคา และเศษปูนปั้น และจากชั้นดินธรรมชาติที่ 2 ของหลุมขุดตรวจที่ต่อเนื่องกับชั้นดินธรรมชาติที่ 1 แสดงถึงการทิ้งร้างของโบราณสถานในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ก่อนที่จะมีการปรับปรุงพื้นที่มาเป็นวัดพระธาตุบังพวนในปัจจุบัน จึงสันนิษฐานว่ากลุ่มชนวัฒนธรรมล้านนาจะเป็นกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่แถบนี้และสร้างสัตตมหาสถานขึ้น¹⁸⁸

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีข้างต้นที่เห็นสัมพันธ์กับพระรัตนมรเจติย์ ยังไม่เพียงพอต่อการกำหนดอายุสมัยของพระรัตนมรเจติย์ เพราะไม่ทราบแน่ชัดว่า การสร้างหรือบูรณะพระธาตุบังพวนหรือวัดพระธาตุบังพวนในครั้งใด เกี่ยวข้องกับการสร้างพระรัตนมรเจติย์ด้วยหรือไม่ จึงเห็นจำเป็นต้องตรวจสอบทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ประกอบกับด้านอื่นๆ

2.2 การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระรัตนมรเจติย์

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระรัตนมรเจติย์ยังไม่มีความกระจ่างชัดมากนัก โดยเฉพาะในเรื่องของการกำหนดอายุและรูปแบบศิลปะ ส่วนใหญ่พิจารณาจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ รองลงมาได้แก่ทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งกล่าวถึงโดยภาพรวมเท่านั้น กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2532 พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ระบุว่าเจติย์ที่มีเรือนธาตุสี่เหลี่ยม ชุ่มประดิษฐานพระพุทธรูป และส่วนบนเป็นรูปเจติย์ทรงกลม (ซึ่งน่าจะหมายถึงพระรัตนมรเจติย์) ยังคงรักษารูปแบบได้ใกล้เคียงกับเจติย์ในศิลปะล้านนา และถือเชื่อตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญว่า โบราณสถานภายในวัดพระธาตุบังพวนน่าจะสัมพันธ์กับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่าการศึกษารูปแบบทางศิลปกรรมโบราณสถานแห่งนี้มี

¹⁸⁷ ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง, 58.

¹⁸⁸ ทนงค์ศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73. และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 231-232.

ความสำคัญ เพราะเป็นรูปแบบที่เพิ่งจะรับมาจากล้านนาใหม่ๆ ก่อนที่จะคลี่คลายเป็นแบบพื้นเมืองในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย และในภาคกลางของ สปป. ลาว¹⁸⁹

พ.ศ. 2537 ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ ได้พิจารณาหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีแล้ว พบว่าพระรัตนมรเจดีย์หนึ่งในสถิตมหาสถานเป็นกลุ่มงานก่อสร้างแรกเริ่มของวัดพระธาตุบังพวน เพราะมีส่วนฐานรากชั้นล่างสุดอยู่ในชั้นดินธรรมชาติที่ 3 เช่นเดียวกันหมดทุกหลัง จึงสันนิษฐานว่าอาจเป็นกลุ่มชนในวัฒนธรรมล้านนาเข้ามาอาศัยในพื้นที่แถบนี้และสร้างสถิตมหาสถานขึ้น อีกทั้งยังมีแนวคิดที่พระรัตนมรเจดีย์น่าจะเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะล้านนา โดยกล่าวเปรียบเทียบทางด้านรูปแบบศิลปะที่คล้ายคลึงกันอย่างคร่าวๆ และกำหนดอายุโดยพิจารณาประกอบกับจารึกต่างๆ แล้ว เห็นว่าคงสร้างขึ้นก่อนองค์พระธาตุบังพวน¹⁹⁰

นอกจากนี้ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ ให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมว่าสถิตมหาสถานที่วัดพระธาตุบังพวนน่าจะสืบเนื่องมาจากการรับคติตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ที่ระบุตำแหน่งต่างๆ ของสถิตมหาสถานเอาไว้ มากกว่าที่จะมีช่างไปดูและจำลองแบบมาจากพุทธคยาอย่างในพุกามหรือเชียงใหม่ แต่ที่วัดพระธาตุบังพวนก็มีสถิตมหาสถานครบทุกหลังและคงมีแผนผังเหมือนกันกับที่พุทธคยา ซึ่งน่าจะใกล้เคียงกับที่วัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ อาจเป็นไปได้ว่าสถิตมหาสถานที่วัดพระธาตุบังพวนรับคติมาจากคัมภีร์ทางศาสนาของล้านนาอีกทอดหนึ่ง ทั้งนี้คงเป็นกลุ่มชนวัฒนธรรมล้านนาที่เลือกพื้นที่ในการก่อสร้างวัดพระธาตุบังพวน เพราะมีสถาปัตยกรรมแบบล้านนาปรากฏอยู่ด้วย และมีการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมนอกเหนือไปจากคัมภีร์ เช่น วิหารพระพุทธรูปนาครปรก¹⁹¹

พ.ศ. 2538 สิทธิพร ณ นครพนม คาดเดาว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นผู้สร้างสถิตมหาสถานเลียนแบบวัดเจ็ดยอดแห่งนครเชียงใหม่ โดยเปลี่ยนพระเจดีย์แบบพุทธคยาที่วัดเจ็ดยอดเป็นองค์พระธาตุบังพวน¹⁹² ทั้งนี้หมายความว่าพระรัตนมรเจดีย์ก็คงสร้างขึ้นโดยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเช่นกัน

พ.ศ. 2539 วิโรฒ ศรีสุโร เห็นว่าพระรัตนมรเจดีย์มีรูปแบบแตกต่างไปจากสกุลช่างล้านช้าง เพราะได้รับอิทธิพลสืบเนื่องมาจากศิลปะล้านนาในช่วงที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชไปครองนครเชียงใหม่ ดังที่มีส่วนเรือนธาตุย่อมุมไม้ 12 มีจระนำชุ้มจตุรทิศ บัลลังก์เอวชั้นทรง 8 เหลี่ยมรองรับฐานยอดธาตุทรงระฆัง และปล้องไฉน¹⁹³

ต่อมา พ.ศ. 2541 เชษฐ ติงสฤษดิ์ พิจารณาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีร่วมกับประวัติศาสตร์ศิลปะแล้ว เชื่อว่าพระรัตนมรเจดีย์น่าจะสร้างขึ้นพร้อมกันกับ

¹⁸⁹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “พระธาตุบังพวน”, 106.

¹⁹⁰ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สถิตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-75.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, 75-77.

¹⁹² สิทธิพร ณ นครพนม, “พระธาตุบังพวน ล้ำค่าควรเมืองหนองคาย”, 166.

¹⁹³ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 74.

พระธาตุบังพวนในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เพราะยังคงระเบียบแบบลัทธิ ได้แก่ เรือนธาตุที่ปรากฏซุ้มจระนำทั้ง 4 ทิศ ประดิษฐานพระพุทธรูป หลังคาลาด 1 ชั้น เหนือเรือนธาตุ และชั้นหลังคาที่ทำเป็นชุดฐานบัวซ้อนกัน 3-4 ชั้นรองรับองค์ระฆังกลม ต่อขึ้นไปคือปล้องไฉนและปลี นอกจากนี้ ยังปรากฏการใช้ซุ้มหน้านาง และปากแลเป็นบัวเชิง – บัวรัดเกล้า อย่างไรก็ดี ลักษณะบางประการก็เป็นของศิลปะล้านช้างเอง เป็นต้นว่า ส่วนฐานมีบัวคว่ำขนาดใหญ่ เรือนธาตุที่เพิ่มมุมขนาดเท่ากัน และผังสี่เหลี่ยมลบมุมของเชิงบาตรเหนือหลังคา

ลาด¹⁹⁴

พ.ศ. 2542 อรุณศักดิ์ กิ่งมณี มีแนวคิดสอดคล้องกับนักวิชาการท่านอื่นๆ ดังที่ได้สันนิษฐานว่าพระรัตนมรเจดีย์ที่อยู่ทางทิศตะวันตกของโพธิ์ปลั่งก็เป็นเจดีย์ทรงปราสาทที่แสดงถึงอิทธิพลจากศิลปะล้านนา¹⁹⁵

พ.ศ. 2549 ไกรฤกษ์ ดวงดี แสดงความคิดเห็นว่า พระรัตนมรเจดีย์มีรูปแบบศิลปะล้านนาเด่นชัดที่สุด ดังที่ปรากฏเรือนธาตุออกซุ้มจระนำทิศ ประดิษฐานพระพุทธรูป และส่วนยอดที่เป็นฐานแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังในผังกลม เมื่อพิจารณาพร้อมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เชื่อว่าพระรัตนมรเจดีย์น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ซึ่งเป็นกษัตริย์สองนครทั้งล้านนาและล้านช้าง และคงรับคติการสร้างสถูปมหาสถานมาจากวัดเจ็ดยอด นครเชียงใหม่¹⁹⁶

อย่างไรก็ดี การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระรัตนมรเจดีย์ทางด้านรูปแบบศิลปะส่วนใหญ่พิจารณาโดยภาพรวมเท่านั้น แล้วสรุปว่าได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะล้านนา โดยที่ยังไม่ได้อธิบายความเป็นเหตุเป็นผลของข้อสันนิษฐานดังกล่าว จึงทำให้การศึกษาในด้านนี้ตลอดจนทางด้านกำหนดอายุสมัยยังไม่กระจ่างชัด ซึ่งควรได้รับการตรวจสอบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

2.3 รูปแบบศิลปะของพระรัตนมรเจดีย์

พระรัตนมรเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังในผังกลม ก่อด้วยอิฐสอ ดินและฉาบปูนบนผิวด้านนอก กว้าง 10.12 เมตร ยาว 10.95 เมตร สูงประมาณ 11-12 เมตร (ภาพที่ 39, ลายเส้นที่ 2) ประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด กล่าวคือ

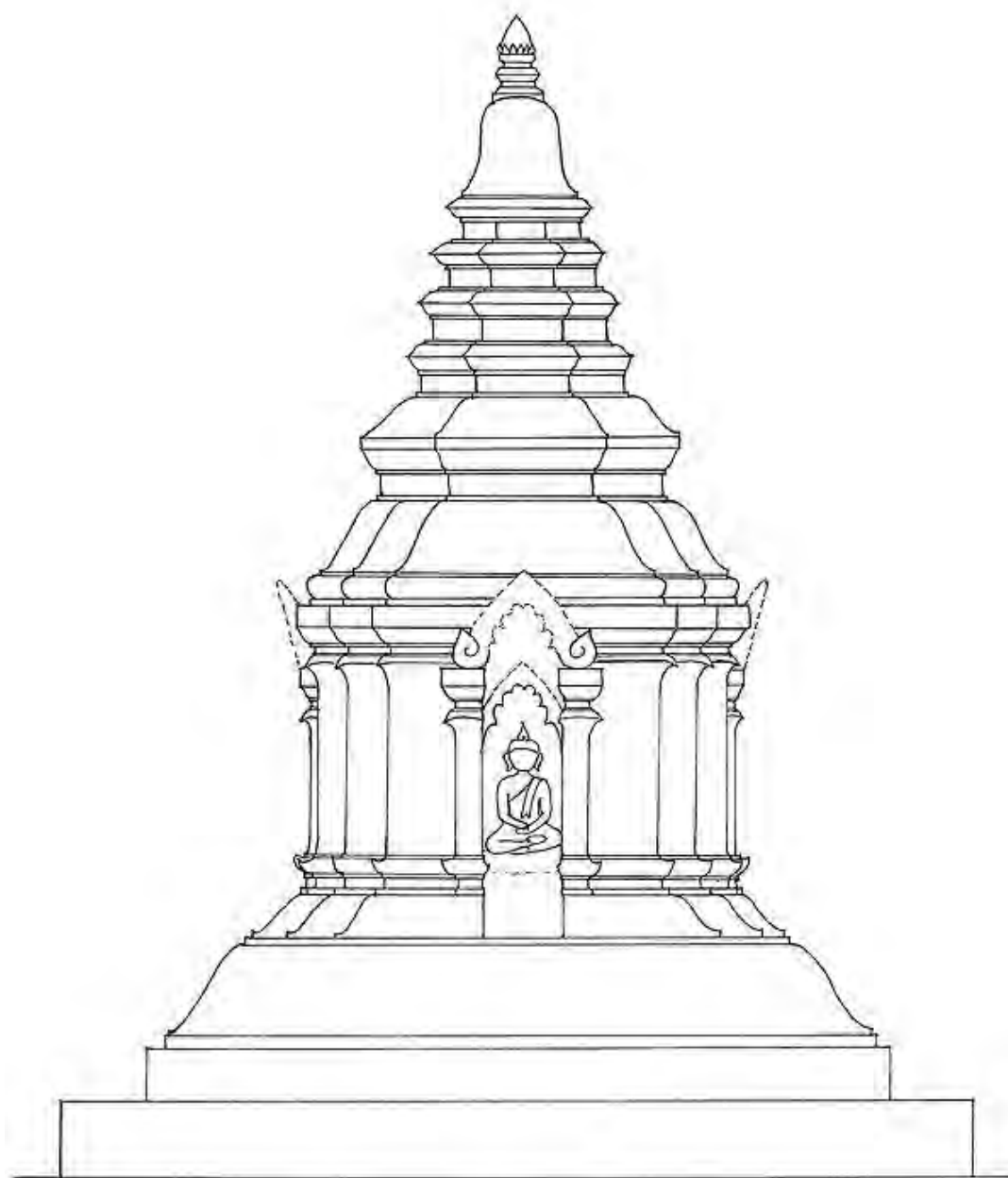
¹⁹⁴ เศรษฐ์ ดิงสัญชสี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 48-50.

¹⁹⁵ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “พระธาตุบังพวน”, 9.

¹⁹⁶ ไกรฤกษ์ ดวงดี, “รูปแบบล้านช้าง-ล้านนา ในสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย”, 94, 97 และ 99.

ภาพที่ 39 พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 2 พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

ส่วนฐาน

ส่วนฐานของพระรัตนมรเจดีย์อยู่ในผังสี่เหลี่ยม ประกอบด้วยฐานเชิง 2 ชั้น โดยชั้นแรกมีระยะห่างจากองค์เจดีย์ 2 เมตร น่าจะใช้เป็นลานประทักษิณ เหนือขึ้นไปจากฐานเชิงเป็นหน้ากระดานรองรับบัวคว่ำขนาดใหญ่ และหน้ากระดาน

ส่วนเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุของพระรัตนมรเจดีย์อยู่ในผังเพิ่มมุม 12 ออกจระนำซุ้มจตุรทิศ ซึ่งแลดูติดแปะอยู่บนตัวเรือนเท่านั้น ทางทิศตะวันออกมีการเจาะจระนำแบบลึกเพียงด้านเดียว เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง ส่วนอีก 3 ด้านที่เหลือทำเป็นซุ้มจระนำแบบตื้นๆ ตามระยะห่างของช่วงเสาที่ยื่นออกมาจากผนังเท่านั้น ภายในจระนำมีร่องรอยของปูนหลุดร่วงออกไป แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าเดิมเคยประดับด้วยอะไรหรือไม่

ส่วนเรือนธาตุนี้เริ่มจากบัวเชิงที่ประกอบด้วยหน้ากระดานรองรับบัวคว่ำ¹⁹⁷ ถึงแม้ว่าขอบล่างของจระนำซุ้มตั้งอยู่บนบัวคว่ำนี้ก็ตาม ต่อเนื่องด้วยท้องไม้แคบ และคาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ด้วัดปลายงอนขึ้นล้อยู่กับปากแลของบัววัดเกล้า ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นตัวเรือนที่ฉาบปูนเรียบไม่มีลวดลายประดับ ออกจระนำซุ้มจตุรทิศ แต่มีเพียงจระนำซุ้มด้านทิศตะวันออกเท่านั้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง เหนือสุดเป็นบัววัดเกล้าประกอบด้วยปากแล ท้องไม้แคบ บัวหงาย และหน้ากระดาน ตามลำดับ

องค์ประกอบของจระนำซุ้ม ได้แก่ เสาซึ่งทำเลียนแบบเรือนธาตุ โดยที่มีฐานเสาเลียนบัวเชิง และบัวหัวเสาเลียนบัววัดเกล้า เหนือบัวหัวเสาขึ้นไปเป็นกรอบซุ้มที่พังทลายลงเกือบหมด หลงเหลือเพียงส่วนของปลายกรอบซุ้มที่ม้วนขดเป็นกระหนกคล้ายเลขหนึ่งไทย (๑) ของซุ้มจระนำทางทิศตะวันตก ส่วนกรอบซุ้มทางด้านทิศตะวันออกเป็นงานบูรณะขึ้นใหม่ โดยน่าจะพยายามทำเลียนแบบของเก่า

ส่วนยอด

ส่วนยอดของพระรัตนมรเจดีย์นับตั้งแต่แนวลูกแก้วรองรับหลังคาลาดที่เป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ในผังเพิ่มมุม ต่อขึ้นไปคือเชิงบาตรในผังสี่เหลี่ยมลบมุมที่เป็นท้องไม้แคบขนาดด้วยเส้นลวด บัวหงาย และหน้ากระดานตามลำดับ จากนั้นเป็นชุดฐานรองรับองค์ระฆังกลม ประกอบด้วยฐานบัวที่ไม่มีหน้ากระดานคั่น ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 4 ฐาน โดยที่ฐานล่างสุดเป็น

¹⁹⁷ หากมองโดยผิวเผินอาจเห็นว่าส่วนฐานมีบัวคว่ำขนาดใหญ่ซ้อนกัน 2 ชั้น แต่ถ้าพิจารณาระบบของเส้นลวดพบว่า บัวคว่ำที่เห็นเป็นชั้นที่ 2 นี้เป็นองค์ประกอบของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ เพราะมีการเพิ่มมุมเช่นเดียวกับเรือนธาตุ ซึ่งต่างกับบัวคว่ำในชั้นแรกที่อยู่ในผังสี่เหลี่ยม ดังนั้นจึงเชื่อว่าบัวคว่ำในผังสี่เหลี่ยม คือ ส่วนฐาน แล้วบัวคว่ำในผังเพิ่มมุม คือ องค์ประกอบของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ

บัวคว่ำขนาดใหญ่ อีกทั้งส่วนที่เป็นบัวหงายประกบกับบัวคว่ำแลดูเหมือนกับลูกแก้วอกไก่ หรือ ผู้วิจัยเรียกว่า “ลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง” รองรับองค์ระฆังขนาดเล็ก เหนือขึ้นไปพังทลายลงไปหมดแล้ว ส่วนที่เห็นในปัจจุบันเป็นยอดดอกบัวตูม คือ งานบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่

จากรูปแบบของพระรัตนมรเจดีย์ในช้างต้นสันนิษฐานได้ว่า พระรัตนมรเจดีย์ น่าจะสัมพันธ์กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา ดังที่ส่วนเรือนธาตุประดับด้วยจระนำซุ้ม ทั้ง 4 ทิศ รวมไปถึงลักษณะของจระนำซุ้มน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับงานช่างในศิลปะล้านนาไม่ มากก็น้อย อีกทั้งยังมีการประดับปากแล ตลอดจนส่วนยอดปรากฏหลังคาลาด ชุตฐานรองรับ องค์ระฆัง และองค์ระฆังมีขนาดเล็ก นอกจากนี้ ในส่วนของการเพิ่มมุมอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะ อยุรยาหรือไม่

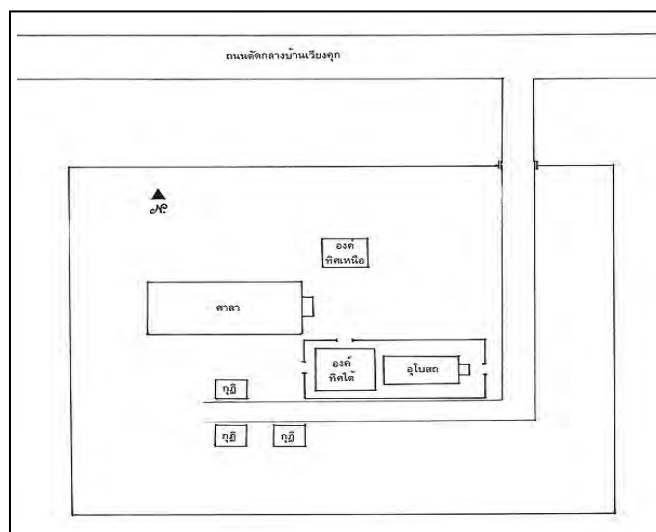
อย่างไรก็ดี พระรัตนมรเจดีย์ยังปรากฏลักษณะที่แตกต่างออกไปจากงานช่างใน ศิลปะอื่นๆ อย่างชัดเจน โดยเฉพาะส่วนฐานที่ออกแบบให้มีเพียงบัวคว่ำขนาดใหญ่รองรับเรือน ธาตุเท่านั้น รวมทั้งมีส่วนของบัวเชิงและบัวรัดเกล้าแตกต่างกัน อันผิดแผกไปจากระเบียบแบบ แผนของศิลปะล้านนา ทั้งนี้ น่าสนใจเกี่ยวกับตำแหน่งของการประดับจระนำซุ้มที่ตั้งวางอยู่บน ฐานบัวคว่ำขนาดใหญ่ ดังที่ไม่เคยปรากฏในศิลปะอื่นใดมาก่อน (ทั้งศิลปะล้านนาและศิลปะ อยุรยา) และส่วนยอดที่ปรากฏลูกแก้วรองรับหลังคาลาด ตลอดจนเชิงบาตรกับชุตฐานรองรับ องค์ระฆังอยู่ในผังสี่เหลี่ยมลบมุม ลักษณะพิเศษเหล่านี้อาจเกิดขึ้นในศิลปะล้านช้างเองหรือ ได้รับการปรับเปลี่ยนดัดแปลงมาจากศิลปะอื่น ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดในบทถัดไป

3. พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม จังหวัดหนองคาย

พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม บ้านเวียงคุก ตำบลเวียงคุก อำเภอเมือง จังหวัด หนองคาย ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 114 ตอนพิเศษ 81 ง วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2540 มีเนื้อที่ 1 ไร่ 1 งาน 3 ตารางวา¹⁹⁸ บริเวณรอบนอกอาณาเขตวัดมีบ้าน เรือนตั้งกระจัดกระจายอยู่โดยรอบ

ภายในบริเวณวัดเทพพลประดิษฐาราม (แผนผังที่ 2) ปรากฏพระธาตุทรงปราสาท ยอดเจดีย์ก่อด้วยอิฐถือปูนจำนวน 2 องค์ องค์หนึ่งอยู่หลังพระอุโบสถ (องค์ทิศใต้) ส่วนอีกองค์ อยู่นอกเขตพระอุโบสถ (องค์ทิศเหนือ) เดิมอยู่ในสภาพปรักหักพัง ปัจจุบันได้รับการบูรณะจาก กรมศิลปากรแล้ว

¹⁹⁸ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และ แหล่งศิลปกรรมจังหวัดหนองคาย)297.

แผนผังที่ 2 แสดงอาณาบริเวณวัดเทพพลประดิษฐาราม จังหวัดหนองคาย

3.1 พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่พบข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุทั้งสององค์ของวัดเทพพลประดิษฐารามแต่ประการใด ปรากฏเฉพาะชื่อเมืองเวียงคุกอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุในวัดแห่งนี้เท่านั้น ซึ่งยังคงมีความคลุมเครือเรื่องการตั้งเมืองเช่นกัน กล่าวคือ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวถึงชื่อเมืองเวียงคุกว่าไม่ใช่หมายถึงที่สำหรับกักขังคน คำว่า “เวียง” หมายความว่าที่ประชุมชนอันมีปราการหรือเขื่อนล้อมรอบ เช่นเดียวกับคำว่า “วัง” แต่อาจจะเป็นขนาดย่อมลงมาในท้องน้ำที่น้ำลึกเป็นวง บางแห่งก็เรียกว่า “วัง” ส่วนคำว่า “คุก” น่าจะมีความหมายว่าสถานที่ที่มีพนักงานประจำรักษาทางเข้าออก จึงใช้ทั้งเรียกเมืองและที่ขังนักโทษ¹⁹⁹

สงวน รอดบุญ ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า คำว่า “คุก” มีแต่ในภาษาเขมร ในภาษาลาวพบคำว่า “คุ” ซึ่งเป็นภาษาชนชั้นสูง ชาวบ้านทั่วไปเชื่อว่า “คุก” แผลงมาจาก “คุ” ตามนิทานพื้นบ้านว่า “ในสมัยโบราณ มีคุคำหน่วยหนึ่ง ลอยมาตามลำห้วย ซึ่งมีต้นน้ำมาจากทิวเขาภูพาน และปากห้วยนี้ไหลลงสู่แม่น้ำของใกล้กับบริเวณวัดยอดแควปัจจุบัน ชาวบ้านจึงเรียกห้วยนี้ว่า “ห้วยคุคำ” หรือ “น้ำคุคำ” ต่อมาชื่อนี้ได้กลายเป็น “ห้วยคุก” หรือ “น้ำคุก” และเรียกชื่อเมืองว่า “เวียงคุก” ตามไปด้วย”²⁰⁰ และยังมีนิทานพื้นบ้านอีกหลายเรื่องกล่าวถึงเมืองเวียงคุกนี้

¹⁹⁹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, เล่ม 25 (กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, 2505), 169.

²⁰⁰ สงวน รอดบุญ, “เวียงคุก,” เมืองโบราณ 2, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2519) : 18.

นอกจากนี้ สงวน รอดบุญ ได้สันนิษฐานว่าเมืองเวียงคุกเป็นเมืองเก่าแก่ แต่ไม่ทราบอายุสมัยในการสร้างที่แน่ชัด อาจจะร่วมสมัยกับเมืองชายฟองที่ตั้งอยู่ฝั่งนครเวียงจันทน์สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ครั้นขอมเสื่อมอำนาจลง เมืองเวียงคุกก็ถูกทิ้งร้างไประยะหนึ่ง ต่อมาคงเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ย้ายราชธานีมาอยู่ที่นครเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2103²⁰¹

อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงเมืองเวียงคุกในช่วงสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2183-2237) จากบันทึกการเดินทางสู่นครเวียงจันทน์ของวาน วุสทอฟ (Van Wusthoff) ทูตการค้าชาวฮอลันดาในปี พ.ศ. 2184 ดังที่ได้กล่าวถึงเมืองคุกซึ่งคงหมายถึงเมืองเวียงคุกว่า “ที่เมืองคุก เสนาอามาตของเจ้าชีวิตเวียงจันทน์ลงมาพบพวกเขาอยู่ที่นั่น เชื่อบ้างจากเวียงจันทน์ปาดไต่ พวกเข่าพิจารณาและตรวจดูเนื้อความของสาน เชื่อกันว่าผู้ว่าราชการโฮลันดาที่อื่นดูเนชี่ถือนั้น กานตวดนี้เฮ็ดไปตามขนบประเพณีทางราชการอาณาจักรลาว...” (เขียนตามต้นฉบับภาษาลาว)²⁰² ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลาหนึ่งเมืองเวียงคุกเป็นเมืองท่าทางการค้า

อีกทั้งประวัติศาสตร์ลาวได้กล่าวถึงเมืองเวียงคุกในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 (พระเจ้าไชยองค์เว้ พ.ศ. 2241-2272) ในปี พ.ศ. 2252 พระบรมราชาเจ้าเมืองนคร ได้ทำการกบฏโดยยกทัพขึ้นมาตีเขตนครเวียงจันทน์จนถึงเมืองเวียงคุกและเมืองชายฟอง แต่พ่ายแพ้กลับไป²⁰³

ส่วนในหนังสือประวัติทั่วราชอาณาจักรกล่าวถึงโบราณสถานแห่งนี้ในชื่อ “วัดสิริเทพพล” สร้างเมื่อ พ.ศ. 2460 ตามประวัติวัดไม่ปรากฏปีการสร้างที่ชัดเจน จึงสืบค้นจากประวัติการสร้างเมืองเวียงคุก พบว่าสร้างในสมัยพระเจ้าอนุรุทธราชกษัตริย์องค์สุดท้ายที่ครองนครเวียงจันทน์ ต่อมาหมื่นนางโสง (กลางโง) เจ้าเมืองเวียงคุกได้บูรณะปฏิสังขรณ์ให้เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร และหลังจากเมืองเวียงคุกถูกยุบเป็นหมู่บ้าน ก็ไม่ได้รับการบูรณะอีกเลย จนกระทั่งชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันบูรณะขึ้นใหม่ เดิมชื่อว่า “วัดเทพพลประดิษฐาราม” ชาวบ้านเรียกว่า “วัดทุ่ง” และมีภิกษุสามเณรจำพรรษามาโดยตลอด²⁰⁴

อย่างไรก็ดี การสร้างเมืองกับการสร้างวัดย่อมมีความสัมพันธ์กัน แต่ในกรณีของวัดเทพพลประดิษฐารามนี้ ไม่มีความชัดเจนทั้งในเรื่องของการสร้างเมืองและวัด ส่วนทางด้านโบราณคดีได้ขุดแต่งและบูรณะพระธาตุทั้งสององค์ของวัดเทพพลประดิษฐารามในปี

²⁰¹ สงวน รอดบุญ, “เวียงคุก”, 17.

²⁰² เรื่องเดียวกัน, 18.

²⁰³ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 89.

²⁰⁴ กระทรวงศึกษาธิการ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 10, 927.

พ.ศ. 2535–2536²⁰⁵ ซึ่งคงบูรณะปฏิสังขรณ์ให้มีรูปแบบเดิมมากที่สุด จึงเห็นจำเป็นจะต้องตรวจสอบทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะเป็นสำคัญ

3.2 การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม ยังไม่มีความกระจ่างชัดมากนัก ทั้งในเรื่องของรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุสมัย ยังคงมีหลายประเด็นให้ตรวจสอบ สืบเนื่องมาจากไม่พบหลักฐานการสร้างทางประวัติศาสตร์ที่แน่นอน อีกทั้งมีการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุและวัดอยู่เนื่อง ๆ ตลอดจนวัดนี้เป็นวัดเล็กๆ จึงมีผู้ให้ความสนใจน้อย และมีผู้ศึกษาทางด้านศิลปะล้านช้างในจำนวนน้อยมาก ดังนี้ คือ

ในปี พ.ศ. 2526 สงวน รอดบุญ กล่าวถึงรูปแบบของพระธาตุทั้งสององค์ในวัดเทพพลประดิษฐารามก่อนการบูรณะว่า พระธาตุทั้งสององค์มีลักษณะคล้ายคลึงกัน องค์ที่อยู่หลังพระอุโบสถ (องค์ทิศใต้) มีฐานสูงชันนกันหลายชั้น แต่ไม่ทราบลักษณะ เพราะต้นไม้ใบหญ้าปกคลุม เรือนธาตุมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ย่อมุมไม้สิบสอง มีคูหาจัตุรมุขหรือซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูป แต่มีพระพุทธรูปที่สมบูรณ์เหลือเพียงด้านทิศใต้เท่านั้น ประทับยืนเป็นแบบเดียวกับที่นิยมสร้างในล้านนาและเวียงจันทน์ เรือนธาตุชั้นที่ 2 มีขนาดเล็กกลมหล่นลง ไม่มีการประดิษฐานพระพุทธรูป ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆังและบัลลังก์อยู่ในผังย่อมุมไม้สิบสอง และเหนือบัลลังก์ขึ้นไปเป็นทรงบัวเหลี่ยม 8 เหลี่ยม ส่วนยอดหักหายไป ซึ่งน่าสังเกตว่าพระเจดีย์ลาวไม่มีฉัตรวลี²⁰⁶

พระธาตุอีกองค์หนึ่ง (องค์ทิศเหนือ) มีฐานสูงและถูกต้นไม้ปกคลุมเช่นเดียวกับองค์แรก เรือนธาตุออกซุ้มจัตุรทิศมีลักษณะใกล้เคียงกับองค์แรก แต่ขนาดเล็กลงและไม่ประดิษฐานพระพุทธรูป แสดงว่าช่างลาวนำเอาแบบอย่างต่างๆ จากศิลปะลาว ล้านนา และอยุธยา มาผสมผสานกันได้อย่างกลมกลืน จนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของลาว อันผิดแผกไปจากแบบ “บัวเหลี่ยม” ที่มีรากฐานมาจากพระธาตุพนม²⁰⁷

นอกจากนี้ สงวน รอดบุญ ยังกล่าวถึงพระธาตุทั้งสององค์นี้ว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์ สปป. ลาว แต่พระธาตุวัดนาถเพิ่มการประดับซุ้มเล็กๆ เหนือบัลลังก์ และบัลลังก์ก็มีลักษณะแตกต่างกันด้วย ทั้งนี้ได้กำหนดพระธาตุวัดนาถตาม

²⁰⁵ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ยอดนภศูล, รายงานการบูรณะวัดเทพพลประดิษฐาราม ต. เวียงคุก อ. เมือง จ. หนองคาย (เอกสารอัดสำเนา, 2536), ไม่ปรากฏเลขหน้า, อ้างถึงใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรมจังหวัดหนองคาย) 298.

²⁰⁶ สงวน รอดบุญ, “เวียงคุก”, 22.

²⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, 22.

ลักษณะของพระพุทธรูปว่า น่าจะสร้างในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช และเมื่อเปรียบเทียบรูปแบบแล้ว เห็นว่าพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามน่าจะสร้างขึ้นก่อนพระธาตุวัดนา²⁰⁸

อย่างไรก็ดี สงวน รอดบุญ คาดว่าพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามเป็นงานสร้างในช่วงสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช โดยสันนิษฐานจากรูปแบบศิลปะที่มีการย่อมุมไม้สิบสองและทำซุ้มจตุรทิศ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอยุธยา²⁰⁹ แต่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าพระธาตุวัดเทพพลสร้างโดยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชหรือไม่

พ.ศ. 2522-2533 ประยูร อุลุชาฎะ เห็นว่าพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามสร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชวรมหาพุทธศตวรรษที่ 22 มีรูปแบบเป็นเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง เช่นเดียวกับเจดีย์ที่มีห้องสี่เหลี่ยมที่เชียงใหม่ เจดีย์วัดหัวขวง จังหวัดน่าน และพระธาตุวัดนา นครเวียงจันทน์ แต่พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามดัดแปลงเรือนธาตุเป็น 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง 4 เหลี่ยม ย่อมุมไม้สิบสอง ไม่มีบัลลังก์ แต่มียอดรวบเป็นทรงแจกันท้อ อ้วนปากเล็ก ซึ่งรับมาจากเจดีย์รุ่นเก่าในแถบนี้ อย่างไรก็ตาม การทำองค์ระฆังย่อมุมไม้สิบสองไม่ปรากฏในนครเชียงใหม่ คงจะรับอิทธิพลมาจากเจดีย์ 4 เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองในสมัยพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น อาจเป็นไปได้ว่าพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามรับอิทธิพลศิลปะร่วมสมัยมา 2 ทาง ทั้งจากนครเชียงใหม่และกรุงศรีอยุธยา²¹⁰

พ.ศ. 2529 ธวัช ปุณโณทก มีความคิดเห็นสอดคล้องกับ ประยูร อุลุชาฎะ กล่าวคือ พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามมีรูปทรงทั่วไปเป็นทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ทรงเพรียวเป็นแบบแผนของเจดีย์แบบเชียงใหม่ บัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสอง เรือนธาตุออกจะระนาซุ้มจตุรทิศ ยอดเป็นทรงพุ่มข้าวสาลีแหลม ไม่มีปล้องไฉน คล้ายพระธาตุวัดเจดีย์เหลี่ยม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่²¹¹

ต่อมา พ.ศ. 2533 เชิดเกียรติ กุลบุตร ได้ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและกำหนดอายุพระธาตุ (องค์ที่ศใต้) วัดเทพพลประดิษฐารามเพิ่มเติมว่า อาจเป็นงานสร้างราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา โดยพิจารณาจากการย่อมุมอันเป็นอิทธิพลศิลปะอยุธยาพุทธศตวรรษที่ 22 แล้วผสมผสานเข้ากับศิลปะล้านช้าง ซึ่งเห็นสอดคล้องกับลักษณะของพระพุทธรูปที่อยู่ในซุ้มจระนำ²¹² ทั้งนี้ผู้วิจัยมิได้วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบถึงความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบ ระหว่าง

²⁰⁸ สงวน รอดบุญ, “เวียงคุก”, 22-23.

²⁰⁹ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 104.

²¹⁰ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “สถูปเจดีย์ทางภาคอีสานของไทย”, 41-42.

²¹¹ ธวัช ปุณโณทก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน, 70.

²¹² เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 103.

เจดีย์เพิ่มมุม - ย่อมุมในศิลปะอยุธยากับพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามของศิลปะล้านช้าง ทำให้ประเด็นปัญหาในส่วนนี้ยังคงคลุมเครืออยู่มาก

พ.ศ. 2535-2536 สันติ เล็กสุขุม กล่าวในประเด็นที่เห็นสัมพันธ์กับ สวงน รอดบุญ และให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมว่าการตรวจสอบรูปแบบของพระธาตุทั้งที่วัดเทพพลประดิษฐารามและวัดนาก กับพระธาตุหรือเจดีย์ทรงปราสาทบางแบบในศิลปะล้านนา ย่อมจะให้ความรู้ใหม่ๆ ทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะล้านนากับศิลปะลาวเพิ่มขึ้น²¹³

ครั้น พ.ศ. 2545 สุรศักดิ์ ศรีสำออง เห็นว่าพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามทั้ง 2 องค์น่าจะมีพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะมาจากพระธาตุวัดนาก (พระธาตุนางดำ) ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากเจดีย์ทรงปราสาทของศิลปะล้านนา และเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองของศิลปะอยุธยา แต่มีการปรับเปลี่ยนรูปทรงให้เพรียวสูงชะลูดขึ้นจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะลาวสมัยพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ก่อนที่ความนิยมบัวเหลี่ยมจะแพร่หลายอย่างมากในปลายพุทธศตวรรษที่ 23-25²¹⁴

พ.ศ. 2549-2550 สุวิทย์ จิระมณี กล่าวว่าพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดรูปทรงเจดีย์ มีลักษณะคล้ายเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะล้านนา อาจสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 23²¹⁵

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามส่วนใหญ่กล่าวถึงโดยภาพรวม จึงทำให้มีอีกหลายประเด็นยังไม่ได้มีการตรวจสอบ รวมทั้งเกิดประเด็นปัญหาที่ต้องทบทวนใหม่ เป็นต้นว่า พระธาตุทั้งสองสร้างขึ้นพร้อมกันหรือไม่ และผลสรุปเป็นรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชหรือสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ฉะนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงเน้นตรวจสอบประเด็นปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ที่มีการเพิ่มมุมในศิลปะล้านช้าง โดยใช้กรณีของพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามเป็นหลัก ซึ่งน่าจะมีพัฒนาการสอดคล้องกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา และเจดีย์เพิ่มมุม - ย่อมุมในศิลปะอยุธยา ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในบทต่อไป

3.3 รูปแบบศิลปะของพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม

พระธาตุทั้งสององค์ของวัดเทพพลประดิษฐารามไม่พบประวัติการสร้างที่แน่ชัด จึงจำเป็นต้องตรวจสอบอายุสมัยจากรูปแบบศิลปะเป็นสำคัญ และเพื่อให้เกิดความเข้าใจโดยทั่วกัน ต่อไปจะเรียกพระธาตุที่ตั้งอยู่หลังพระอุโบสถในปัจจุบันว่า “พระธาตุองค์ทิศใต้” ส่วนพระธาตุอีกองค์หนึ่งที่อยู่นอกเขตพระอุโบสถจะเรียกว่า “พระธาตุองค์ทิศเหนือ” ตามที่รู้จักกัน

²¹³ สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย, 212.

²¹⁴ สุรศักดิ์ ศรีสำออง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 188.

²¹⁵ สุวิทย์ จิระมณี, “พระธาตุอีสาน”, 21.

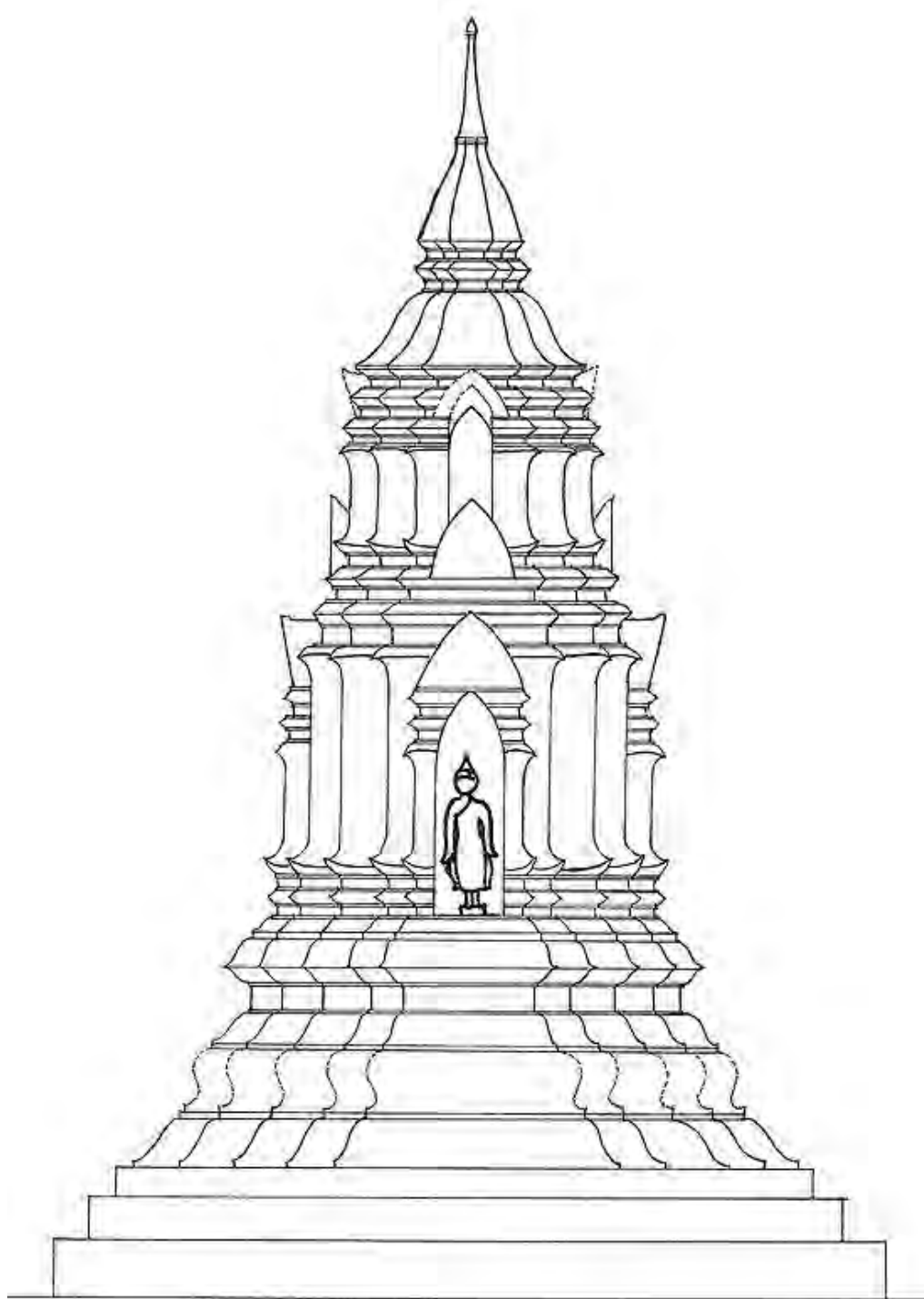
โดยทั่วไปแล้ว ทั้งนี้พระธาตุทั้งสององค์มีลักษณะโดยรวมคล้ายคลึงกัน แต่มีรายละเอียดบางประการแตกต่างกัน และแลดูทรวดทรงองค์ทางทิศเหนือเพรียวกว่าองค์ทางทิศใต้ ดังนี้

3.3.1 พระธาตุองค์ทิศใต้

พระธาตุประธานของวัดเทพพลประดิษฐารามเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังเพิ่มมุม ก่อด้วยอิฐถือปูน รูปแบบที่เห็นในปัจจุบันผ่านการบูรณะมาจากกรมศิลปากรแล้ว มีขนาดความกว้างและความยาวด้านละ 10.50 เมตร สูงประมาณ 20-21 เมตร (ภาพที่ 40, ลายเส้นที่ 3) ประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้ คือ

ภาพที่ 40 พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 3 พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม องค์กรศิไต้ จังหวัดหนองคาย

ส่วนฐาน

เดิมส่วนฐานถูกปกคลุมด้วยต้นไม้ใบหญ้า ทำให้พังทลายเสียหายไปมาก เมื่อกรมศิลปากรทำการบูรณะ จึงเห็นรูปแบบประกอบด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น ถัดขึ้นไปทั้งหมดอยู่ในผังเพ็ญมุม 20 ที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ ได้แก่ หน้ากระดานที่มีรูปด้านเชื่อมติดกับฐานเชิง จากนั้นเป็นบัวคว่ำแบบเอนลาดขนาดใหญ่ ต่อเนื่องขึ้นไปมีการวางอิฐคล้ายท้องไม้แคบและบัวหงาย แต่ลักษณะของปูนที่ฉาบอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าปูนที่ฉาบอยู่เป็นส่วนของท้องไม้และบัวหงาย เมื่อพิจารณาประกอบกับส่วนฐานของพระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์ ทำให้ได้รูปทรงสันนิษฐานว่า ในตำแหน่งนี้น่าจะเป็นบัวคว่ำแบบตั้งฉากหรือเข้าพรหม ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับขาลิงหัดได้หรือไม่ เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวที่ประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้ บัวหงายที่ประกบกับบัวคว่ำ และหน้ากระดาน ตามลำดับ

ส่วนเรือนธาตุ

เดิมเรือนธาตุบางส่วนถูกปกคลุมด้วยต้นไม้ใบหญ้า จึงทำให้ชำรุดเสียหาย โดยเฉพาะส่วนที่รองรับเรือนธาตุหรือบัวเชิงทั้งชั้นแรกและชั้นที่ 2 ปัจจุบันเป็นรูปแบบที่ได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว กล่าวคือ เรือนธาตุอยู่ในผังเพ็ญมุม 12 ที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ต่อเนื่องขึ้นมาจากส่วนฐาน ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น และออกจระนำขั้วมจตุรทิศ

เรือนธาตุชั้นแรก นับตั้งแต่บัวเชิงประกอบด้วยบัวคว่ำ (ถึงแม้ว่าขอบล่างของจระนำขั้วมตั้งอยู่บนบัวคว่ำนี้ก็ตาม แต่หน้ากระดานขนาดใหญ่ก็น่าจะเป็นส่วนที่คั่นแยกระหว่างบัวคว่ำของส่วนฐานกับส่วนเรือนธาตุ) ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น โดยที่ทำท้องไม้ไล่ระดับลดหลั่นกันขึ้นไป จากนั้นเป็นปากแลเชื่อมต่อกับตัวเรือนที่เรียบไม่มีลวดลายประดับออกจระนำขั้วมจตุรทิศ โดยมีลักษณะเสาหล่ออยู่กับตัวเรือนธาตุ ดังที่ฐานเสาประดับด้วยเส้นลวดแนวเดียวกันกับบัวเชิง ส่วนบัวหัวเสาหล่ออยู่กับบัวรัดเกล้า รองรับกรอบขั้วมรูปสามเหลี่ยมภายในจระนำขั้วมประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน เหนือตัวเรือนขึ้นไปคือบัวรัดเกล้า ประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหงายประกบอยู่กับบัวคว่ำของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2²¹⁶ จึงทำให้บัวรัดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรกแลดูกลมกลืนไปกับบัวเชิงของเรือนธาตุชั้นที่ 2

²¹⁶ การประดับลูกแก้วอกไก่ในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะกรณีของพระธาตุวัดเทพพลฯ นี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับลวดบัวหงายประกบกับบัวคว่ำ ด้วยเหตุผลที่ว่า การประดับลูกแก้วอกไก่ในศิลปะล้านนาและศิลปะอื่นๆ นั้น มักจะคาดอยู่บนท้องไม้ที่มีระดับเดียวกัน แต่ที่พระธาตุวัดเทพพลฯ กลับมีท้องไม้ไล่ระดับลดหลั่นกันขึ้นไป อันเลดูเหมือนกับตำแหน่งของท้องไม้ที่ประกอบอยู่ในฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้น โดยไม่มีหน้ากระดานคั่น ตามลักษณะนิยมของศิลปะล้านช้าง จึงทำให้มีการใช้ลวดบัวปะปนอยู่กับลูกแก้วอกไก่ ฉะนั้น ขอเรียกลักษณะดังกล่าวนี้ว่า “ลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง”

ทั้งนี้ น่าสังเกตว่าบริเวณเหนือตำแหน่งของลวดบัวคว่ำนี้ปรากฏแผ่นรูปสามเหลี่ยม ทำหน้าที่เป็นบัน (บรรพ) แกลง คือ บดบังช่องจะนำซุ้มของเรือนธาตุชั้นที่ 2 เอาไว้นอกเหนือไปจากนี้บันแกลงยังเป็นองค์ประกอบที่ใช้แบ่งแยกให้เห็นระหว่างบัวรัดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรกกับบัวเชิงของเรือนธาตุชั้นที่ 2

เรือนธาตุชั้นที่ 2 เริ่มตั้งแต่บัวเชิงที่มีลวดบัวคว่ำประกบกับบัวหางของบัวรัดเกล้าในส่วนเรือนธาตุชั้นแรก ถัดขึ้นไปคือท้องไม้แคบและปากแล จากนั้นเป็นตัวเรือนที่เรียบไม่มีลวดลายประดับ ออกจะระนำซุ้มจตุรทิศ โดยที่มีเรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจะนำซุ้ม จึงทำให้จำนวนของการเพิ่มมุมเหมือนกับส่วนบัวรัดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรก เมื่อพิจารณาขนาดที่คับแคบของจะนำซุ้ม ประกอบกับมีกรอบซุ้มรูปสามเหลี่ยมของเรือนธาตุชั้นแรกบดบังจะนำซุ้มเอาไว้ ทำให้เชื่อว่าเรือนธาตุชั้นที่ 2 นี้ไม่น่าจะประดิษฐานพระพุทธรูปได้ ส่วนบัวหัวเสาแลดูถูกกลืนไปกับบัวรัดเกล้า ทำให้กรอบซุ้มที่มีขนาดเล็กประดับติดแปะไว้เหนือบัวรัดเกล้าด้วย บัวรัดเกล้าประกอบด้วยปากแล ท้องไม้แคบ และบัวหางที่ประกอบอยู่กับบัวคว่ำ ซึ่งทำหน้าที่เป็นทั้งส่วนหนึ่งของบัวรัดเกล้าและฐานบัวรองรับองค์ระฆัง (หลังคาลาด?)

ส่วนยอด

ส่วนยอดอยู่เหนือบัวรัดเกล้าของเรือนธาตุชั้นที่ 2 นับตั้งแต่ฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น โดยไม่มีหน้ากระดานคั่น รองรับองค์ระฆัง (หลังคาลาด?) และบัลลังก์ (เชิงบาตร?) อยู่ในผังเพิ่มมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ซึ่งต่อเนื่องขึ้นมาจากเรือนธาตุชั้นที่ 2 ทั้งนี้ น่าสังเกตว่าลักษณะขององค์ระฆังและบัลลังก์มีระเบียบของเส้นลวดสัมพันธ์กัน แลดูโครงสร้างโดยรวมเป็นองค์ประกอบของฐานบัว โดยที่องค์ระฆังน่าจะอยู่ในตำแหน่งของบัวคว่ำขนาดใหญ่ ส่วนบัลลังก์คือเชิงบาตรที่ประกอบด้วยท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นบัวหางและหน้ากระดานเล็กๆ ตามลำดับ อย่างไรก็ดี ถัดขึ้นไปจากบัลลังก์เป็นปลีหรือบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม จากนั้นเป็นปลียี่ดสูงและเม็ดน้ำค้างในผังกลมซึ่งบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่โดยแท้

จากรูปแบบศิลปะของพระธาตุองค์ที่วัดเทพพลฯ ในข้างต้น ทำให้ได้ข้อสันนิษฐานว่าพระธาตุองค์นี้น่าจะเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนาหรือไม่ ดังที่ปรากฏส่วนฐานซ้อนกัน 2 ชั้น เรือนธาตุประดับด้วยเส้นลวดแบบปากแล นอกจากนี้ การเพิ่มมุมคงสัมพันธ์กับเจดีย์เพิ่มมุมในศิลปะอยุธยา โดยเฉพาะกรณีของยอดองค์ระฆังมีการเพิ่มมุม ซึ่งอาจส่งผ่านมาโดยตรงหรือทางอ้อม แต่ถ้าส่วนขององค์ระฆังที่เข้าใจกันกลายเป็นหลังคาลาดแล้ว การเพิ่มมุมนี้จะยังคงเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยาด้วยหรือไม่

อย่างไรก็ดี องค์ประกอบส่วนใหญ่ของพระธาตุองค์นี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้างเอง เป็นต้นว่า บริเวณส่วนฐานมีเค้าโครงของการนิยมประดับ

บ๊วว่าขนาดใหญ่ ฐานบัวซ้อนกันโดยไม่มีหน้ากระดานคั่น ส่วนเรือนธาตุออกแบบให้เป็น 2 ชั้น และส่วนยอดประดับบัวเหลี่ยมที่ไม่เคยพบในศิลปะใดมาก่อน ดังจะตรวจสอบในบทต่อไป

3.3.2 พระธาตุองค์ทิศเหนือ

พระธาตุบุรวิหารของวัดเทพพลประดิษฐารามเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังเพิ่มมুম ก่อด้วยอิฐและฉาบปูน มีรูปแบบคล้ายกับพระธาตุองค์ทิศใต้ และปัจจุบันผ่านการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว มีขนาดความกว้าง 10.26 เมตร ความยาว 10.45 เมตร สูงประมาณ 19-20 เมตร (ภาพที่ 41) ประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้ คือ

ภาพที่ 41 พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย

ส่วนฐาน

ส่วนฐานประกอบด้วยฐานเขียนในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น ถัดขึ้นไปทั้งหมดอยู่ในผังเพิ่มมุม 20 ที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ ได้แก่ หน้ากระดาน บัวคว่ำแบบลาดเอนขนาดใหญ่ เหนือบัวคว่ำไม่แน่ชัดว่าเป็นท้องไม้แคบและบัวหงาย เพราะตำแหน่งของท้องไม้กลับมีอิฐก่อเป็นเส้นลดซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น น่าจะเป็นกรณีเดียวกันกับพระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ โดยตำแหน่งนี้น่าจะเป็นบัวคว่ำแบบตั้งฉากหรือเข้าพรหม ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับขาสิงห์ได้หรือไม่ จากนั้นเป็นฐานบัวที่ประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้ บัวหงายที่ประกบกับบัวคว่ำ และหน้ากระดาน ตามลำดับ

ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุอยู่ในผังเพิ่มมุม 12 ที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ต่อเนื่องขึ้นมาจากส่วนฐาน โดยเริ่มจากบัวคว่ำที่ประกบกับบัวหงายของส่วนฐาน จากนั้นเป็นหน้ากระดานรองรับตัวเรือนธาตุซึ่งซ้อนกัน 2 ชั้น พร้อมกับออกซุ้มจตุรทิศเช่นเดียวกัน

เรือนธาตุชั้นแรก นับตั้งแต่บัวเชิงประกอบด้วยบัวคว่ำ (ถึงแม้ว่าขอบล่างของจระนำซุ้มตั้งอยู่บนบัวคว่ำนี้ก็ตาม กรณีเดียวกันกับองค์ทิศใต้) ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น โดยที่ทำท้องไม้ไล่ระดับลดหลั่นกันขึ้นไป จากนั้นเป็นปากแลเชื่อมต่อกับตัวเรือนที่เรียบไม่มีลวดลายประดับ ออกจระนำซุ้มจตุรทิศ โดยมีลักษณะเสาตั้งอยู่กับตัวเรือนธาตุ ดังที่ฐานเสาประดับด้วยเส้นลดแนวเดียวกันกับบัวเชิง ส่วนบัวหัวเสามีลักษณะเช่นเดียวกันกับบัววัดเกล้า พร้อมกับเชื่อมให้ติดกันรองรับกรอบซุ้มรูปสามเหลี่ยมที่เจาะช่องจระนำ แต่ด้วยเจดีย์องค์นี้มีขนาดเล็ก จึงทำให้ขนาดของจระนำซุ้มเล็กและแคบจนไม่น่าจะประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นได้ เหนือตัวเรือนขึ้นไปคือบัววัดเกล้า ประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น บัวหงาย และหน้ากระดานตามลำดับ

ทั้งนี้ น่าสังเกตว่ามีกรอบรูปสามเหลี่ยมที่เจาะช่องจระนำประดับประจำด้านอยู่เหนือบัววัดเกล้า มีลักษณะเช่นเดียวกับกรอบซุ้มของเรือนธาตุชั้นแรก และทำหน้าที่เป็นบันแถลง คือ บดบังช่องจระนำซุ้มของเรือนธาตุชั้นที่ 2 เอาไว้

เรือนธาตุชั้นที่ 2 ไม่มีบัวเชิงรองรับเรือนธาตุอย่างชัดเจน คงสืบเนื่องมาจากการใช้บัวเชิงและฐานเสาร่วมกันกับบัววัดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรก โดยใช้ปากแลเป็นตัวเชื่อม ตัวเรือนเรียบไม่มีลวดลายประดับ ทั้งนี้สังเกตเห็นว่าการออกจระนำซุ้มของเรือนธาตุชั้นที่ 2 นี้ มีเสาเสมือนเป็นผนังของเรือนธาตุ จึงทำให้การเพิ่มมุมสืบต่อมาจากส่วนเรือนธาตุชั้นแรก และจากกรอบรูปสามเหลี่ยมซึ่งเข้าใจว่าเป็นบันแถลงปิดบังจระนำซุ้มของเรือนธาตุชั้นที่ 2 เอาไว้ ประกอบกับความคับแคบของจระนำซุ้ม ทำให้เชื่อว่าเรือนธาตุชั้นที่ 2 ก็ไม่น่าจะประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นได้เช่นกัน ส่วนบัวหัวเสาแลดูถูกกลืนไปกับบัววัดเกล้า ทำให้กรอบซุ้มที่มีขนาดเล็กประดับติดแปะไว้เหนือบัววัดเกล้าด้วย บัววัดเกล้าประกอบด้วยปากแล

ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหงายที่ประกบกับองค์ระฆัง (หลังคาลาด?) บัววัดเกล้าจึงทำหน้าที่เป็นฐานรองรับองค์ระฆังไปในตัว

ส่วนยอด

ส่วนยอดมีฐานกลมกลืนไปกับบัววัดเกล้าของเรือนธาตุชั้นที่ 2 รองรับองค์ระฆัง (หลังคาลาด?) และบัลลังก์ (เชิงบาตร?) อยู่ในผังเพิ่มมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ซึ่งต่อเนื่องขึ้นมาจากเรือนธาตุชั้นที่ 2 ทั้งนี้ น่าสังเกตว่าลักษณะขององค์ระฆังและบัลลังก์มีระเบียบของเส้นลวดสัมพันธ์กัน แลดูโครงสร้างโดยรวมเป็นองค์ประกอบของฐานบัว โดยที่องค์ระฆังน่าจะอยู่ในตำแหน่งของบัวคว่ำขนาดใหญ่ ส่วนบัลลังก์คือเชิงบาตรที่ประกอบด้วยท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นบัวหงายและหน้ากระดานเล็กๆ ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ถัดขึ้นไปจากบัลลังก์เป็นปลีหรือบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม จากนั้นเป็นปลียี่ดสูงและเม็ดน้ำค้างในผังกลม ซึ่งบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่โดยแท้

ทั้งนี้ น่าสนใจว่ารูปแบบศิลปะของพระธาตุองค์ทิศเหนือ มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุองค์ทิศใต้เป็นอย่างมาก แต่ด้วยขนาดที่เล็กลงกว่าส่งผลให้มีการออกแบบองค์ประกอบบางส่วนแตกต่างออกไปจากพระธาตุองค์ทิศใต้ เป็นต้นว่า จะนำซุ้มด้านหน้าเล็กและแคบจนไม่น่าจะประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นได้ อีกทั้งยังมีบัวหัวเสาเชื่อมติดกันจนกลายเป็นฐานบัวรองรับกรอบซุ้มรูปสามเหลี่ยม และรูปแบบของกรอบซุ้มเองก็มีการเจาะช่องจะนำด้วย นอกเหนือไปจากนี้บัวเชิงของส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 แลดูถูกกลืนกลายไปกับบัววัดเกล้าของจะนำซุ้มในเรือนธาตุชั้นแรกอย่างสมบูรณ์แบบแล้ว ลักษณะเช่นนี้จะบ่งบอกได้ว่าพระธาตุองค์ทิศเหนือสร้างเลียนแบบพระธาตุองค์ทิศใต้หรือไม่นั้น จะทำการตรวจสอบในบทต่อไป

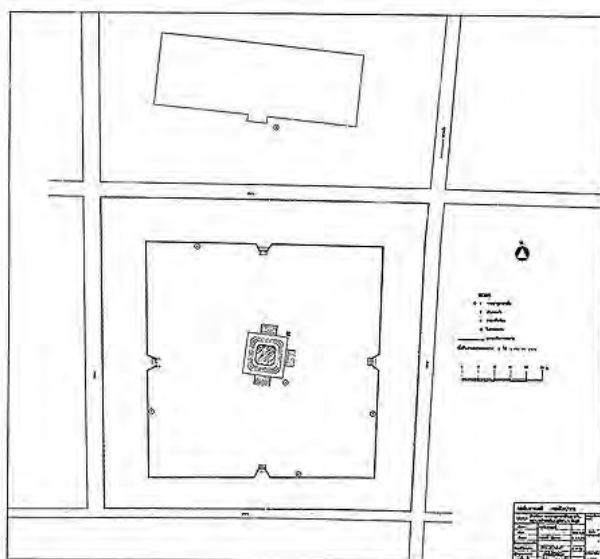
4. พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ

พระธาตุหนองสามหมื่น เรียกกันมาว่า “พระธาตุสามหมื่น” หรือ “พระธาตุบ้านแก้ง” ตั้งอยู่ที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่น บ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 53 ตอนที่ 24 วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2479 กำหนดอาณาเขตของวัดในเล่มที่ 99 ตอนที่ 130 วันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2525 มีเนื้อที่ 5 ไร่ 3 งาน 79 ตารางวา²¹⁷ พื้นที่โดยรอบเป็นป่าไม้และทุ่งนา

เดิมบริเวณพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นที่รกร้าง องค์พระธาตุเป็นทรงปราสาทยอดเจดีย์ที่ก่อด้วยอิฐถือปูนและได้ผุพังทลายลงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะส่วนฐาน และยอดหัก

²¹⁷ กรมศิลปากร กองโบราณคดี ฝ่ายควบคุมดูแลโบราณสถาน, ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 2, 98.

พังลงมา ภายหลังมีการสร้างวัดขึ้นมาใหม่ (แผนผังที่ 3) องค์พระธาตุจึงได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งสำคัญจากกรมศิลปากร

แผนผังที่ 3 แสดงอาณาบริเวณวัดพระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ

ที่มา : กรมศิลปากร กองโบราณคดี ฝ่ายควบคุมดูแลโบราณสถาน, ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), 99.

4.1 พระธาตุหนองสามหมื่นกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

พระธาตุหนองสามหมื่นไม่มีประวัติการสร้างที่แน่ชัด จากหลักฐานทางโบราณคดีพอสันนิษฐานได้ว่าอดีตกาลคงเคยมีเมืองโบราณตั้งถิ่นฐานอยู่แถบบริเวณนี้ ดังที่พบร่องรอยของคูน้ำคันดินหลงเหลืออยู่บ้าง (ปัจจุบันถูกรบกวนจากการทำไร่นา) ซึ่งอาจมีรูปกลมรี ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 700-1,500 เมตร นอกจากนี้ ยังพบเศษภาชนะดินเผา สีมาหินทราย พระพุทธรูป รวมไปถึงโบราณสถาน “อุบมุง” และพระธาตุหนองสามหมื่น²¹⁸ ทั้งนี้รูปร่างของเมืองและลักษณะของใบสีมาน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16) ส่วนพระธาตุหนองสามหมื่นคงเป็นงานช่างล้านช้าง แสดงว่าพื้นที่ในแถบนี้มีการใช้งานอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีการทิ้งร้างเป็นระยะๆ ก็ตาม

จากประวัติเจ้าอธิการวัดพระธาตุหนองสามหมื่นรวบรวมไว้ว่า พระสังข์ทองได้สร้างพระธาตุหนองสามหมื่นเพื่อเป็นอนุสรณ์ โดยบรรจุพระอัฐิและทรัพย์สินสมบัติอันมีค่าของปู่ย่า

²¹⁸ สถาพร ขวัญยืน และคณะ, “รายงานการสำรวจแหล่งเมืองโบราณบ้านแก้ง อ. ภูเขียว จ. ชัยภูมิ,” ใน รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีจังหวัดชัยภูมิ, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2528), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ตายาย พร้อมทั้งก่อพระธาตุองค์อื่นๆ ด้วย เดิมมีกระดิ่งขนาดใหญ่แขวนอยู่บนยอดของพระธาตุ แต่ปัจจุบันถูกขโมยไปแล้ว คงสืบเนื่องมาจากพื้นที่แถบนี้ถูกทิ้งร้างไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง แล้วมีการตั้งชุมชนขึ้นใหม่ซึ่งห่างไกลออกไป พระธาตุหนองสามหมื่นจึงขาดการบำรุงรักษาจนกระทั่งได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จากหลวงพ่อศรีทวด (อิปสุสน) ²¹⁹

นอกจากนี้ ยังปรากฏชื่อเมืองในนิทานพื้นบ้านเรื่องสังข์ทองที่เล่าสืบต่อกันมา ได้แก่ พารานคร หรือพารานครี น่าสนใจว่าการระบุตำแหน่งของเมืองสัมพันธ์กับพื้นที่แถบวัดหนองสามหมื่นแห่งนี้ กล่าวคือ “ยังมีเมืองหนึ่งนั้นเรียกชื่อ พารานคร หรือพารานครีแห่งนครแถบนั้น มีภูเขาหลวงกันทางเหนือยาวย่าน ทางใต้้นเขาซ้อนทับกัน บางลูกนั้นโดดเดี่ยวเป็นสัญญา บุรพามองเห็นแห่งภูเขาแก้ว ภูตะเกา มาขึ้นทางกลางเป็นลดหลั่น...” และยังกล่าวถึงลานหญ้ายาวอันกว้างใหญ่ที่ชาวบ้านเรียก “ทุ่งหม่าน” ว่าเป็นทุ่งที่พระสังข์ทองติดต่อกับพระอินทร์ และมีหนองน้ำแห่งหนึ่งชื่อ กุดธาตุ หรือ หนองสามหมื่น เป็นสถานที่ที่พระสังข์ติดต่อกองไป ²²⁰ ทั้งนี้เห็นเป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์นิทานพื้นบ้านต่อไป

อีกทั้งเมืองชัยภูมิปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังที่มีชาวเมืองเวียงจันทน์ส่วนหนึ่งนำโดยท้าวแลอพยพมาตั้งหลักแหล่งแถบจังหวัดนครราชสีมา รว พ.ศ. 2362 ท้าวแลเกณฑ์เก็บส่วยผ้าขาวคนละวาส่งพระเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์ ได้รับความดีความชอบเลื่อนเป็น “ขุนภักดีชุมพล” ต่อมาในปี พ.ศ. 2365 ย้ายมายังบ้านหลวงอันเป็นพื้นที่แถบจังหวัดชัยภูมิ แล้วไปขึ้นตรงต่อรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงโปรดฯ ให้ยกบ้านหลวงขึ้นเป็นเมืองชัยภูมิ ตั้งให้ขุนภักดีชุมพล (แล) เป็น “พระยาภักดีชุมพล” เจ้าเมืองชัยภูมิคนแรก ครั้นทำศึกสงครามกับพระเจ้าอนุวงศ์จนพระยาภักดีชุมพลถึงแก่ความตาย หลังจากนั้นเมืองชัยภูมิก็มีเจ้าเมืองสลับสับเปลี่ยนกันปกครองสืบมาจนถึงปัจจุบัน ²²¹

อย่างไรก็ดี แม้ว่าในนิทานพื้นบ้านเรื่องสังข์ทองได้กล่าวถึงการสร้างพระธาตุหนองสามหมื่น แต่เรื่องเล่านี้ก็ยังไม่ใช่หลักฐานที่ชัดเจนอันสามารถกำหนดอายุของพระธาตุได้ อีกทั้งอาจเป็นงานแต่งขึ้นมาในสมัยหลัง และประการสำคัญคือไม่ทราบแน่ชัดว่าแต่งขึ้นในช่วงสมัยใด ดังนั้น ในการกำหนดอายุสมัยการสร้างพระธาตุจึงจำเป็นต้องพิจารณาจากรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นสำคัญ

²¹⁹ เดิม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 21-23.

²²⁰ เรื่องเดียวกัน, 23-25.

²²¹ เรื่องเดียวกัน, 16-21.

4.2 การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุหนองสามหมื่น

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุหนองสามหมื่นยังไม่มีความกระจ่างชัด ทั้งในเรื่องของรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุสมัย ยังคงมีหลายประเด็นปัญหาให้ตรวจสอบ สืบเนื่องมาจากไม่พบหลักฐานการสร้างทางประวัติศาสตร์ที่แน่ชัด ประกอบกับผู้ศึกษาทางด้านศิลปะล้านช้างมีจำนวนน้อยมาก กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2522-2523 ประยูร อุลุชาฎะ ให้แนวคิดว่าพระธาตุหนองสามหมื่นคงเป็นงานสร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชราวพุทธศตวรรษที่ 22 มีรูปแบบเป็นเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง และออกจระนำชุมจตุรทิศ แต่มีรูปทรงสูงชะลูดมากขึ้น น่าจะได้รับอิทธิพลร่วมสมัยมาจากเชียงใหม่และกรุงศรีอยุธยา²²²

ต่อมา พ.ศ. 2533 เชิดเกียรติ กุลบุตร เห็นว่ารูปแบบศิลปะของพระธาตุหนองสามหมื่นมีพัฒนาการสืบต่อมาจากพระธาตุบังพวนและพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม จังหวัดหนองคาย ดังที่มีการขยายส่วนฐานให้กว้างและยืดยาวขึ้น ประดับกาบบนและก่าล่าง รวมทั้งประดับหลังคาจระนำชุม และมียอดทรงบัวเหลี่ยม จึงน่าจะอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ก่อนหน้าที่พระยาภักดีชุมพลจะมาตั้งหลักแหล่งในเขตจังหวัดชัยภูมิ เล็กน้อย²²³

พ.ศ. 2535-2536 สันติ เล็กสุขุม สังเกตเห็นว่าพระธาตุหนองสามหมื่นมีร่องรอยของการบูรณะปฏิสังขรณ์ไม่น้อยกว่า 2 ครั้ง หลังสุดบูรณะโดยกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. 2532 อีกทั้งยังกล่าวถึงรูปแบบขององค์พระธาตุ อันประกอบด้วยฐานล่างรูปสี่เหลี่ยมรองรับชุกฐาน และเรือนธาตุหักมุม ออกจระนำชุมจตุรทิศ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนบนเป็นชั้นลดหลั่นรูปย่อจำลองเรือนธาตุ น่าจะเป็นลักษณะที่ได้รับการปรับปรุงมาจากเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา และคงเก่าแก่กว่าพระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร²²⁴

พ.ศ. 2539 วิโรฒ ศรีสุโร เชื่อว่าพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นรูปแบบผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนากับศิลปะล้านช้าง ดังที่ประกอบด้วยฐานเขียง 2 ชั้น จากนั้นทำฐานโบกคว่ำ – โบกหงายย่อมุมรองรับเรือนธาตุ ซึ่งมีจระนำชุมประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ทิศ และส่วนยอดทรงบัวเหลี่ยม มีชุกยอดอิงปะไว้ทั้ง 4 ด้าน น่าจะเป็นงานในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช²²⁵

²²² ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “สถูปเจดีย์ทางภาคอีสานของไทย”, 42.

²²³ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 104.

²²⁴ สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย, 32.

²²⁵ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 50.

พ.ศ. 2549-2550 สุวิทย์ จิระมณี สันนิษฐานว่าพระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 ตามที่องค์พระธาตุมีรูปทรงย่อมุมทั้งส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด²²⁶

ครั้น พ.ศ. 2550 ประภัสสร ชูวิเชียร เชื่อว่าพระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะสร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 หลังจากที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ย้ายเมืองหลวงมายังนครเวียงจันทน์ โดยพิจารณาจากรูปแบบศิลปะที่มีการผสมผสานทั้งศิลปะล้านนา ศิลปะอยุธยา และศิลปะล้านช้างเอง²²⁷ กล่าวคือ เค้าโครงสถาปัตยกรรมโดยรวมรับอิทธิพลมาจากศิลปะล้านนา ดังที่ประกอบด้วยฐานบัวที่อาจจะเป็นฐานลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุที่ประดับกาบบน - กาบล่าง มีชั้นหลังคาลาดที่ต่อด้วยยอดเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป คล้ายกับปราสาทหรือภูในศิลปะล้านนา ส่วนการประดับเจดีย์ยอดเหนือมุขของจะนำซุ้มแต่ละด้านและระเบียบการทำทางเข้าสู่คูหาทั้ง 4 ด้าน อาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากเจดีย์ในศิลปะอยุธยา นอกจากนี้ ยังเห็นว่าองค์ประกอบที่สืบทอดมาจากศิลปะล้านช้าง คือ ส่วนฐานบัววงและยอดทรงบัวเหลี่ยม²²⁸

จากการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุหนองสามหมื่นในข้างต้น ส่วนใหญ่กล่าวถึงรูปแบบศิลปะโดยภาพรวมเท่านั้น ทำให้รายละเอียดขององค์ประกอบบางส่วนยังขาดการตรวจสอบ เป็นต้นว่า การประดับกาบบน - กาบล่างซึ่งเป็นงานช่างที่นิยมในศิลปะล้านนา มาปรากฏในพระธาตุหนองสามหมื่นได้อย่างไร รับแรงบันดาลใจมาโดยตรงหรือทางอ้อม เช่นเดียวกับกรณีของชั้นหลังคาลาด อีกทั้งการเพิ่มมุมของพระธาตุหนองสามหมื่นเกี่ยวข้องกับเจดีย์เพิ่มมุมในศิลปะอยุธยาเล็กน้อยเพียงใด ทั้งนี้จะทำการตรวจสอบประเด็นปัญหาดังกล่าวในบทต่อไป

4.3 รูปแบบศิลปะของพระธาตุหนองสามหมื่น

พระธาตุหนองสามหมื่นเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมเพิ่มมุม ก่อด้วยอิฐถือปูน รูปแบบปัจจุบันได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว มีขนาดความกว้างและความยาวด้านละ 12.70 เมตร สูงประมาณ 25-26 เมตร (ภาพที่ 42, ลายเส้นที่ 4) ประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้ คือ

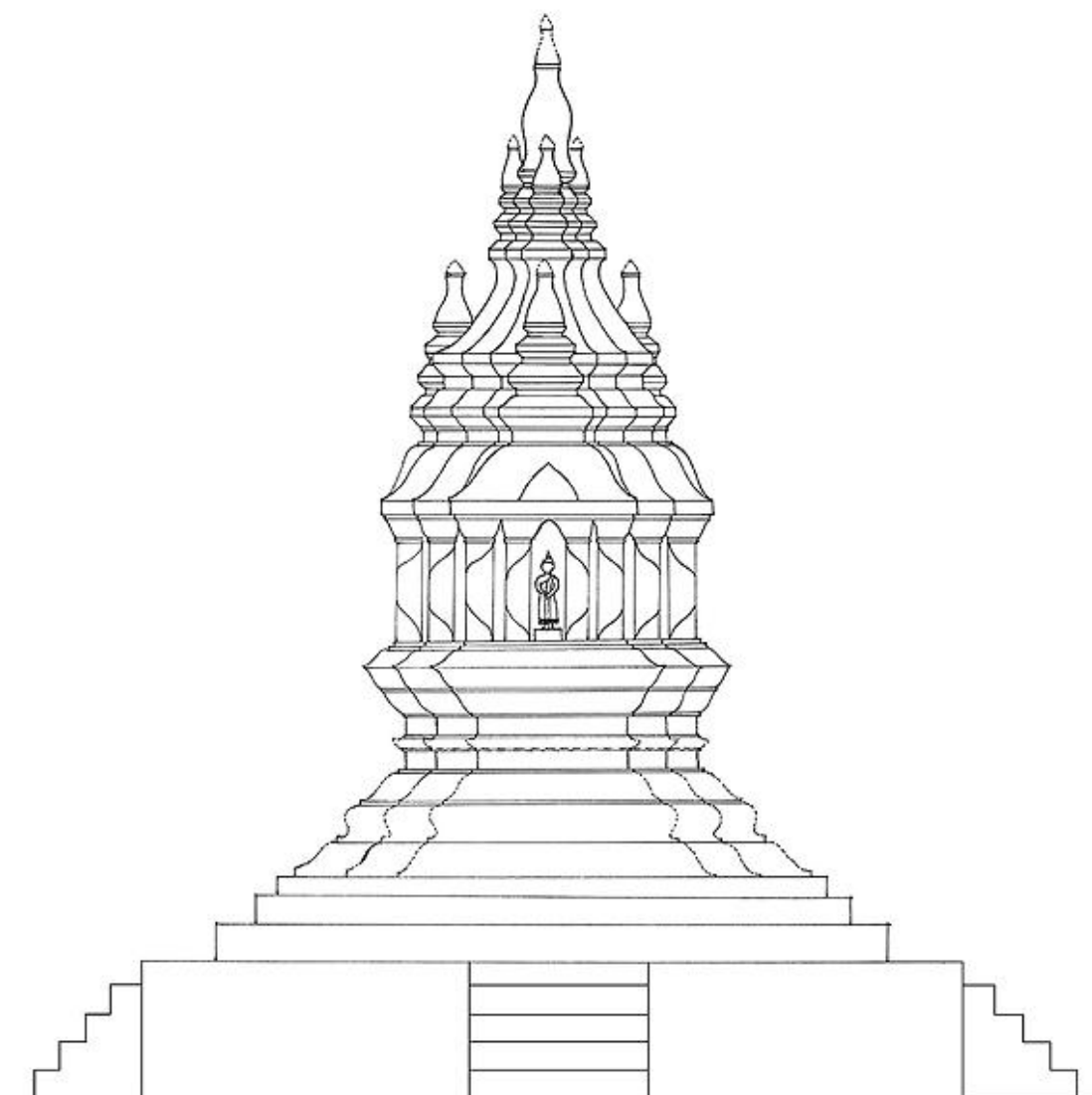
²²⁶ สุวิทย์ จิระมณี, “พระธาตุอีสาน”, 21.

²²⁷ ประภัสสร ชูวิเชียร, “พระธาตุหนองสามหมื่น งานสถาปัตยกรรมร่วมล้านช้าง ล้านนา และอยุธยา”, 99.

²²⁸ เรื่องเดียวกัน, 95-96.

ภาพที่ 42 พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ

ลายเส้นที่ 4 พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ

ส่วนฐาน

ส่วนฐานของพระธาตุหนองสามหมื่นพังทลายลงไปมาก จนไม่เห็นรายละเอียดของการประดับลวดบัว แต่ยังคงเหลือส่วนฐานบนสุดเป็นบัวหงาย 2 ชั้นรองรับส่วนเรือนธาตุ ปัจจุบันบูรณะปฏิสังขรณ์โดยกรมศิลปากร มีรูปแบบสถาปัตยกรรมประกอบด้วยลานประทักษิณที่มีศาลายื่นออกมาทั้ง 4 ด้าน ทำให้มีแผนผังเป็นรูปกากบาท ต่อขึ้นไปอยู่ในผังเพิ่มมุม 12 คือฐานเชิง 3 ชั้น รองรับฐานบัวที่มีบัวคว่ำขนาดใหญ่ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น ท้องไม้ที่หน้าจะประดับลูกแก้วอกไก่ และเหนือขึ้นไปเป็นบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น (ชวนให้นึกถึงฐานบัวเข่าพรหมอย่างพระธาตุศรีสองรัก)

ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุอยู่ในผังเพิ่มมุมสี่เหลี่ยมมาจกส่วนฐาน เริ่มตั้งแต่บัวคว่ำที่ประกบกับบัวหงายของส่วนฐาน มีปลายงอนขึ้น ส่วนนี้คงทำหน้าที่เป็นบัวเชิงไปในตัว เพราะต่อขึ้นไปเป็นตัวเรือนที่ไม่มีบัวเชิง ตัวเรือนประดับด้วยเสาดัดผนังประจํามุมและด้าน แลเห็นด้านละ 4 ต้น ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเสาเป็นจระนำตื้นๆ แต่มีเพียงจระนำซุ้มตรงกลางด้านที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน เสามีการประดับลายกาบบน – กาบล่างรูปสามเหลี่ยมอย่างคร่าวๆ ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นบัวหัวเสาประกอบด้วยเส้นลวดและบัวหงาย จากนั้นคือหน้ากระดานที่ทำหน้าที่เป็นบัวรัดเกล้า รองรับกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งเชื่อมติดและล้อยู่กับส่วนยอด

พระพุทธรูปปูนปั้นที่ประดิษฐานอยู่ภายในจระนำซุ้มมีร่องรอยของการบูรณะปฏิสังขรณ์ โดยการทาสีใหม่ทั้งองค์ จึงทำให้บางองค์ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นงานบูรณะเลียนแบบองค์เก่าหรือเป็นงานสร้างใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม ลักษณะของพระพุทธรูปก็เป็นแบบพื้นบ้านแล้ว

ส่วนยอด

ส่วนยอดนับตั้งแต่หลังคาลาดขึ้นไปอยู่ในผังเพิ่มมุมต่อเนื่องมาจกส่วนเรือนธาตุ ยกเว้นยอดบัวเหลี่ยมอยู่ในผังสี่เหลี่ยม ออกกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม ทำให้แลเห็นลักษณะของกรอบซุ้มคล้ายจะซ้อนกัน 2 ชั้น และมียอดโดยรวมทั้งหมด 9 ยอด กล่าวคือ

เริ่มจกหลังคาลาดที่เป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ ถัดขึ้นไปคือเชิงบาตรประกอบด้วยท้องไม้ บัวหงาย และหน้ากระดาน จากนั้นเป็นฐานบัวอีก 1 ชั้น รองรับบัวเหลี่ยมในผังเพิ่มมุมเหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวอีก 3 ชั้น ซ้อนลดหลั่นกันแบบสอบขึ้นไป ทำให้มุมประกอบหรือมุมที่เพิ่มออกมามีลักษณะล้อยู่กับกรอบซุ้ม อีกทั้งยังสิ้นสุดก่อนที่จะรองรับยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม จึงมีเฉพาะแกนกลางหรือส่วนของมุมประธานเท่านั้นที่รองรับยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม

นอกจากนี้ ยังพบร่องรอยของการประดับแผ่นสามเหลี่ยมหรือหูช้างประจํามุม จึงสันนิษฐานว่า น่าจะมีการตกแต่งหูช้างประจํามุมเหนือลวดบัวหางายของแต่ละชั้นฐานบัว ส่วนยอดบนสุด พังทลายลงหมดแล้ว ปัจจุบันที่เห็นเป็นหัวเม็ดคืองานบูรณะขึ้นใหม่

จากรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุหนองสามหมื่นในข้างต้น พอสันนิษฐานได้ว่าองค์ประกอบบางส่วนของพระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา เป็นต้นว่า การประดับกาบบน – กาบล่าง และการออกจระนำซุ้มจตุรทิศตามระเบียบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา อีกทั้งยังมีการเพิ่มมุมซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยาได้หรือไม่

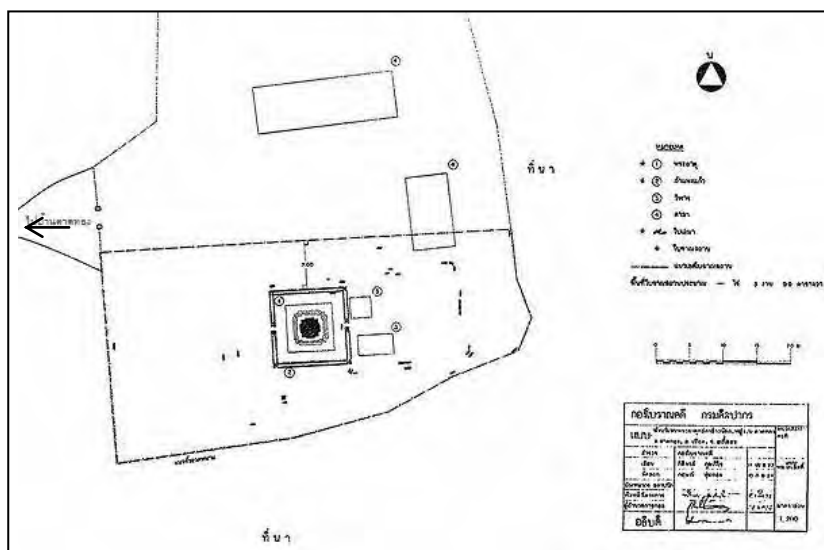
อย่างไรก็ดี พระธาตุองค์นี้ยังมีลักษณะบางประการต่างออกไปจากเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะองค์ที่กล่าวมาก่อนหน้านี้ (พระธาตุบังพวน พระรัตนมรเจดีย์ พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม) เช่น การทำลานประทักษิณในผังรูปกากบาท การประดับเสาดัดผนังโดยรอบตัวเรือนธาตุ และการประดับบัวเหลี่ยมที่มีทั้งเพิ่มมุมและไม่เพิ่มมุมในพระธาตุองค์เดียวกัน เป็นต้น ทั้งนี้อาจสัมพันธ์กับอายุสมัยในการสร้างพระธาตุหรือไม่นั้น ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในบทต่อไป

5. พระธาตุก่อขัวน้อย จังหวัดยโสธร

พระธาตุก่อขัวน้อย หรือพระธาตุลาดทอง หรือพระธาตุตาดทอง ตั้งอยู่ที่บ้านตาดทอง ตำบลตาดทอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 53 ตอนที่ 34 วันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2479 กำหนดขอบเขตโบราณสถานในเล่มที่ 99 ตอนที่ 155 วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2525 มีเนื้อที่ 3 งาน 99 ตารางวา²²⁹ ปัจจุบันล้อมรอบด้วยทุ่งนาและบ้านเรือน

เดิมบริเวณนี้น่าจะมีความสำคัญเป็นวัดมาก่อน เพราะจากแผนผังที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดี (แผนผังที่ 4) ปรากฏพระธาตุประธานหรือพระธาตุก่อขัวน้อยล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีเจดีย์บริวารล้อมรอบ ทางด้านทิศตะวันออกมีอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูป และวิหาร ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือพบอาคารศาลา 2 หลัง นอกจากนี้ ยังมีสีมาปักอยู่ในบริเวณนี้ด้วย

²²⁹ กรมศิลปากร กองโบราณคดี ฝ่ายควบคุมดูแลโบราณสถาน, ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 2, 118.

แผนผังที่ 4 แสดงอาณาบริเวณพระธาตุทองน้อย จังหวัดยโสธร

ที่มา : กรมศิลปากร กองโบราณคดี ฝ่ายควบคุมดูแลโบราณสถาน, ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), 119.

5.1 พระธาตุทองน้อยกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

พระธาตุทองน้อย เดิมเรียกกันว่า “พระธาตุผาดทอง” หรือ “พระธาตุผาดทอง” มีนิทานพื้นบ้านของชาวยโสธรที่เกี่ยวกับชื่อพระธาตุทองน้อยโดยสรุปว่า ลูกชายได้ฆ่าแม่ด้วยอาวุธมีคม เนื่องจากทำนาจนเหนื่อยและหิวข้าว ครั้นเห็นกลองข้าวที่แม่นำมาให้มีขนาดเล็กไม่น่าจะอิ่ม จึงโมโหและปลั่งมือฆ่าแม่ถึงแก่ชีวิต เมื่อกินอิมหายหิวแล้วก็บังเกิดสำนึก จึงสร้างธาตุสูงชั่วต้นตาล เพื่อเป็นอนุสรณ์ ณ ที่นาของตนตรงที่แม่ตาย

ทั้งนี้ทั้งนั้น ธาตุที่ปรากฏในนิทาน คือ ธาตุบ้านสะเดา ซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดยโสธร เช่นกัน ส่วนพระธาตุทองน้อยที่เรียกกันในปัจจุบัน คือ พระธาตุผาดทอง หรือพระธาตุผาดทอง ที่มีประวัติผูกเข้ากับตำนานอุรังคธาตุ โดยกล่าวเอาไว้ว่ามีคนนำผาดทองเพื่อจะเอาไปบรรจุถวายให้แก่พระธาตุพนม เมื่อผ่านมาแถบนี้ และทราบว่าการสร้างเสร็จแล้ว จึงสร้างเจดีย์บรรจุผาดทองเอาไว้ เรียกว่า “ธาตุผาดทอง”²³⁰

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเล่าขานกันมาว่า ผู้คนในลุ่มแม่น้ำมูล (เขตอำเภอรัตนบุรี) ทราบข่าวการบูรณะพระธาตุพนม จึงพร้อมใจกันรวบรวมวัตถุมงคลและสิ่งของมีค่า ประสงค์ที่จะนำไปบรรจุไว้ในองค์พระธาตุพนม แต่เมื่อเดินทางมาใกล้บริเวณบ้านผาดทอง ก็ทราบข่าวจากชาวบ้านสะเดาว่าพระธาตุพนมเสร็จสิ้นแล้ว จึงพร้อมใจกันสร้างเจดีย์

²³⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ธาตุลูกฆ่าแม่ที่ “ยโสธร”,” ศิลปวัฒนธรรม 12, 5 (มีนาคม 2534) : 95-99. อย่างไรก็ดี ในวิทยานิพนธ์นี้ยังคงเรียก “พระธาตุผาดทอง” หรือ “พระธาตุผาดทอง” ว่า “พระธาตุทองน้อย” เพราะเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปแล้ว

บรรจุมงคลและสิ่งของมีค่าเหล่านั้น รวมไปถึงถาดทองที่ชาวสะเดาติดทองให้อัญเชิญวัตถุมงคลไปบรรจุไว้ในพระธาตุพนมด้วย²³¹

จากการขุดค้นทางโบราณคดี ณ บ้านตาดทอง เป็นชุมชนโบราณแห่งหนึ่งในลุ่มแม่น้ำชี แรกเริ่มของการตั้งถิ่นฐานอยู่ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังที่พบหลักฐานการฝังศพแบบนอนหงายยาวเหยียด เครื่องใช้ที่พบได้แก่ เศษภาชนะดินเผาแบบมีลายเขียนสีที่ขอบปาก ซึ่งเป็นแบบที่แพร่หลายแถบทุ่งกุลาร้องไห้หรือลุ่มแม่น้ำมูล – ชีตอนล่าง มีการฝังศพในภาชนะ มีการอยู่อาศัยต่อเนื่องกันมาโดยตลอดจนถึงช่วงสมัยทวารวดี ตามที่ปรากฏคูน้ำคันดินรูปวงรี ซึ่งอาจเป็นลักษณะเมืองโบราณสมัยทวารวดี ตลอดจนพบใบสีมาแบบทวารวดี²³²

แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีใบสีมาหินทรายเนื้อหยาบและไม่มีลวดลายประดับ ผังดินเหนียวระดับพื้นผิวชั้นวัฒนธรรมแบบทวารวดี จึงประมาณอายุว่าน่าจะเป็นของลวทรุ่นเก่า รวมไปถึงใบสีมาที่ปักอยู่บริเวณพระธาตุก่องข้าวน้อย ซึ่งบางใบถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น อาจมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ส่วนองค์พระธาตุก่องข้าวน้อยน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 23-24 ร่วมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่มีการอพยพของชาวลาวจากนครเวียงจันทน์เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่แถบนี้²³³

จากข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในข้างต้น ยังไม่เพียงพอที่จะสรุปอายุสมัยในการสร้างพระธาตุก่องข้าวน้อย จึงจำเป็นต้องอาศัยการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะประกอบด้วย ดังจะกล่าวถึงต่อไป

5.2 การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุก่องข้าวน้อย

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุก่องข้าวน้อยยังไม่มีความกระจ่างชัดมากนัก สืบเนื่องมาจากไม่พบหลักฐานการสร้างอย่างแน่ชัด อีกทั้งพระธาตุองค์นี้ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาแล้ว ตลอดจนปัจจุบันยังมีนักวิชาการศึกษาทางด้านศิลปะล้านช้างน้อยมาก กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2522-2523 ประยูร อุลุชาฎะ เห็นว่าพระธาตุก่องข้าวน้อยเป็นสายวิวัฒนาการในยุคหลังๆ ของศิลปะล้านช้าง อาจสร้างขึ้นบนซากเจดีย์เก่าแก่ของเมืองโบราณ

²³¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ - เอกลักษณะและภูมิปัญญา จังหวัดยโสธร (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร คณะกรรมการอำนวยการ, 2542. จัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542), 68.

²³² เรื่องเดียวกัน, 83-85.

²³³ กรมศิลปากร กองโบราณคดี โครงการสำรวจและขึ้นทะเบียนโบราณสถาน, ทะเบียนโบราณสถาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : เล่ม 1 จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดยโสธร (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กองโบราณคดี 2529), 242.

บ้านตาตอง แล้วต่อมาในสมัยหลังจากรัชกาลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยสร้างพระธาตุก่อขัวน้อยขึ้น นอกจากนี้ ยังกล่าวเปรียบเทียบกับพระธาตุกุดจอก จังหวัดชัยภูมิ แล้วเชื่อว่าการประดับเรือนธาตุจตุรทิศของพระธาตุกุดจอกมีรูปแบบเก่าแก่กว่าพระธาตุก่อขัวน้อย²³⁴

พ.ศ. 2533 เชิดเกียรติ กุลบุตร สันนิษฐานว่ารูปแบบของพระธาตุก่อขัวน้อย สืบต่อลงมาจากกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ระยะสุดท้าย ดังที่มีรูปทรงสูงชะลูดมากขึ้นประดับหลังคาจะระนำซุ้มด้วยสฎป องค์ระฆังเหลี่ยมซ้อนกันขึ้นไปหลายชั้น ยอดบนสุดเป็นกรวยแหลม หลังคาเรือนธาตุคล้ายแบบพระธาตุพนม ซึ่งเป็นระยะที่พระครูโพนเสม็กบูรณะปฏิสังขรณ์แล้ว จึงน่าจะมียายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา²³⁵

พ.ศ. 2535-2536 สันติ เล็กสุขุม ได้แสดงความคิดเห็นว่าพระธาตุก่อขัวน้อยมีส่วนบนเป็นชั้นลดหลั่นต่างออกไปจากบัวเหลี่ยมแบบพระธาตุพนม แต่ก็ยังปรากฏบัวเหลี่ยมที่สัมพันธ์กับพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ส่วนฐานของแต่ละด้านแต่ละชั้นที่ซ้อนกัน (บริเวณยอดบัวเหลี่ยมที่เพิ่มมุดต่อเนื่องมาจากส่วนเรือนธาตุ) ทำให้เกิดรูปแบบที่แตกต่าง คล้ายคลึงกับพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร²³⁶

พ.ศ. 2539 วิโรฒ ศรีสุโร เชื่อว่าพระธาตุก่อขัวน้อยนี้ได้รับอิทธิพลมาจากพระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร แต่มีการปรับเปลี่ยนรูปทรงให้เรียบง่ายและแข็งแรงมากขึ้น น่าจะมีอายุไม่เก่าไปกว่า พ.ศ. 2321 เป็นชุมชนรุ่นหลังที่อพยพมาจากกรุงศรีสัตนาคนหุตในสมัยท้าวหน้า ท้าวคำสิงห์ ท้าวคำผง และพระวรวงศา โดยขยับขยายออกมาจากตัวเมืองยโสธร²³⁷

ครั้น พ.ศ. 2549 สุรพล ดำริห์กุล เห็นว่าพระธาตุก่อขัวน้อยมีลักษณะศิลปกรรมเป็นแบบลาว ราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา²³⁸ ทั้งนี้ไม่ได้กล่าวถึงรูปแบบศิลปะแต่ประการใด

พ.ศ. 2549-2550 สุวิทย์ จิระมณี เห็นว่าพระธาตุก่อขัวน้อยน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 23 สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยกรุงธนบุรี มีรูปทรงของส่วนยอดที่น่าสนใจ คือ การทำบัวเหลี่ยมซ้อนกัน 2-3 ชั้น โดยที่ชั้นแรกก่อรูปบัวเหลี่ยมตกแต่งเพิ่ม 4 ด้าน ซึ่งบางแห่งเรียกว่า “พรหมสี่หน้า” หรือ “พรหมพักตร์”²³⁹

²³⁴ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “สฎปเจดีย์ทางภาคอีสานของไทย”, 46.

²³⁵ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สฎปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 104.

²³⁶ สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย, 122.

²³⁷ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 45-46.

²³⁸ สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 39.

²³⁹ สุวิทย์ จิระมณี, “พระธาตุอีสาน”, 21.

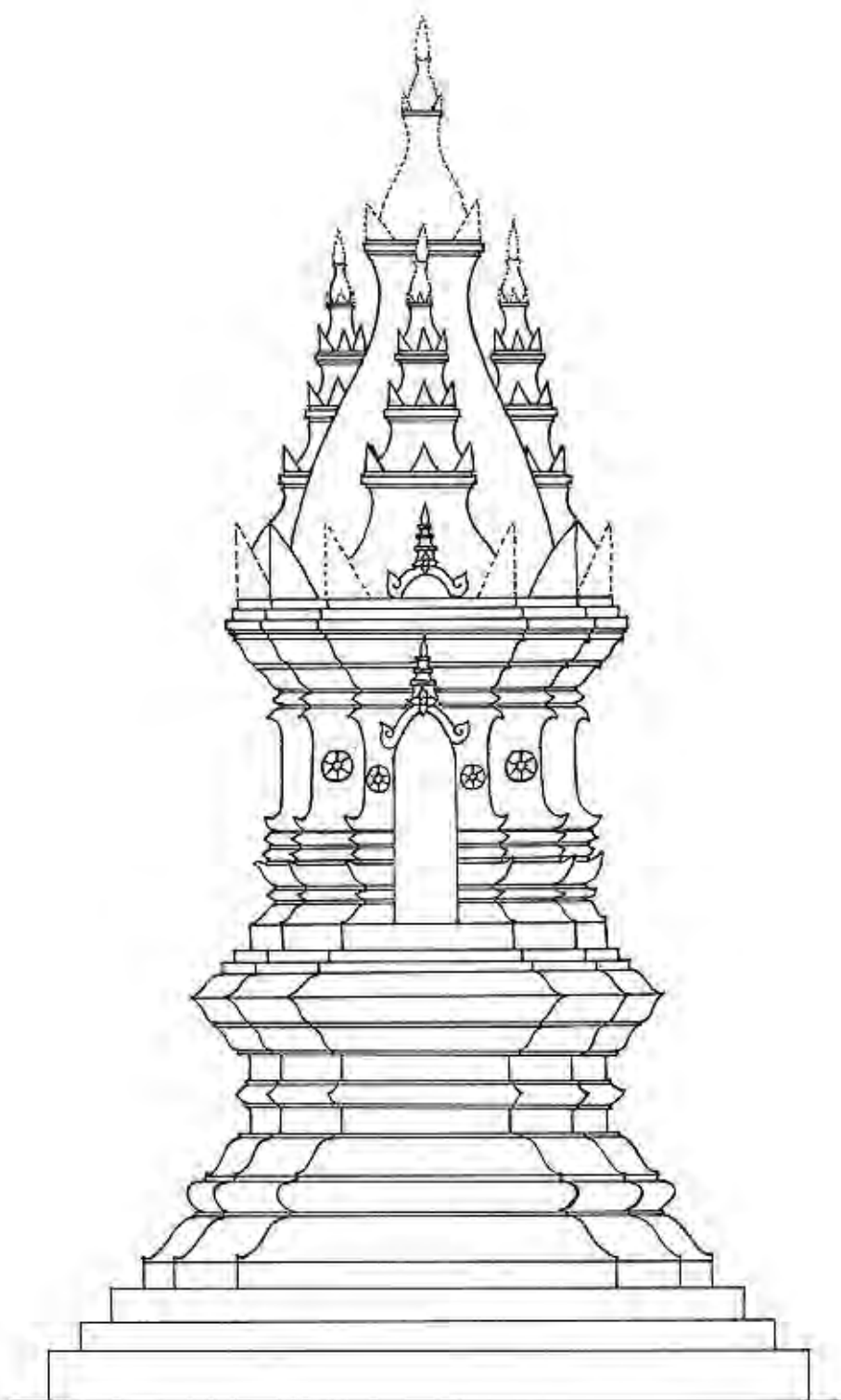
จากการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุก่องข้าวน้อยในข้างต้น นักวิชาการ ยังคงมีความเห็นไม่ตรงกันในเรื่องของการกำหนดอายุ ตลอดจนรูปแบบศิลปะ โดยเฉพาะกรณีของพระธาตุก่องข้าวน้อยเป็นแบบอย่างให้กับพระธาตุอานนท์ หรือพระธาตุอานนท์คือแรงบันดาลใจในการสร้างแก่พระธาตุก่องข้าวน้อย ซึ่งสัมพันธ์กับการกำหนดอายุของพระธาตุทั้งสององค์เป็นอย่างยิ่ง จึงเห็นจำเป็นจะต้องได้รับการตรวจสอบ ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

5.3 รูปแบบศิลปะของพระธาตุก่องข้าวน้อย

พระธาตุก่องข้าวน้อยเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมเพิ่มมุม ก่อด้วยอิฐถือปูน ปัจจุบันได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว มีขนาดความกว้าง 7.12 เมตร ความยาว 7.21 เมตร สูงประมาณ 19-20 เมตร (ภาพที่ 43, ลายเส้นที่ 5) ประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้ คือ

ภาพที่ 43 พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร

ลายเส้นที่ 5 พระธาตุกองข้าวน้อย จังหวัดยโสธร

ส่วนฐาน

ส่วนฐานของพระธาตุก่อง้าวน้อยเป็นฐานบัวเข้าพรหม ประกอบด้วยฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยม 3 ชั้น รองรับฐานบัวในผังเพิ่มมุม 12 ที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ ได้แก่ หน้ากระดาน บัวคว่ำ ลูกแก้วหรือเข้าพรหม บัวคว่ำ ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ บัวหางยอซ้อนกัน 2 ชั้น ประทับกับบัวคว่ำขนาดเล็กๆ ที่เชื่อมติดกับเส้นลวดไธระดับอีก 2 เส้น และหน้ากระดานตามลำดับ

ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุอยู่ในผังเพิ่มมุมต่อเนื่องมาจากส่วนฐาน เริ่มตั้งแต่ตัวเรือนที่ประดับลวดบัวเชิง ประกอบด้วยฐานบัวที่ประดับลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม้ ปลายของบัวหางยอขึ้นเหนือบัวหางยอด้วยลูกแก้วอกไก่อีก 2 เส้น ตัวเรือนนอกจะนำชุ้มจรูทิต โดยที่ใช้ผนังเรือนธาตุทำหน้าที่เป็นเสาช่อของชุ้ม ส่วนกรอบชุ้มทรงปราสาทยอดมีการซ้อนชั้นเรียบติดไปกับบัวรัดเกล้าอย่างคร่าวๆ ภายในจะนำชุ้มไม่มีร่องรอยของการประดิษฐานพระพุทธรูป คงมีสาเหตุมาจากช่อจะนำชุ้มที่แคบ นอกจากนี้ ตัวเรือนยังตกแต่งด้วยลวดลายรูปวงกลมที่ฝังกระຈกสีเป็นจังหวะๆ คล้ายดอกบัว และเหนือสุดของเรือนธาตุคือ บัวรัดเกล้า ประกอบด้วยปากแล ต่อขึ้นไปเป็นลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม้ บัวหางยอซ้อนกัน 2 ชั้นคั่นกลางด้วยลูกแก้วอกไก่ และหน้ากระดาน 3 ชั้นซ้อนเรียงกันขึ้นไป

ส่วนยอด

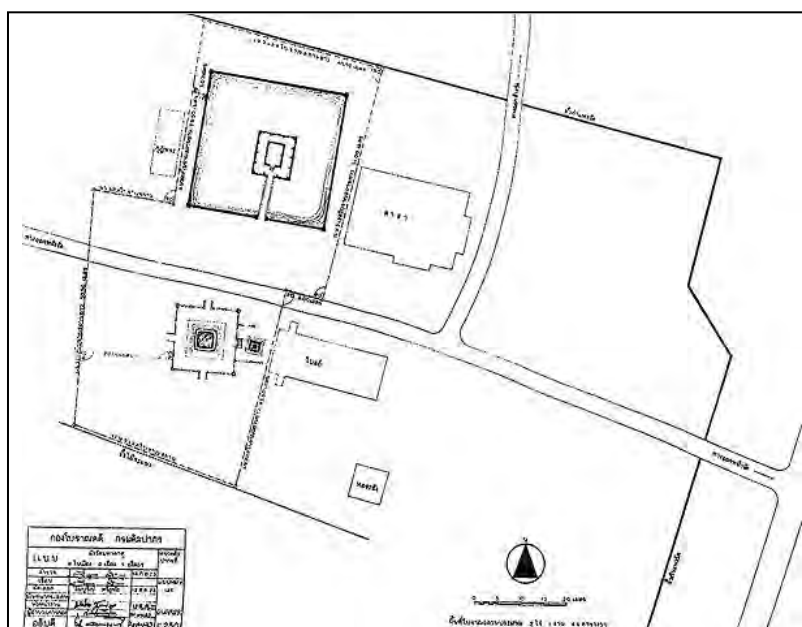
ส่วนยอดนับตั้งแต่เส้นลวดเหนือหน้ากระดานของบัวรัดเกล้าขึ้นไป เส้นลวดนี้มีแผ่นสามเหลี่ยมประดับไว้ที่มุมทั้งสี่หรือที่เรียกกันมาว่า “หูช้าง” และรองรับบัวเหลี่ยมที่ประดับติดแปะด้วยกรอบชุ้มทรงปราสาท ซึ่งมีลักษณะล้ออยู่กับกรอบชุ้มของเรือนธาตุ น่าสังเกตว่าไม่มีฐานมารองรับบัวเหลี่ยม จึงทำให้บัวเหลี่ยมมีขนาดใหญ่ และส่วนยอดบนสุดพังทลายลงมาแล้ว ปัจจุบันที่เห็นคล้ายยอดบัวเหลี่ยมปักฉัตรโลหะคืองานบูรณะของกรมศิลปากร

จากรูปแบบศิลปะทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุก่อง้าวน้อยในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างอีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งคงมีความเกี่ยวข้องกับเจดีย์ในศิลปะล้านช้างด้วยกันเอง โดยเฉพาะกรณีของฐานบัวเข้าพรหม นอกเหนือไปจากนี้โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมโดยรวม ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับพระธาตุอานนท์เป็นอย่างยิ่ง ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

6. พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร

พระธาตุอานนท์ หรือพระธาตุยโสธร วัดมหาธาตุ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 65 ตอนที่ 43 วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2491 กำหนดขอบเขตโบราณสถานในเล่มที่ 98 ตอนที่ 104 วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2524 เนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ 1 งาน 44 ตารางวา²⁴⁰ ปัจจุบันล้อมรอบด้วยบ้านเรือน

แผนผังบริเวณวัดมหาธาตุมีพระธาตุอานนท์เป็นเจดีย์ประธาน (แผนผังที่ 5) ทางทิศตะวันออกพบเจดีย์บริวาร พระอุโบสถ และหอระฆัง ทางทิศเหนือปรากฏหอไตรกลางน้ำและศาลา ส่วนกุฏิพระภิกษุสงฆ์และสามเณรตั้งกระจายกระจายภายในวัด

แผนผังที่ 5 แสดงอาณาบริเวณวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร

ที่มา : กรมศิลปากร กองโบราณคดี โครงการสำรวจและขึ้นทะเบียนโบราณสถานทะเบียนโบราณสถานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: เล่ม 1 จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดยโสธร(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กองโบราณคดี, 2529), 240.

6.1 พระธาตุอานนท์กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบจารึกใบลานเป็นอักษรสมัยโบราณ ตัวหนังสือพื้นเวียง บรรจุไว้ในขวด อยู่ลึกลงไป 2 เมตร บริเวณกำแพงพระธาตุ กล่าวคือ พระภิกษุนามว่า เจตตานูวิน และ จินดาขานู ชาวเวียงจันทน์ พร้อมด้วย เอียงเวธา ชาวขอม ร่วมกันสร้างองค์

²⁴⁰ กรมศิลปากร กองโบราณคดี ฝ่ายควบคุมดูแลโบราณสถาน, ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 2, 28.

พระธาตุไว้ในดงผีสิงไกลจากหมู่บ้าน เมื่อ พ.ศ. 1218 ใช้เวลา 8 เดือน 25 วัน จึงแล้วเสร็จ เพื่อบรรจุพระอัฐิธาตุของพระอานนท์เถระ ซึ่งเจตตานุวินกับจินดาขานูได้มาจากเมืองเทวทหนคร²⁴¹

อีกทั้งยังพบศิลาจารึกภายในวัดมหาธาตุแห่งนี้ จารึกด้วยอักษรตัวธรรมอีสาน จ.ศ. 1149 ตรงกับ พ.ศ. 2330 กล่าวถึงพระภิกษุสงฆ์ในวัดบ้านท่า ซึ่งนำโดย เจ้าสังฆราชชาวธิร-
ปัญญา ส่วนฝ่ายฆราวาส ได้แก่ เจ้าพระราช (พันนายก) พร้อมด้วยภริยา บุตร และบ่าวไพร่
ร่วมกันทำบุญกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา²⁴²

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระธาตุอานนท์ปรากฏอายุสมัยการสร้างในจารึกใบลาน พ.ศ. 1218 ซึ่งตรงกับยุควัฒนธรรมทวารวดี แต่จากรูปแบบศิลปะขององค์พระธาตุอานนท์ที่ไม่
น่าจะเก่าไปถึงสมัยทวารวดีได้ ส่วนจารึกที่พบในบริเวณวัด ระบุปี พ.ศ. 2330 (เฉพาะส่วนที่
อ่านได้) ก็ไม่ได้กล่าวถึงการสร้างพระธาตุองค์นี้แต่ประการใด จึงเห็นจำเป็นต้องตรวจสอบ
อายุสมัยในการสร้างพระธาตุอานนท์ด้วยหลักทางประวัติศาสตร์ศิลปะ ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

6.2 การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุอานนท์

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุอานนท์ยังไม่มีความกระจ่างชัดมากนัก สืบ
เนื่องมาจากไม่พบหลักฐานการสร้างอย่างแน่ชัด อีกทั้งพระธาตุองค์นี้ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์
อยู่เนืองๆ ดังที่เป็นวัดมหาธาตุซึ่งมีความสำคัญต่อเมืองยโสธร ตลอดจนถึงปัจจุบันยังมีนักวิชาการ
ศึกษาทางด้านศิลปะล้านช้างน้อยมาก กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2533 เชิดเกียรติ กุลบุตร แสดงความคิดเห็นว่าพระธาตุอานนท์มี
ลักษณะเลียนแบบมาจากพระธาตุก่อขัวน้อย ในบริเวณวัดมีศิลาจารึกกล่าวถึงการบำเพ็ญ
กุศลของพระสงฆ์และบรรดาเจ้านายทั้งหลายในท้องถิ่น ระบุ จ.ศ. 1149 ตรงกับ พ.ศ. 2330
พระธาตุอานนท์อาจจะสร้างขึ้นในครานี้ แต่จากรูปแบบของพระธาตุที่มีวิวัฒนาการคลี่คลายลง
มาแล้ว จึงน่าจะเชื่อว่าพระธาตุอานนท์อาจจะสร้างราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25²⁴³

พ.ศ. 2535-2536 สันติ เล็กสุขุม สันนิษฐานว่าพระธาตุอานนท์น่าจะมียุคไม่
เกิน 200 ปี พร้อมกับได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่เนืองๆ มีรูปแบบโดยรวมคล้ายคลึงกับ
พระธาตุก่อขัวน้อย แต่พระธาตุอานนท์เป็นแบบที่พัฒนามาแล้ว²⁴⁴

²⁴¹ เจ้าคณะวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร, ประวัติพระธาตุพระอานนท์ วัดมหาธาตุ (พระอาราม
หลวง) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร, พิมพ์ครั้งที่ 4 (ยโสธร : พิมพ์ดีการพิมพ์, 2550), ไม่ปรากฏ
เลขหน้า.

²⁴² ธวัช ปุณฺณโก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติ-
ศาสตร์อีสาน, 361-362.

²⁴³ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 105.

²⁴⁴ สันติ เล็กสุขุม, โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย, 121.

พ.ศ. 2539 วิโรฒ ศรีสุโร เชื่อว่าพระธาตุอานนท์น่าจะเป็นต้นแบบของส่วนยอดที่เป็นบัวเหลี่ยมเสริมยอดปลีทั้ง 4 ด้าน โดยปะติดเข้าไปกับยอดธาตุส่วนล่าง (บริเวณยอดบัวเหลี่ยมที่เพิ่มมุมต่อเนื่องมาจากส่วนเรือนธาตุ) จึงทำให้แตกต่างออกไปจากบัวเหลี่ยมยอดเดียว จึงเห็นเชื่อตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า ท้าวหน้า ท้าวคำสิงห์ ท้าวคำผง และพระวรวงศา สร้างขึ้นราว พ.ศ. 2321²⁴⁵

ครั้น พ.ศ. 2549-2550 สุวิทย์ จิระมณี ถือเชื่อว่าพระธาตุอานนท์สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 24 (พ.ศ. 2440) ตามแนวคิดของพระราชสีลโสภิต ดังที่มีรูปแบบพัฒนาสืบต่อมาจากพระธาตุก่อขำน้อย โดยเฉพาะการทำบัวเหลี่ยมซ้อนกัน 2-3 ชั้น โดยที่ชั้นแรกก่อรูปบัวเหลี่ยมตกแต่งเพิ่ม 4 ด้าน ซึ่งบางแห่งเรียกว่า “พรหมสี่หน้า” หรือ “พรหมพักตร์”²⁴⁶

จากการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุอานนท์ในข้างต้น นักวิชาการยังคงมีความเห็นไม่ตรงกันในเรื่องของการกำหนดอายุ ตลอดจนรูปแบบศิลปะเช่นเดียวกับกรณีของพระธาตุก่อขำน้อย กล่าวคือ พระธาตุอานนท์อาจส่งแรงบันดาลใจในการสร้างแก่พระธาตุก่อขำน้อย หรือพระธาตุก่อขำน้อยเป็นแบบอย่างให้กับพระธาตุอานนท์ ทั้งนี้เห็นสัมพันธ์กับการกำหนดอายุของพระธาตุทั้งสององค์เป็นอย่างดี จึงจำเป็นจะต้องได้รับการตรวจสอบ ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

6.3 รูปแบบศิลปะของพระธาตุอานนท์

พระธาตุอานนท์เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมเพิ่มมุม ก่อด้วยอิฐถือปูน ปัจจุบันได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว มีขนาดความกว้าง 6.11 เมตร ความยาว 6.17 เมตร สูงประมาณ 24-25 เมตร (ภาพที่ 44, ลายเส้นที่ 6) ประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน

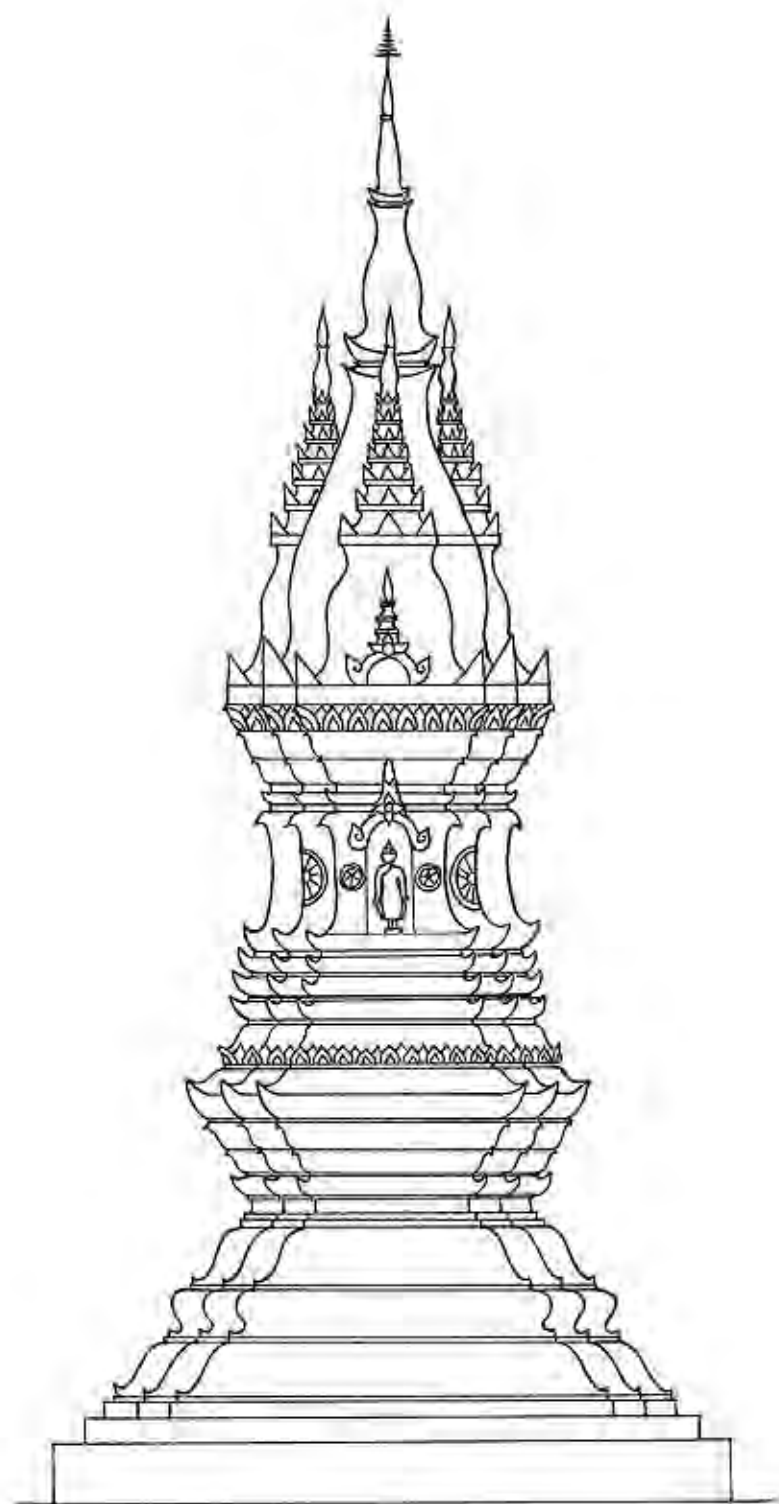
ส่วนฐานของพระธาตุอานนท์เป็นฐานบัวเข้าพรหม ประกอบด้วยฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยม 3 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวเข้าพรหมอยู่ในผังเพิ่มมุม 12 ได้แก่ หน้ากระดาน บัวคว่ำ จากนั้นคั่นจังหวะด้วยเข้าพรหม และบัวคว่ำอีกชั้นหนึ่ง ถัดขึ้นไปเป็นเส้นลวด 2 เส้นซ้อนลดหลั่นกันเชื่อมต่อกับท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น จากนั้นเป็นบัวหางยอซ้อนกัน 3 ชั้นบนสุดประกบกับบัวคว่ำ และหน้ากระดานที่มีการประดับลายกลีบบัวแบบประดิษฐ์

²⁴⁵ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 43-44.

²⁴⁶ พระราชสีลโสภิต, ประวัติวัดมหาธาตุและประวัติพระธาตุ (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, 2526), ไม่ปรากฏเลขหน้า, อ้างถึงใน สุวิทย์ จิระมณี, “พระธาตุอีสาน”, 21.

ภาพที่ 44 พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร

ลายเส้นที่ 6 พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร

ส่วนเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุอยู่ในผังเพิ่มมุมต่อเนื่องมาจากส่วนฐาน นับตั้งแต่ฐานบัวรองรับตัวเรือน ประกอบด้วยบัวคว่ำ เชื่อมต่อกับท้องไม้ที่ระดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง 3 เส้น ตัววัดปลายอนล้อยู่กับปากแล ฐานบัวนี้ทำหน้าที่เป็นเหมือนบัวเชิงของตัวเรือน จึงทำให้ขนาดของตัวเรือนเล็กลง และการประดับจะนำซุ้มจตุรทิศมีเฉพาะกรอบซุ้มติดแปะกับผนังเรือนธาตุ ไม่มีเสารองรับกรอบซุ้ม ลักษณะของกรอบซุ้มเป็นวงโค้งปลายออกกระหนกคล้ายเลขหนึ่งไทย (๑) และมียอดติดแปะกับบัววัดเกล้า นอกจากนี้ ตัวเรือนยังมีการประดับปากแล และลวดลายดอกไม้ในกรอบรูปวงกลม

โดยภาพรวมของตัวเรือนมีการประดับเส้นลวดปลายอนล้อยู่กับปากแล ส่วนเหนือสุดของเรือนธาตุ คือ บัววัดเกล้าประกอบด้วยบัวคว่ำ ต่อขึ้นไปเป็นท้องไม้ระดับลูกแก้วอกไก่ บัวหางซ้อนกัน 3 ชั้น โดยที่ชั้นบนสุดมีการประดับลวดลายเขียนสีรูปกลีบ - เกสรดอกบัว และหน้ากระดานที่ประดับลวดลายปูนปั้นนูนต่ำ

ส่วนยอด

ส่วนยอดคือองค์ประกอบที่อยู่เหนือหน้ากระดานบนของเรือนธาตุ มีการประดับแผ่นสามเหลี่ยมประจํามุม (หูช้างหรือกลีบขนุน) เพื่อปิดบังโคนฐานของบัวเหลี่ยมที่เพิ่มมุมสืบต่อมาจากส่วนเรือนธาตุ แต่การเพิ่มมุมของส่วนยอดนี้เหมือนกับการประดับติดแปะกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดบนบัวเหลี่ยม เหนือบัวเหลี่ยมขึ้นไปเป็นฐานบัวองประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ทำหน้าที่เหมือนกับเป็นบัลลังก์รองรับยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมที่มีการประดับบริเวณโคนบัวด้วยกลีบบัว 2 ชั้น เหนือขึ้นไปทำล้อยู่กับยอดบัวเหลี่ยม โดยมีส่วนของฐานบัวองประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น รองรับบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมที่ประดับโคนด้วยกลีบบัว ยอดบนสุดคล้ายอมระที่เชื่อมต่อกับปลียอดและฉัตรวลี 7 ชั้น

จากรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุอานนท์ในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างอีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งคงมีความเกี่ยวข้องกับเจดีย์ในศิลปะล้านช้างด้วยกันเอง โดยเฉพาะพระธาตุก่องข้าวน้อย และอาจส่อเค้าโครงถึงแหล่งที่มาของศิลปะที่ได้รับแรงบันดาลใจมา ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

ดังนั้น จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี เกี่ยวกับเจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ยังไม่เพียงพอที่จะสรุปได้อย่างแน่ชัดว่า พระธาตุองค์ใดสร้างขึ้นในสมัยไหน แต่สามารถนำข้อมูลเหล่านี้มาพิจารณาพร้อมกับรูปแบบศิลปะ อันเป็นหลักการศึกษาสถาปัตยกรรมทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ทั้งนี้การศึกษาที่ผ่านมาถือว่ายังคงอยู่ในวงแคบ ศิลปะล้านช้างยังไม่เป็นที่น่าสนใจมากนักสำหรับนักวิชาการไทย คงสืบเนื่องมาจากรูปแบบของ

พระธาตุในศิลปะล้านช้างไม่มีระเบียบที่ชัดเจน และการเดินทางสำรวจเป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะพระธาตุแต่ละองค์ตั้งกระจายกันซึ่งกินอาณาบริเวณกว้าง รวมไปถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์ทำให้ยากต่อการศึกษา

อย่างไรก็ดี พระธาตุในศิลปะล้านช้างก็ยังคงเค้าโครงรูปแบบสถาปัตยกรรมให้พอศึกษาได้ ถึงแม้ว่าบางแหล่ง โดยเฉพาะพระธาตุบังพวน ต้องอาศัยการศึกษาจากภาพถ่ายเก่าเป็นหลักก็ตาม และจากรูปแบบศิลปะของกลุ่มพระธาตุบังพวนในข้างต้น มีองค์ประกอบบางประการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับศิลปะอื่นๆ โดยเฉพาะศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา ดังจะทำการตรวจสอบด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ เพื่อนำไปสู่การกำหนดอายุสมัยในบทต่อไป

บทที่ 4

บทบาทของศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยาที่มีต่อเจดีย์ทรงปราสาทยอด กลุ่มพระธาตุบังพวนในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เมื่อก้าวถึง “เจดีย์ทรงปราสาทยอด” นักวิชาการส่วนใหญ่ยอมรับว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนาถือเป็นแหล่งแรงบันดาลใจให้กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะอื่นๆ นับตั้งแต่ศิลปะสุโขทัย ศิลปะอยุธยา สืบมาจนถึงศิลปะรัตนโกสินทร์ ถึงแม้ว่าในบางยุคสมัยได้คลายความนิยมลงไปบ้าง โดยเฉพาะที่ปรากฏในศิลปะอื่นๆ แต่ก็ยังคงมีการสร้างเป็นเจดีย์บริวารหรือเจดีย์ราย ตลอดจนอนุสาวรีย์ ทำให้สันนิษฐานว่าเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนานี้ น่าจะมีบทบาทในศิลปะล้านช้างไม่มากนัก หรือไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เพราะเป็นอาณาจักรร่วมสมัยที่มีการติดต่อสัมพันธ์กัน เช่นเดียวกับอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยา

ครั้นอาณาจักรอยุธยาเจริญรุ่งเรืองขึ้นพร้อมกับมีเอกลักษณ์ทางด้านงานช่างเป็นของตนเอง และมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรอื่นๆ หนึ่งในนั้นได้แก่ อาณาจักรล้านช้าง จึงอาจเป็นไปได้ว่างานช่างที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะอยุธยาส่งผ่านไปให้แก่ศิลปะล้านช้างไม่มากนัก หรือไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เช่นเดียวกับที่ขึ้นไปปรากฏในศิลปะล้านนาช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งน่าจะเชื่อมโยงได้กับศิลปะล้านช้าง

ดังที่รูปแบบศิลปะของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน (กล่าวไว้ในบทที่ 3) มีองค์ประกอบบางประการอาจสัมพันธ์กับงานช่างทั้งในศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา กล่าวคือ แบบอย่างที่น่าจะเกี่ยวข้องกับศิลปะล้านนา ได้แก่ ส่วนฐานที่เป็นชุดฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้น เรือนธาตุที่ออกจะระนาบแบบจตุรทิศ งานประดับตกแต่งด้วยปากแลและหูช้าง รวมไปถึงหลังคาลาดและการประดับองค์ระฆังไว้บนส่วนยอด อีกทั้งยังปรากฏเค้าโครงที่น่าจะเชื่อมโยงได้กับศิลปะอยุธยา ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่สืบเนื่องมา เป็นต้นว่า การเพิ่มมุมและฐานบัวเข้าพหุมุม อย่างไรก็ดี เจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบจนมีการแสดงออกทางเชิงช่างเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างเอง

ฉะนั้น การศึกษาความเป็นมาของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในศิลปะล้านช้างครั้งนี้ เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดทั้งทางด้านรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุสมัยที่ยังคงมีความคลุมเครืออย่างมาก จึงเห็นจำเป็นต้องตรวจสอบประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยาเป็นสำคัญ โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลักๆ คือ ประเด็นของส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

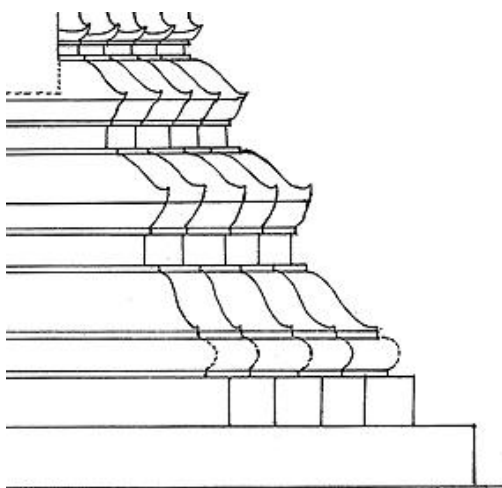
1. ส่วนฐานของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน

ส่วนฐานของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่มีความหลากหลาย แต่ละองค์มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป จึงไม่มีระบบระเบียบในการสร้างงานที่ชัดเจนและเป็นแบบแผนดังเช่นศิลปะอื่นๆ ทว่าโดยภาพรวมของส่วนฐานเจดีย์ในกลุ่มนี้นิยมการประดับบัวคว่ำขนาดใหญ่ และไม่นิยมหน้ากระดานคั่นระหว่างลวดบัวหงายกับบัวคว่ำ อันเป็นเหตุให้เกิดความคลุมเครือกับลวดบัวลูกแก้วอกไก่ จนบางครั้งไม่สามารถแยกงานประดับทั้ง 2 แบบนี้ออกจากกันได้ นอกจากนี้ พระธาตุหลายองค์ยังปรากฏฐานบัวเข้าพรหม จึงน่าจะมีความความสัมพันธ์และการสืบเนื่องของรูปแบบศิลปะระหว่างเจดีย์ในกลุ่มเดียวกัน อันส่งผลให้ตรวจสอบแรงบันดาลใจในการสร้างทางรูปแบบศิลปะได้ ดังนี้

1.1 ความสัมพันธ์และการสืบเนื่องทางรูปแบบศิลปะ

รูปแบบส่วนฐานของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ แม้ว่าพระธาตุแต่ละองค์มีเอกลักษณ์เฉพาะแห่ง แต่ยังคงมีลักษณะบางประการที่เห็นสัมพันธ์กัน โดยน่าจะถือเป็นแบบอย่างทางเชิงช่างล้านช้างที่นิยมทำสืบทอดกันมา กล่าวคือ

พระธาตุบังพวนองค์เดิม

ลายเส้นที่ 7 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 45 ส่วนฐาน พระธาตุวัดทาดน้อย
เมืองหลวงพระบาง

พระธาตุบังพวนองค์เดิมมีส่วนฐานเป็นฐานบัวเข้าพรหมในผังเพิ่มมุม 20 ระดับลูกแก้วเป็นเข้าพรหมรองรับฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้น (ลายเส้นที่ 7) เพราะในภาพถ่ายเก่าปรากฏร่องรอยของส่วนท้องไม้ 2 ตำแหน่งอย่างเด่นชัด รวมไปถึงแนวของลูกแก้วรองรับชุด

ฐานบัว ทั้งนี้ฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้น ปรากฏหลักฐานการสร้างอย่างแน่ชัดในเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่เมืองหลวงพระบาง ได้แก่ พระธาตุวัดทาดน้อย (ภาพที่ 45) ซึ่งพบจารึกกล่าวถึงพระราชอัยกามหาเทวเจ้าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2091²⁴⁷ ส่วนประเด็นปัญหาเรื่องพระราชอัยกามหาเทวเจ้าจะเป็นพระมเหสีของพระเจ้าโพธิสารราชหรือพระเกศเกล้านั้นยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจน²⁴⁸ อย่างไรก็ตามไม่ว่าใครจะเป็นผู้สร้างก็ล้วนเป็นงานที่เกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 46 ส่วนฐาน เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 47 ลายช่องกระจก เจดีย์วัดโลกโมฬี

ดังที่ส่วนฐานของพระธาตุวัดทาดน้อยเป็นฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้นประกอบด้วยฐานชั้นล่างและชั้นบน พร้อมกับตกแต่งทอ้งไม้ด้วยลวดลายช่องกระจก ซึ่งน่าเชื่อว่าเป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากศิลปะล้านนา ในช่วงที่เจดีย์ทรงปราสาทยอดได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบมาจากฐานของเจดีย์ทรงระฆังแล้ว ตัวอย่างเจดีย์ในเมืองเชียงใหม่ เช่น เจดีย์วัดแสนตอห้อย ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และเจดีย์วัดป่าตาล รวปลายพุทธศตวรรษที่ 21²⁴⁹ แต่ส่วนฐานของพระธาตุวัดทาดน้อยมีการปรับเปลี่ยนให้อยู่ในผังสี่เหลี่ยมไม่เพิ่มมุม จึงน่าจะสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากเจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่²⁵⁰ (ภาพที่ 46) ที่มีประวัติปรากฏอยู่ในเอกสาร

²⁴⁷ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

²⁴⁸ ดุรายละเอียดเพิ่มเติมใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 40.

²⁴⁹ เชษฐ ติงสัญชสี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 13 และ 39. ดูภาพประกอบในเล่มนี้

²⁵⁰ ดุรายละเอียดเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, 35-37. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 39.

ชั้นรองว่าสร้างขึ้นในสมัย พระเศศเกล้า พ.ศ. 2071²⁵¹ ประกอบกับเจดีย์วัดโลกโมฬีพบร่องรอยของงานประดับช่องกระจกที่ท้องไม้ของฐานชั้นบน (ภาพที่ 47) ซึ่งเป็นไปได้ว่าบริเวณฐานชั้นล่างก็อาจจะประดับด้วยเช่นกัน แต่ปัจจุบันหลุดร่วงหายไปและได้รับการบูรณะแล้ว หากเป็นเช่นนี้แสดงว่าพระธาตุวัดหาดน้อยมีรูปแบบศิลปะสัมพันธ์กับยุคสมัยการสร้างในจารึก

อย่างไรก็ดี พระธาตุบังพวนองค์เดิมคงสร้างขึ้นหลังจากพระธาตุวัดหาดน้อย เพราะรูปแบบศิลปะของพระธาตุวัดหาดน้อย มีระเบียบแบบแผนเชื่อมโยงได้กับศิลปะล้านนา มากกว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิม กล่าวคือ ชุดฐานชั้นล่างของพระธาตุวัดหาดน้อยยังคงปรากฏท้องไม้หรือหน้ากระดานกว้างคั่นระหว่างฐานบัว และยังมีฐานบัวชั้นบนอีก 1 ฐาน ตามรสนิยมฐานสูงอย่างศิลปะล้านนา แต่พระธาตุบังพวนองค์เดิมกลับออกแบบให้ท้องไม้แคบ อาจแสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าใจระบบลวดบัวของศิลปะล้านนาแล้ว หรือช่างล้านช้างมีเจตนาปรับเปลี่ยนลวดบัวให้แตกต่างออกไปจากศิลปะล้านนาก็เป็นได้

อนึ่งฐานบัวเข้าพรมแบบที่มีฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้นที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมนี้สามารถอธิบายได้ว่าส่วนฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิมอาจปรับเปลี่ยนมาจากสายเจดีย์ที่มีฐานชั้นล่างและฐานชั้นบนอย่างศิลปะล้านนา ซึ่งคงสืบต่อผ่านมาทางพระธาตุวัดหาดน้อย เพราะเป็นรูปแบบที่ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงต่างออกไปจากเจดีย์ในศิลปะล้านนามากแล้ว จนน่าจะถือเป็นตัวอย่างเจดีย์ระยะแรกเริ่มที่มีพัฒนาการไปสู่เอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง กล่าวคือ

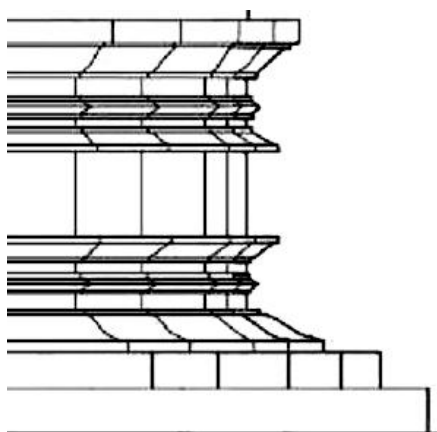
ส่วนฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้นเหมือนกับพระธาตุวัดหาดน้อย แต่มีรายละเอียดขององค์ประกอบต่างกัน โดยเฉพาะชุดฐานชั้นล่างของพระธาตุวัดหาดน้อยน่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากฐานบัวแบบ 2 ฐานซ้อนมีอกไก่คั่นของศิลปะล้านนา²⁵² (ลายเส้นที่ 8) แต่มีรายละเอียดแตกต่างออกไป จากฐานบัวในศิลปะล้านนา เป็นต้นว่า ระเบียบของการประดับเส้นลวดด้านล่างกับด้านบนของฐานบัวชั้นล่างไม่เหมือนกัน โดยเส้นลวดด้านล่างมีท้องไม้ยึดสูง ส่วนด้านบนกลับมีท้องไม้แคบ แต่งงานช่างส่วนใหญ่ในศิลปะล้านนามักปรากฏระเบียบอย่างชัดเจนว่า การประดับทั้งสองส่วนนี้มีขนาดค่อนข้างเท่ากัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้จังหวะของการประดับลูกแก้วที่ท้องไม้ผิดแผกไปด้วย รวมทั้งลักษณะของลูกแก้วอาจได้รับการบูรณะในช่วงหลัง ซึ่งเดิมน่าจะเป็นลูกแก้วอกไก่ตามระเบียบของศิลปะล้านนาก็เป็นได้

ขณะที่ฐานบัวชั้นล่างของพระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 7) ได้ดัดแปลงรูปแบบโดยลดทอนรายละเอียดลง ดังที่ไม่มีการประดับลูกแก้วอกไก่และลวดบัวคว่ำ - บัวหงายกลางท้องไม้ จึงย่อส่วนสัดส่วนของท้องไม้ให้แคบลงไปด้วย อีกทั้งยังลดขนาดหรือตัดส่วนของ

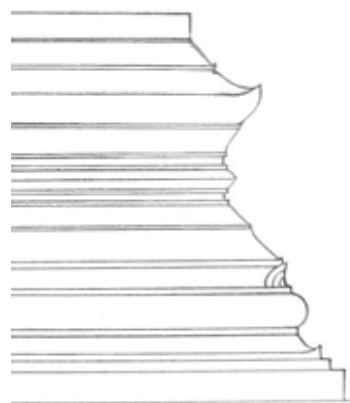
²⁵¹ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 374.

²⁵² เห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ เชษฐ ติงสฤษดิ์, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 37-39.

หน้ากระดานที่คั่นระหว่างฐานบัวชั้นล่างกับฐานบัวชั้นบนออกไป อันอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ช่างล้านช้างไม่นิยมนำส่วนของหน้ากระดานมาคั่นระหว่างฐานบัวทั้งสองฐาน และตกแต่งบริเวณที่ลวดบัวหยายกับบัวคว่ำประกบกันให้งอนขึ้น บางครั้งจึงเรียกกันว่า “ฐานบัวงอน” ถือเชื่อว่าเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง²⁵³ ทั้งนี้ น่าจะปรากฏขึ้นครั้งแรกในศิลปะล้านช้างที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมแห่งนี้เป็นได้²⁵⁴ และที่สำคัญคือการเพิ่มแนวลูกแก้วประดับเป็นเข้าพรหมมารองรับชุดฐานบัว

ลายเส้นที่ 8 ฐานบัวแบบ 2 ฐานซ้อนมีอกไก่คั่น
ศิลปะล้านนา

ลายเส้นที่ 9 ฐานบัวเข้าพรหม
พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย

อย่างไรก็ตาม การประดับลูกแก้วเป็นเข้าพรหมในศิลปะล้านช้าง มีหลักฐานทางด้านจารึกบ่งบอกอย่างแน่ชัดว่า ปรากฏขึ้นมาแล้วอย่างช้าในปี พ.ศ. 2103-2106 ณ พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย²⁵⁵ (ลายเส้นที่ 9, ภาพที่ 4) พร้อมทั้งนักวิชาการยังถือเชื่อกันมาว่า ฐานบัวเข้าพรหมปรากฏที่พระธาตุศรีสองรักเป็นครั้งแรกและเป็นต้นแบบในศิลปะล้านช้าง²⁵⁶

²⁵³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ฐานบัวงอน” กับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนา กับ ล้านช้าง, ศิลปวัฒนธรรม 22, 4 (กุมภาพันธ์ 2544) : 76-78.

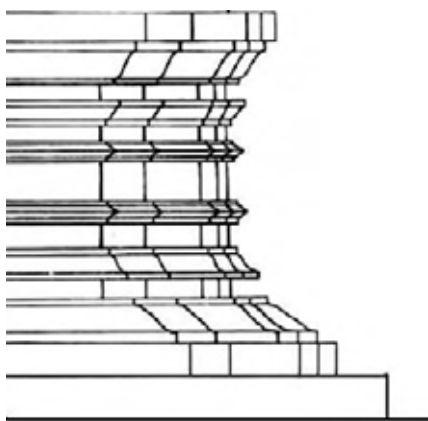
²⁵⁴ หากพระธาตุวัดสี่สวันท้าวะโลก เมืองหลวงพระบาง เป็นงานบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ ทั้งองค์จริง ตามผลการศึกษาวิจัยใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 41-42.

²⁵⁵ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24, 291-298.

²⁵⁶ เชษฐ ติงสฤษดิ์, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 53. จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 45. และใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ฐานบัวงอน” กับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนา กับ ล้านช้าง”, 78.

ทว่าฐานบัวเข้าพรหมที่พระธาตุศรีสองรักมีลักษณะแตกต่างกับที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นอย่างมาก อาทิ ฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้น ไม่ประดับลูกแก้วอกไก่ ส่วนที่พระธาตุศรีสองรักมีฐานบัวเพียงฐานเดียวคาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น อีกทั้งลักษณะของฐานบัวทั้งสองแห่งยังมีลวดบัวไม่เหมือนกันด้วย ดังที่ฐานของพระธาตุศรีสองรักเพิ่มการซ้อนชั้นของลวดบัวคว่ำและบัวหงาย และมีบัวคว่ำขนาดเล็กรองรับลูกแก้ว ทั้งนี้อาจมีสาเหตุมาจากเจดีย์ทั้งสองจัดอยู่คนละประเภทกัน คือ พระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอด ส่วนพระธาตุศรีสองรักเป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม

ในอีกมุมหนึ่งได้ข้อสันนิษฐานว่าฐานบัวเข้าพรหมที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมน่าจะสร้างขึ้นก่อนที่พระธาตุศรีสองรัก เพราะส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักมีบัวคว่ำขนาดเล็กมารองรับลูกแก้ว ทำให้มีเส้นรอบนอกของเข้าพรหมคล้ายขาสิงห์ อันอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยาในอีกระลอกหนึ่งหรือไม่ และแม้ว่าปรากฏระเบียบของการประดับลวดบัวคว่ำและบัวหงายซ้อนติดกันอย่างละ 2 ชั้น อาจดัดแปลงโดยมีการย่อสัดส่วนมาจากฐานบัวแบบบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนมีอกไก่คั่นตรงกลางท้องไม้ในศิลปะล้านนา (ลายเส้นที่ 10) ดังที่พบตัวอย่างเจดีย์ทรงระฆัง ณ วัดปงสนุก เมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย (ภาพที่ 48) และเจดีย์วัดเกตุ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเชื่อกันว่ามีอายุอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ก็ตาม²⁵⁷ แต่การพบเพียง 2 แห่งเท่านั้น จึงไม่น่าจะเป็นรูปแบบที่นิยมสร้างสืบต่อมาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ได้

ลายเส้นที่ 10 ฐานบัวแบบบัวคว่ำซ้อนบัว
หงายซ้อนมีอกไก่คั่นตรงกลาง
ท้องไม้ ศิลปะล้านนา

ภาพที่ 48 ส่วนฐาน เจดีย์วัดปงสนุก เมืองเชียงใหม่
(ภาพจาก อัญชลี สินธุสอน)

²⁵⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549), 74-76. และใน เชษฐ ดิงสัญลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 8-9 และเชิงอรกที่ 28-29.

ประกอบกับเหตุผลที่ฐานพระธาตุศรีสองรักได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากงานช่างในศิลปะล้านนาเป็นอย่างมาก ได้แก่ การประดับลวดบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนโดยไม่มีท้องไม้หรือหน้ากระดานมาคั่น ใช้เพียงเส้นลวดเล็ก ๆ เท่านั้น และประดับลูกแก้วอกไก่เพียง 1 เส้น เกือบเต็มท้องไม้ แสดงให้เห็นว่าไม่นิยมฐานสูงอย่างศิลปะล้านนาแล้ว ฉะนั้น ลักษณะส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักคงเป็นงานที่ช่างล้านช้างปรับแต่งขึ้นเองอย่างอิสระ และด้วยรูปแบบในข้างต้นก็คงมีพัฒนาการหลังจากฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิมแล้ว

ดังนั้น จึงสรุปในเบื้องต้นได้ว่าฐานบัวเข้าพรหมระยะแรก ๆ ของศิลปะล้านช้างมีเข้าพรหมเป็นลูกแก้ว และจากหลักฐานที่สืบค้นได้ในขณะนี้แสดงให้เห็นว่าฐานบัวเข้าพรหมน่าจะปรากฏขึ้นที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นครั้งแรก อีกทั้งฐานบัวเข้าพรหมที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมนี้น่าจะสร้างขึ้นหลังจากพระธาตุวัดหาดน้อย ซึ่งมีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 (พ.ศ. 2091) และคงสร้างขึ้นก่อนพระธาตุศรีสองรักที่มีอายุอยู่ในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (พ.ศ. 2103-2106) จึงสามารถกำหนดอายุฐานบัวเข้าพรหมที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมได้ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ตรงกับสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

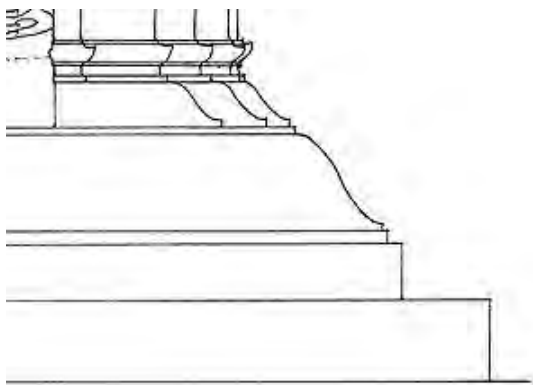
พระรัตนมรเจดีย์

พระรัตนมรเจดีย์หนึ่งในสี่ตมมหาสถาน ณ วัดพระธาตุบังพวน ปรากฏส่วนฐานเด่นเฉพาะบัวคว่ำแบบเอนลาดขนาดใหญ่อยู่ในผังสี่เหลี่ยม (ลายเส้นที่ 11) ซึ่งเห็นต่างออกไปจากบัวคว่ำในผังเพิ่มมุมของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ ประกอบกับจะนำซุ้มด้านทิศตะวันออกมีขอบล่างของช่องจะนำเจาะทะลุลงมาในส่วนของบัวคว่ำชั้นบนเท่านั้น จึงทำให้แลเห็นว่าบัวคว่ำชั้นล่างยังคงมีบทบาทเป็นส่วนฐาน ขณะที่บัวคว่ำชั้นบนทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของบัวเชิง

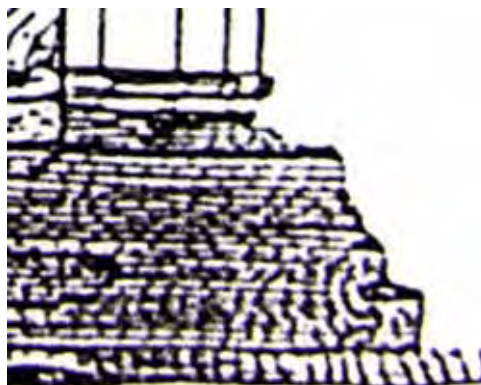
แม้ว่าในปัจจุบันส่วนฐานของพระรัตนมรเจดีย์ได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว แต่ก็น่าจะบูรณะโดยคงรูปแบบเดิมเอาไว้ ดังที่มีรูปแบบเหมือนกันกับภาพลายเส้นก่อนบูรณะ (ลายเส้นที่ 12) อีกทั้งยังพบฐานลักษณะทำนองเดียวกันนี้ในกลุ่มสี่ตมมหาสถานแห่งนี้ด้วย ได้แก่ พระอชปาลนิโครธเจดีย์ หรือโบราณสถานหมายเลข 7 (ภาพที่ 49) และพระราชายตนะเจดีย์ หรือโบราณสถานหมายเลข 17 (ภาพที่ 50) เพียงแต่เจดีย์ทั้งสององค์นี้มีเรือนธาตุตั้งอยู่บนฐานเขียงเกือบค่อนข้างจะสมบูรณ์แบบแล้ว ลักษณะเช่นนี้น่าจะบ่งบอกได้หรือไม่ว่าเจดีย์ทั้งสององค์สร้างหลังจากพระรัตนมรเจดีย์ลงมาเล็กน้อย หรือมีเจดีย์นั้นก็อาจสร้างขึ้นพร้อมๆ กัน โดยเป็นฝีมือช่างล้านช้างคนละกลุ่ม โดยกลุ่มหนึ่งสร้างอชปาลนิโครธเจดีย์ กลุ่มหนึ่งสร้างพระราชายตนะเจดีย์ และอีกกลุ่มหนึ่งสร้างพระรัตนมรเจดีย์

ทั้งนี้ฐานบัวคว่ำของพระรัตนมรเจดีย์ไม่เคยปรากฏในศิลปะใดมาก่อน น่าจะเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้างเอง ดังที่มีนักวิชาการเห็นว่าพระรัตนมรเจดีย์ไม่มีฐานบัวรองรับเรือนธาตุ ทำให้เรือนธาตุตั้งอยู่บนฐานเขียงโดยตรง และแลดูมีระดับค่อนข้างเตี้ย ช่างจึง

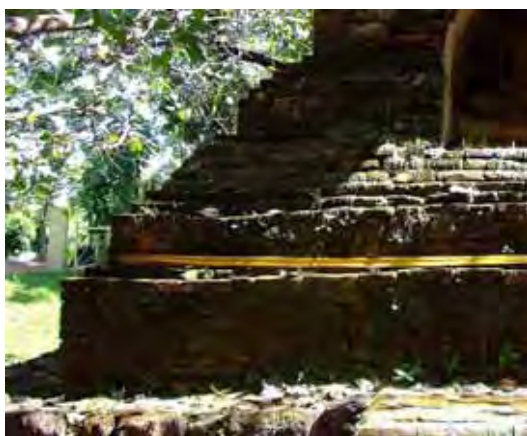
ได้เพิ่มขยายขนาดของบัวคว่ำในตำแหน่งบัวเชิงให้มีขนาดใหญ่กว่าปกติ เพื่อเป็นฐานหนุนเรือนธาตุให้สูงขึ้น²⁵⁸

ลายเส้นที่ 11 ส่วนฐานและบัวเชิง
พระรัตนสมรเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 12 ส่วนฐานและบัวเชิง
พระรัตนสมรเจดีย์ (ก่อนบูรณะ)
ที่มา : อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรมจังหวัดหนองคาย)
(ขอนแก่น : อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ที่ 7 ขอนแก่น, 2544), 246.

ภาพที่ 49 ส่วนฐานและบัวเชิง
พระอชปาลนิโครธเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 50 ส่วนฐานและบัวเชิง
พระราชาชนเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

²⁵⁸ เชษฐ ดิงสัญชสี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 49-50.

ทว่าในอีกมุมมองหนึ่งกลับคิดเห็นแตกต่างออกไป สืบเนื่องมาจากพระรัตนมรเจดีย์มีฐานบัวคว่ำขนาดใหญ่รองรับเรือนธาตุ ซึ่งหากมองโดยผิวเผินอาจเห็นว่าส่วนฐาน หรือบัวเชิงมีบัวคว่ำขนาดใหญ่ซ้อนกัน 2 ชั้น แต่ถ้าพิจารณาระบบของเส้นลวด โดยละเอียดแล้ว พบว่าบัวคว่ำที่เห็นเป็นชั้นที่ 2 นี้เป็นองค์ประกอบของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ เพราะมีการเพิ่มมุมเช่นเดียว กันกับเรือนธาตุ ซึ่งต่าง ออกไปจากลวด บัวคว่ำในชั้นแรก จัดอยู่ในผังสี่เหลี่ยม และที่สำคัญคือจะนำซุ้มด้านทิศตะวันออกมีการเจาะขอบล่างของช่องจะนำทะลุผ่านบัวคว่ำชั้นที่ 2 เท่านั้น ดังนั้น จึงน่าเชื่อว่า บัวคว่ำในผังสี่เหลี่ยม คือ ส่วนฐาน แล้วบัวคว่ำในผังเพิ่มมุม คือ องค์ประกอบของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ อันทำให้คิดเห็นเป็น 2 ประการ ดังนี้

ประการแรกสามารถอธิบายได้ว่า ช่างอาจเล็งเห็นถึงโครงสร้างโดยรวมของส่วนเรือนธาตุที่มีรูปแบบคล้ายกับฐานบัวอยู่แล้ว จึงคิดออกแบบสร้างสรรค์ให้ต่างออกไปจากฐานบัวทั่วๆ ไป เมื่อประกอบกับเหตุผลทางประติมานวิทยาภายในวัดที่ต้องการให้พระธาตุบังพวนเป็นสถาปัตยกรรมที่เด่นที่สุด ดังที่พระรัตนมรเจดีย์เป็นเพียงสัญลักษณ์แทนสถานที่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ 4 ส่วนพระธาตุบังพวนมีตำนานเชื่อกันมาว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระของพระพุทธเจ้า และด้วยความนิยมบัวคว่ำเป็นองค์ประกอบสำคัญของศิลปะล้านช้างแล้ว ส่วนฐานของพระรัตนมรเจดีย์จึงปรากฏเฉพาะลวดบัวคว่ำก็เป็นได้

อีกประการที่น่าเชื่อว่าส่วนฐานของพระรัตนมรเจดีย์ที่มีเฉพาะบัวคว่ำนี้ คงออกแบบย่นย่อมาจากฐานบัวทั่วๆ ไป โดยที่ปรับเปลี่ยนจนเหลือไว้เฉพาะลวดบัวคว่ำตามความนิยมเท่านั้น ซึ่งอาจมีข้อจำกัดในการสร้างเกี่ยวกับประติมานวิทยาในข้างต้น ทั้งนี้การย่นย่อส่วนฐานของพระรัตนมรเจดีย์น่าจะสัมพันธ์กับลวดบัวเชิงของส่วนเรือนธาตุ ดังที่บัวเชิงประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้แคบและคาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ไม่ใช่ปากแล ทำให้นึกถึงองค์ประกอบของฐานบัวเช่นกัน เมื่อพิจารณาส่วนฐานบัวคว่ำกับบัวเชิงร่วมกันแล้ว น่าเชื่อว่าอาจเกี่ยวข้องกันฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้นของพระธาตุบังพวนองค์เดิมอยู่มีใช้น้อย

นอกจากนี้ พระรัตนมรเจดีย์ยังคงมีประเด็นปัญหาในเรื่องการกำหนดอายุ แต่จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และการขุดแต่งทางโบราณคดี บ่งบอกว่าพระรัตนมรเจดีย์สร้างขึ้นพร้อมๆ กันกับพระธาตุบังพวนองค์เดิม ดังที่ในตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุบังพวนองค์เดิม โดยการสร้างครอบทับเจดีย์องค์เก่า และตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นในที่แห่งนี้²⁵⁹ ซึ่งอาจหมายถึงการสร้างสถูปมหาสถานด้วยก็เป็นได้ สอดคล้องกับข้อมูลทางโบราณคดี กล่าวคือ โบราณสถานกลุ่มสถูปมหาสถานนี้มีฐานรากชั้นล่างสุดก่อด้วยอิฐอยู่เหนือชั้นดินธรรมชาติที่ 3 เหมือนกันหมดทุกหลัง และนับเป็นสถาปัตยกรรม

²⁵⁹ วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคามอุรังคธาตุ : ตำนานพระธาตุพนม, 108.

แรกสร้างของวัด แม้ว่าพระธาตุบังพวนมีการก่อสร้างโดยใช้หินแลงเสริมฐานรากที่ส่วนมุมของฐานอิฐ อยู่บนผิวชั้นดินธรรมชาติที่ 3 เช่นเดียวกับโบราณสถานกลุ่มสัตตมหาสถาน อันแสดงให้เห็นว่าน่าจะสร้างร่วมสมัยกัน²⁶⁰

จากข้อมูลทางด้านโบราณคดีข้างต้นทำให้มีการศึกษาเพิ่มเติม คือ ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ กล่าวว่พระธาตุบังพวนได้ก่อสร้างมาแล้วถึง 3 สมัย ดังที่ชั้นฐานเดิมเป็นศิลาแลง ชั้นที่สองสร้างโดยก่ออิฐครอบทับชั้นแรก ต่อมา มีการขยายให้ใหญ่และสูงขึ้น²⁶¹

ด้วยเหตุนี้ส่งผลให้ เชิดเกียรติ กุลบุตร สันนิษฐานว่าพระธาตุบังพวนองค์ในสุดที่มีฐานเดิมเป็นศิลาแลง น่าจะเป็นงานช่างขอมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามจารึกที่พบในเมืองชายฟอง เมื่อวัฒนธรรมล้านช้างแผ่ขยายเข้ามาจึงมีการสร้างเจดีย์ครอบทับ และเมื่อพิจารณาจากพระพุทธรูปเงินบุทองที่ได้จากการขุดค้นขุดแต่งคราวองค์พระธาตุล้ม จึงกล่าวเพิ่มเติมว่าเป็นรูปแบบเจดีย์สมัยพระเจ้าโพธิสารราช ครั้นล่วงมาในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะก็น่าจะคงรูปแบบเดิมเอาไว้ เพราะเจดีย์ทรงปราสาทยอด้ยคงเป็นที่นิยมอย่างมาก เห็นได้จากเจดีย์แทบทุกองค์ภายในวัดพระธาตุบังพวนเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอด้ย ซึ่งคงจะสร้างในคราวเดียวกันหรือสมัยหลังลงมา²⁶²

แต่ถ้าทบทวนข้อมูลทางโบราณคดีที่กล่าวเอาไว้เกี่ยวกับพระธาตุบังพวนองค์เดิมว่า “...มีการก่อสร้างโดยใช้หินแลงเสริมฐานรากที่ส่วนมุมของฐานอิฐ...”²⁶³ แล้ว ไม่น่าจะหมายถึงการซ่อมสร้างองค์พระธาตุ 3 สมัยอย่างที่เข้าใจกันมา

อีกทั้งในกรณีที่ถูกกล่าวถึงประเด็นของพระธาตุบังพวนองค์ด้านในสุดเป็นงานสร้างขอมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น เห็นขัดแย้งกับผลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลทางโบราณคดี ดังที่ได้ระบุเอาไว้ชัดเจนว่า หลังจากการขุดค้นขุดแต่งภายในบริเวณวัดพระธาตุบังพวนทั้งหมดแล้ว ไม่พบร่องรอยของวัฒนธรรมขอมแต่ประการใด ทำให้สันนิษฐานกันว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมไม่ได้สร้างอยู่บนซากโบราณสถานแบบขอมมาก่อน หากสร้างขึ้นใน

²⁶⁰ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-74. และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 231-232.

²⁶¹ ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ, โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง, 58.

²⁶² เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 80.

²⁶³ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73. และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 232.

กลุ่มวัฒนธรรมล้านช้างมาตั้งแต่แรกเริ่ม และได้รับการต่อเติมในสมัยหลังต่อมา²⁶⁴ เหมือนกับ พระธาตุที่สำคัญองค์อื่นๆ ฉะนั้น จึงค่อยข้างน่าเชื่อว่าพระรัตนมรเจดีย์และพระธาตุบังพวนองค์ เดิมอาจสร้างขึ้นพร้อมๆ กัน

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการเชื่อว่าระเบียบที่ไม่มีฐานบัวรองรับเรือนธาตุของ พระรัตนมรเจดีย์ สามารถเปรียบเทียบได้กับส่วนฐานของพระธาตุดำ นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 51) จึงกำหนดอายุพระธาตุทั้ง 2 องค์นี้อยู่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 โดยปรากฏขึ้นครั้งแรก ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว พร้อมๆ กับการปรากฏร่วมสมัยกับพระธาตุที่ยังใช้ฐานบัวรองรับอยู่ เช่น พระธาตุศรีโคตรบอง เมืองท่าแขก และพระธาตุวัดเชียงเหล็ก เมืองหลวงพระบาง²⁶⁵ (ภาพ ที่ 52)

แต่ในอีกมุมมองหนึ่งเกี่ยวกับประเด็นการกำหนดอายุของพระธาตุดำ ในแง่มุม ของการเกิดบัวเหลี่ยม ซึ่งเข้าใจว่าปรากฏขึ้นครั้งแรกครั้งเมืองเวียงจันทน์กลายเป็นเมืองหลวง ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 แล้วนี้²⁶⁶ ทำให้คิดเห็นเพิ่มเติมว่าพระรัตนมรเจดีย์ที่มียอดเป็นองค์ ระฆังในผังกลม (ภาพที่ 53) อาจมีอายุเก่าไปกว่าพระธาตุดำ (ภาพที่ 54) ซึ่งประดับด้วยบัว เหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยมก็เป็นได้ อีกทั้งพระรัตนมรเจดีย์ก็ปรากฏส่วนฐานเป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ มารองรับเรือนธาตุด้วย

ภาพที่ 51 ส่วนฐาน พระธาตุดำ
นครเวียงจันทน์

ภาพที่ 52 พระธาตุวัดเชียงเหล็ก
เมืองหลวงพระบาง

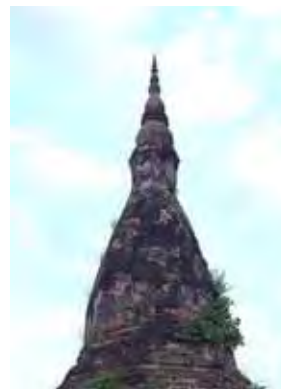
²⁶⁴ ทองศักดิ์ หายวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน ”, 74. และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 232.

²⁶⁵ เชษฐ ติงสัญชสี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้าน ช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 50.

²⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 47-48.

ภาพที่ 53 ยอดองค์ระฆัง พระรัตนฆริเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

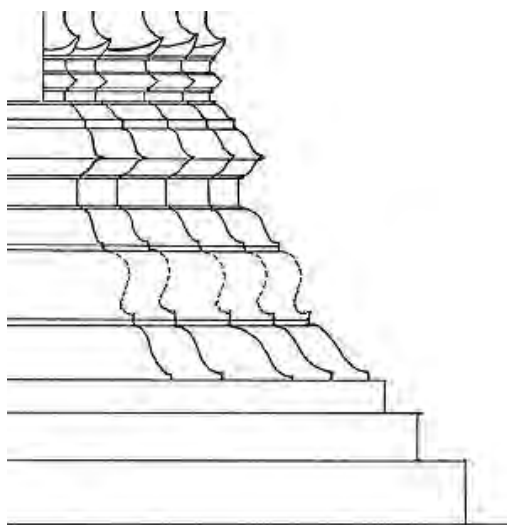

ภาพที่ 54 บัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม
พระธาตุคำ นครเวียงจันทน์

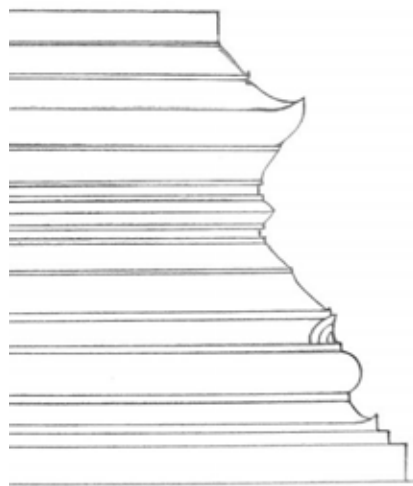
ดังนั้น จากความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเห็นสอดคล้องไปกับการศึกษาทางด้านรูปแบบศิลปะส่วนฐานของพระรัตนฆริเจดีย์ ในเบื้องต้นจึงกำหนดอายุฐานพระรัตนฆริเจดีย์ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ตามระยะเวลาที่ปรากฏฐานบัวเข้าพหุ ม ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิม

พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม

พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือมีส่วนฐานเหมือนกัน คือ เป็นฐานบัวเข้าพหุ มในผังเพิ่มมุม 20 เหลือฐานเชิงขึ้นไปเป็นบัวคว่ำแบบเอนลาด ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นเข้าพหุ มแบบบัวคว่ำตั้งฉากรองรับฐานบัว (ลายเส้นที่ 13) ที่มีส่วนของลวดบัวหงายประกบกับบัวคว่ำ และหน้ากระดาน ตามลำดับ

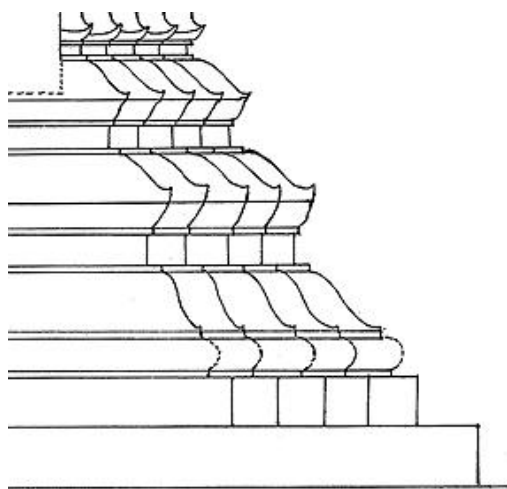
ลายเส้นที่ 13 ฐานบัวเข้าพหุ ม พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

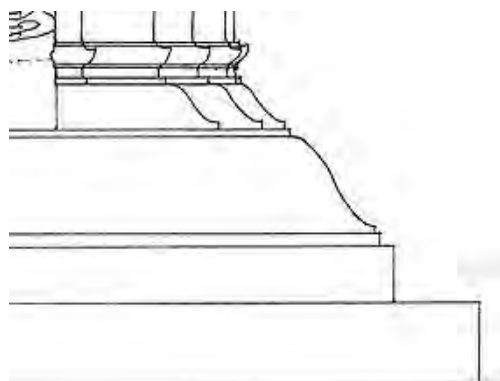
ลายเส้นที่ 14 ฐานบัวเข้าพหุ ม
พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย

ลักษณะส่วนฐานของเจดีย์ทั้งสององค์นี้แลดูคลี่คลายไปจากศิลปะล้านนามาก แล้ว น่าจะมีพัฒนาการหลังจากพระธาตुบึงพวนองค์เดิมระยะหนึ่ง แม้ว่าปรากฏฐานบัวเข้าพรหมในผังเพิ่มมุม 20 เซนเดียวกัน แต่ฐานของพระธาตुวัดเทพพลฯ มีเข้าพรหมเป็นบัวคว่ำแบบตั้งฉากคล้ายขาสิงห์ (อันอาจเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยาหรือไม่นั้น จะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป) ขณะที่ส่วนฐานของพระธาตुบึงพวนองค์เดิมยังคงใช้ลูกแก้วเป็นเข้าพรหม

นอกเหนือไปจากนี้ส่วนฐานของพระธาตुวัดเทพพลฯ ยังเพิ่มบัวคว่ำขนาดใหญ่แบบเอนลาดอยู่ใต้เข้าพรหมที่รองรับฐานบัว ลักษณะเช่นนี้น่าจะดัดแปลงมาจากฐานของเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรัก (ลายเส้นที่ 14) ซึ่งปรากฏอย่างชัดในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ดังที่ฐานของพระธาตุศรีสองรักเริ่มมีบัวคว่ำขนาดเล็กรองรับลูกแก้ว อีกทั้งได้กล่าวมาแล้วว่าลูกแก้วที่รองรับด้วยบัวคว่ำที่พระธาตุศรีสองรักมีเส้นรอบนอกคล้ายกับขาสิงห์ จึงอาจเป็นแรงบันดาลใจให้กับเข้าพรหมแบบบัวคว่ำตั้งฉากของพระธาตुวัดเทพพลฯ ก็เป็นไปได้ แต่ฐานบัวของพระธาตुวัดเทพพลฯ ไม่ประดับลูกแก้วออกไปและลดบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนดังเช่นฐานของพระธาตุศรีสองรัก คงสืบเนื่องมาจากฐานของพระธาตुบึงพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 15)

ลายเส้นที่ 15 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตुบึงพวน
องค์เดิม จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 16 ส่วนฐานและบัวเชิง
พระรัตนมรเจดีย์ จังหวัดหนองคาย

ถึงกระนั้นการปรากฏบัวหงายประกบกับบัวคว่ำของส่วนฐาน ณ พระธาตुวัดเทพพลฯ ก็น่าจะสัมพันธ์ทั้งกับพระธาตुบึงพวนองค์เดิมและพระธาตุศรีสองรัก ดังที่พระธาตุบึงพวนองค์เดิมปรากฏลดบัวในลักษณะนี้ อันอาจถือเป็นต้นเค้าของงานช่างในศิลปะล้านช้างที่ไม่นิยมประดับหน้ากระดานคั่นระหว่างบัวหงายกับบัวคว่ำ อีกทั้งน่าจะเชื่อว่าการลดบัวหงายประกบกับบัวคว่ำคงสัมพันธ์กับส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักอยู่มิใช่น้อย เพราะที่พระธาตุศรีสองรักเองก็ปรากฏลดบัวในลักษณะเช่นเดียวกันนี้

อีกทั้งน่าสนใจว่าส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักยังมีลวดบัวคว่ำซ้อนกัน 2 ชั้น รองรับบัวเหลี่ยม อันแตกต่างกับส่วนฐานบนสุดที่เป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ รองรับลวดบัวคว่ำของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุของพระธาตุวัดเทพพลฯ แต่ที่พระธาตุวัดเทพพลฯ น่าจะสืบต่อมาจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดด้วยตนเอง ได้แก่ พระรัตนฆรเจดีย์ (ลายเส้นที่ 16) เพราะตำแหน่งนี้มีความก้ำกึ่งระหว่างส่วนฐานกับส่วนเรือนธาตุเช่นกัน

อนึ่งเป็นไปได้หรือไม่ว่าบัวคว่ำซ้อนที่พระธาตุศรีสองรักอาจรับแรงบันดาลใจมาจากพระรัตนฆรเจดีย์ ด้วยเหตุผลที่พระธาตุศรีสองรักทำบัวคว่ำซ้อนกัน 2 ชั้น โดยใช้แนวเส้นลวดเล็กๆ มาคั่น ทำให้เส้นรอบนอกเอนลาดไปในทิศทางเดียวกัน เพียงแต่ที่พระรัตนฆรเจดีย์กลับเห็นบัวคว่ำซ้อนกันต่างระดับชั้นอย่างชัดเจน ซึ่งคงเกี่ยวข้องกับการแบ่งองค์ประกอบของบัวคว่ำในส่วนฐานกับบัวคว่ำของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ

หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานในข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่าฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุวัดเทพพลฯ แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมในศิลปะล้านช้างเอง จึงบ่งบอกถึงอายุสมัยของฐานพระธาตุวัดเทพพลฯ ได้อย่างคร่าวๆ ว่า สร้างขึ้นในช่วงหลังจากฐานพระธาตุบังพวนองค์เดิม พระรัตนฆรเจดีย์ และพระธาตุศรีสองรัก น่าจะจัดอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา

ภาพที่ 55 ฐานบัวเข้าพรหม
พระธาตุวัดนาก
นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เชษฐ ติงสัญชลี)

เมื่อนำฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุวัดเทพพลฯ ไปเปรียบเทียบกับกรณีส่วนฐานของพระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 55) ซึ่งมีผู้กำหนดอายุตามลักษณะของพระพุทธรูปอยู่ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช²⁶⁷ (พ.ศ. 2181-2238) สังเกตเห็นว่าองค์ประกอบสำคัญและเด่นที่สุดของฐานพระธาตุวัดนาก คือ เข้าพรหมแบบบัวคว่ำตั้งฉาก เหมือนกันกับเข้าพรหมของฐานพระธาตุวัดเทพพลฯ

ทว่าเจดีย์ทั้งสององค์กลับมีรายละเอียดของลวดบัวต่างกัน ได้แก่ เข้าพรหมของส่วนฐานพระธาตุวัดนากไม่ได้ทำหน้าที่รองรับบัวคว่ำหรือฐานบัวดังเช่นที่พระธาตุวัดเทพพลฯ แต่ปรับเปลี่ยนให้รองรับบัวเชิงของส่วนเรือนธาตุแทน อีกทั้งฐานพระธาตุวัดนากไม่มีการประดับบัวคว่ำขนาดใหญ่แบบเอนลาดมารองรับเข้าพรหมเหมือนกับที่พระธาตุวัดเทพพลฯ ปรากฏเพียงหน้ากระดานหรือฐานเขียงรองรับเข้าพรหมเท่านั้น

²⁶⁷ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 143.

ลักษณะเช่นนี้อาจอธิบายได้ 2 ประการ คือ ประการแรกหากพิจารณาเฉพาะลักษณะของเข่าพรหมที่เหมือนกัน ทำให้เห็นว่ารูปร่างแบบส่วนฐานของพระธาตุทั้งสองน่าจะปรากฏขึ้นมาพร้อมๆ กัน ประการที่ 2 ด้วยรายละเอียดของลวดบัวที่ต่างกัน ทำให้เข้าใจได้ว่าฐานของพระธาตุวัดนากอาจปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปจากฐานพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งนี้เห็นว่าส่วนฐานของพระธาตุทั้งสองสร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน โดยที่ฐานพระธาตุวัดนากดัดแปลงไปจากฐานพระธาตุวัดเทพพลฯ ด้วยเหตุผลที่เข่าพรหมของพระธาตุวัดนากไม่ได้รับรองรับฐานบัว และจากหลักฐานที่สืบค้นได้ในขณะนี้แสดงให้เห็นว่า ฐานพระธาตุวัดนากเป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นเพียงแห่งเดียว ดังที่ไม่ได้รับความนิยมสืบต่อมายังเจดีย์องค์อื่นๆ ในศิลปะล้านช้าง ฉะนั้น จึงน่าจะกำหนดอายุสมัยรูปแบบส่วนฐานของพระธาตุวัดนาก ราวพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23

ภาพที่ 56 ฐานบัวเข่าพรหม พระธาตุวัดหนองศรีคูณ เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 57 ฐานบัวเข่าพรหม พระธาตุวัดสบสิกขาราม เมืองหลวงพระบาง

อีกทั้งยังพบเจดีย์ทรงปราสาทยอดในเมืองหลวงพระบางที่เชื่อว่าเป็นรูปแบบสืบต่อลงไปจากพระธาตุวัดเทพพลฯ และพระธาตุวัดนาก น่าจะเป็นงานช่างร่วมสมัยกับศิลปะอยุธยาตอนปลายหรือศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น พระธาตุวัดหนองศรีคูณ (ภาพที่ 56) มีประวัติการสร้างวัดเมื่อ พ.ศ. 2272 และคงบูรณะหลังจากเกิดเหตุไฟไหม้ในปี พ.ศ. 2317²⁶⁸ และพระธาตุวัดสบสิกขาราม (ภาพที่ 57) ตามประวัติวัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2028 และมีการบูรณะในปี พ.ศ. 2452²⁶⁹

ดังที่ปรากฏส่วนฐานประกอบด้วยฐานเขียง 1 ชั้น ต่อขึ้นไปเป็นเส้นลวดซ้อนลดหลั่นกัน 2 เส้น ท้องไม้แคบหรือเรียกว่า “เอว” เส้นลวดอีก 2 เส้น รองรับลูกแก้วที่เป็นเข่า

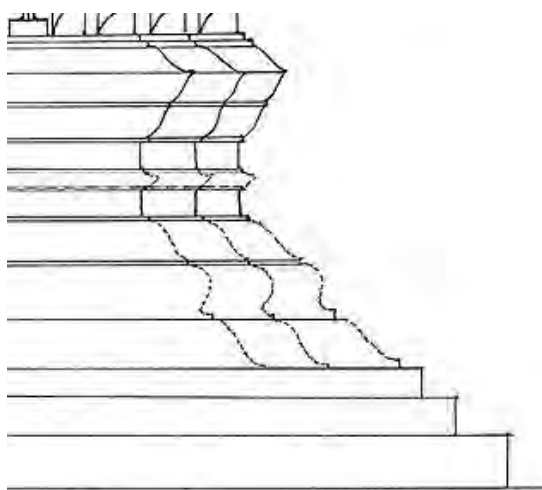
²⁶⁸ วรัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวงพระบาง, 125-127.

²⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 119-121.

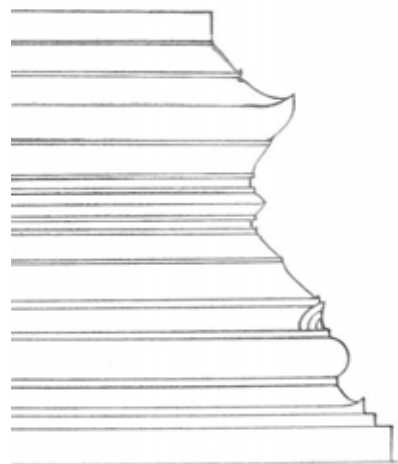
พรหม เหนือขึ้นไปทำฐานรับลูกแก้วเหมือนเดิมอีก 1 ชั้น จากนั้นเป็นเส้นลวด ท้องไม้ บัวหงาย และหน้ากระดาน ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น เพื่อรองรับส่วนเรือนธาตุ ทั้งนี้สังเกตเห็นว่าการประดับส่วนของฐานรับลูกแก้วมีเส้นรอบนอกคล้ายกับเข่าพรหมแบบบัวคว่ำตั้งฉากหรือขาสิงห์เป็นอย่างมาก จึงเชื่อว่าส่วนฐานในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบที่คลี่คลายลงมาในช่วงหลัง ซึ่งอาจได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จนผิดแผกไปจากรูปทรงเดิมก็เป็นได้

พระธาตุหนองสามหมื่น

พระธาตุหนองสามหมื่น เดิมพังทลายจนเกือบหมด เหลือเฉพาะลวดบัวบนสุดเป็นบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้นในผังเพิ่มมุม 12 รองรับส่วนเรือนธาตุ เมื่อกรมศิลปากรทำการบูรณะคงพยายามปฏิสังขรณ์ให้ใกล้เคียงกับรูปแบบเดิมมากที่สุด ดังที่ประกอบด้วยลานประทักษิณรูปกากบาทที่มีซาลายื่นออกมาทั้ง 4 ด้าน ต่อขึ้นไปอยู่ในผังเพิ่มมุม 12 คือ ฐานเขียง 3 ชั้น รองรับฐานบัวที่มีบัวคว่ำขนาดใหญ่ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น ท้องไม้หน้าจะประดับลูกแก้วอกไก่ และเหนือขึ้นไปเป็นบัวหงายอีก 2 ชั้น (ลายเส้นที่ 17)

ลายเส้นที่ 17 ฐานบัวเข่าพรหม พระธาตุหนองสามหมื่น
จังหวัดชัยภูมิ

ลายเส้นที่ 18 ฐานบัวเข่าพรหม
พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย

จากลวดบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้นของฐานพระธาตุหนองสามหมื่น แสดงให้เห็นลักษณะที่แตกต่างออกไปจากส่วนฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระธาตุวัดเทพพลฯ เป็นอย่างมาก อาจมีพัฒนาการกลมกลืนไปกับฐานเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมของศิลปะล้านช้าง โดยสามารถเปรียบเทียบกับเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรัก²⁷⁰ (ลายเส้นที่ 18) ซึ่งมีอายุการสร้างที่

²⁷⁰ สอดคล้องกับแนวคิดของ ประภัศร์ ชูวิเชียร, “พระธาตุหนองสามหมื่น งานสถาปัตยกรรมร่วม ล้านช้าง ล้านนา และอยุธยา”, 96.

แนชต์เริ่มตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ดังที่เจดีย์กลุ่มนี้นิยมการประดับบัวหางซ้อนกัน 2 ชั้น และอยู่ในผังเพิ่มมุม 12 เช่นเดียวกับฐานของพระธาตุหนองสามหมื่น

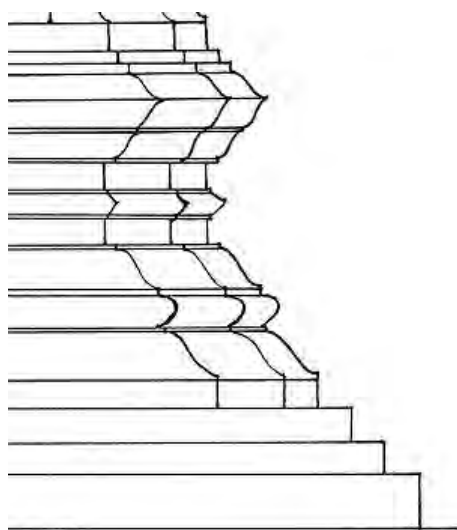
ส่วนกรณีการเชื่อมต่อระหว่างลวดบัวหางของส่วนฐานกับบัวคว่ำของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ โดยไม่มีหน้ากระดานคั่นและปลายตัวดงอนขึ้น ณ พระธาตุหนองสามหมื่นนี้อธิบายได้ว่าลักษณะดังกล่าวปรากฏทั้งในเจดีย์ทรงปราสาทยอดและเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง ตามที่พบทั้งในฐานพระธาตุบังพวนองค์เดิมและฐานพระธาตุศรีสองรัก แม้ว่าลวดบัวเช่นนี้น่าจะเกิดขึ้นครั้งแรกที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม (ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว) แต่ถ้าพิจารณาประกอบกับลวดบัวหางซ้อนกัน 2 ชั้น ทำให้น่าเชื่อว่าส่วนฐานของพระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะเป็นฐานบัวเข้าพรหมอย่างกลุ่มเจดีย์พระธาตุศรีสองรัก

ดังนั้น พระธาตุหนองสามหมื่นจึงเป็นตัวอย่างเด่นชัดในเรื่องของการผสมผสานทางด้านรูปแบบศิลปะระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะส่วนฐานน่าจะมีรูปแบบคล้ายกับฐานของเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกลุ่มพระธาตุศรีสองรัก และด้วยพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะภายในกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดเอง ก็เห็นคลี่คลายไปจากฐานพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระธาตุวัดเทพพลฯ ตลอดจนมีรูปแบบเฉพาะของพระธาตุหนองสามหมื่นเอง ได้แก่ ลานประทักษิณรูปกากบาทที่มีชாலี้นอกมาทั้ง 4 ด้าน จึงกำหนดอายุอย่างคร่าวๆ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมา แต่คงสร้างขึ้นก่อนพระธาตุก่องข้าวน้อยและพระธาตุอานนท์ โดยพิจารณาจากองค์ประกอบส่วนอื่นๆ ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

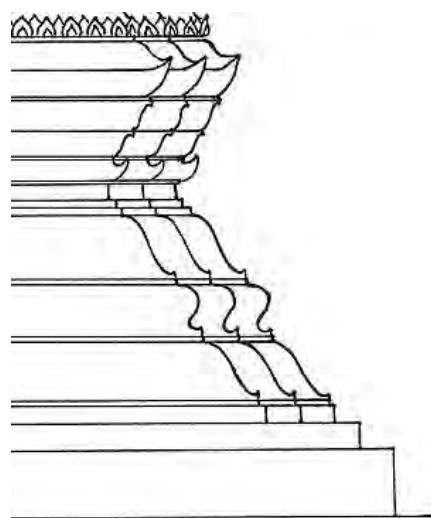
พระธาตุก่องข้าวน้อยและพระธาตุอานนท์

แม้ว่าพระธาตุก่องข้าวน้อย (ลายเส้นที่ 19) และพระธาตุอานนท์ (ลายเส้นที่ 20) มีส่วนฐานเป็นฐานบัวเข้าพรหมในผังเพิ่มมุม 12 ที่มีพัฒนาการสัมพันธ์กับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมของศิลปะล้านช้างกลุ่มพระธาตุศรีสองรักเช่นเดียวกับพระธาตุหนองสามหมื่น แต่คงเป็นงานสร้างหลังจากองค์พระธาตุหนองสามหมื่นลงมาแล้ว เพราะมีการเพิ่มเติมรายละเอียดมากขึ้น โดยเฉพาะองค์พระธาตุอานนท์ได้เพิ่มส่วนของบัวหางซ้อนกัน 3 ชั้น และในรายละเอียดองค์ประกอบส่วนอื่นๆ ของพระธาตุก่องข้าวน้อยและพระธาตุอานนท์ก็มีลักษณะคลี่คลายไปจากพระธาตุหนองสามหมื่น ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ ในรายละเอียดของส่วนฐานระหว่างพระธาตุก่องข้าวน้อยและพระธาตุอานนท์ยังมีความแตกต่างกันด้วย กล่าวคือ เข้าพรหมของพระธาตุก่องข้าวน้อยมีลักษณะก้ำกึ่งระหว่างลูกแก้วกับบัวคว่ำตั้งฉาก หรือเข้าพรหมที่ยังไม่ตัวดปลายขึ้น แต่เข้าพรหมของพระธาตุอานนท์มีเส้นรอบนอกของเข้าพรหมเป็นบัวคว่ำตั้งฉากที่มีปลายงอนมากขึ้น เหมือนกับขาสิงห์อย่างชัดเจน และยังมีส่วนต่างปรากฏบนลวดบัวหาง ดังที่พระธาตุก่องข้าวน้อยมีบัวหางเพียง 2 ชั้น แต่พระธาตุอานนท์ได้เพิ่มขึ้นมาเป็น 3 ชั้น

ลายเส้นที่ 19 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุก่องข้าวน้อย
จังหวัดยโสธร

ลายเส้นที่ 20 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุอานนท์
จังหวัดยโสธร

จากรูปแบบที่แตกต่างกันนี้จะแสดงให้เห็นว่าฐานพระธาตุก่องข้าวน้อยน่าจะสร้างขึ้นก่อนฐานพระธาตุอานนท์ แต่คงหลังจากฐานพระธาตุหนองสามหมื่น จึงกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา ส่วนฐานของพระธาตุอานนท์น่าจะแสดงถึงพัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในช่วงระยะหลังสุด ราวพุทธศตวรรษที่ 24-25 ลงมาแล้ว

ดังนั้น ความสัมพันธ์และการสืบเนื่องทางด้านรูปแบบศิลปะของส่วนฐานเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ น่าจะแสดงให้เห็นลำดับพัฒนาการของเจดีย์ในกลุ่มนี้ได้ในระดับหนึ่ง กล่าวคือ ฐานบัวเข้าพรหมในระยะแรกมีเข้าพรหมเป็นลูกแก้ว ซึ่งคงเริ่มปรากฏครั้งแรกในศิลปะล้านช้างที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม แล้วในระยะต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เป็นบัวคว่ำแบบตั้งฉากคล้ายขาสิงห์ ได้แก่ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับฐานเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกลุ่มพระธาตุศรีสองรักในศิลปะล้านช้าง อีกทั้งน่าจะปรากฏในพระธาตุหนองสามหมื่น ตลอดจนสืบต่อมาในองค์พระธาตุก่องข้าวน้อย และ พระธาตุอานนท์

ทั้งนี้ทั้งนั้น ในรายละเอียดของลวดบัวมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะพระธาตุองค์นั้นๆ หรือช่างมีอิสระในการสร้างสรรค์รูปแบบนั่นเอง ซึ่งคงสืบเนื่องมาจากช่างที่สร้างคนละกลุ่ม หรือผู้สร้างต่างฐานันดร รวมไปถึงช่วงระยะเวลาในการสร้างที่เหลื่อมล้ำกันด้วย ถึงกระนั้นก็ยังปรากฏลักษณะที่นิยมร่วมกันในศิลปะล้านช้างก็คือ การประดับลวดบัวคว่ำขนาดใหญ่ และทำลวดบัวคว่ำประกบกับบัวหงาย พร้อมกับตกแต่งให้ปลายงอนขึ้น

นอกจากนี้ แม้ว่ารูปแบบส่วนฐานของพระรัตนฆรเจดีย์แลดูแปลกตาไปจากพระธาตุองค์อื่นๆ ในกลุ่มเดียวกัน แต่คงสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดในการสร้างเกี่ยวข้องกับ

พระธาตุบังพวนองค์เดิม จึงถือว่าเป็นลักษณะที่สร้างสรรค์ขึ้นมาพร้อมๆ กัน ฉะนั้น โบราณสถาน ณ วัดพระธาตุบังพวนแห่งนี้ อาจเป็นจุดเปลี่ยนทางด้านรูปแบบศิลปะที่สำคัญ จากอิทธิพลศิลปะ ล้านนาเข้าไปสู่เอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง

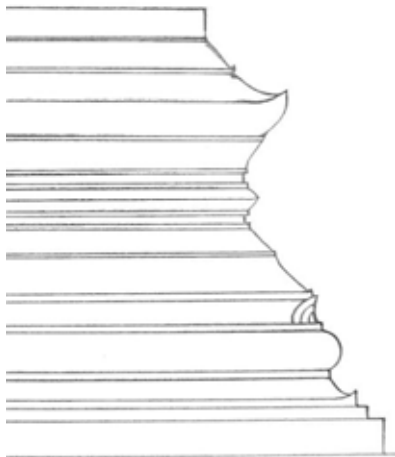
1.2 ความเป็นมาของฐานบัวเข่าพรหมในศิลปะล้านช้าง

ความเป็นมาของฐานบัวเข่าพรหมในศิลปะล้านช้างยังคงเป็นประเด็นปัญหาในเรื่องแหล่งแรงบันดาลใจ รวมไปถึงปรากฏขึ้นในศิลปะใด มีความสัมพันธ์กับศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยาหรือไม่นั้น จะทำการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลักๆ ตามลักษณะของเข่าพรหม ได้แก่ เข่าพรหมเป็นลูกแก้ว เข่าพรหมเป็นขาสิงห์ และเข่าพรหมแบบลูกแก้วปรากฏก่อนขาสิงห์ ดังนี้

1.2.1 เข่าพรหมแบบลูกแก้ว

ฐานบัวเข่าพรหมที่มีลูกแก้วเป็นเข่าพรหมนี้ คือ รูปแบบที่เป็นประเด็นปัญหาในกลุ่มนักวิชาการอย่างมาก ยังไม่มีข้อสันนิษฐานใดเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน และการศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่มักให้ความสำคัญกับองค์พระธาตุศรีสองรัก สืบเนื่องมาจากมีจารึกระบุการสร้างอย่างแน่ชัดและเป็นหลักฐานตัวอย่างที่สมบูรณ์ ดังที่มีกรณีสำคัญๆ คือ

กรณีลูกแก้วกับมัลลยเถา

ลายเส้นที่ 21 ฐานบัวเข่าพรหม
พระธาตุศรีสองรัก
จังหวัดเลย

ภาพที่ 58 เจดีย์ประธาน วัดพระศรีสรรเพชญ์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ในปี พ.ศ. 2533 เชิดเกียรติ กุลบุตร ให้ความเห็นว่าลูกแก้วที่ปรากฏบนฐานของพระธาตุศรีสองรักนี้ (ลายเส้นที่ 21) อาจจะดัดแปลงมาจากมาลัยเถาของเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยาที่นิยมสร้างตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนต้นเรื่อยมาจนถึงตอนปลาย โดยเฉพาะในช่วงศิลปะอยุธยาตอนกลางอันอยู่ร่วมสมัยกับงานสร้างพระธาตุศรีสองรัก เช่น เจดีย์ประธานวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา²⁷¹ (ภาพที่ 58)

ต่อมา พ.ศ. 2549 ผู้ทำวิจัยเองได้ศึกษาเกี่ยวกับองค์พระธาตุศรีสองรักจากข้อมูลการค้นคว้าในช่วงระยะเวลานั้น (ยังไม่ได้ออกไปสำรวจยังสถานที่จริง) ทำให้เห็นว่าส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักน่าจะเกี่ยวข้องทั้งศิลปะอยุธยาและศิลปะล้านนา โดยเชื่อว่าการประดับลูกแก้วได้รับแรงบันดาลใจมาจากมาลัยเถาของศิลปะอยุธยา ซึ่งนิยมกันมากในช่วงเวลาที่สร้างพระธาตุศรีสองรัก อันสอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ส่วนฐานบัวลูกแก้วอกไก่น่าจะปรับเปลี่ยนมาจากศิลปะล้านนา²⁷² จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างเอง

ทั้งนี้การประดับลูกแก้วเป็นเข้าพรหมปรากฏทั้งในศิลปะล้านนาและศิลปะล้านช้าง หากมองในแง่มุมมองด้านประวัติศาสตร์ที่ทางอยุธยามีการติดต่อสัมพันธ์ทั้งกับทางล้านนาและล้านช้างแล้ว มีความเป็นไปได้ว่ามาลัยเถาซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมในศิลปะอยุธยาขณะนั้น จะเป็นแรงบันดาลใจให้กับศิลปะอื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางด้านจารึกในกรณีของพระธาตุศรีสองรัก ดังที่จุดประสงค์ในการสร้างองค์พระธาตุขึ้นก็เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา

ทว่าในมุมมองด้านรูปแบบศิลปะกลับไม่เป็นไปตามนั้น โดยเฉพาะการออกแบบให้มีบัวคว่ำมารองรับลูกแก้ว ทำให้มีเส้นรอบนอกแลดูคล้ายกับขาสิงห์ จึงเป็นไปได้มากกว่าว่าเข้าพรหมที่พระธาตุศรีสองรัก น่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากขาสิงห์ของศิลปะอยุธยาตอนกลาง อันเป็นที่นิยมในช่วงเวลานี้เช่นเดียวกัน ซึ่งจะกล่าวถึงในกรณีถัดๆ ไป

นอกเหนือไปจากนี้ยังคิดเห็นสอดคล้องกับ เชษฐ ติงสัญชสี ในมุมมองที่ว่าฐานบัวเข้าพรหมไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับมาลัยเถาของศิลปะอยุธยา ด้วยเหตุผลที่มาลัยเถาในศิลปะอยุธยามักประดับอยู่ในตำแหน่งใต้รองรับระฆัง แต่เข้าพรหมกลับจัดวางอยู่ในตำแหน่งใต้ฐานบัว²⁷³ อันเป็นองค์ประกอบที่มีบทบาทแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง

ส่วนกรณีฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 22) ซึ่งพบแนวลูกแก้วเป็นเข้าพรหม จะได้รับแรงบันดาลใจมาจากมาลัยเถาของศิลปะอยุธยาหรือไม่

²⁷¹ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 72.

²⁷² เกศินี ศรีวงศ์ษา, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร”, 7-12. แต่ในปัจจุบันข้าพเจ้ามีความคิดเห็นเพิ่มเติมไปจากเดิม เพราะมีการสำรวจและตรวจสอบหลักฐานมากยิ่งขึ้น ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในวิทยานิพนธ์เล่มนี้

²⁷³ สัมภาษณ์ เชษฐ ติงสัญชสี, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 12 กุมภาพันธ์ 2553.

นั้น เห็นควรตรวจสอบเจดีย์กลุ่มหนึ่งในศิลปะล้านนาร่วมกันด้วย เพราะเข้าพรมแบบลูกแก้ว ปรากฏขึ้นทั้งในศิลปะล้านช้างและศิลปะล้านนาในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน กล่าวคือ

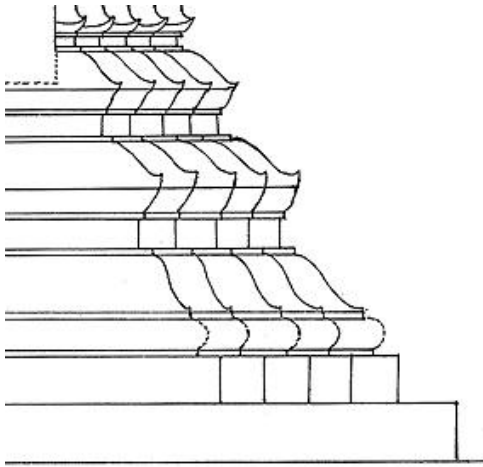
ฐานบัวเข้าพรมที่มีเข้าพรมแบบลูกแก้วในศิลปะล้านช้าง ปรากฏขึ้นอย่างช้าที่ฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิม อันกำหนดอายุในช่วงต้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เมื่อสืบค้นไปยังศิลปะล้านนาของช่วงเวลาเดียวกันนี้ ได้พบตัวอย่างเจดีย์อยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ ภูเขาพระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง²⁷⁴ (ลายเส้นที่ 23) เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม²⁷⁵ (ลายเส้นที่ 24) เจดีย์วัดร้อยช่อ²⁷⁶ (ลายเส้นที่ 25) และพระธาตุจอมกิตติ²⁷⁷ (ลายเส้นที่ 26) เมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ จึงเชื่อว่าฐานบัวเข้าพรมที่พระธาตุบังพวนน่าจะสัมพันธ์กับเจดีย์ในกลุ่มนี้ ทั้งนี้ น่าสนใจว่าฐานบัวเข้าพรมของศิลปะล้านนาปรากฏขึ้นในแถบเมืองรอบนอกเท่านั้น ในตัวนครเชียงใหม่กลับไม่พบเจดีย์ในกลุ่มนี้เลย ทำให้น่าเชื่อว่าเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นจากฝีมือช่างพื้นเมืองล้านนา

²⁷⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 116-117. กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ ชาญคณิต อารณ, “ปราสาทพระเจ้าในศิลปะล้านนา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมระหว่างเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 35-53. ดังที่ได้กำหนดอายุในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

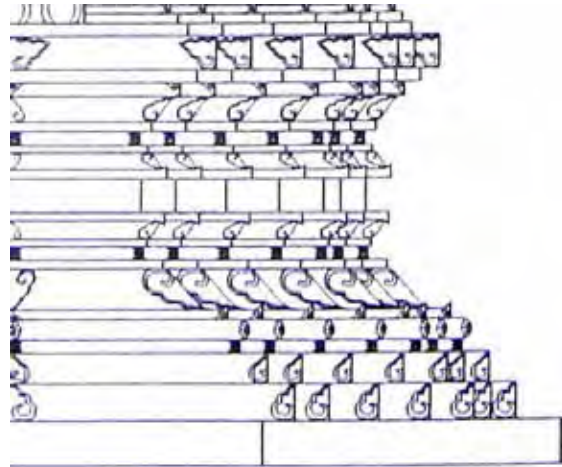
²⁷⁵ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : สุริวงษ์บุ๊คเซนเตอร์, 2539), 18-21. กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ใน เชษฐ ดิงสัญชี่, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 9 และเชิงอรธที่ 33. เห็นว่าอยู่ในราวช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงใหม่ วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 130-133.

²⁷⁶ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 42. กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ เชษฐ ดิงสัญชี่, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 14 และเชิงอรธที่ 43. ได้กำหนดอายุราวช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ส่วน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงใหม่ วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 134-135. ได้กำหนดอายุเจดีย์วัดร้อยช่อไว้ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

²⁷⁷ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 69-72. กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ใน เชษฐ ดิงสัญชี่, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 12. กลับกำหนดอายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 และใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงใหม่ วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 72-76. กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22

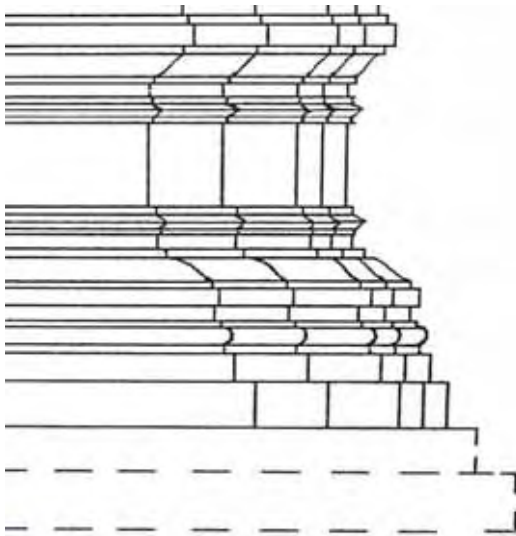

ลายเส้นที่ 22 ฐานบัวเข้าพรหม
พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

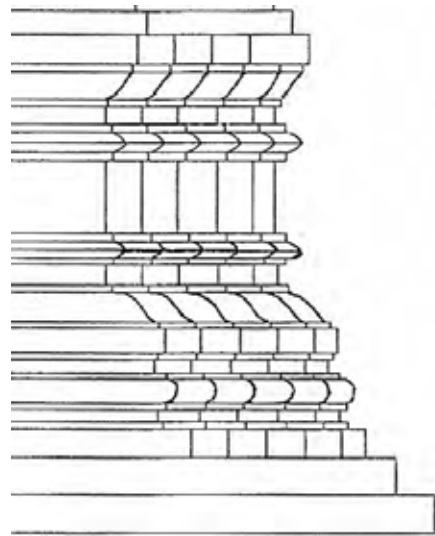

ลายเส้นที่ 23 ฐานบัวเข้าพรหม กู่พระเจ้าล้านทอง
จังหวัดลำปาง

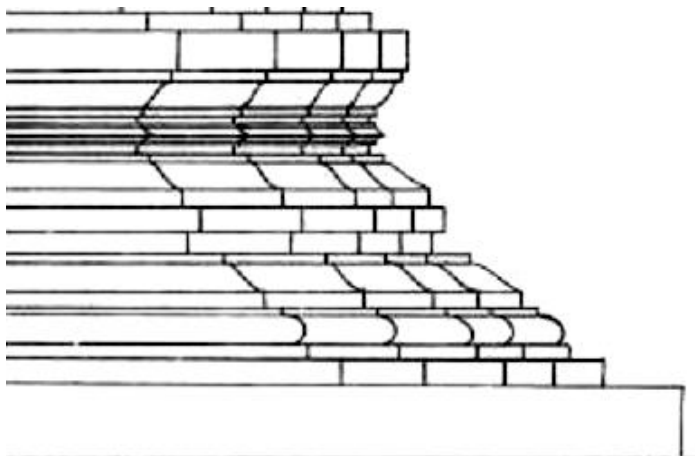
ที่มา : วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, วิหารล้านนา (กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2544), 310.

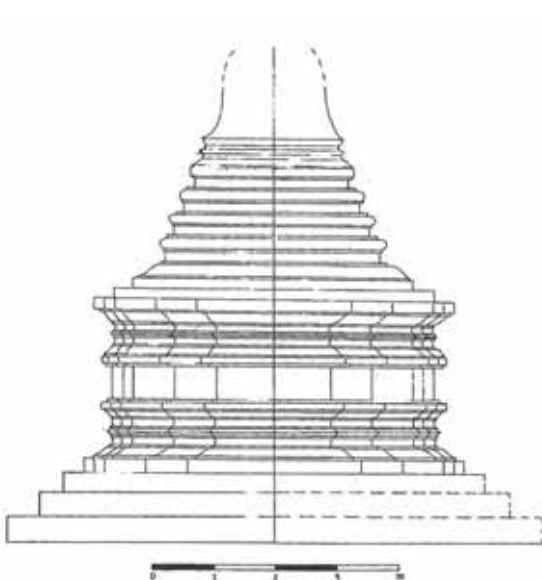
ลายเส้นที่ 24 ฐานบัวเข้าพรหม
เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เมืองเชียงแสน
ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียง
แสน (เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2539), 17.

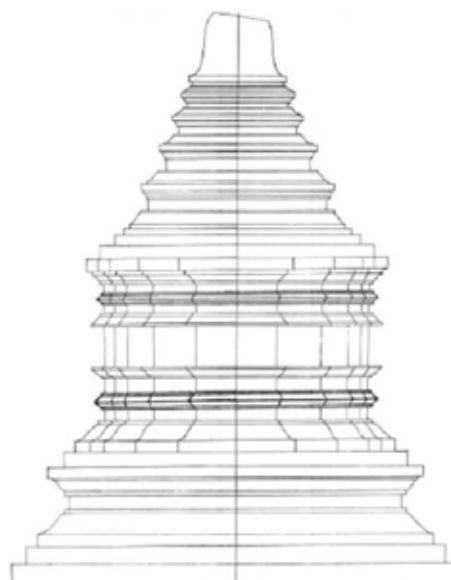
ลายเส้นที่ 25 ฐานบัวเข้าพรหม
เจดีย์วัดร้อยซ้อ เมืองเชียงแสน
ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียง
แสน (เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2539), 39.

ลายเส้นที่ 26 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่
(ภาพจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ซึ่งไม่เห็นด้วยที่จะเรียกว่า “ฐานบัวเข้าพรหม”)

ลายเส้นที่ 27 เจดีย์วัดธาตุเขียว เมืองเชียงใหม่
ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่
(เชียงใหม่ : สุวีริยาบุคเคนเตอร์,
2539), 31.

ลายเส้นที่ 28 เจดีย์วัดธาตุเขียว เมืองเชียงใหม่
(ภาพจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

อย่างไรก็ตาม จากข้อสันนิษฐานของ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา ได้ระบุว่าพบตัวอย่างเจดีย์ที่มีการนำเอามาลย์เถาของศิลปะอยุธยาเป็นชุดฐานรองรับองค์ระฆัง ได้แก่ เจดีย์วัดธาตุเขียว (ลายเส้นที่ 27) เมื่อนำไปเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ ครั้น พ.ศ. 2135 เมืองเชียงใหม่เกิดความวุ่นวายขึ้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงโปรดฯ ให้พญาราชกฤษณานนท์และ

พระรามเดโชไปประทับเหตุการณ์ แล้วทรงแต่งตั้งให้พระรามเดโชครองเมืองเชียงใหม่ระยะหนึ่ง²⁷⁸ จึงกำหนดอายุว่าสร้างหรือซ่อมราวพุทธศตวรรษที่ 22²⁷⁹

แต่ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กลับเห็นว่า ส่วนรองรับองค์ระฆังของเจดีย์วัดธาตุเขี้ยวหน้าจะเป็นชุดฐานบัวคว่ำ – บัวหงาย 4 ฐาน ซึ่งคงเกิดจากการผสมผสานกันระหว่างส่วนฐานที่เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนากับส่วนบนที่เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบลังกา อันเห็นควรจัดอยู่ในกลุ่มเจดีย์วัดจอมหมอก เมืองเชียงใหม่ จึงกำหนดอายุไว้ในราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21²⁸⁰ (ลายเส้นที่ 28)

ฉะนั้น จึงอธิบายได้ 2 ประการ คือ ประการแรกถ้าเชื่อว่าเจดีย์วัดธาตุเขี้ยวมีส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุดฐานมาลัยเถาที่มาจากเขาพรหม ก็แสดงว่าการประดับลูกแก้วเป็นเขาพรหมน่าจะปรากฏขึ้นครั้งแรกที่เมืองเชียงใหม่ โดยมีพัฒนาการหลังจากเจดีย์วัดธาตุเขี้ยว แล้วส่งอิทธิพลมายังเมืองลำปางที่กู่พระเจ้าล้านทอง ตลอดจนศิลปะล้านช้างที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม ซึ่งคงต้องมีการทบทวนทางด้านรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุสมัยของเจดีย์กลุ่มเมืองเชียงใหม่กันอีกครั้ง ส่วนประการที่ 2 หากเจดีย์วัดธาตุเขี้ยวมีส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกันแล้ว เจดีย์องค์นี้ก็น่าจะเกี่ยวข้องกับที่มาของฐานบัวเขาพรหมแต่ประการใด

เมื่อพิจารณาประกอบกับเหตุผลที่เข่าพรหมแบบลูกแก้วน่าจะปรากฏขึ้นครั้งแรกที่กู่พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง ดังที่มีการศึกษาล่าสุดอันน่าเชื่อถือของ ชัญญุณนิต อวรณ์ ระบุว่ากู่พระเจ้าล้านทองสร้างขึ้นในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22²⁸¹ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบส่วนฐานของเจดีย์ในศิลปะล้านนาอย่างหลากหลาย²⁸² ทำให้น่าเชื่อว่าฐานบัวเขาพรหมอย่างกู่พระเจ้าล้านทองก็อาจเป็นงานช่างอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ปรับเปลี่ยนขึ้นในศิลปะล้านนาเองก็เป็นได้ แสดงให้เห็นว่าเข่าพรหมแบบลูกแก้วไม่น่าจะสัมพันธ์กับมาลัยเถาของศิลปะอยุธยา

ฉะนั้น เข่าพรหมแบบลูกแก้วจึงมีการถ่ายทอดรูปแบบศิลปะจากเส้นทางเมืองลำปางขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ ดังที่พบแบบอย่างงานช่างเมืองเชียงใหม่ระยะแรกมี

²⁷⁸ พระจักรพรรดิพงศ์ [จาต], พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้ำชูสุภา, 2504), 261-262.

²⁷⁹ เพิ่มเติมใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 30-32.

²⁸⁰ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงใหม่ วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 108-110. ดูภาพประกอบของเจดีย์วัดธาตุเขี้ยวในหนังสือเล่มนี้

²⁸¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชัญญุณนิต อวรณ์, “ปราสาทพระเจ้าในศิลปะล้านนา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมระหว่างเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง”, 35-53.

²⁸² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชษฐ ดิงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-2”, 6-15.

ลักษณะสัมพันธ์อยู่กับฐานบัวเข้าพรหมที่คู่พระเจ้าล้านทอง ได้แก่ เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เจดีย์วัด ร้อยช่อ และพระธาตุจอมกิตติ แล้วกลายเป็นรูปแบบที่นิยมอย่างมากในเมืองเชียงแสน ซึ่งพบ ตัวอย่างทั้งในเจดีย์ พระอุโบสถ และพระวิหาร ทำให้สันนิษฐานว่าเข้าพรหมแบบลูกแก้วใน ศิลปะล้านช้างน่าจะเกี่ยวข้องกับเจดีย์ในศิลปะล้านนากลุ่มนี้ ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

กรณีลูกแก้วกับเจดีย์ในเมืองเชียงแสน

เมื่อปี พ.ศ. 2539 จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา เชื่อว่าการประดับลูกแก้วรองรับ ฐานบัวนี้อาจสร้างขึ้นเฉพาะในเมืองเชียงแสนเอง²⁸³ ทำให้ในปี พ.ศ. 2544 จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา และคณะ มีความคิดเห็นขัดแย้งกับแนวคิดของ เชษฐ ติงสฤษดิ์ โดย เข้าใจว่าตามลักษณะ ตำแหน่งของลาดบัวเข้าพรหมนี้ คงเป็นส่วนของลูกแก้วกลมมากกว่าการโค้งของขาสิงห์ แต่การ ที่เชษฐ ติงสฤษดิ์ เห็นว่ามีเส้นโค้งลาดคล้ายขาสิงห์นั้น อาจเนื่องมาจากการค้นจังหวะของเส้น ลวดที่มีขนาดเล็กกระหว่างลูกแก้วกับบัวคว่ำด้านล่าง และอาจพิจารณาจากเจดีย์ในรุ่นหลังจาก พระธาตุศรีสองรักที่มักดัดแปลงส่วนนี้เป็นรูปแบบขาสิงห์อย่างชัดเจน อีกทั้งยังให้ความคิดเห็น เพิ่มเติมว่าส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักน่าจะเกี่ยวข้องกับฐานเจดีย์ในเมืองเชียงแสน ดังพบ ตัวอย่างที่เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เจดีย์วัดร้อยช่อ และฐานชุกชีในวัดกู่เต้า²⁸⁴

ต่อมา พ.ศ. 2551 ศักดิ์ชัย สายสิงห์ มีความคิดเห็นสอดคล้องกับกลุ่ม นักวิชาการของ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา โดยเชื่อว่าการประดับลูกแก้ว รองรับฐานบัวนี้ แสดงให้เห็น ถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะล้านนากับศิลปะล้านช้าง และด้วยเหตุที่ฐานลักษณะนี้ปรากฏเป็น จำนวนมากในเมืองเชียงแสน ก็น่าจะเป็นลักษณะเฉพาะของสกุลช่างเมืองเชียงแสน จึง สันนิษฐานว่าส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักอาจได้รับอิทธิพลมาจากเมืองเชียงแสนก็เป็นได้²⁸⁵

ในประเด็นนี้มีความเห็นว่าเข้าพรหมของพระธาตุศรีสองรัก (ลายเส้นที่ 29) ที่สร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 น่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนาโดยทางอ้อม ซึ่งคง ผ่านมาทางพระธาตุบังพวนองค์เดิม ที่มีรูปแบบน่าเชื่อว่าปฏิสังขรณ์ขึ้นก่อนพระธาตุศรีสองรัก (ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไป) หรืออาจเป็นกระแสวัฒนธรรมล้านนาในอีกระลอกหนึ่ง กล่าวคือ

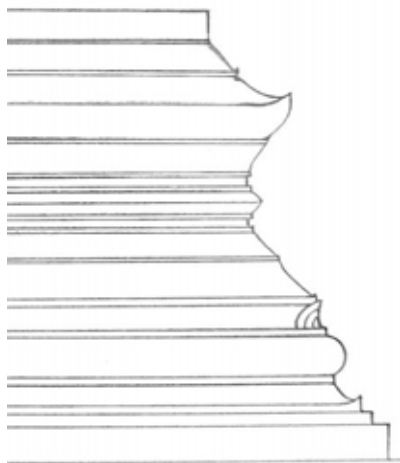
เมื่อศึกษาเปรียบเทียบทางด้านรูปแบบศิลปะของฐานบัวเข้าพรหม ระหว่างที่พระธาตุศรีสองรักกับตัวอย่างเจดีย์ทรงระฆังในเมืองเชียงแสน กลุ่มที่น่าเชื่อว่ามีอายุ

²⁸³ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน, 20.

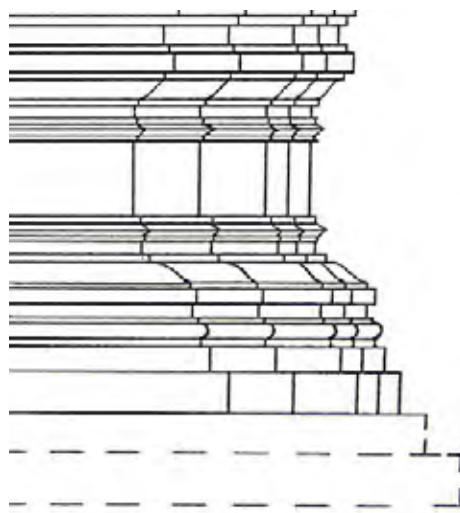
²⁸⁴ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษา ศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 45.

²⁸⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทาง โบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 75 และ 345-346.

การสร้างอยู่ในช่วงระยะเวลาไล่เลี่ยกันกับพระธาตุศรีสองรัก และถือเป็นงานช่างที่มีการประดับ
 เข้าพรหมในระยะแรกๆ ของเมืองเชียงแสน อันได้แก่ เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม (ลายเส้นที่ 30) และ
 เจดีย์วัดร้อยข้อ (ลายเส้นที่ 25) ทำให้แลเห็นได้อย่างชัดเจนว่าฐานของพระธาตุศรีสองรักเป็น
 รูปแบบที่มีพัฒนาการลงมาระยะหนึ่งแล้ว

ลายเส้นที่ 29 ฐานบัวเข้าพรหม
 พระธาตุศรีสองรัก
 จังหวัดเลย

ลายเส้นที่ 30 ฐานบัวเข้าพรหม เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม
 เมืองเชียงแสน
 ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน
 (เชียงใหม่ : สุริวงษ์บุ๊คเซนเตอร์, 2539), 17.

ด้วยเหตุผลที่เข้าพรหมของเจดีย์ทั้งสองในเมืองเชียงแสนปรากฏเฉพาะ
 ลูกแก้ว ยังไม่มีบัวคว่ำมารองรับดังเช่นที่พระธาตุศรีสองรัก และระเบียบฐานบัวประดับลูกแก้ว
 ออกไป 2 เส้นที่มีท้องไม้ยึดสูงก็เป็นแบบแผนของศิลปะล้านนา แต่ที่พระธาตุศรีสองรักกลับ
 ประดับลูกแก้วออกไป 1 เส้น เกือบเต็มท้องไม้ และดัดแปลงให้ลวดบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนโดย
 ไม่มีท้องไม้คั่น อันแสดงถึงรูปแบบที่คลี่คลายไปจากต้นแบบ (ศิลปะล้านนา) มากแล้ว ฉะนั้น
 ฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุศรีสองรักคงสร้างหลังจากเจดีย์ทรงระฆังทั้งสององค์ในเมืองเชียง
 แสนนี้

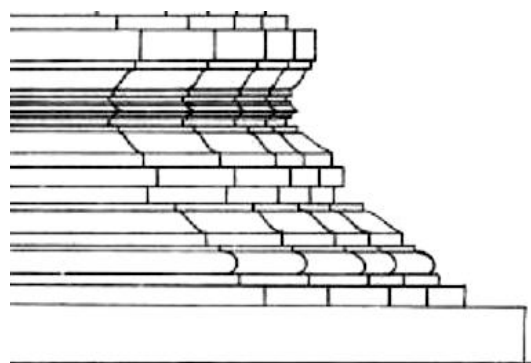
ทั้งนี้ลวดบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนโดยไม่มีท้องไม้คั่นของฐานพระธาตุ
 ศรีสองรัก ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับฐานบัวแบบบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนมีท้องไม้คั่นตรงกลางท้องไม้
 ในศิลปะล้านนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพบตัวอย่างเจดีย์เพียง 2 แห่งเท่านั้น ได้แก่ เจดีย์วัด
 ปางสนุก เมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย (ภาพที่ 59) และเจดีย์วัดเกตุ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมี

การกำหนดอายุอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21²⁸⁶ จึงไม่น่าจะเป็นรูปแบบที่นิยมสืบต่อมาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ได้

นอกจากนี้ ฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุศรีสองรักอาจสัมพันธ์กับฐานของเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่เมืองเชียงใหม่ในระลอกของงานสร้างพระธาตุจอมกิตติ (ลายเส้นที่ 31) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ตามที่ฐานพระธาตุจอมกิตติเป็นฐานบัวประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น อีกทั้งยังมีการเพิ่มส่วนของลวดบัวคว่ำมาคั่นกลางระหว่างลูกแก้วกับฐานบัว และบริเวณบัวรัดเกล้าปรากฏบัวหงายซ้อนกันโดยไม่มีท้องไม้คั่น ซึ่งน่าจะถือเป็นแบบอย่างที่มีพัฒนาการขึ้นก่อนฐานพระธาตุศรีสองรัก ฉะนั้น ฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุศรีสองรักจึงเป็นพัฒนาการที่ผ่านการกลั่นกรองและคลี่คลายลงไปจากพระธาตุจอมกิตติแล้ว ทั้งนี้ทั้งนั้นคงตั้งอยู่บนฐานแนวคิดของชาสิงห์ในศิลปะอยุธยาตอนกลางร่วมด้วย

ภาพที่ 59 ส่วนฐาน เจดีย์วัดปงสนุก
เมืองเชียงใหม่
(ภาพจาก อัญชลี สินธุสอน)

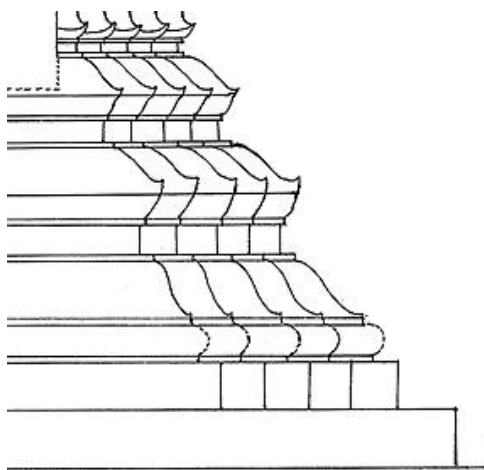

ลายเส้นที่ 31 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุจอมกิตติ
เมืองเชียงใหม่
(ภาพจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ซึ่งไม่เห็น
ด้วยที่จะเรียกว่า “ฐานบัวเข้าพรหม”)

ส่วนกรณีฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 32) แสดงให้เห็นถึงรูปแบบศิลปะที่สัมพันธ์กับศิลปะล้านนาเป็นอย่างมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นงานสถาปัตยกรรมในช่วงหลังจากพระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 60) ที่พบจารีกระบู้ปีการสร้างใน พ.ศ. 2091 ปรากฏฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้นอย่างศิลปะล้านนา แต่ฐานพระธาตุบังพวนองค์เดิมมีพัฒนาการคลี่คลายลงมาโดยลดทอนรายละเอียดลง และรูปแบบส่วนฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิมคงสร้างขึ้นก่อนพระธาตุศรีสองรัก (ลายเส้นที่ 29) ที่มีจารีกระบู้ปีการสร้างในช่วง พ.ศ. 2103-2106 ดังที่พระธาตุศรีสองรักมี

²⁸⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 74-76. เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22 ”, 8-9 และเชิงอรรถที่ 28-29.

ระเบียบลวดบัวที่ซับซ้อนขึ้น (ดังจะกล่าวถึงในประเด็นถัดไป) จึงกำหนดอายุส่วนฐานของ พระธาตุบังพวนองค์เดิมอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

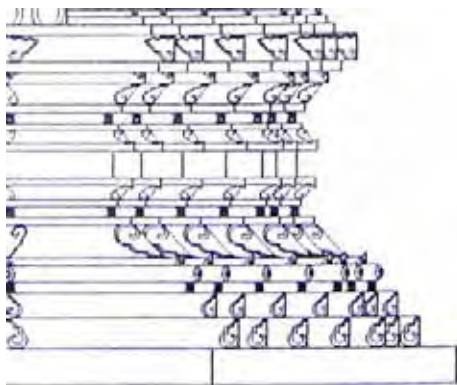
ลายเส้นที่ 32 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

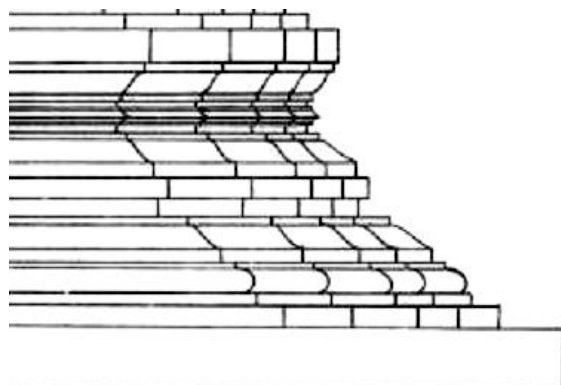
ภาพที่ 60 ส่วนฐาน พระธาตุวัดทาดน้อย
เมืองหลวงพระบาง

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบทางด้านรูปแบบศิลปะของฐานบัวเข้าพรหม ระหว่างที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมกับเจดีย์กลุ่มหนึ่งในศิลปะล้านนา ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่ามีอายุ ตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ กุฏิพระเจ้าล้านทอง วัด พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง โดยที่นำเชื่อว่าปรากฏฐานบัวเข้าพรหมขึ้นเป็นครั้งแรก แล้วส่งอิทธิพลไปให้กับเจดีย์ในเมืองเชียงใหม่ เป็นต้นว่า เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เจดีย์วัดร้อยข้อ และพระธาตุจอมกิตติ อันมีอายุอยู่ในช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกันกับพระธาตุบังพวนองค์เดิมแล้ว ได้ ข้อสังเกตว่าเจดีย์กลุ่มนี้ในศิลปะล้านนามีลักษณะโดยรวมเป็นฐานบัวเพียง 1 ฐานเท่านั้น ซึ่ง ต่างกับพระธาตุบังพวนองค์เดิมที่มีฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้น ถึงกระนั้นก็มีการประดับลูกแก้วเป็น เข้าพรหมเช่นเดียวกัน

แต่ในอีกมุมหนึ่งเมื่อตรวจสอบเค้าโครงโดยรวมของฐานบัวเข้าพรหมใน กลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอด ทำให้คิดเห็นว่าฐานกุฏิพระเจ้าล้านทอง (ลายเส้นที่ 33) อันประกอบด้วยลูกแก้วเป็นเข้าพรหมรองรับฐานบัวแบบ 2 ฐานซ้อนไม่มีอกไก่คั่นตามระเบียบของศิลปะ ล้านนา น่าจะมีอายุเก่าไปกว่าฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 32) ที่มีลักษณะ คลี่คลายไปจากศิลปะล้านนาแล้ว เพราะเป็นฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้นโดยไม่มีหน้ากระดานคั่น และ หากพิจารณาการประดับเส้นลวดของกุฏิพระเจ้าล้านทองที่คล้ายกับฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้นแล้ว อาจเป็นไปได้ว่า ฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุบังพวนองค์เดิมได้รับแรงบันดาลใจมาจากกุฏิ พระเจ้าล้านทอง

ลายเส้นที่ 33 ฐานบัวเข้าพรหม กุฏิพระเจ้าล้านทอง
จังหวัดลำปาง
ที่มา : วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, วิหารล้านนา
(กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544), 310.

ลายเส้นที่ 34 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุจอมกิตติ
เมืองเชียงใหม่
(ภาพจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (ซึ่งไม่เห็น
ด้วยที่จะเรียกว่า “ฐานบัวเข้าพรหม”)

อีกทั้งยังคิดเห็นเพิ่มเติมว่าฐานของพระธาตุจอมกิตติ (ลายเส้นที่ 34) ที่มีลูกแก้วรองรับทั้งบัวคว่ำและฐานบัวลูกแก้วอกไก่ โดยเฉพาะในตำแหน่งลวดบัวคว่ำมีท้องไม้คั่นกลางระหว่างฐานบัว เป็นลักษณะที่ต่างออกไปจากระเบียบของศิลปะล้านนา น่าจะสัมพันธ์กับฐานของพระธาตุบังพวนองค์เดิมไม่มากนักน้อย คงเป็นรูปแบบที่ช่างคิดสร้างสรรค์ขึ้นมาในช่วงเวลาเดียวกัน สอดคล้องกับจารึกที่พบในวัดเชียงสา อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีเนื้อความว่า เมื่อ พ.ศ. 2096 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นพระเจ้าสองแผ่นดิน ครองทั้งอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรล้านนา²⁸⁷ จึงไม่ถือเป็นเรื่องแปลกหากศิลปกรรมของทั้งสองอาณาจักรจะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปในทิศทางเดียวกัน

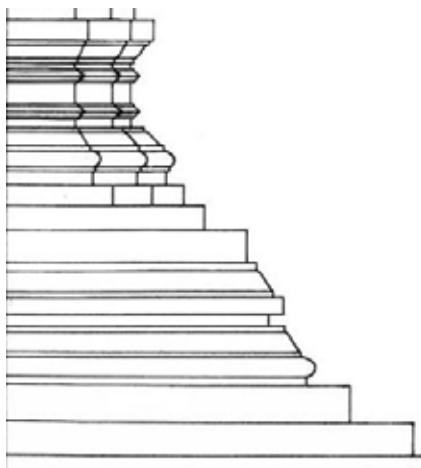
นอกจากนี้ ยังพบตัวอย่างฐานบัวเข้าพรหมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในเชียงใหม่อีกองค์หนึ่ง แต่เห็นเป็นงานช่างในช่วงหลังแล้ว ได้แก่ กุฏิหน้าวิหาร วัดจอมสวรรค์ เขตอรัญญิกเมืองเชียงใหม่ (ลายเส้นที่ 35) ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23²⁸⁸ สืบเนื่องมาจากการประดับลูกแก้วเป็นเข้าพรหมรองรับบัวคว่ำที่มีท้องไม้คั่นซ้อนกัน 2 ชั้น ต่อเนื่องขึ้นไปยังพบแนวลูกแก้วรองรับฐานบัวประดับลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น

การประดับลูกแก้ว 2 แนวนี้มีหลักฐานบ่งบอกได้ว่าเป็นงานในช่วงหลังตามที่ปรากฏปราสาทจำลองสำริดที่พระวิหารวัดวิชุน เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 61) ซึ่งมีจารึกถึงการสร้างอย่างแน่ชัด หล่อขึ้นโดยพญาหลวงเจ้ามังสะแพรกพร้อมทั้งพระนางบุษบาสิริวัฒน-

²⁸⁷ ฮันส์ เพนซ์ และคณะ, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 4 : จารึกในพิพิธภัณฑสถาน เชียงใหม่, 215-235.

²⁸⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงใหม่ วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 282-285.

เทพาราชกัญญา พระมเหสี และพระยอดจำเมือง พระราชโอรส เมื่อปี พ.ศ. 2270²⁸⁹ และมีการหล่อขึ้นเป็นจำนวนมาก พบตัวอย่างในเมืองเชียงใหม่ แต่ละองค์มีรายละเอียดองค์ประกอบแตกต่างกัน อาจใช้สำหรับเป็นโคลงปล่องประดับตามมุมของเจดีย์หลายองค์²⁹⁰

ลายเส้นที่ 35 ฐานบัวเข้าพรหม กุหนัวิหาร
วัดจอมสวรรค์ เขตอรัญญิกเมืองเชียงใหม่
(ภาพจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (ซึ่งไม่เห็น
ด้วยที่จะเรียกว่า “ฐานบัวเข้าพรหม”)

ภาพที่ 61 ฐานบัวเข้าพรหม ปราสาทจำลองสำริด
พระวิหารวัดวิชุน เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 62 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุวัดหนองศรีคุณ
เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 63 ฐานบัวเข้าพรหม พระธาตุวัดสบสิกขาราม
เมืองหลวงพระบาง

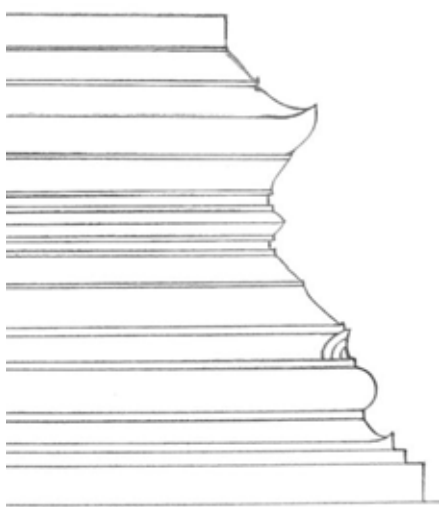
²⁸⁹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติ ศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508), 221-225.

²⁹⁰ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 41.

ส่วนตัวอย่างฐานบัวเข้าพรหมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ พบในเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่เมืองหลวงพระบางด้วยเช่นกัน ได้แก่ พระธาตุวัดหนองศรีคุณ (ภาพที่ 62) มีประวัติการสร้างวัดเมื่อ พ.ศ. 2272 และคงบูรณะหลังจากเกิดเหตุไฟไหม้ในปี พ.ศ. 2317 และพระธาตุวัดสภิกขาราม (ภาพที่ 63) ตามประวัติวัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2028 และมีการบูรณะในปี พ.ศ. 2452 ก็ล้วนเป็นงานในช่วงหลังแล้ว น่าจะร่วมสมัยกับศิลปะอยุธยาตอนปลายหรือศิลปะรัตนโกสินทร์ ดังที่อ้างมาแล้ว

1.2.2 เข้าพรหมแบบขาสิงห์

ในปี พ.ศ. 2541 เชษฐ ติงสัญชลี เป็นผู้นำศัพท์คำว่า “เข้าพรหม” จากศัพท์ช่างทางสถาปัตยกรรมล้านช้าง มาปรับใช้เรียกเป็นคำว่า “ฐานบัวเข้าพรหม” ซึ่งหมายถึงฐานบัวที่มีลักษณะเด่นเฉพาะอยู่ในตำแหน่งของเส้นลวดบัวเข้าพรหมได้บัวคว่ำ อีกทั้งยังสันนิษฐานว่าเข้าพรหมที่พระธาตุศรีสองรัก (ลายเส้นที่ 36) อาจได้รับอิทธิพลมาจากฐานขาสิงห์ อันเป็นรูปแบบที่เริ่มนิยมทำกันมากในศิลปะอยุธยาตอนกลาง เช่น ขาสิงห์ที่วิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ (ภาพที่ 64) และฐานขาสิงห์ที่รองรับเรือนธาตุเจดีย์ศรีสุริโยทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา²⁹¹

ลายเส้นที่ 36 ฐานบัวเข้าพรหม
พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย

ภาพที่ 64 ขาสิงห์ที่วิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

²⁹¹ เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 51-54. แต่ในปัจจุบัน เชษฐ ติงสัญชลี ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ฐานบัวเข้าพรหม คือ ฐานที่มีลูกแก้วหรือขาสิงห์เป็นเข้าพรหมประดับอยู่ในตำแหน่งได้บัวคว่ำหรือฐานบัว ดังกล่าวเอาไว้แล้วในเชิงอรรถที่ 179

ทั้งนี้ น่าเชื่อว่าเขาพรหมของพระธาตุศรีสองรักที่ประกอบด้วยบัวคว่ำรองรับลูกแก้ว ทำให้มีเส้นรอบนอกคล้ายกับขาสิงห์ อาจเกี่ยวข้องกับแนวคิดของฐานสิงห์ในศิลปะอยุธยาตอนกลางโดยตรง ตามจุดประสงค์ของการสร้างองค์พระธาตุเพื่อผูกสัมพันธ์ไมตรีระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา

แต่ด้านรูปแบบศิลปะกลับเป็นขาสิงห์ในแบบฉบับของช่างล้านช้างเอง ดังที่มีการดัดแปลงรูปแบบเขาพรหมเป็นลูกแก้วที่มีบัวคว่ำมารองรับ อันมีลักษณะแตกต่างออกไปจากฐานขาสิงห์ในศิลปะอยุธยา ซึ่งส่วนใหญ่มีองค์ประกอบครบชุดหลักๆ คือ หลังสิงห์ ขาสิงห์ ท้องสิงห์ และนมสิงห์ เช่น ขาสิงห์ที่วิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงนับว่าเขาพรหมที่ฐานพระธาตุศรีสองรักเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมว่ากลุ่มชนที่สร้างพระธาตุศรีสองรักส่วนใหญ่ น่าจะเป็นชาวล้านช้าง

ภาพที่ 65 เจดีย์ประจามุม
พระธาตุวัดทาดน้อย
เมืองหลวงพระบาง

นอกจากนี้ ยังพบตัวอย่างงานสร้างที่ใช้ฐานสิงห์รองรับองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม ได้แก่ เจดีย์ประจามุม พระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 65) ซึ่งคงเป็นงานบูรณะในช่วงสมัยหลัง เพราะเจดีย์ประธานยังคงมีองค์ระฆังในผังกลมตามแบบอย่างล้านนา แต่เจดีย์ประจามุมกลับมีองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม

ต่อมาเขาพรหมแบบพระธาตุศรีสองรักนี้เป็นที่นิยมมากขึ้นในศิลปะล้านช้าง พร้อมกับมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ปรากฏทั้งในเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมและเจดีย์ทรงปราสาทยอด แพร่กระจายไปในอาณาบริเวณกว้าง ซึ่งพบทั้งที่ฝั่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กล่าวคือ

ตัวอย่างในเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม

เช่น พระธาตุวัดสาวสุวรรณ จังหวัดหนองคาย พระธาตุวัดทาดน้อยโพนบก จังหวัดอุดรธานี พระธาตุวัดบึงเขาลหลวง จังหวัดอุบลราชธานี พระธาตุวัดโพนชัย จังหวัด

เพชรบูรณ์ พระธาตุวัดป่าดอนธาตุ (ภาพที่ 66) และพระธาตุองค์เล็กวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร (ภาพที่ 67) ประเทศไทย²⁹² ส่วนตัวอย่างเจดีย์ที่พบใน สปป. ลาว เป็นต้นว่า เจดีย์บางองค์ใน

²⁹² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 71-74 และ 97-102.

วัดอินทร์แปง นครเวียงจันทน์ เจดีย์บางองค์ที่วัดเชียงทอง (ภาพที่ 68) และเจดีย์วัดแสนสุขาราม (ภาพที่ 69) เมืองหลวงพระบาง

ส่วนตัวอย่างที่สำคัญยังปรากฏในเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุ บังพวนที่ได้ทำการศึกษาในครั้งนี้ ได้แก่ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศเหนือและองค์ทิศใต้ (ภาพที่ 70) พระธาตุหนองสามหมื่น พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอานนท์ ประเทศไทย ตลอดจนพระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์ สปป. ลาว (ภาพที่ 71) ซึ่งบ่งบอกได้อย่างแน่ชัดว่า เจดีย์เหล่านี้ล้วนมีอายุการสร้างหลังจากพระธาตุศรีสองรักลงมาแล้วทั้งสิ้น

ภาพที่ 66 พระธาตุวัดป่าดอนธาตุ
จังหวัดยโสธร

ภาพที่ 67 พระธาตุองค์เล็ก
วัดมหาธาตุ
จังหวัดยโสธร

ภาพที่ 68 พระธาตุบางองค์
วัดเชียงทอง
เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 69 พระธาตุวัดแสนสุขาราม
เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 70 พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศใต้
จังหวัดหนองคาย

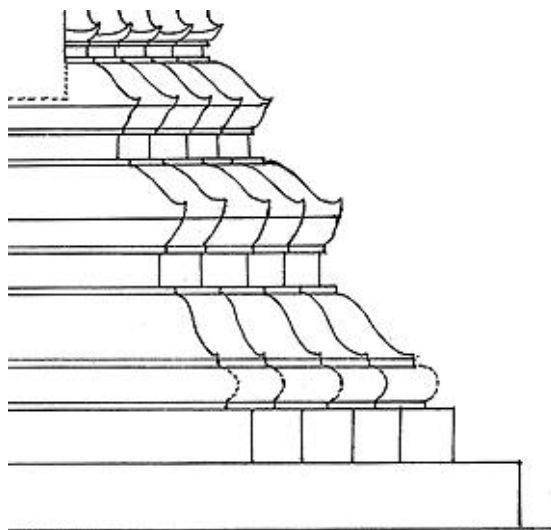

ภาพที่ 71 พระธาตุวัดนาก
นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เชษฐ ติงสัญชลี)

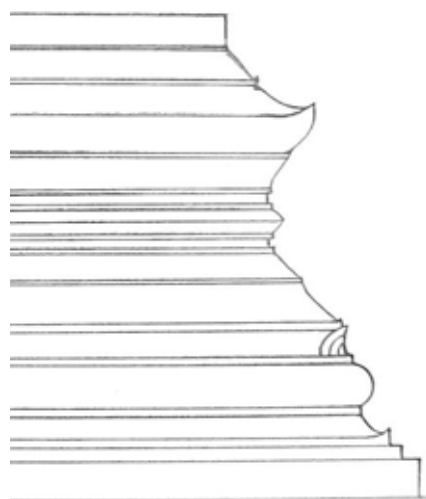
ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าฐานบัวเข้าพรหมที่พระธาตุวัดเทพพลฯ มีรูปแบบสัมพันธ์กับพระธาตุวัดนาก โดยมีเข้าพรหมเป็นบัวคว่ำตั้งฉากคล้ายขาสิงห์ ซึ่งคงรับเอาแบบอย่างมาจากเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกลุ่มพระธาตุศรีสองรักในระยะแรกๆ แต่ฐานพระธาตุวัดนากน่าจะเป็นรูปแบบที่คลี่คลายไปจากพระธาตุวัดเทพพลฯ แล้ว เพราะไม่ปรากฏเข้าพรหมรองรับฐานบัว ต่อมาฐานบัวเข้าพรหมมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบแลดูผสมผสานไปกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกลุ่มพระธาตุศรีสองรักมากยิ่งขึ้น ได้แก่ พระธาตุหนองสามหมื่น แล้วสืบทอดมาในงานช่วงระยะหลังที่พระธาตุก่องข้าวน้อยและพระธาตุอานนท์ตามลำดับ

1.2.3 เข้าพรหมแบบลูกแก้วปรากฏก่อนขาสิงห์

ความแตกต่างทางด้านรูปแบบศิลปะของฐานบัวเข้าพรหมระหว่างที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 37) กับพระธาตุศรีสองรัก (ลายเส้นที่ 38) ในช่วงต้น แสดงถึงกระแสวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้างเป็นระลอกๆ ถึงแม้ว่าพระธาตุทั้งสององค์เป็นเจดีย์ต่างประเภทกัน ดังที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอด ส่วนพระธาตุศรีสองรักเป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมก็ตาม แต่การปรากฏเข้าพรหมก็นับว่าพระธาตุทั้งสองมีความเกี่ยวข้องกันอยู่ไม่น้อย ซึ่งน่าจะบ่งบอกถึงอายุสมัยในการสร้าง กล่าวคือ

ลายเส้นที่ 37 ฐานบัวเข้าพรหม
พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 38 ฐานบัวเข้าพรหม
พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย

ฐานบัวเข้าพรหมที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมมีลักษณะแตกต่างกับส่วนฐานที่พระธาตุศรีสองรักเป็นอย่างมาก ได้แก่ ฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้น ไม่ประดับลูกแก้วอกไก่ ส่วนที่พระธาตุศรีสองรักมีฐานบัวเพียง 1

ฐานประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และลักษณะของฐานบัวทั้งสองแห่งยังมีลวดบัวไม่เหมือนกัน ด้วย ดังที่ส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักเพิ่มการซ้อนชั้นของลวดบัวคว่ำและบัวหงาย พร้อมกับมีบัวคว่ำขนาดเล็กรองรับลูกแก้ว

ลักษณะที่แตกต่างกันนี้ทำให้คิดเห็นว่าฐานบัวเข้าพรหมที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม น่าจะสร้างขึ้นก่อนที่พระธาตุศรีสองรัก เพราะพระธาตุบังพวนองค์เดิมยังมีเค้าโครงของศิลปะล้านนาอยู่มาก ได้แก่ การประดับฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้น ซึ่งน่าจะเป็นงานหลังจากสร้างพระธาตุวัดหาดน้อยในปี พ.ศ. 2091²⁹³ รวมทั้งพระธาตุองค์นี้ยังไม่นิยมประดับลวดบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนอย่างศิลปะล้านช้าง อีกทั้งมีเข้าพรหมเป็นลูกแก้ว อันเห็นสัมพันธ์อยู่กับเจดีย์กลุ่มหนึ่งในศิลปะล้านนาที่มีการกำหนดอายุอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (ซึ่งได้กล่าวถึงในข้างต้นแล้ว) ขณะที่ส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักมีบัวคว่ำขนาดเล็กมารองรับลูกแก้ว ทำให้มีเส้นรอบนอกของเข้าพรหมคล้ายกับขาสิงห์ อันเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยาตอนกลาง

ประกอบกับเหตุผลที่ฐานพระธาตุศรีสองรักได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากงานช่างในศิลปะล้านนาเป็นอย่างมาก ได้แก่ ลวดบัวคว่ำซ้อนบัวหงายซ้อนกันโดยไม่มีท้องไม้หรือหน้ากระดานมาคั่น ใช้เพียงเส้นลวดเล็กๆ เท่านั้น และประดับลูกแก้วอกไก่เพียง 1 เส้น เกือบเต็มท้องไม้ แสดงให้เห็นว่าไม่นิยมฐานสูงอย่างศิลปะล้านนาแล้ว ชวนให้คิดเห็นว่าลักษณะส่วนฐานของพระธาตุศรีสองรักคงเป็นงานที่ช่างล้านช้างปรับแต่งขึ้นเองอย่างอิสระ ซึ่งถือเป็นศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง

ฉะนั้น ฐานบัวเข้าพรหมระยะแรกๆ ของศิลปะล้านช้างคงมีเข้าพรหมเป็นลูกแก้ว และจากหลักฐานที่สืบค้นได้ในขณะนี้แสดงให้เห็นว่าฐานบัวเข้าพรหมน่าจะปรากฏขึ้นครั้งแรกที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนเข้าพรหมอย่างขาสิงห์น่าจะเป็นพัฒนาการในช่วงหลัง ปรากฏขึ้นครั้งแรกที่พระธาตุศรีสองรัก ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าฐานบัวเข้าพรหมแบบที่มีเข้าพรหมเป็นลูกแก้วไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับประการใดกับมาลัยเถาของศิลปะอยุธยา เพราะนับตั้งแต่ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 พบตัวอย่างเจดีย์ในศิลปะล้านนาที่มีการประดับเข้าพรหมแบบลูกแก้วรองรับฐานบัว ทั้งในเมืองลำปาง ณ ภูพระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง และในเมืองเชียงใหม่ เป็นต้นว่า เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เจดีย์วัดร้อยข้อ และพระธาตุจอมกิตติ โดยที่เข้าพรหมของเจดีย์เหล่านี้มีบทบาทหน้าที่แตกต่างออกไปจากมาลัยเถาโดยสิ้นเชิง จึงไม่น่าจะมีที่มาจากแหล่งแรงบันดาลใจเดียวกันได้

²⁹³ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

สอดคล้องกับผลการศึกษาของ ชาญคณิต อวรรณ ที่อ้างมาแล้วว่ากู๋พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง มีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อันมีอายุเก่าไปกว่าเจดีย์องค์อื่นๆ ในเมืองเชียงใหม่ ทำให้น่าเชื่อว่าฐานบัวเข่าพรหมปรากฏขึ้นครั้งแรกที่กู๋พระเจ้าล้านทอง ก่อนจะขึ้นไปนิยมในเมืองเชียงใหม่สืบมา

ทั้งนี้ทั้งนั้น การศึกษาครั้งนี้ได้สืบค้นไปยังศิลปะพม่าแบบพุกาม พบว่าไม่น่าจะมีต้นแบบมาจากศิลปะพุกามโดยตรง ด้วยเหตุผลที่ในขณะนี้ไม่พบหลักฐานเจดีย์องค์ใดของศิลปะพุกามใช้ฐานบัวเข่าพรหม

ฉะนั้น ฐานบัวเข่าพรหมจึงเป็นรูปแบบที่ช่างล้านนาคิดสร้างสรรค์ขึ้นเอง และคงเป็นงานแบบพื้นเมือง เพราะระยะแรกปรากฏเฉพาะแถบเมืองรอบนอก ไม่พบตัวอย่างเจดีย์ในนครเชียงใหม่แต่ประการใด ซึ่งจากหลักฐานที่สืบค้นได้ในขณะนี้ก็น่าเชื่อว่าปรากฏขึ้นในศิลปะล้านนาครั้งแรก ณ กู๋พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง อันอาจเป็นแหล่งแรงบันดาลใจส่งผ่านมายังฐานบัวเข่าพรหมในศิลปะล้านช้างที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 นั้นหมายความว่าฐานบัวเข่าพรหมระยะแรกๆ ของศิลปะล้านช้างมีเข่าพรหมเป็นแบบลูกแก้ว และปรากฏขึ้นครั้งแรกที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม

ต่อมาเมื่อกระแสวัฒนธรรมอยุธยาเข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้าง จึงเกิดเข่าพรหมรูปแบบใหม่ขึ้น มีลักษณะโดยรวมคล้ายกับขาสิงห์ในศิลปะอยุธยา แต่ในรายละเอียดกลับเป็นขาสิงห์ในแบบฉบับของล้านช้างเอง ปรากฏขึ้นครั้งแรก ณ พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 มีจารึกระบุชัดเจนถึงการสร้างพระธาตุองค์นี้เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา ซึ่งคงร่วมกันต่อต้านข้าศึกจากพม่า เพราะในช่วงเวลานี้พม่าได้ครองอาณาจักรล้านนาแล้ว และยกทัพมารุกรานอาณาเขตของอาณาจักรทั้งสองด้วย

หลังจากนั้นฐานบัวเข่าพรหมทั้งสองแบบ (เข่าพรหมแบบลูกแก้วและแบบขาสิงห์) ก็ใช้ควบคู่กันในงานช่างศิลปะล้านช้างสืบมา นอกจากนี้ ยังปรากฏฐานบัวเข่าพรหมในงานศิลปกรรมอื่นๆ ของศิลปะล้านช้างด้วย เป็นต้นว่า ฐานชุกชี ธรรมาสน์ ส่วนฐานของพระอุโบสถและพระวิหาร ซึ่งคงเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มนี้ไม่มากนักน้อย อันเห็นเป็นประเด็นศึกษาในโอกาสต่อไป

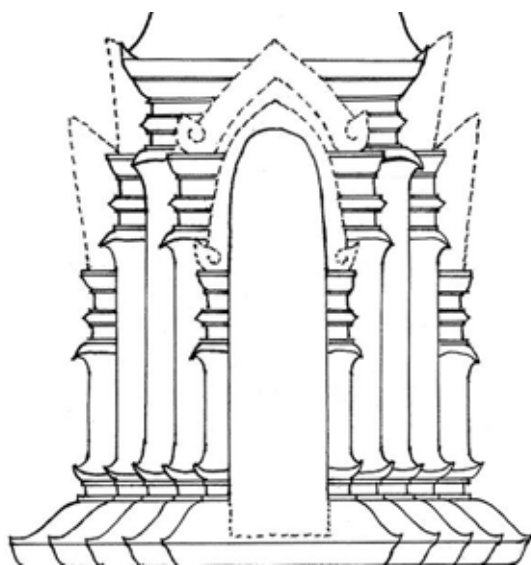
2. ส่วนเรือนธาตุของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน

ส่วนเรือนธาตุของเจดีย์ในกลุ่มนี้ มีรูปแบบหลากหลายแตกต่างกันออกไป ไม่มีระบบระเบียบที่ตายตัว สามารถแบ่งการศึกษาออกเป็นส่วนของบัวเชิง – บั้วรัดเกล้า จะนำชุกชีและพระพุทธรูป ดังนี้

2.1 บัวเชิง – บั้วรดเกล้า

“บัวเชิง” คือลวดบัวที่ใช้รองรับตัวเรือนหรือผนังเรือนธาตุเหนือตัวเรือนขึ้นไปมี การประดับชั้นลวดบัว เรียกส่วนนี้ว่า “บั้วรดเกล้า”²⁹⁴ งานประดับบัวเชิง – บั้วรดเกล้าในศิลปะ ล้านช้างมีความหลากหลายเป็นอย่างมาก พระธาตุแต่ละองค์ล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะแห่ง แต่ ยังคงปรากฏลักษณะบางประการที่นิยมทำสืบต่อกันมา ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของ เจดีย์ กล่าวคือ

พระธาตุบังพวนองค์เดิม

ลายเส้นที่ 39 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

พระธาตุบังพวนองค์เดิมมี เรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยม ออกจระนำซุ้มจตุร ทิศ นับตั้งแต่บัวเชิงประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้ และปากแล ตัวเรือนเรียบไม่มีลวด ลายประดับ ออกจระนำซุ้มแบบซุ้มลด เหนือสุดคือบั้วรดเกล้าในผังสี่เหลี่ยม ประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้ว ออกไก่อ่ 1 เส้น และบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น ตามลำดับ (ลายเส้นที่ 39)

ลวดบัวเชิงของพระธาตุบัง พวนองค์เดิมที่ประกอบด้วยท้องไม้ไม้ ประดับลูกแก้วออกไก่อ่นี้ คงเกี่ยวข้องกับส่วน ฐานขององค์พระธาตุ แต่แลดูไม่สัมพันธ์ไป กับบั้วรดเกล้าที่มีการประดับลูกแก้วออกไก่อ่ 1 เส้น และบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น

ลักษณะของบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้นเช่นนี้ ปรากฏในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของ ศิลปะล้านนาอย่างข้าวราดปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่น เจดีย์วัดโลกโมฬี (ภาพที่ 72) ที่มีประวัติ การสร้างในสมัยพระเอกเกล้า พ.ศ. 2071²⁹⁵ เจดีย์วัดเชียงมั่น²⁹⁶ (ภาพที่ 73) เจดีย์วัดหนองจรีน (ร้าง)²⁹⁷ (ลายเส้นที่ 40) จังหวัดเชียงใหม่ แล้วขึ้นไปปรากฏในเมืองเชียงแสนที่พระธาตุจอม

²⁹⁴ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, 95.

²⁹⁵ พระยาประชากิจกรจักร (แหม่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 374.

²⁹⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 102-103. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541), 118-122.

²⁹⁷ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 114-115.

กิตติ (ภาพที่ 74) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22²⁹⁸ จากนั้นก็ยังนิยมสืบต่อมาในงานช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 อาทิ เจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าว (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่²⁹⁹

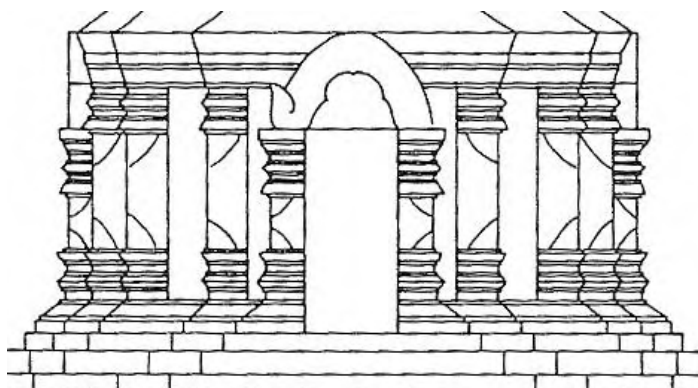
ภาพที่ 72 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 73 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่

²⁹⁸ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน, 69-72. ระบุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ใน เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 12. เชื่อว่าราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 และใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 72-76. เห็นว่าอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22

²⁹⁹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 122-125.

ลายเส้นที่ 40 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดหนองจรีน จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541), 115.

ภาพที่ 74 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบลวดบัวเชิง – บัวรัดเกล้าระหว่างพระธาตุบังพวนองค์เดิมกับเจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 72) แสดงให้เห็นถึงความเหมือนต่างที่เกิดจากระเบียบแบบแผนของศิลปะล้านนากับงานช่างในศิลปะล้านช้าง กล่าวคือ

ส่วนเรือนธาตุของเจดีย์วัดโลกโมฬีประกอบด้วยบัวเชิงและบัวรัดเกล้าที่มีลักษณะสัมพันธ์กัน อันเป็นระเบียบแบบแผนของศิลปะล้านนา โดยเฉพาะบริเวณท้องไม้คาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้นเช่นเดียวกัน ขณะที่บัวเชิง – บัวรัดเกล้าของพระธาตุบังพวนองค์เดิมมีรูปแบบแตกต่างกัน ดังที่ลวดบัวเชิงไม่มีลูกแก้วอกไก่ แต่บัวรัดเกล้ากลับปรากฏลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ซึ่งเห็นเป็นลักษณะที่คลี่คลายมาจากศิลปะล้านนาแล้ว

สอดคล้องกับประเด็นของการประดับบัวหายซ้อนกัน 2 ชั้นในตำแหน่งบัวรัดเกล้า ตามที่ในเจดีย์วัดโลกโมฬีปรากฏหน้ากระดานเล็กๆ คั่นกลางระหว่างบัวหาย ส่งผลให้บัว

หงายที่ซ้อนกัน 2 ชั้นแลดูต่างระดับกันอย่างชัดเจน แต่ที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมปรากฏเส้น ลวดเล็กๆ คั่นระหว่างบัวหงาย ทำให้บัวหงายทั้งสองชั้นมีเส้นรอบนอกเชื่อมต่อกัน น่าจะบ่งบอก ถึงงานช่างที่ผ่านการดัดแปลงรูปแบบมาแล้ว

ฉะนั้น ด้วยเหตุผลทั้งสองประการข้างต้น จึงได้ข้อสรุปว่าลวดบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้นปรากฏขึ้นในศิลปะล้านนาก่อนจะแพร่ไปยังงานช่างล้านช้าง อีกทั้งจากการสืบค้นหลักฐาน ในขณะนี้พบเก่าสุดที่เจดีย์วัดโลกโมฬี อันอาจเป็นไปได้ว่าปรากฏขึ้นครั้งแรกที่เจดีย์องค์นี้ และ คงมีต้นเค้ามาจากการซ้อนชั้นของหน้ากระดานในตำแหน่งบัววัดเกล้า ณ เจดีย์บรรจุมหาพระเจ้า ตีโลกราช วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 75) ซึ่งมีเอกสารระบุว่าพระเจ้ายอดเชียงราย ราชนัดดาของพระเจ้าตีโลกราช โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2054³⁰⁰

ภาพที่ 75 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์บรรจุมหาพระเจ้าตีโลกราช วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่

นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าบัวเชิง – บัววัดเกล้าที่พระธาตุบังพวนองค์ เดิมอาจจะเกี่ยวโยงกับที่เจดีย์วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 73) เพราะในตำแหน่งบัววัด เกล็ดของเจดีย์วัดเชียงมั่นปรากฏการประดับท้องไม้ด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และที่สำคัญคือมี บัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น โดยคาดคั่นด้วยเส้นลวด 1 เส้น ทำให้มีเส้นรอบนอกเชื่อมต่อกัน เช่นเดียวกับที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม ส่วนการไม่ประดับปากแลของเจดีย์วัดเชียงมั่นเห็นเป็น รูปแบบที่ปรากฏขึ้นร่วมกันในศิลปะล้านนา

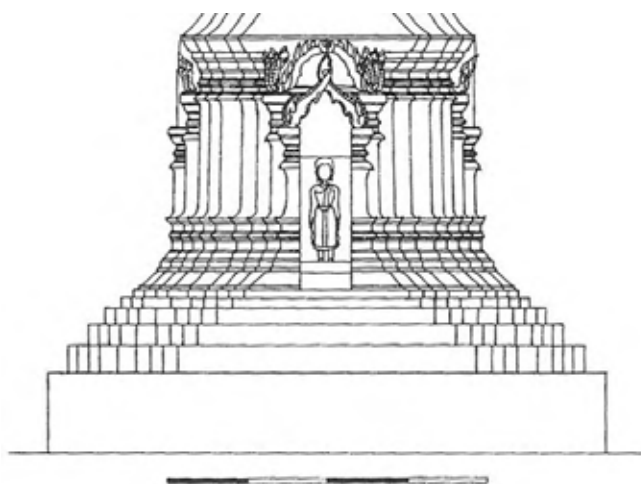
ทว่าเจดีย์วัดเชียงมั่นได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาแล้ว เป็นต้นว่า การเพิ่ม จระนำเล็กที่ชานข้างจระนำกลาง และขนาดของเรือนธาตุยกเก็จแบบตื้นๆ ก็แสดงถึงการครอบ ทับ³⁰¹ สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุว่าพระยาแสนหลวงทำการบูรณะโดย

³⁰⁰ สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย, เล่ม 2 (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2515), 114.

³⁰¹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 118-122.

ครอบทับทั้งองค์เมื่อปี พ.ศ. 2114³⁰² ทำให้คิดเห็นว่าลวดบัวเชิง - บั้วรัตเกล้าของเจดีย์องค์นี้ก็คงเป็นงานคราวบูรณะได้เช่นกัน ซึ่งมีความเป็นไปได้ที่จะซ่อมในช่วงเวลาของการสร้างพระธาตุบังพวนองค์เดิมหรือหลังลงมาอีก

อีกหนึ่งกรณีเปรียบเทียบลวดบัวเชิง - บั้วรัตเกล้าระหว่างพระธาตุบังพวนองค์เดิมกับเจดีย์วัดหนองจรีน จังหวัดเชียงใหม่ (ลายเส้นที่ 40) ได้มุ่มมองเพิ่มเติมว่าลวดบัวรัตเกล้าที่เจดีย์วัดหนองจรีนปรากฏบัวหางยอซ้อนกัน 2 ชั้น โดยที่มีเส้นรอบนอกแลดูเชื่อมต่อกันเช่นเดียวกับพระธาตุบังพวนองค์เดิม แต่บริเวณท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ของเจดีย์วัดหนองจรีน น่าจะจัดอยู่ในส่วนของบัวหัวเสา อันเป็นลักษณะต่างออกไปจากที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม ทั้งนี้ทั้งนั้น ลักษณะเช่นนี้พบมาแล้วที่เจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 75) ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ฉะนั้น จึงน่าจะเชื่อวาลวดบัวเชิง - บั้วรัตเกล้าของเจดีย์วัดหนองจรีนน่าจะเป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏร่วมสมัยกับพระธาตุบังพวนองค์เดิม

ลายเส้นที่ 41 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าว จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541), 125.

นอกเหนือไปจากนี้ยังน่าจะเชื่อว่ารูปแบบของบัวเชิง - บั้วรัตเกล้าของพระธาตุบังพวนองค์เดิมคงสร้างขึ้นก่อนที่เจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าว จังหวัดเชียงใหม่ (ลายเส้นที่ 41) ซึ่งมีผู้กำหนดอายุไว้ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 (ดังได้อ้างถึงในข้างต้น) สืบเนื่องมาจากส่วนบัวเชิงของเจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าวมีบัวคว่ำซ้อนกัน 2 ชั้น และได้รวมลวดบัวเชิงเข้าไว้กับส่วนฐานอย่างแท้จริง ถึงแม้ว่ามีการประดับบัวหางยอซ้อนกัน 2 ชั้นในตำแหน่งบั้วรัตเกล้าก็ตาม จึงถือเป็นงานช่างที่มีพัฒนาการหลังลงมาระยะหนึ่งแล้ว

³⁰² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3, 211.

ฉะนั้น อาจเป็นไปได้ว่าบัวเชิง - บัวรดเกล้าของพระธาตุบังพวนองค์เดิม คืองานช่างในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เช่นเดียวกับพระธาตุจอมกิตติเมืองเชียงแสน (ภาพที่ 74) สืบเนื่องมาจากตำแหน่งของบัวรดเกล้ามีการประดับท้องไม้ด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และมีลวดบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น โดยคั่นกลางด้วยเส้นลวดเหมือนกัน

อย่างไรก็ตาม บัวเชิง – บัวรดเกล้าของพระธาตุบังพวนองค์เดิมกับพระธาตุจอมกิตติ มีรายละเอียดแตกต่างกัน ได้แก่ ลวดบัวเชิงและบัวรดเกล้าของพระธาตุบังพวนองค์เดิมมีลักษณะไม่เหมือนกัน ดังที่ลวดบัวเชิงไม่มีลูกแก้วอกไก่ แต่บัวรดเกล้าปรากฏลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น รวมทั้งผนังเรือนธาตุไม่ได้ตกแต่งด้วยลวดลายใดๆ ส่วนที่พระธาตุจอมกิตติกลับมีระเบียบของบัวเชิง – บัวรดเกล้าเหมือนกัน คือ การประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น อีกทั้งผนังเรือนธาตุยังมีการประดับลายกาบบน – กาบบนตามอย่างระเบียบงานช่างล้านนา และตัวเรือนธาตุของพระธาตุบังพวนองค์เดิมอยู่ในผังสี่เหลี่ยม แต่ที่พระธาตุจอมกิตติอยู่ในผังเพ็ญมุม 12

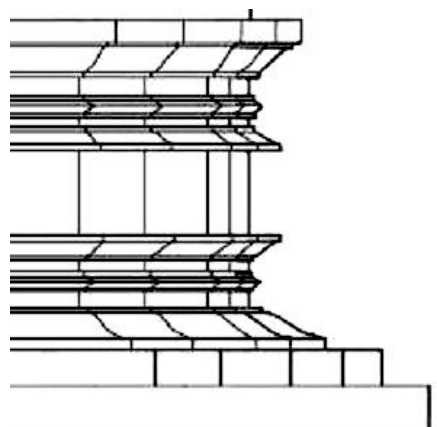
ลักษณะที่แตกต่างกันของส่วนเรือนธาตุข้างต้นนี้ ไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่าพระธาตุองค์ใดสร้างขึ้นก่อนหรือหลัง เพราะเมื่อพิจารณาประกอบกับเหตุผลที่ว่าส่วนฐานของพระธาตุจอมกิตติมีลวดบัวคว่ำมารองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ซึ่งลวดบัวคว่ำนี้คงย่นย่อมาจากฐานบัวอีกครั้งหนึ่ง เพราะยังคงปรากฏส่วนของท้องไม้และหน้ากระดานคั่นระหว่างบัวคว่ำกับฐานบัวอย่างชัดเจน ขณะที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมมีฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้น โดยที่ไม่มีหน้ากระดานคั่นระหว่างบัวคว่ำกับบัวหงาย อันเป็นลักษณะที่ล้นคลี่คลายไปจากระเบียบแบบแผนงานช่างล้านนาแล้ว จึงชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุทั้งสององค์นี้ถือเป็นงานในช่วงเวลาที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามรสนิยมของช่างเช่นเดียวกัน

ส่วนประเด็นเกี่ยวกับ “ปากแล” ที่ตกแต่งอยู่ในตำแหน่งด้านล่างสุดและเหนือสุดของผนังเรือนธาตุ อันเกิดจากการโค้งเว้าของจุดเชื่อมโยงระหว่างตัวผนังเรือนธาตุกับลวดบัวเชิง – บัวรดเกล้า แล้วบริเวณจุดตัดมีปลายตัวดงอน ลวดบัวในลักษณะนี้ปรากฏมาแล้วในศิลปะล้านนาอย่างช้านับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา ณ เจดีย์วัดมูมเมือง เมืองเชียงแสน³⁰³ (ภาพที่ 76) คงปรับเปลี่ยนมาจากฐานบัวแบบซ้อนกัน 2 ชั้นคาดลูกแก้วอกไก่ (ลายเส้นที่ 42) ดังที่ส่วนเรือนธาตุของเจดีย์วัดมูมเมืองประกอบด้วยบัวเชิง ซึ่งเริ่มตั้งแต่บัวคว่ำ ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และปากแล ถัดขึ้นมาเป็นตัวเรือนต่อเนื่องอยู่กับปากแลของบัวรดเกล้า จากนั้นคือท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น บัวหงาย และหน้ากระดานบน ตามลำดับ ทั้งนี้ น่าเชื่อว่าได้ดัดแปลงลวดบัวหงายและบัวคว่ำที่คาดประดับกลางท้องไม้ให้กลายเป็นปากแล

³⁰³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 95-96. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน, 64-67. แต่ใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 58-61. กำหนดอายุไว้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 76 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดมุ่มเมือง
เมืองเชียงใหม่

ลายเส้นที่ 42 ฐานบัวแบบ 2 ฐานซ้อน
ม็อกไกคั่น ศิลปะล้านนา

การประดับปากแลนี้เป็นที่นิยมในศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21³⁰⁴ ตามที่ได้พบตัวอย่างในนครเชียงใหม่อย่างชักราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่ เจดีย์วัดป่าตาล (ร้าง)³⁰⁵ (ลายเส้นที่ 43) สืบเนื่องลงมาในงานสร้างช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่น เจดีย์วัดโลกโมฬี (ภาพที่ 72) และเจดีย์วัดปู่เปี้ย (ร้าง) เวียงกุมกาม³⁰⁶ (ภาพที่ 77) จากนั้นยังสืบทอดมาที่พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่³⁰⁷ (ภาพที่ 74) และเจดีย์ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นว่า เจดีย์วัดผ้าขาวป่าน เมืองเชียงใหม่³⁰⁸ (ภาพที่ 78) และเจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าว (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่³⁰⁹ (ลายเส้นที่ 41) จากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นว่าการตกแต่งด้วยปากแลนิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 – พุทธศตวรรษที่ 22

³⁰⁴ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “จะนำเจดีย์ล้านนาก่อนพุทธศตวรรษที่ 22,” เมืองโบราณ 22, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2539) : 167. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : ภูมิศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 45.

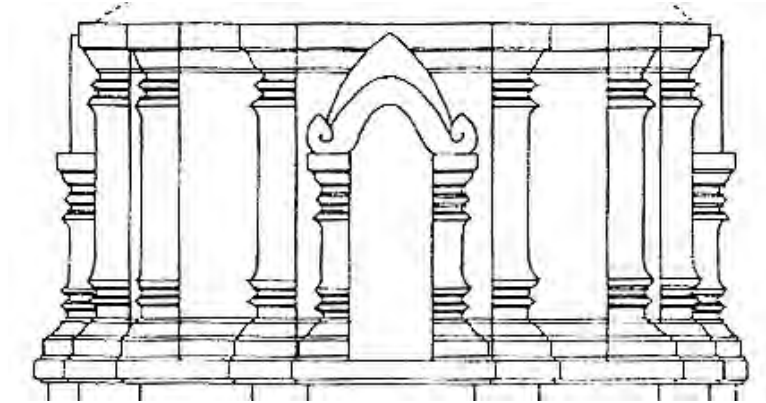
³⁰⁵ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 107-109.

³⁰⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 101-102 และ 103-106. และดูใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 107, 110-111 และ 116-117.

³⁰⁷ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 69-72. คาดว่าราวพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ใน เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 12. เชื่อว่าราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ส่วน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงใหม่ วิเคราะห์งาน ศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 72-76. เห็นว่าราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22

³⁰⁸ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 73-74. แต่ใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 103-106. ระบุอยู่ในปลายพุทธศตวรรษที่ 21

³⁰⁹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 122-125.

ลายเส้นที่ 43 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดป่าตาล (ร้าง) เมืองเชียงใหม่

ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541), 109.

ภาพที่ 77 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดปู่เปี้ย (ร้าง) เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่

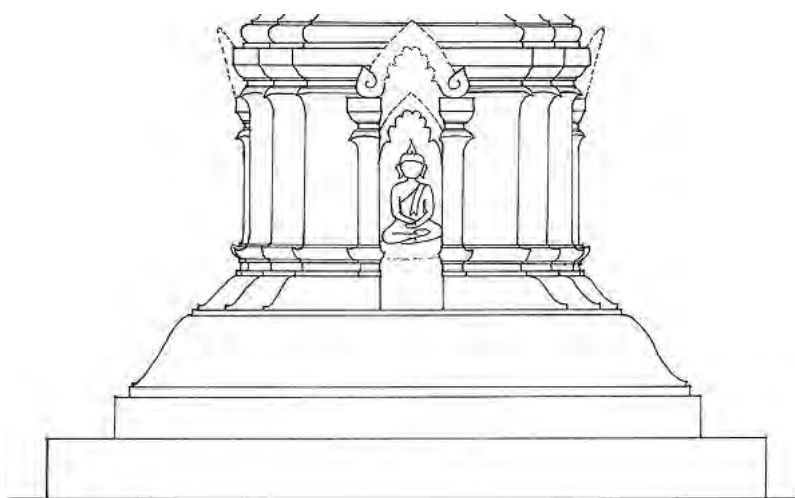
ภาพที่ 78 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน เมืองเชียงแสน

ดังนั้น จากผลการวิเคราะห์ลวดบัวเชิง - บัวรดเกล้าของพระธาตุบังพวนองค์เดิมในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่น่าจะร่วมสมัยกับเจดีย์วัดหนองจรีนและพระธาตุจอมกิตติ อีกทั้งยังบ่งชี้ว่าเจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าวเป็นงานในระยะหลังลงมา จึงกำหนดอายุลวดบัวเชิง - บัวรดเกล้าของพระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อันสอดคล้องกับความเป็นมาของส่วนฐานบัวเข้าพรหม ดังที่ได้กล่าวเอาไว้ในข้างต้นแล้ว

พระรัตนมรเจดีย์

พระรัตนมรเจดีย์มีเรือนธาตุอยู่ในผังเพิ่มมุม 12 เริ่มจากบัวเชิงที่ประกอบด้วยบัวคว่ำ (เหนือส่วนฐานบัวคว่ำขนาดใหญ่ในผังสี่เหลี่ยม) ท้องไม้แคบและคาตลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ปลายตัวตั้งบนขึ้นล้อยู่กับปากแลของบัวรดเกล้า ตัวเรือนเรียบไม่มีลวดลายประดับ ออกจระนำซุ้มจตุรทิศ แต่มีเพียงจระนำซุ้มแบบลิกทางด้านทิศตะวันออกเท่านั้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง ส่วนด้านอื่นๆ เป็นจระนำซุ้มหลอกที่ใช้ประดับตัวเรือนเท่านั้น และเหนือตัวเรือนขึ้นไปคือ บัวรดเกล้า ประกอบด้วยปากแล ท้องไม้แคบ เชื่อมต่อกับบัวหงาย และหน้ากระดานบนตามลำดับ (ลายเส้นที่ 44)

ทั้งนี้ น่าเชื่อว่าพระรัตนมรเจดีย์ยังคงปรากฏส่วนฐาน เพราะบัวคว่ำชั้นล่างอยู่ในผังสี่เหลี่ยม แตกต่างออกไปจากบัวคว่ำชั้นบนที่อยู่ในผังเพิ่มมุม อันสัมพันธ์กับบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ ที่สำคัญคือจระนำซุ้มด้านทิศตะวันออกมีขอบล่างของช่องจระนำเจาะทะลุลงมาในส่วนของบัวคว่ำชั้นบนเท่านั้น จึงทำให้แลเห็นว่าบัวคว่ำชั้นล่างยังคงมีบทบาทเป็นส่วนฐาน ขณะที่บัวคว่ำชั้นบนทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของบัวเชิง

ลายเส้นที่ 44 ส่วนฐานและส่วนเรือนธาตุ พระรัตนมรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบการประดับลวดบัวเชิง – บัวรดเกล้า ระหว่างพระรัตน
 ฆรเจดีย์กับพระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 45) สังเกตเห็นว่าอาจจะมีภาระงานที่
 ทำขอบล่างอยู่เหนือบัวคว่ำของบัวเชิงเช่นเดียวกันหรือไม่นั้น เห็นเป็นประเด็นที่ไม่สามารถระบุ
 ได้อย่างชัดเจน เพราะตำแหน่งลวดบัวส่วนนี้ของพระธาตุบังพวนองค์เดิม คงมีชั้นส่วนที่
 พังทลายลงมาจากเรือนธาตุและส่วนยอดทับถมกันอย่างหนาแน่น อย่างไรก็ตาม ประเด็นปัญหานี้
 นี้แสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดที่เกิดจากการศึกษาภาพถ่ายเก่า

ถึงกระนั้นการทำขอบล่างของจระนำซุ่มอยู่เหนือบัวคว่ำของลวดบัวเชิงนี้ อย่าง
 น้อยก็ปรากฏขึ้นที่พระรัตนฆรเจดีย์แล้ว เป็นระเบียบที่แตกต่างออกไปจากงานช่างในศิลปะ
 ล้านนา ซึ่งปกติมักเจาะช่องจระนำทะลุลวดบัวคว่ำลงมา จึงจะถือว่าส่วนนั้นคือ บัวเชิง แต่กรณี
 ของพระรัตนฆรเจดีย์ใช้การเพิ่มมุมของบัวคว่ำในส่วนบัวเชิง แยกออกจากบัวคว่ำของส่วนฐานที่
 อยู่ในผังสี่เหลี่ยม น่าจะเป็นรูปแบบที่พยายามปรับเปลี่ยนให้มีลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้าง
 เอง เพราะลักษณะทำนองเดียวกันนี้สืบต่อมายังพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศ
 เหนือ ตลอดจนพระธาตุหนองสามหมื่น ซึ่งจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

ส่วนรายละเอียดขององค์ประกอบอื่นๆ ระหว่างพระรัตนฆรเจดีย์กับพระธาตุบัง
 พวนองค์เดิม กลับมีความแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือ ลวดบัวเชิง - บัวรดเกล้าของพระธาตุ
 บังพวนองค์เดิวยังคงประดับปากแล ขณะที่พระรัตนฆรเจดีย์กลับมีบัวเชิงคาดลูกแก้วอกไก่ 1
 เส้น ปลายตัวดองขึ้นล่อปากแลของบัวรดเกล้า อีกทั้งบัวรดเกล้าที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมได้
 เพิ่มเติมรายละเอียดมากขึ้น เช่น การประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น
 ตลอดจนเรือนธาตุของพระรัตนฆรเจดีย์มีการเพิ่มมุม 12 ส่วนที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมอยู่ในผัง
 สี่เหลี่ยม

ลายเส้นที่ 45 ส่วนเรือนธาตุ
 พระธาตุบังพวนองค์เดิม
 จังหวัดหนองคาย

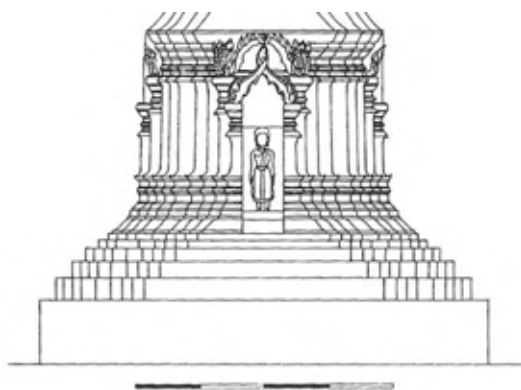

ภาพที่ 79 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดหาดน้อย
 เมืองหลวงพระบาง

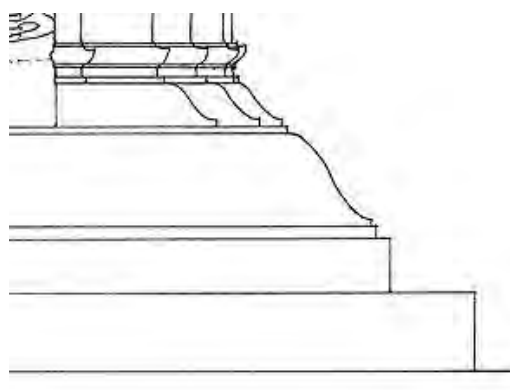
ลักษณะดังกล่าวไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นรูปแบบที่ต่างกันในช่วงของเวลา เพราะการไม่ปรากฏปากแลนี้พบในงานช่างศิลปะล้านช้างมาแล้วเช่นกัน ณ พระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 79) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2091³¹⁰ ประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดีที่ระบุไว้ว่าพระรัตนมรเจดีย์เป็นงานสร้างอยู่บนผิวนั้นดินธรรมชาติที่ 3 เช่นเดียวกันกับพระธาตุบังพวนองค์เดิม อันแสดงให้เห็นว่าน่าจะสร้างร่วมสมัยกัน³¹¹ จึงสามารถอธิบายได้ว่าลักษณะทั้งสองแบบนี้เกิดขึ้นควบคู่กันในศิลปะล้านช้าง และยังสื่อถึงแนวความคิดของช่างล้านช้างที่พยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบให้กลายเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้างเอง

อีกทั้งยังมีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับลวดบัวเชิง – บัวรัดเกล้าของพระรัตนมรเจดีย์ อันเห็นสัมพันธ์อยู่กับพระธาตุบังพวนองค์เดิม ในมุมมองที่ลวดบัวทั้งสองส่วนมีรูปแบบต่างกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าไม่ใช่ระเบียบแบบแผนของศิลปะล้านช้างแล้ว เพราะเจดีย์ทรงปราสาทยอดส่วนใหญ่ในศิลปะล้านช้างนิยมประดับลวดบัวสองส่วนนี้ไปในทิศทางเดียวกัน

นอกเหนือไปจากนี้ยังพบตัวอย่างเจดีย์ในเมืองเชียงใหม่ที่เชื่อกันว่าจะเกี่ยวข้องกับพระรัตนมรเจดีย์ อันได้แก่ เจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าว (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22³¹² (ลายเส้นที่ 46) ด้วยเหตุผลที่ส่วนบัวเชิงของเจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าวมีบัวคว่ำซ้อนกัน 2 ชั้น เช่นเดียวกับโครงสร้างโดยรวมระหว่างส่วนฐานกับบัวเชิงของพระรัตนมรเจดีย์

ลายเส้นที่ 46 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าว
จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่
(เชียงใหม่ : วรณารักษ์, 2541), 125.

ลายเส้นที่ 47 ส่วนฐานและบัวเชิง พระรัตนมรเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน
จังหวัดหนองคาย

³¹⁰ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

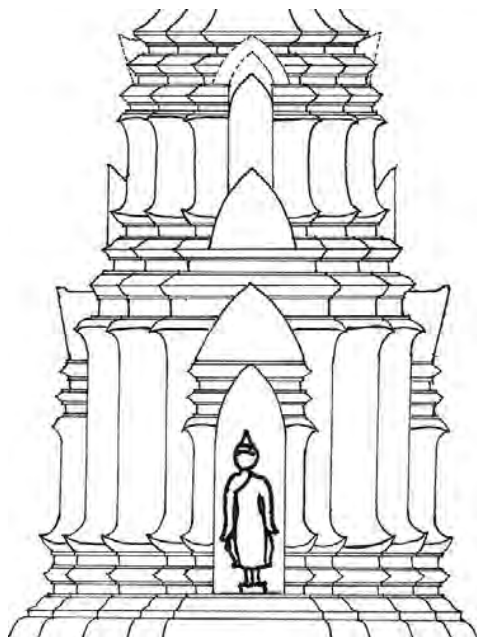
³¹¹ ทนศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-74. และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 231-232.

³¹² จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 122-125.

ทวาระเบียบลวดบัวเชิงของเจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าวแลงดูคล้ายไปจากที่พระรัตนฆรเจดีย์แล้ว เพราะเจดีย์วัดพระบาทแก้วข้าวมีเรือนธาตุตั้งอยู่บนฐานเขียง ไม่ทำฐานบัวรองรับเรือนธาตุโดยสิ้นเชิง ซึ่งเห็นต่างไปจากพระรัตนฆรเจดีย์ที่ยังคงปรากฏส่วนฐานบัวคว่ำขนาดใหญ่ยื่นย้อมมาจากฐานบัว รองรับบัวคว่ำของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ (ลายเส้นที่ 47) ฉะนั้น พระรัตนฆรเจดีย์คงสร้างขึ้นก่อนปลายพุทธศตวรรษที่ 22 พร้อมทั้งได้ข้อสันนิษฐานว่า ศิลปะล้านช้างน่าจะส่งอิทธิพลให้กับเจดีย์ในศิลปะล้านนาระยะหลัง ซึ่งเห็นเป็นประเด็นตรวจสอบในโอกาสต่อไป

ดังนั้น จากข้อมูลทางโบราณคดีทำให้น่าเชื่อว่า พระรัตนฆรเจดีย์น่าจะสร้างขึ้นมาพร้อมๆ กันกับพระธาตุบังพวนองค์เดิม จึงอธิบายได้ว่ารูปแบบศิลปะที่แตกต่างกันระหว่างพระธาตุทั้งสององค์นี้ ไม่สามารถระบุชี้ชัดถึงองค์ใดสร้างขึ้นก่อนหรือหลัง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลานี้มีการสร้างเจดีย์ทั้ง 2 แบบขึ้น และลักษณะที่ไม่เหมือนกันนี้อาจเกี่ยวข้องกับการให้ความสำคัญกับพระธาตุองค์นั้นๆ ก็เป็นไปได้ ดังที่พระรัตนฆรเจดีย์เป็นเพียงสัญลักษณ์แทนสถานที่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขในสัปดาหที่ 4 ส่วนพระธาตุบังพวนมีตำนานเชื่อกันมาว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น ย่อมให้ความสำคัญกับพระธาตุบังพวนองค์เดิมมากกว่าพระรัตนฆรเจดีย์

พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม

ลายเส้นที่ 48 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 80 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย

พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 48) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 80) มีเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น อยู่ในผังเพ็ญมุม 12 ออกจะนำชุมจตุรทิศเช่นเดียวกัน และน่าสนใจว่าลวดบัวเชิง – บัวรดเกล้าของพระธาตุวัดนี้แตกต่างออกไปจากพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระรัตนมหารเจดีย์โดยสิ้นเชิง ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับยุคสมัยในการสร้างต่างกัน กล่าวคือ

พระธาตุองค์ทิศใต้ มีเรือนธาตุชั้นแรกเริ่มจากบัวเชิงประกอบด้วยบัวคว่ำ ถึงแม้ว่าขอบล่างของจระนำชุมตั้งอยู่บนบัวคว่ำนี้ก็ตาม แต่หน้ากระดานขนาดใหญ่ก็น่าจะเป็นส่วนที่คั่นแยกให้เห็นระหว่างบัวคว่ำของส่วนฐานกับส่วนเรือนธาตุ ถัดขึ้นมาเป็นท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น โดยที่ทำท้องไม้ไล่ระดับลดหลั่นกันขึ้นไป และปากแลเชื่อมต่อกับตัวเรือนที่เรียบไม่มีลวดลายประดับ ออกจะนำชุมจตุรทิศ โดยมีลักษณะเสาหล่ออยู่กับตัวเรือนธาตุ รองรับกรอบชุมรูปสามเหลี่ยม ภายในจระนำชุมประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน เหนือตัวเรือนขึ้นไปคือ บัวรดเกล้า ประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหงายประกบอยู่กับบัวคว่ำของบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 โดยแบ่งจากบันแถลงที่ระดับบนลวดบัวคว่ำนี้ ทำให้แลดูคล้ายกับการคาดลูกแก้วอกไก่อีกเส้นหนึ่ง

เรือนธาตุชั้นที่ 2 เริ่มตั้งแต่บัวเชิงประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้แคบ และปากแล จากนั้นเป็นตัวเรือนที่เรียบไม่มีลวดลายประดับ ออกจะนำชุมจตุรทิศ โดยที่มีเรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำชุม จึงทำให้จำนวนของการเพ็ญมุมเหมือนกับส่วนบัวรดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรก เมื่อพิจารณาขนาดที่คับแคบของจระนำชุม ประกอบกับมีกรอบชุมรูปสามเหลี่ยมของเรือนธาตุชั้นแรกบดบังจระนำชุมเอาไว้ ทำให้เชื่อว่าเรือนธาตุชั้นที่ 2 นี้ไม่น่าจะประดิษฐานพระพุทธรูปได้ ส่วนบัวหัวเสาแลดูถูกกลืนไปกับบัวรดเกล้า ทำให้กรอบชุมที่มีขนาดเล็กประดับติดแปะไว้เหนือบัวรดเกล้าด้วย บัวรดเกล้าประกอบด้วยปากแล ท้องไม้แคบ และบัวหงายที่ประกบอยู่กับบัวคว่ำซึ่งทำหน้าที่เป็นทั้งส่วนหนึ่งของบัวรดเกล้าและฐานบัวรองรับองค์ระฆัง (หลังคาลาด?)

พระธาตุองค์ทิศเหนือ มีเรือนธาตุชั้นแรกนับตั้งแต่บัวเชิงประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น โดยที่ทำท้องไม้ไล่ระดับลดหลั่นกันขึ้นไป จากนั้นเป็นปากแลเชื่อมต่อกับตัวเรือนที่เรียบไม่มีลวดลายประดับ ออกจะนำชุมจตุรทิศ โดยมีลักษณะเสาหล่ออยู่กับตัวเรือน รองรับกรอบชุมรูปสามเหลี่ยมที่เจาะช่องจระนำ แต่ด้วยเจดีย์องค์นี้มีขนาดเล็ก จึงทำให้จระนำชุมมีขนาดเล็กและแคบจนไม่น่าจะประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นได้ ถัดจากตัวเรือนขึ้นไปเป็นบัวรดเกล้าประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น โดยทำท้องไม้ไล่ระดับลดหลั่นกันขึ้นไป บัวหงาย และหน้ากระดานตามลำดับ เหนือบัวรดเกล้ามีบันแถลงประดับบดบังช่องจระนำชุมของเรือนธาตุชั้นที่ 2

เรือนธาตุชั้นที่ 2 ไม่มีบัวเชิงรองรับเรือนธาตุอย่างชัดเจน คงสืบเนื่องมาจากการใช้บัวเชิงและฐานเสาร่วมกันกับบัวรดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรก โดยใช้ปากแลเป็นตัวเชื่อมตัวเรือนเรียบไม่มีลวดลายประดับ ทั้งนี้สังเกตเห็นว่าการออกจระนำชุมของเรือนธาตุชั้นที่ 2 นี้

มีเสาเสมือนเป็นผนังของเรือนธาตุ จึงทำให้มีการเพิ่มมุมสืบทอดมาจากส่วนเรือนธาตุชั้นแรก และจากบันแถลงปิดบังจะนำซุ้มของเรือนธาตุชั้นที่ 2 เอาไว้ ประกอบกับความคืบแคบของจะนำซุ้ม ทำให้เชื่อว่าเรือนธาตุชั้นที่ 2 ก็ไม่น่าจะประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นได้เช่นกัน ส่วนบัวหัวเสาแลดูถูกกลืนไปกับบัวรัดเกล้า ทำให้กรอบซุ้มที่มีขนาดเล็กประดับติดแปะไว้เหนือบัวรัดเกล้าด้วย บัวรัดเกล้าประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหางที่ประกบกับองค์ระฆัง (หลังคาลาด?) ฉะนั้นบัวรัดเกล้าจึงทำหน้าที่เป็นฐานรองรับองค์ระฆังไปในตัว

จากรูปแบบศิลปะที่กล่าวมาในข้างต้น สังเกตเห็นโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมโดยรวมของพระธาตุทั้งสององค์นี้มีลักษณะเหมือนกัน แตกต่างกันเฉพาะจำนวนของลวดบัวที่ซ้อนชั้นกันและการประดิษฐานพระพุทธรูปหรือไม่เท่านั้น ซึ่งคงเกี่ยวข้องกับขนาดขององค์พระธาตุ ดังที่องค์ทิศใต้มีขนาดใหญ่กว่าองค์ทิศเหนือ แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดของการประดับลวดบัว โดยเฉพาะกรณีที่พระธาตุองค์ทิศใต้ยังคงปรากฏส่วนของบัวเชิงรองรับตัวเรือนธาตุชั้นที่ 2 ขณะที่พระธาตุองค์ทิศเหนือกลับไม่มีบัวเชิงในส่วนนี้ เพราะลวดบัวเชิงได้กลมกลืนไปกับบัวรัดเกล้าและบัวหัวเสาของเรือนธาตุชั้นแรกอย่างสมบูรณ์แบบแล้ว

ฉะนั้น จึงเห็นว่าพระธาตุองค์ทิศใต้มีระเบียบลวดบัวที่ซับซ้อนมากกว่าพระธาตุองค์ทิศเหนือ ซึ่งเป็นระเบียบแบบแผนที่ยังคงใกล้ชิดกับศิลปะล้านนาอยู่ ทำให้น่าเชื่อว่าพระธาตุองค์ทิศใต้น่าจะสร้างขึ้นก่อนองค์ทิศเหนือ

ทั้งนี้ ลักษณะของลวดบัวรัดเกล้าในเรือนธาตุชั้นแรกที่เชื่อมต่อกับบัวเชิงของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้นี้ แลดูกลมกลืนกันอย่างมาก แต่ด้วยการปรากฏของบันแถลง ทำให้สามารถแยกส่วนของบัวรัดเกล้าออกจากบัวเชิงได้ และน่าสังเกตว่าจุดที่เชื่อมกันคงเป็นส่วนของบัวหางยประกบกับบัวคว่ำ อันมีลักษณะเหมือนกับลูกแก้วอกไก่ จึงอธิบายได้ว่าการประดับลูกแก้วอกไก่ในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะกรณีของพระธาตุวัดเทพพลฯ น่าจะสัมพันธ์กับลวดบัวหางยประกบกับบัวคว่ำ

ด้วยเหตุผลที่ว่า การประดับลูกแก้วอกไก่ในศิลปะล้านนาและศิลปะอื่นๆ นั้น มักจะคาดอยู่บนท้องไม้ที่มีระดับเดียวกัน แต่ที่พระธาตุวัดเทพพลฯ กลับมีท้องไม้ไล่ระดับลดหลั่นกันขึ้นไป คงสืบเนื่องมาจาก ตำแหน่งของท้องไม้ที่ประกอบอยู่ในฐานบัว ที่ซ้อนชั้นกัน โดยไม่มีหน้ากระดานคั่น จึงทำให้มีการใช้ลวดบัว หางยประกบกับบัวคว่ำ ปะปนอยู่กับลูกแก้วอกไก่

ฉะนั้น อาจถือได้ว่า รูปแบบของลวดบัวหางยประกบกับบัวคว่ำ คือ “ลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง” ซึ่งปรากฏมาแล้วบนส่วนยอดปล้องโฉนของพระธาตุบังพวนองค์เดิม และชั้นหลังคาในผังแปลเหลี่ยมของพระรัตนมหารเจดีย์

สำหรับการออกแบบให้เรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น เป็นรูปแบบพิเศษที่แตกต่างออกไปจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างกลุ่มเดียวกันเอง แต่ลักษณะเช่นนี้นิยมในงานสร้างประเภทซุ้มประตูโขงหรือกู่พระเจ้าในศิลปะล้านนา ตามคติการสร้างของปราสาทเจก

เช่นเดียวกัน จึงสันนิษฐานว่าเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้นที่พระธาตุวัดเทพพลฯ น่าจะเกี่ยวข้องกับงานสร้างซุ้มประตูโขงหรือกู่พระเจ้าในศิลปะล้านนา กล่าวคือ

เมื่อสืบค้นไปยังศิลปะล้านนา ปรากฏว่าซุ้มประตูโขงในศิลปะล้านนาพบหลักฐานงานสร้างอย่างช้าในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ณ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีประวัติการสร้างวัดในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช³¹³ แต่น่าเสียดายที่ส่วนยอดพังทลายลงไปหมดแล้ว จึงไม่ทราบรูปแบบที่แน่ชัด แต่อย่างไรก็ตามยังคงพบตัวอย่างซุ้มประตูโขงที่มีเรือนซ้อนชั้นในเมืองเชียงใหม่ อาทิ ซุ้มประตูโขงวัดชมพู (ภาพที่ 81) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21³¹⁴ อีกทั้งยังปรากฏในเมืองรอบนอกอันได้แก่ ซุ้มประตูโขงวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง (ภาพที่ 82) ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา³¹⁵

ภาพที่ 81 ซุ้มประตูโขง วัดชมพู จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นพบุรี, 2544), 184.

ภาพที่ 82 ซุ้มประตูโขง
วัดพระธาตุลำปางหลวง
จังหวัดลำปาง

³¹³ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 113-114.

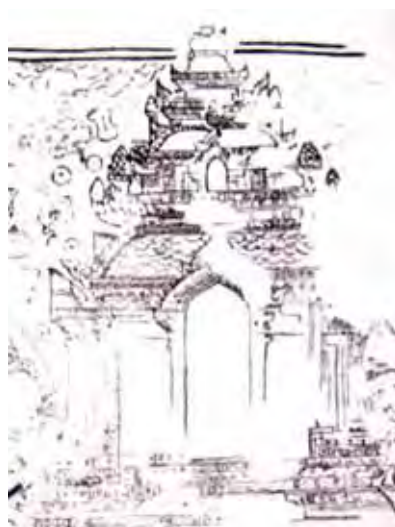
³¹⁴ กำหนดอายุตามเจดีย์ประธานของวัดใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 65.

³¹⁵ จากลวดลายแบบฉลุโปร่งน่าจะเป็นงานสร้างคราวเดียวกันหรือหลังจากเจดีย์ประธานวัดพระธาตุลำปางหลวง จึงกำหนดอายุซุ้มประตูโขงประมาณช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเดียวกัน ดูในชาญฉนิต อารณ, “เจดีย์วัดพระธาตุลำปางหลวง “ชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบบัวกลีบและบัลลังก์ผิงกลม” : ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะสุโขทัยกับล้านนาในเมืองลำปางช่วงพุทธศตวรรษที่ 21,” เมืองโบราณ 33, 3 (กรกฎาคม – กันยายน, 2550) : 101-110.

ส่วนกู่พระเจ้าที่มีปราสาทชั้นลดพบหลักฐานสำคัญในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้จัดอยู่ในสมัยพระเมืองแก้วช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่ กู่พระแก่นจันทน์ วัดเจ็ดยอด³¹⁶ (ภาพที่ 83) แล้วระยะเวลายังปรากฏรูปปราสาทไพชยนต์ของพระอินทร์ในภาพจิตรกรรมเขียนบนผ้า (พระบฏ) จากกรุเจดีย์วัดดอกเงิน³¹⁷ (ลายเส้นที่ 49) รวมทั้งนิยมสร้างสืบต่อมาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นว่า กู่ลาน วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร (ภาพที่ 84) และเจดีย์วัดบันสา³¹⁸ (ภาพที่ 85) อีกทั้งยังปรากฏในเมืองรอบนอกด้วย เช่น กู่พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง³¹⁹ (ภาพที่ 86) ตลอดจนพบงานสร้างประเภทโคมไฟทรงปราสาทในวัดพระธาตุช้างค้ำ จังหวัดน่าน³²⁰ จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่นิยมสร้างในศิลปะล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 สืบเนื่องลงมา

ภาพที่ 83 กู่พระแก่นจันทน์ วัดเจ็ดยอด
จังหวัดเชียงใหม่

ลายเส้นที่ 49 รูปปราสาทไพชยนต์บนผ้า (พระบฏ)
กรุเจดีย์วัดดอกเงิน จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : กรมศิลปากร, สมบัติศิลปะจากบริเวณเขื่อน
ภูมิพล (ม.ป.ท., 2503), 69.

³¹⁶ มีการศึกษาล่าสุดใน ชาญคณิต อวรณ์, “ปราสาทพระเจ้าในศิลปะล้านนา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมระหว่างเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง”, 18-35.

³¹⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: ทรัพยากรชัย-ล้านนา 159-160. เชื่อว่าราวพุทธศตวรรษที่ 21

³¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 114-116. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 147-151.

³¹⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 116-117. เชื่อว่าราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 และใน ชาญคณิต อวรณ์, “ปราสาทพระเจ้าในศิลปะล้านนา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมระหว่างเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง”, 35-53. กำหนดอายุในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

³²⁰ สุรศักดิ์ ศรีสำอางค์, “ประวัติศาสตร์และศิลปะ,” ใน เมืองน่าน โบราณคดีประวัติศาสตร์และศิลปะ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530), 192-193.

ภาพที่ 84 กู่ลาน วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร
จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 85 เจดีย์วัดบันสาท (ร้าง)
จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 86 กู่พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง
จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 87 ชุ่มประตู่โขง วัดวิชุน
เมืองหลวงพระบาง

ทั้งนี้ สันติ เล็กสุขุม เห็นว่ากู่พระเจ้าคือการผสมผสานองค์ประกอบระหว่างทรงปราสาทที่มีหลังคาเอนลาดกับทรงปราสาทที่เป็นชั้นลด³²¹ อาจเกี่ยวข้องกับพระธาตุเจดีย์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและในประเทศลาว³²² แต่ไม่ได้ระบุอย่างแน่ชัดว่าเป็นพระธาตุองค์ใด

การศึกษาในครั้งนี้พบหลักฐานในศิลปะล้านช้างที่เมืองหลวงพระบาง ได้แก่ ชุ่มประตูโขงวัดวิชุน (ภาพที่ 87) อันมีประวัติการสร้างวัดในปี พ.ศ. 2046-2047³²³ และชุมประตูทางเข้าสิม วัดเชียงแมน (ภาพที่ 88) ที่พบจารึกระบุปี พ.ศ. 2133 กล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าวรัตนธรรมประโชติ (พ.ศ. 2127-2141) เดิมชื่อวัดเชียงยืนไชยเสดถาราม สร้างมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114)³²⁴ จึงกำหนดอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการนิยมนิยามรูปแบบของปราสาทที่มีเรือนชั้นลดทั้งในศิลปะล้านนาและศิลปะล้านช้าง ทว่าน่าจะปรากฏในศิลปะล้านนาก่อนจะแพร่มายังศิลปะล้านช้าง เพราะในศิลปะล้านนาพบทั้งงานสร้างประเภทกู่หรือเจดีย์และชุมประตูโขง และหากเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะระหว่างกู่พระแก่นจันทน์กับชุมประตูโขงวัดวิชุน สังเกตเห็นว่าชุมประตูโขงที่วัดวิชุนมีการลดจำนวนชั้นหลังคาลาดที่ใช้รองรับเรือนชั้นลดเหลือเพียง 1 ชั้นเท่านั้น ซึ่งเห็นสัมพันธ์อยู่กับงานช่างในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อันได้แก่ชุมประตูโขงวัดชมพู และกู่ลานวัดพระสิงห์ ฉะนั้น ชุ่มประตูโขงที่วัดวิชุนน่าจะเป็นงานในคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก็เป็นไปได้

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบทางด้านรูปแบบศิลปะระหว่างพระธาตุวัดเทพพลฯ กับชุมประตูโขงและกู่พระเจ้า น่าจะเป็นไปได้ว่าพระธาตุวัดเทพพลฯ รับแรงบันดาลใจของเรือนชั้นลดมาจากชุมประตูโขงหรือกู่พระเจ้าในศิลปะล้านนาโดยทางอ้อม ซึ่งคงผ่านมาในงานช่างศิลปะล้านช้างเอง แล้วปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระธาตุวัดเทพพลฯ ดังที่สังเกตเห็นว่าชุมประตูโขงและกู่เจ้ามีหลังคาเอนลาดอยู่เหนือบัวรัดเกล้า พร้อมกับคันระหว่างเรือนชั้นลด แต่ในตำแหน่งเดียวกันนี้ที่พระธาตุวัดเทพพลฯ กลับไม่มีส่วนของหลังคาลาด ปรากฏเพียงบัวรัดเกล้าที่แลดูกลมกลืนไปกับบัวเชิงของเรือนธาตุชั้นที่ 2 จึงทำให้เรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ เป็นการซ้อนชั้นของส่วนเรือนธาตุมากกว่าจะเป็นหลังคาลาดชั้นลดของส่วนยอดอย่างชุมประตูโขงและกู่พระเจ้า

³²¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 111.

³²² เรื่องเดียวกัน, 113. อ้างจาก สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, ภาพประกอบไม่ระบุเลขหน้า.

³²³ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 78. และใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 48.

³²⁴ สุรศักดิ์ ศรีสาอาจ, ลำดับกษัตริย์ลาว, 135-136.

ภาพที่ 88 ชุ่มประตูทางเข้าสิม วัดเชียงแมน
เมืองหลวงพระบาง
ที่มา : วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม :
วัดในหลวงพระบาง (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,
2547), 82.

ภาพที่ 89 เจดีย์หมายเลข 26 วัดพระราม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ภาพจาก กวีฏ ตั้งจรัสวงศ์)

ทว่าประเด็นการปรากฏชั้นซ้อนของเจดีย์ในศิลปะอยุธยา ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้นของพระธาตุวัดเทพพลฯ โดยเฉพาะองค์ที่ศได้ เพราะจากตัวอย่างเจดีย์หมายเลข 26 วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 89) ซึ่งมีนักวิชาการกำหนดอายุไว้ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 หรือหลังลงมาเล็กน้อย³²⁵ ปรากฏการทำชั้นซ้อน 1 ชั้นเหนือส่วนเรือนธาตุ อันแตกต่างกับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ กลับแตกต่างออกไปจากชั้นซ้อนของเจดีย์หมายเลข 26 วัดพระราม เนื่องจากเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุมีการขยายสัดส่วนให้เห็นตัวเรือนอย่างชัดเจน ที่สำคัญคือกรณีพระธาตุองค์ที่ศได้มีส่วนของบัวเชิงมารองรับเรือนธาตุชั้นที่ 2 และตกแต่งด้วยปากแล ซึ่งเห็นสัมพันธ์อยู่กับงานช่างประเภทชุ่มประตูโขงและกู่พระเจ้าอย่างศิลปะล้านนา จึงกลายเป็นการซ้อนชั้นส่วนเรือนธาตุมากกว่าจะเป็นชั้นซ้อนของส่วนยอดอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มนี้ในศิลปะอยุธยา

³²⁵ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิจิตร, 2541), 43-46.

ส่วนการประดับบันแถลงที่พระธาตุวัดเทพพลฯ นี้ เป็นองค์ประกอบที่ใช้แบ่งแยกให้เห็นระหว่างบัวรดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรกกับบัวเชิงของเรือนธาตุชั้นที่ 2 โดยประดับอยู่บนตำแหน่งเหนือบัวรดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรก จากตำแหน่งของการประดับเห็นสัมพันธ์กับบันแถลงของซุ้มประตูโขงและกู่พระเจ้าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 มีใช้น้อย อีกทั้งน่าจะเกี่ยวข้องกับบันแถลงประดับเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มหนึ่งในศิลปะอยุธยาด้วย อาทิ เจดีย์หมายเลข 26 วัดพระราม (ภาพที่ 89) ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 21 หรือหลังลงมาเล็กน้อย ถือเป็นงานช่างที่รับแรงบันดาลใจมาจากเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย โดยปรับปรุงส่วนของชั้นซ้อนจากปราสาทแบบขอม แต่ยอดองค์ระฆังและกรวยแหลมสืบต่อมาจากศิลปะล้านนา³²⁶ ทำให้น่าเชื่อว่าบันแถลงเป็นงานประดับที่นิยมในเจดีย์ทรงปราสาทยอดศิลปะล้านนา ร่วมสมัยกับศิลปะอยุธยา แล้วสืบต่อมาในศิลปะล้านช้าง ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ แห่งนี้

ฉะนั้น รูปแบบของเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้นที่พระธาตุวัดเทพพลฯ น่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากชั้นลดอย่างซุ้มประตูโขงและกู่พระเจ้าในศิลปะล้านนา โดยที่รับผ่านมาในงานช่างของศิลปะล้านช้าง รวมเข้ากับแนวคิดของการประดับบันแถลง อันเป็นลักษณะร่วมระหว่างศิลปะล้านนากับศิลปะอยุธยา จากนั้นก็นำมาปรับเปลี่ยนจนกลายเป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบแปลกใหม่ขึ้นในศิลปะล้านช้างเอง

อีกทั้งยังสังเกตเห็นว่าพระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้มีส่วนของบัวเชิงมารองรับเรือนธาตุชั้นที่ 2 และตกแต่งด้วยปากแล แต่ที่พระธาตุองค์ทิศเหนือกลับไม่ปรากฏส่วนของบัวเชิงในตำแหน่งนี้แล้ว มีเพียงปากแลเชื่อมกับบัวรดเกล้าเท่านั้น ชวนให้สันนิษฐานว่าพระธาตุองค์ทิศเหนือสร้างขึ้นเมื่อกระแสนิยมของศิลปะอยุธยาเข้ามามากกว่าพระธาตุองค์ทิศใต้ จึงทำให้ส่วนของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุองค์ทิศเหนือแลดูคล้ายกับชั้นซ้อนของเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบสุโขทัยกลุ่มนี้ในศิลปะอยุธยาเป็นอย่างมาก เพียงแต่ด้วยเหตุผลที่ยังคงตกแต่งด้วยปากแล เรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุองค์ทิศเหนือจึงเป็นการซ้อนชั้นของส่วนเรือนธาตุมากกว่าจะเป็นชั้นซ้อนในส่วนยอดอย่างเจดีย์ในศิลปะอยุธยา หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานนี้ก็แสดงว่าพระธาตุองค์ทิศใต้น่าจะสร้างขึ้นก่อนพระธาตุองค์ทิศเหนือ

นอกจากนี้ ในกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดของศิลปะล้านช้างด้วยตนเอง ยังแลเห็นความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบศิลปะ สืบเนื่องลงมาที่พระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 90) ซึ่งมีผู้กำหนดอายุไว้ในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช³²⁷ (พ.ศ. 2181-2238) ดังที่เหนือบัวรดเกล้ามีการประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง อันเกิดจากลวดบัวหางของบัวรดเกล้าประกบกับบัวคว่ำของฐานบัวรองรับหลังคาลาดในส่วนยอด ทำนองเดียวกันกับลวดบัวหางของ

³²⁶ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 23-29.

³²⁷ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 143.

ภาพที่ 90 ส่วนเรือนธาตุ – ส่วนยอด
พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เชษฐ ติงสัญชลี)

บัวรดเกล้าในเรือนธาตุชั้นแรก เชื่อมต่อกับลวดบัว
คว่ำของบัวเชิงในเรือนธาตุชั้นที่ 2 ณ พระธาตุวัด
เทพพลฯ องค์ทิศใต้

อีกทั้งยังปรากฏการประดับจะนำ
ชุ้มจตุรทิศไว้เหนือบัลลังก์ของส่วนยอด อันเป็น
รูปแบบที่ไม่เคยปรากฏในศิลปะใดมาก่อน น่าจะ
คลี่คลายไปจากเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้นของพระธาตุ
วัดเทพพลฯ ระยะเวลาหนึ่งแล้ว เพราะจะนำชุ้มเหนือ
บัลลังก์ของพระธาตุวัดนากนี้ คงทำเลียนส่วนเรือน
ธาตุขึ้นมาจนถึงยอดองค์ระฆัง เพียงแต่ปรับเปลี่ยน
ให้เป็นยอดบัวเหลี่ยมแทนองค์ระฆัง จึงไม่ใช้การ
หวนกลับไปรับเอาแบบอย่างการทำเรือนธาตุชั้น
เดียวตามที่เข้าใจกันมาเพียงเท่านั้น³²⁸ แต่เป็นการ
คิดสร้างสรรค์รูปแบบให้แปลกใหม่มากยิ่งขึ้น จน
กลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระธาตุวัดนากแห่ง
นี้เอง

ดังนั้น เรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้นของพระธาตุวัดเทพพลฯ จึงเป็นรูปแบบที่มี
พัฒนาการหลังจากงานสร้างชุ้มประตูโขงหรือกู่พระเจ้าในช่วงยุคทองของศิลปะล้านนา โดย
ผสมผสานเอาปราสาทชั้นลดของศิลปะล้านนาเข้ากับแบบอย่างของศิลปะล้านช้างที่มีอยู่ก่อน
เมื่อนำมาปรับใช้ด้วยกันจึงเกิดรูปทรงแปลกใหม่ขึ้น อีกทั้งน่าจะสร้างขึ้นก่อนพระธาตุวัดนาก ซึ่ง
มีผู้กำหนดอายุไว้ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ฉะนั้น อาจกล่าวได้
ว่าเรือนธาตุของพระธาตุวัดเทพพลฯ เป็นรูปแบบที่ปรากฏขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 22 อัน
สอดคล้องกับช่วงเวลาของการเกิดฐานบัวเข้าพรมอย่างพระธาตุวัดเทพพลฯ ด้วย

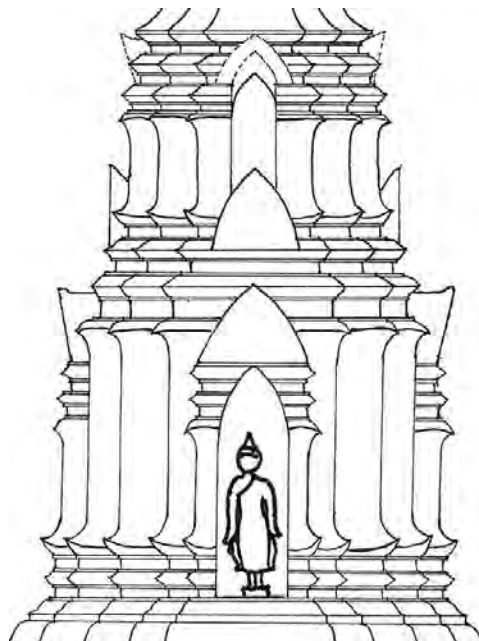
พระธาตุหนองสามหมื่น

พระธาตุหนองสามหมื่นมีเรือนธาตุอยู่ในผังเพ็ญมุม 12 สืบเนื่องมาจากส่วนฐาน
เริ่มตั้งแต่บัวคว่ำที่ประกบกับบัวหงายของส่วนฐาน มีปลายงอนขึ้น ทำหน้าที่เป็นบัวเชิงไปในตัว
ถัดขึ้นไปเป็นตัวเรือนประดับด้วยเสาดัดผนังประจํามุมและด้าน แลเห็นด้านละ 4 ต้น ทำให้เกิด
ช่องว่างระหว่างเสาเป็นจระนำตื้นๆ แต่มีเพียงจระนำชุ้มตรงกลางด้านที่ประดิษฐานพระพุทธรูป
เสามีการประดับลายกบบน – กบาล่างรูปสามเหลี่ยมอย่างคร่าวๆ ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นบัวหัวเสา
ประกอบด้วยเส้นลวดและบัวหงาย จากนั้นคือหน้ากระดานที่ทำหน้าที่เป็นบัวรดเกล้า รองรับ

³²⁸ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 82.

ภาพที่ 92 เจดีย์ศรีสุริโยทัย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ลายเส้นที่ 51 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

ทั้งนี้จากการศึกษาทำให้มีความคิดเห็นในอีกมุมมองหนึ่งว่า ส่วนเรือนธาตุของพระธาตุหนองสามหมื่นไม่มีการออกมุขทิศ และประดับเจดีย์ยอดเหนือซุ้มมุขดังเช่นกลุ่มเจดีย์ในศิลปะอยุธยา หากเป็นเพียงการใช้ตัวเรือนธาตุที่ประดับเสาของจระนำซุ้มประจำด้านทั้งหมดรองรับกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม ลักษณะเช่นนี้อาจเปรียบเทียบได้กับการใช้ผนังเรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำซุ้มในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 51) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 80) จึงเห็นเกี่ยวข้องกับเจดีย์ในศิลปะล้านนามากกว่า กล่าวคือ

น่าสนใจในกรณีของเจดีย์เมืองเชียงใหม่กลุ่มหนึ่ง อาทิ เจดีย์วัดบันสาท รวากลางพุทธศตวรรษที่ 21³³¹ (ภาพที่ 85) ดังที่ปรากฏตัวเรือนธาตุประจำด้านประดับเสารับหลังคาลาดซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 2-3 ชั้นรองรับยอดดอกบัวตูม ทำให้เกิดระบบ “ปราสาทซ้อนปราสาท” ขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะทำนองเดียวกันกับที่พระธาตุหนองสามหมื่น และเชื่อว่าน่าจะสัมพันธ์กับส่วนยอดของซุ้มประตูโขงและกู่พระเจ้าในศิลปะล้านนาด้วย

จากการศึกษาพบว่าระบบของปราสาทซ้อนปราสาทนี้ ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับระบบงานช่างในศิลปะอยุธยา เพราะเป็นปราสาทแบบเรือนชั้นซ้อน ตัวอย่างที่พบภายในพระนครศรีอยุธยา เช่น เมรุทิศ – เมรุราย วัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 93) สร้างขึ้นในสมัย

³³¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 116. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 147-150.

พระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172-2199)³³² ชุ่มกลาง ด้านหน้าพระอุโบสถ วัดบรมพุทธาราม (ภาพที่ 94) ซึ่งมีประวัติการสร้างวัดในสมัยพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2245)³³³ และชุ่มประตูพระอุโบสถ วัดกุฎีดาว ปฏิสังขรณ์ขึ้นในสมัยพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. 2251-2275)³³⁴

ดังนั้น จึงเห็นว่าระบบปราสาทซ้อนปราสาทของพระธาตุหนองสามหมื่น น่าจะสัมพันธ์กับงานช่างอย่างศิลปะล้านนามากกว่าศิลปะอยุธยา

ภาพที่ 93 เมรุทิศ – เมรุราย
วัดไชยวัฒนาราม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 94 ชุ่มกลาง ด้านหน้าพระอุโบสถ
วัดบรมพุทธาราม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เมื่อสืบค้นไปยังศิลปะล้านช้าง พบหลักฐานการสร้างชุ่มประตูโขงและชุ่มประตู – หน้าต่างกลุ่มหนึ่ง น่าจะสัมพันธ์กับพระธาตุหนองสามหมื่น เป็นต้นว่า ชุ่มประตูโขงที่พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 95) ชุ่มประตูโขง (ภาพที่ 96) และชุ่มประตูทางเข้าสิม (ภาพที่ 97) วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง ซึ่งเชื่อกันมาว่าวัดนี้สร้างขึ้นก่อนที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

³³² “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ[เจิม],” ใน ประชุมพงศาวดาร, เล่ม 39 (พระนคร : องค์การคำคุณุสสา, 2512), 110-111.

³³³ เรื่องเดียวกัน, 221.

³³⁴ เรื่องเดียวกัน, 241.

จะย้ายลงมาที่นครเวียงจันทน์³³⁵ ชุ่มประตู่โขงที่พระราชดูลวง นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 98) คงสร้างขึ้นคราวบูรณะปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2109³³⁶

อีกทั้งยังปรากฏจะนำชุ่มแบบนี้ที่พระราชดูลวง จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 99) ซึ่งกำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23³³⁷ และชุ่มประตู่ (ภาพที่ 100) หน้าต่าง (ภาพที่ 101) หอไตร วัดอินแปง นครเวียงจันทน์³³⁸

ภาพที่ 95 ชุ่มประตู่โขง พระราชดูลวง
จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 96 ชุ่มประตู่โขง วัดเชียงทอง
เมืองหลวงพระบาง

ที่มา : Henri Parmentier, L'art du Laos (Paris :
E'cole Francaise D'extrememe – Orient, 1988),
fig. 115C, p. 97.

³³⁵ หมูพันธ์ รัตตะนะวง และคณะ, มรดกอันล้ำค่าของหลวงพระบาง (สิงคโปร์ : ม.ป.ท., 2543), 29. อ้างถึงใน วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวงพระบาง, 106.

³³⁶ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 85.

³³⁷ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 97. เห็นว่ามีรูปแบบเก่าสุดเพียงสมัยอยุธยาตอนปลาย และใน เกศินี ศรีวงศ์ษา, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระราชดูลวง จังหวัดสกลนคร”, 66. ได้ศึกษาเพิ่มเติมและกำหนดอายุอยู่ในช่วงเวลานี้

³³⁸ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 136-139. ระบุว่าเป็นหอไตรในช่วง พ.ศ. 2093-2370 และใน สุรศักดิ์ ศรีสำออง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 231. ได้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24

ภาพที่ 97 ชุ่มประตู่ทางเข้าสิม วัดเชียงทอง
เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 98 ชุ่มประตู่โขง พระธาตุหลวง
นครเวียงจันทน์

ภาพที่ 99 จระนำชุ่ม
พระธาตุเชิงชุม
จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 100 ชุ่มประตู่ หอไตร
วัดอินแปง
นครเวียงจันทน์

ภาพที่ 101 ชุ่มหน้าต่าง หอไตร
วัดอินแปง
นครเวียงจันทน์

จากตัวอย่างในข้างต้นสังเกตเห็นว่า งานช่างเหล่านี้มีลักษณะของกรอบซุ้ม คล้ายกับที่พระธาตุหนองสามหมื่น ดังที่มีองค์ประกอบสำคัญคือหลังคาลาดชั้นลด บางแห่งทำ หลังคาลาดซ้อนอยู่กับกรอบวงโค้งของซุ้ม ทั้งนี้เห็นเป็นกลุ่มที่มีรูปแบบแตกต่างออกไปจากงาน ช่าง ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ เพราะชั้นลดที่ 2 ไม่ปรากฏลักษณะของจระนำซุ้มอย่างชัดเจน จึง น่าจะเป็นกระแสนิยมของศิลปะล้านนาเข้ามาในดินแดนล้านช้างอีกระลอกหนึ่ง

อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่า การประดับกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดเป็นที่นิยมใน ศิลปะล้านช้างอย่างชัดตั้งแต่สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสืบลงมา แม้ว่าตัวอย่างที่พบมีใช้ รูปแบบที่มีระบบของปราสาทซ้อนปราสาทเช่นเดียวกับพระธาตุหนองสามหมื่น แต่ซุ้มประตู – หน้าต่างทรงปราสาทยอดก็ถือเป็นสัญลักษณ์ของปราสาทเช่นกัน³³⁹ เมื่อประดับไว้ที่ลิ้มหรือ พระอุโบสถและพระวิหารอันตั้งอยู่บนคติการสร้างปราสาทแล้ว³⁴⁰ ชวนให้คิดเห็นว่าการประดับ ซุ้มประตู – หน้าต่างในพระอุโบสถหรือพระวิหารก็คือ คติปราสาทซ้อนปราสาทนั่นเอง

ฉะนั้น คงไม่ใช่เรื่องแปลกหากช่างจะนำเอาคตินี้ไปปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เข้า กับเจดีย์ โดยเห็นความพยายามของช่างที่นำเอาซุ้มประตูแบบนี้มาประดับบนเรือนธาตุที่มีการ ซ้อนชั้น ได้แก่ พระธาตุเชิงชุม แล้วปรับเปลี่ยนให้อยู่ในระบบปราสาทซ้อนปราสาทได้อย่าง เด่นชัดที่พระธาตุหนองสามหมื่นแห่งนี้ จึงเห็นควรกำหนดอายุหลังพระธาตุเชิงชุมลงมา

อย่างไรก็ดี การปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เข้ากับคติปราสาทซ้อนปราสาทนี้ ส่งผล ให้เกิดรูปแบบแปลกใหม่ขึ้น ดังที่มีการใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำซุ้ม (ดังจะ กล่าวถึงต่อไป) รองรับกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับติดแปะอยู่กับส่วนยอด ทำ ให้แลเห็นส่วนยอดโดยรวมทั้งหมดเป็น 9 ยอด ซึ่งแตกต่างออกไปจากศิลปะล้านนาที่มักจะทำ เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด จึงชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะปรับเปลี่ยนมาจาก งานช่างในศิลปะล้านช้างด้วยกันเองก็เป็นได้

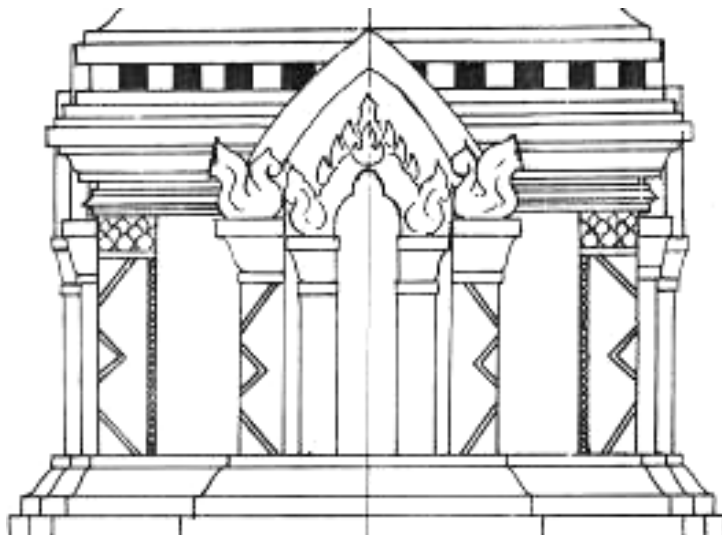
นอกเหนือไปจากนี้ ยังมีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับงานประดับตกแต่งองค์ พระธาตุหนองสามหมื่น ดังที่ส่วนเรือนธาตุปรากฏการประดับเสาด้วยลายกาบบน – กาบล่าง ซึ่งแตกต่างออกไปจากพระธาตุในกลุ่มเดียวกันเป็นอย่างมาก เพราะพระธาตุที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้ ไม่พบว่าองค์ใดมีงานประดับเช่นนี้เลย คงออกแบบขึ้นเฉพาะองค์พระธาตุหนองสามหมื่น

การประดับแนวเสาด้วยลายกาบบน – กาบล่างบนเรือนธาตุน่าจะมีต้นเค้ามา จากศิลปะล้านนา ดังที่พบหลักฐานมาแล้วตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ได้แก่ พระธาตุสองพี น้อย (องค์ทิศใต้) เวียงเชียงแสนน้อย หรือเวียงปรีक्षा (ลายเส้นที่ 52) แล้วปรากฏต่อมาในช่วง

³³⁹ สันติ เล็กสุขุม, “จินตนาการปราสาทจำลองของช่างไทย,” ศิลปวัฒนธรรม 17, 9 (กรกฎาคม, 2539) : 153-154.

³⁴⁰ สันติ เล็กสุขุม, “หลังคาซ้อนชั้นของโบสถ์ วิหาร,” ศิลปวัฒนธรรม 16, 8 (มิถุนายน, 2538) : 186-188.

ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 เช่น เจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่³⁴¹ (ภาพที่ 102)

ลายเส้นที่ 52 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุสองพี่น้อง (องค์ทิศใต้) เวียงเชียงแสนน้อย
(ภาพจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

ภาพที่ 102 ส่วนเรือนธาตุ เจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่

³⁴¹ มีการศึกษากำหนดอายุล่าสุดใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 39-57.

สืบมาในเจดีย์เมืองเชียงใหม่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นว่า เจดีย์วัดป่าตาล (ร้าง) (ลายเส้นที่ 43) และเจดีย์บรรจุอัฐิพระเจ้าติโลกราช วัดเจ็ดยอด สร้างในปี พ.ศ. 2054³⁴² (ภาพที่ 91) ต่อเนื่องมาในงานช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เช่น เจดีย์วัดบันสาท (ภาพที่ 85) อีกทั้งยังสืบมาในปลายพุทธศตวรรษที่ 21 อาทิ เจดีย์วัดหนองจริน (ลายเส้นที่ 40) และเจดีย์วัดโลกโมฬี (ภาพที่ 72) ซึ่งเจดีย์ทั้งหมดนี้ได้อ้างอิงอายุสมัยการสร้างมาแล้ว

ทั้งนี้ทั้งนั้น การประดับแนวเสาและลายกบบน - กาบล่างของพระธาตุหนองสามหมื่นคงคลี่คลายไปจากงานช่างในศิลปะล้านนามากแล้ว ด้วยเหตุผลที่เรือนธาตุของพระธาตุหนองสามหมื่นไม่มีระเบียบลวดบัวเชิง - บั้วัดเกล้าอย่างชัดเจน และงานประดับกบบน - กาบล่างที่พระธาตุหนองสามหมื่นทำอย่างคร่าวๆ โดยไม่ตกแต่งลวดลายใดๆ จึงทำให้น่าเชื่อว่าเรือนธาตุของพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นรูปแบบที่ช่างล้านช้างปรับแต่งขึ้นเองในภายหลัง โดยรับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะล้านช้างด้วยตนเอง

ดังที่ปรากฏการประดับลายกบบน - กาบล่างในงานศิลปกรรมของศิลปะล้านช้างมาแล้ว เป็นต้นว่า ชุ่มเรือนแก้ว ภายในคูหาถ้ำที่ 1 ถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู (ภาพที่ 103) พบจารึกระบุปี พ.ศ. 2106 กล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่พระธาตุบังพวน³⁴³ ซึ่งคงรวมถึงการสร้างหรือบูรณะปฏิสังขรณ์งานศิลปกรรมที่ถ้ำแห่งนี้ด้วย ตามที่มีผู้ศึกษาทางด้านรูปแบบศิลปะและกำหนดอายุตรงกับช่วงเวลาของจารึก³⁴⁴ แล้วในสมัยนี้ยังพบตัวอย่างงานสร้างประเภทชุ่มประตูดุ อาทิ ชุ่มประตูดุทางเข้าสิม วัดเชียงทอง (ภาพที่ 97) สืบเนื่องมาในสมัยพระเจ้าวรัตนธรรมประโชติ ณ ชุ่มประตูดุทางเข้าสิมของวัดเชียงแมน หลวงพระบาง (ภาพที่ 104) และงานช่างระยะหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ได้แก่ ชุ่มประตูดุ (ภาพที่ 100) หน้าต่าง (ภาพที่ 101) หอไตร วัดอินแปง นครเวียงจันทน์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ทั้งนี้สังเกตเห็นว่างานประดับในช่วงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชยังคงระเบียบของศิลปะล้านนาเอาไว้ค่อนข้างมาก กบบน - กาบล่างจึงมีการประดับลวดลายอย่างล้านนา โดยมีกรอบเป็นหยักโค้งลายหัวลู่อี่ ภายในตกแต่งลายพรรณพฤกษา อันนิยมในศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ดังตัวอย่างที่ชุ่มเรือนแก้ว ภายในคูหาถ้ำที่ 1 ถ้ำสุวรรณคูหา จากนั้นลายพรรณพฤกษายังสืบทอดมายังชุ่มประตูดุทางเข้าสิมของวัดเชียงแมน

³⁴² สวณ โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย, เล่ม 2, 114.

³⁴³ ธวัช ปุณโณทก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน, 69 และ 257-260.

³⁴⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23),” ใน รายงานการวิจัยพระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย (เอกสารอัดสำเนา, 2552), 44-45.

ภาพที่ 103 ชุ่มเรือนแก้ว ภายในคูหาถ้ำที่ 1
ถ้ำสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู
(ภาพจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

ภาพที่ 104 ชุ่มประตูทางเข้าสิม วัดเชียงแมน
เมืองหลวงพระบาง
ที่มา : วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม :
วัดในหลวงพระบาง (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,
2547), 82.

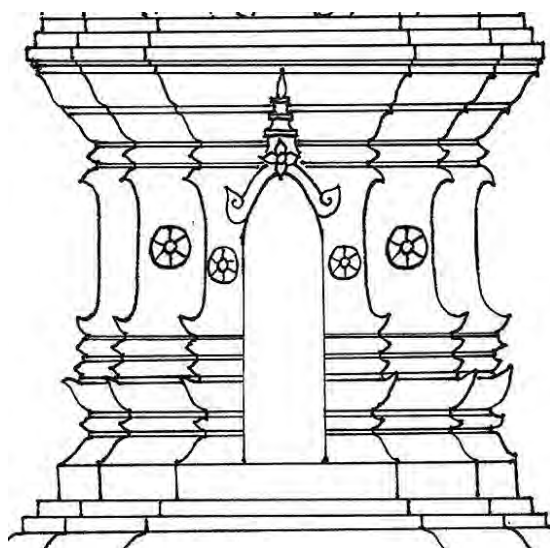
ส่วนลายกาบบน – กาบล่างของชุ่มประตูทางเข้าสิมวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง มีรูปแบบที่คลี่คลายไปจากศิลปะล้านนาอย่างมาก โดยปรับให้ระเบียบลายที่เคยหันออกเป็นหันเข้า ภายในตกแต่งลวดลายตามอย่างล้านช้าง ตลอดจนชุ่มประตูและหน้าต่างของหอไตร วัดอินแปง มีการประดับลายกาบบน – กาบล่างอย่างคร่ำวๆ ซึ่งอาจสัมพันธ์กับพระธาตุหนองสามหมื่น

ดังนั้น พระธาตุหนองสามหมื่นคงเป็นงานสร้างหลังจากพระธาตุบังพวนองค์เดิม พระรัตนมรเจติย์ พระธาตุวัดเทพพลฯ และพระธาตุวัดนาก เพราะพระธาตุทั้ง 4 องค์นี้ ยังคงปรากฏระเบียบของเรือนธาตุอย่างศิลปะล้านนาค่อนข้างชัดเจนกว่าพระธาตุหนองสามหมื่น จึงกำหนดอายุรูปแบบของเรือนธาตุพระธาตุหนองสามหมื่นในราวพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมา แต่คงสร้างขึ้นก่อนพระธาตุก่องข้าวน้อยและพระธาตุอานนท์

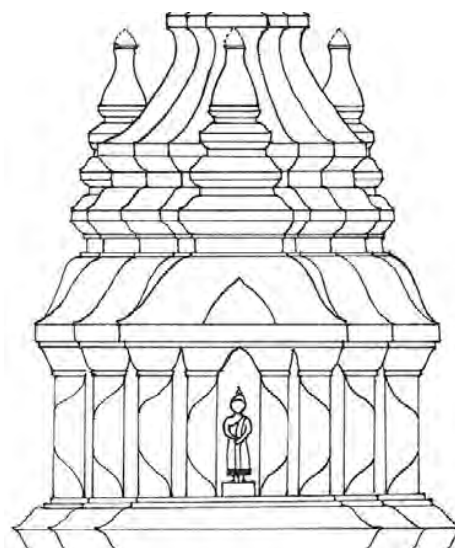
พระธาตุก่องข้าวน้อย

พระธาตุก่องข้าวน้อยมีเรือนธาตุอยู่ในผังเพ็ญมุม 12 ต่อเนื่องมาจากส่วนฐาน เริ่มตั้งแต่ลวดบัวเชิงประกอบด้วยฐานบัวที่ประดับลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม้ ปลายของบัวหงายงอนขึ้น เหนือบัวหงายคาดด้วยลูกแก้วอกไก่อีก 2 เส้น ตัวเรือนออกจะนำชุ่มจตุรทิศ พร้อมกับ

ตกแต่งด้วยปากแล นอกจากนี้ยังมีการประดับลวดลายรูปวงกลมที่ฝังกระจกสีเป็นจังหวะๆ คล้ายดอกบัว และเหนือสุดคือบัวรัดเกล้าประกอบด้วยปากแล ลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม้ บัวหาง ข้อนกัน 2 ชั้น คั่นกลางด้วยลูกแก้วอกไก่ และหน้ากระดาน 3 ชั้นซ้อนเรียงกันขึ้นไป (ลายเส้นที่ 53)

ลายเส้นที่ 53 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุกองข้าวน้อย
จังหวัดยโสธร

ลายเส้นที่ 54 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุหนองสามหมื่น
จังหวัดชัยภูมิ

จากรูปแบบส่วนเรือนธาตุของพระธาตุกองข้าวน้อย สังเกตเห็นว่าลวดบัวเชิง – บัวรัดเกล้ามีการออกแบบอย่างอิสระมากขึ้น เน้นการประดับบริเวณตัวเรือนธาตุจนเกือบไม่เหลือพื้นที่ว่าง ดังที่ตำแหน่งของบัวเชิงได้เพิ่มเส้นลวดลูกแก้วอกไก่อีก 2 เส้น โดยวางเหนือฐาน บัวลูกแก้วอกไก่ พร้อมทั้งมีการตกแต่งลวดลายรูปวงกลมคล้ายดอกบัวบนตัวเรือน ลักษณะดังกล่าวนี้จะบ่งบอกถึงพัฒนาการหลังจากเจดีย์ในกลุ่มเดียวกันที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะระเบียบของลวดบัวตลอดจนงานประดับตกแต่งเห็นต่างออกไปจากศิลปะล้านนาโดยสิ้นเชิง

นอกจากนี้ ยังคิดเห็นเพิ่มเติมว่าลวดลายรูปวงกลมอาจเกี่ยวข้องกับระเบียบการประดับลายกบบน กาบล่าง และประจายามอก แต่ด้วยเหตุว่าเป็นงานช่างในช่วงหลังจากอิทธิพลศิลปะล้านนามากแล้ว จึงทำให้ที่พระธาตุกองข้าวน้อยมีการตกแต่งเฉพาะตำแหน่งของลายประจายามอก ซึ่งเห็นคลี่คลายไปจากพระธาตุหนองสามหมื่น (ลายเส้นที่ 54) ลงมาอีกช่วงเวลาหนึ่ง

แม้ว่าพระธาตุหนองสามหมื่นไม่มีการประดับลายประจายามอก แต่การปรากฏลายกบบน – กาบล่างอย่างคร่าวๆ ก็แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่มีต้นเค้ามาจากศิลปะล้านนา โดยสืบสานมาจากการช่างในศิลปะล้านช้างเอง (ดังได้กล่าวถึงในข้างต้นแล้ว) ส่วนลักษณะของลวดรูปวงกลมที่คล้ายกับดอกบัวบานนี้ เห็นว่าเป็นลายที่พบโดยทั่วไปในศิลปะอื่นๆ รวมทั้งใน

ศิลปะล้านช้างด้วยตนเอง แต่ไม่นิยมนำมาประดับกับเจดีย์ในตำแหน่งนี้ ฉะนั้น งานประดับลายรูปวงกลมที่พระธาตุก่องข้าวน้อยจึงเป็นงานช่างแบบพื้นเมือง โดยสืบต่อมาจากพระธาตุอานนท์ อย่างไรก็ดี ยังคงปรากฏความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบศิลปะในเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ได้แก่ ลวดบัวรัดเกล้าที่ประกอบด้วยบัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น ซึ่งพบมาแล้วที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 45) น่าจะเป็นลักษณะที่นิยมในศิลปะล้านช้าง สืบเนื่องมาจากพบทั้งในส่วนฐานและส่วนเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทยอด รวมไปถึงส่วนฐานของเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมด้วย ดังนั้น เรือนธาตุของพระธาตุก่องข้าวน้อยน่าจะเป็นรูปแบบที่คลี่คลายลงมาในราวพุทธศตวรรษที่ 24 หรือหลังจากนี้ แต่คงก่อนงานสร้างที่พระธาตุอานนท์

พระธาตุอานนท์

ภาพที่ 105 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุอานนท์
จังหวัดยโสธร

พระธาตุอานนท์มีเรือนธาตุอยู่ในผังเพิ่มมุม 12 ต่อเนื่องมาจากส่วนฐาน นับตั้งแต่บัวเชิงที่ประกอบด้วยแถวกลีบบัวแบบประดิษฐ์ 1 แถว ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง 3 เส้น ปลายตัวโค้งบนล้อกับปากแล ส่วนของบัวเชิงนี้ไม่มีการเว้นว่างให้กับช่องจระนำซุ้ม จึงทำให้ขนาดของตัวเรือนแลดูเล็กลง

ตัวเรือนตกแต่งลวดลายรูปวงกลมคล้ายดอกบัว และจระนำซุ้มจตุรทิศประดับเฉพาะกรอบซุ้มติดแปะกับผนังเรือนธาตุเท่านั้น ไม่มีเสารองรับกรอบซุ้ม เหนือขึ้นไปเป็นบัวรัดเกล้าประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม่ประดับลูกแก้วอกไก่ บัวหงายซ้อนกัน 3 ชั้น โดยที่ชั้นบนสุดมีการประดับลวดลายเขียนสีรูป

กลีบ - เกสรดอกบัว และหน้ากระดานที่ประดับลวดลายปูนปั้นนูนต่ำ (ภาพที่ 105)

ประเด็นเกี่ยวกับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้างนี้คงมีความเกี่ยวข้องกับพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 51) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 80) อยู่มีใช้น้อย แต่ด้วยลักษณะของการประดับบัวเชิงที่เป็นฐานบัวอย่างสมบูรณ์แบบนี้ น่าจะเป็นงานช่างหลังลงมาจากพระธาตุวัดเทพพลฯ ระยะเวลาหนึ่งแล้ว

อีกทั้งการประดับลวดบัวเชิง – บัวรัดเกล้าของพระธาตุอานนท์คงมีพัฒนาการหลังจากที่พระธาตุก่องข้าวน้อย ด้วยเหตุผลที่บัวเชิงของพระธาตุอานนท์ไม่มีการเว้นช่องว่าง

ให้กับจระนำชุ่ม ถึงแม้ว่าในกรณีนี้อาจมีความเกี่ยวข้องกับบัวเชิงของพระธาตุหนองสามหมื่น (ลายเส้นที่ 54) ก็ตาม แต่การปรากฏบัวหางซ้อนกันถึง 3 ชั้นในตำแหน่งของบัววัดเกล้า และตกแต่งลวดลายรูปวงกลมคล้ายดอกบัวทั้งประจำด้านและประจำมุม ก็น่าจะบ่งบอกได้ถึงรูปแบบที่ได้รับการปรับเปลี่ยนไปจากพระธาตุหนองสามหมื่นและพระธาตุก่องข้าวน้อยแล้ว (ลายเส้นที่ 53) ฉะนั้น พระธาตุอานนท์คงเป็นงานที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

ดังนั้น จากการศึกษาลักษณะของลวดบัวเชิง – บัววัดเกล้าในตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะล้านช้างที่สืบเนื่องมาจากศิลปะล้านนา โดยที่ในระยะแรกอันได้แก่ พระธาตุบังพวนองค์เดิม และพระรัตนฆรเจดีย์ มีความเกี่ยวข้องกับศิลปะล้านนาอย่างใกล้ชิด แต่เริ่มมีการออกแบบให้แตกต่างออกไปจากศิลปะล้านนา คือ การทำลวดบัวเชิง – บัววัดเกล้าไม่เหมือนกัน

ต่อมาช่างล้านช้างปรับเปลี่ยนรูปแบบมากขึ้น จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปะล้านช้างและพระธาตุองค์นั้นๆ โดยดัดแปลงจากงานช่างอย่างศิลปะล้านนาที่ปรากฏในศิลปะล้านช้างมาก่อน อันได้แก่ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ดังที่ทำการเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากสถาปัตยกรรมที่มีหลังคาชั้นลด อีกทั้งยังมีการประดับลูกแก้วออกไก่อที่เห็นเกี่ยวข้องกับลวดบัวหางประกบกับบัวคว่ำ ด้วยเหตุผลที่ส่วนของท้องไม่มีการไล่ระดับลดหลั่นกันขึ้นไป อันเกิดจากฐานบัวซ้อนกันโดยไม่มีหน้ากระดานคั่น จึงเรียกส่วนนี้ว่า “ลูกแก้วออกไก่อแบบล้านช้าง” ซึ่งเป็นลักษณะนิยมในศิลปะล้านช้าง โดยที่ปรากฏมาแล้วบนส่วนยอดของพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระรัตนฆรเจดีย์

นอกจากนี้ ยังได้มุมมองเพิ่มเติมว่าพระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้น่าจะสร้างขึ้นก่อนองค์ทิศเหนือ เพราะในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุองค์ทิศเหนือไม่ปรากฏบัวเชิงอย่างชัดเจน ซึ่งแลดูห่างไกลไปจากระเบียบของศิลปะล้านนามากกว่าพระธาตุองค์ทิศใต้ อาจเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของศิลปะอยุธยาเข้ามาปะปนมากแล้ว อันเห็นสัมพันธ์อยู่กับชั้นซ้อนของกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยในศิลปะอยุธยา อย่างไรก็ตาม พระธาตุทั้งสององค์คงสร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาไล่เลี่ยกันราวพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนการสร้างพระธาตุวัดนา

ส่วนกรณีของพระธาตุหนองสามหมื่นมีการใช้ตัวเรือนธาตุรองรับกรอบชุมทรวงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม ทำให้แลดูเป็นระบบแบบ “ปราสาทซ้อนปราสาท” แม้ว่าปรากฏลักษณะเช่นนี้ในศิลปะล้านนา แต่ด้วยรายละเอียดขององค์ประกอบของส่วนต่างๆ แลดูห่างไกลไปจากศิลปะล้านนามากแล้ว จึงเห็นเป็นงานที่ปรับแต่งขึ้นเฉพาะองค์พระธาตุหนองสามหมื่นเท่านั้น คงอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมา และปรากฏงานสืบเนื่องมายังพระธาตุก่องข้าวน้อยตลอดจนพระธาตุอานนท์ เพียงแต่ที่พระธาตุทั้งสององค์ประดับกรอบชุมทรวงติดแปะไปกับส่วนเรือนธาตุ นอกเหนือไปจากนี้ยังได้ข้อสันนิษฐานว่าน่าจะเกี่ยวข้องกับกรอบชุมที่ติดแปะอยู่กับบัวเหลี่ยม ซึ่งจะกล่าวถึงในบทวิเคราะห์ของส่วนยอด

จากนั้นเป็นงานช่วงระยะสุดท้ายของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ได้แก่ พระธาตุก่อขั้วน้อย และพระธาตุอานนท์ ตามลำดับ ดังที่มีลักษณะพื้นเมืองเข้ามาปะปนอยู่มาก โดยเฉพาะงานประดับรูปกลมคล้ายดอกบัว ตกแต่งในตำแหน่งของประจายามอก ราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

2.2 จระนำชั้ม

“จระนำ” คือ ช่องเว้าประกอบด้วยเสาและชั้ม เพื่อใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือสิ่งที่ควรค่าแก่การเคารพบูชา³⁴⁵ จระนำชั้มของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะเจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ มีความหลากหลายเป็นอย่างมาก จึงแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นหลักๆ คือ ระบบจระนำชั้ม และงานประดับตกแต่ง ดังนี้

2.2.1 ระบบจระนำชั้ม

จระนำชั้มของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างกลุ่มพระธาตุบังพวน แต่ละองค์ล้วนมีลักษณะแตกต่างกันออกไป ปรากฏทั้งจระนำชั้มแบบชั้มลด ชั้มซ้อน ชั้มเดี่ยว และใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของชั้ม กล่าวคือ

จระนำชั้มลด – ชั้มซ้อน

รูปแบบจระนำชั้มที่ใช้ในบริบทของศิลปะล้านช้าง คือ “จระนำชั้มลด” หมายถึง จระนำของเรือนธาตุที่ทำจระนำชั้ม 2 ชั้มซ้อนลดหลั่นกัน ชั้มหนึ่งซ้อนครอบอยู่บนอีกชั้มหนึ่ง³⁴⁶ ดังเช่นจระนำชั้มลดที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม ส่วน “จระนำชั้มซ้อน” คือ จระนำของเรือนธาตุที่ทำจระนำชั้ม 2 ชั้ม วางซ้อนกันโดยมีส่วนของเสาอยู่ในระดับเดียวกัน³⁴⁷ อันได้แก่จระนำชั้มซ้อนที่พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 106)

การทำจระนำชั้มซ้อนอย่างพระธาตุวัดหาดน้อยที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2091³⁴⁸ หากไม่ใช่เกิดจากงานบูรณะก็น่าจะเป็นรูปแบบที่ปรับแต่งขึ้นเองในศิลปะล้านช้าง

³⁴⁵ ตูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, 85-89.

³⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 95.

³⁴⁷ จระนำชั้มซ้อนในศิลปะล้านช้างแตกต่างกับบริบทที่ใช้ในศิลปะพุกาม เพราะชั้มซ้อนของพุกามปรากฏช่องว่างระหว่างช่วงเสาของจระนำชั้ม 2 ชั้ม แต่ในศิลปะล้านช้างกลับไม่มีในส่วนนี้

³⁴⁸ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

เพราะเท่าที่สืบค้นหลักฐานในช่วงเวลานี้ไม่พบทั้งในศิลปะล้านนา³⁴⁹ และศิลปะอยุธยา ทั้งนี้ น่าสนใจว่าช่วงเวลาก่อนหน้านั้นงานสร้างที่พระธาตุวัดหาดน้อย ในศิลปะล้านนานิยมทำจระนำชุ้มแบบชุ้มลด เป็นต้นว่า เจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 107) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2071³⁵⁰ จึงชวนให้คิดเห็นว่าชุ้มซ้อนของพระธาตุวัดหาดน้อยน่าจะปรับเปลี่ยนมาจากชุ้มลด ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ของศิลปะล้านนา ส่วนระเบียบบลวดบัวของพระธาตุวัดหาดน้อย นั้น ไม่สามารถนำมาศึกษาในรายละเอียดได้ เพราะเห็นเป็นงานที่ผ่านการบูรณะมาแล้ว

ภาพที่ 106 จระนำชุ้มซ้อน พระธาตุวัดหาดน้อย
เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 107 จระนำชุ้มลด เจดีย์วัดโลกโมฬี
จังหวัดเชียงใหม่

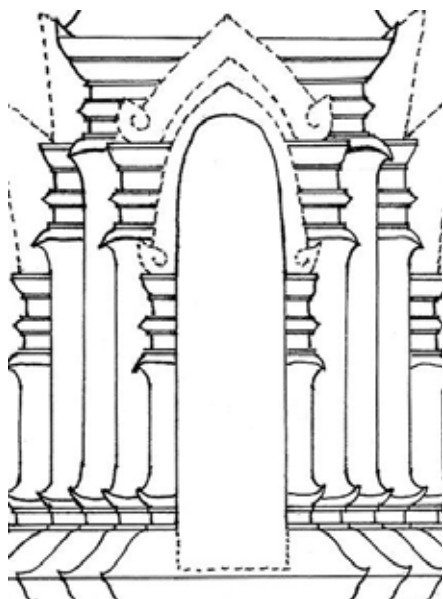
จระนำชุ้มของพระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นแบบชุ้มลด (ลายเส้นที่ 55) สังเกตจากทั้งสองชุ้มนี้อาจมีลักษณะเหมือนกัน ได้แก่ มีฐานเสาแนวเดียวกันกับบัวเชิงที่ประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้แคบ และปากแล ตัวเสาเรียบเช่นเดียวกับผนังเรือนธาตุ ส่วนบัวหัวเสานับตั้งแต่ปากแลขึ้นไป ท้องไม้คาคดลูกแกว่อกไก่ 1 เส้น บัวหงาย และหน้ากระดาน รองรับกรอบชุ้มซึ่งพังทลายหายไป เจาะช่องจระนำแบบตื้นๆ เดิมน่าจะเคยประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน เพราะพบร่องรอยการแกะของปูนภายในบริเวณช่องจระนำ

³⁴⁹ ชุ้มซ้อนลักษณะเช่นนี้ปรากฏที่เจดีย์วัดอุโมงค์อารยมณฑล จังหวัดเชียงใหม่ แต่เป็นงานบูรณะขึ้นใหม่คราวบูรณะจากกรมศิลปากร ซึ่งเดิมเคยเป็นชุ้มลด ดูเพิ่มเติมใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 91.

³⁵⁰ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 374.

ทั้งนี้เห็นว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมมีจะระนำซุ้มลดและประดับปากแล เช่นเดียวกับที่เจดีย์วัดโลกโมฬี เพียงแต่จะระนำซุ้มของพระธาตุบังพวนองค์เดิมยืดยาวและแคบกว่าที่เจดีย์วัดโลกโมฬี คงสืบเนื่องมาจากขนาดของเรือนธาตุที่เพรียวและเล็กกว่า จึงทำให้สันนิษฐานว่ากรอบซุ้มของพระธาตุบังพวนที่พังทลายหายไปนั้น น่าจะมีรูปแบบเกี่ยวข้องกับกรอบซุ้มของเจดีย์วัดโลกโมฬีอยู่ไม่น้อย

ทว่าลักษณะที่เหมือนกันระหว่างพระธาตุบังพวนองค์เดิมกับเจดีย์วัดโลกโมฬีนี้ ไม่ได้แสดงให้เห็นว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมมีอายุเก่าไปกว่าพระธาตุวัดทาดน้อย เพราะในรายละเอียดของลวดบัวบนตำแหน่งฐานเสาและบัวหัวเสาของพระธาตุบังพวนองค์เดิมมีลักษณะไม่เหมือนกัน อันผิดแผกไปจากระเบียบแบบแผนของงานช่างล้านนา ลักษณะเช่นนี้น่าจะถือเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปะล้านช้าง เพราะพบทั้งที่พระรัตนมรเจดีย์ พระธาตุหนองสามหมื่น พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอาหนนท์

ลายเส้นที่ 55 จะระนำซุ้มลด
พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 108 จะระนำซุ้มลด พระธาตุวัดนาก
นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เชษฐ ติงสัญชลี)

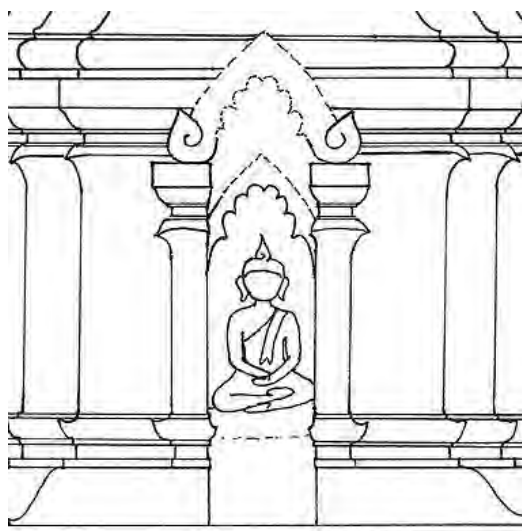
นอกจากนี้ จะระนำซุ้มลดยังปรากฏที่พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 108) แม้ว่ามีระเบียบของฐานเสาและบัวหัวเสาที่ไม่เหมือนกัน ดังเช่นพระธาตุบังพวนองค์เดิม แต่ก็ยังมีลักษณะลวดบัวต่างกันกับที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม โดยมีฐานเสาประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ส่วนบัวหัวเสาไม่ตกแต่ง ซึ่งตรงข้ามกับลวดบัวของพระธาตุบังพวนองค์เดิม

พระธาตุวัดนากจึงแลดูคลี่คลายไปจากพระธาตุบังพวนองค์เดิมระยะหนึ่งแล้ว เพราะบัวหัวเสาของพระธาตุวัดนากไม่ได้มีลักษณะเหมือนกับบัวรัดเกล้าแต่ประการใด

สืบเนื่องมาจากเหนือบัววัดเกล้ามีการประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง อันเกิดจากลวดบัวหางของบัววัดเกล้าประกบกับบัวคว่ำของฐานบัวรองรับหลังคาลาดในส่วนยอด ซึ่งเห็นเกี่ยวข้องกับพระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้

จระนำชุ่มเดี่ยว

จระนำชุ่มเดี่ยวของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ที่ทำการศึกษาในครั้งนี้ ปรากฏเด่นชัดอยู่ 3 องค์ ได้แก่ พระรัตนฆรเจดีย์ และบนเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ดังนี้

ลายเส้นที่ 56 จระนำชุ่มเดี่ยว พระรัตนฆรเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

จระนำชุ่มเดี่ยวที่

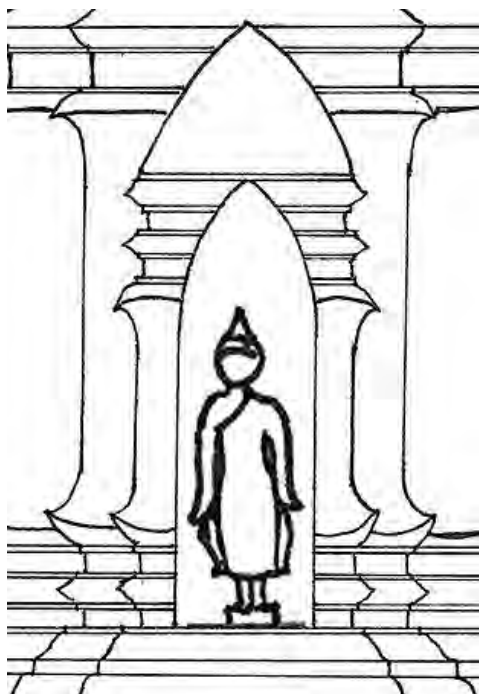
พระรัตนฆรเจดีย์ (ลายเส้นที่ 56) มีฐานเสาแนวเดียวกันกับบัวเชิงที่ประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้แคบและคาตลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ปลายวัดขึ้นงอนล้อยกับปากแลของบัวหัวเสา ตัวเสาเรียบไม่ตกแต่งลวดลาย จากนั้นเป็นบัวหัวเสานับตั้งแต่ปากแล ท้องไม้แคบ บัวหางาย และหน้ากระดาน รองรับกรอบชุ่มซึ่งพังทลายลง เหลือเพียงปลายกรอบชุ่มด้านทิศตะวันตกเท่านั้นที่นำมาศึกษาได้ และมีเพียงจระนำชุ่มด้านทิศตะวันออกที่ใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนด้านอื่นๆ น่าจะประดับตัวเรือนธาตุเท่านั้น เพราะมีการเจาะช่องจระนำแบบอื่นๆ และที่

สำคัญขบถล่างของจระนำอยู่เหนือบัวคว่ำของฐานเสาหรือบัวเชิง จึงเห็นเป็นจระนำชุ่มหลอก

ทั้งนี้ น่าสังเกตว่าจระนำชุ่มหลอกของพระรัตนฆรเจดีย์ มีการเจาะช่องจระนำที่ทำขบถล่างอยู่เหนือบัวคว่ำของฐานเสา เป็นระเบียบที่ผิดแผกออกไปจากงานช่างในศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา ซึ่งโดยปกติถือเอาช่องจระนำชุ่มเป็นตัวแบ่งบัวเชิงหรือฐานเสา แต่กรณีของพระรัตนฆรเจดีย์แสดงให้เห็นว่าแนวของบัวคว่ำที่ไม่มีช่องจระนำเจาะทะลุลงมานี้เป็นส่วนของบัวเชิงหรือฐานเสา

ด้วยเหตุผลที่บัวคว่ำของฐานเสามีการเพิ่มมุม อันแตกต่างออกไปจากบัวคว่ำของส่วนฐานที่อยู่ในผังสี่เหลี่ยม อีกทั้งจระนำชุ่มจริงทางทิศตะวันออกยังคงมีการเจาะช่องจระนำทะลุบัวคว่ำที่เพิ่มมุมอยู่ ฉะนั้น จึงเห็นว่าน่าจะเป็นรูปแบบที่พยายามปรับเปลี่ยนให้มีลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านช้างเอง เพราะลักษณะทำนองเดียวกันนี้สืบต่อมายังพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ตลอดจนพระธาตุหนองสามหมื่นอีกด้วย

จะนำชุ้มเดี่ยว ณ เรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 57) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 109) บ่งบอกให้เห็นถึงกระแสวัฒนธรรมของศิลปะล้านนาเข้ามาอีกระลอกหนึ่ง สืบเนื่องมาจากปรากฏระเบียบที่เคร่งครัดของศิลปะล้านนาอยู่กับรูปแบบของศิลปะล้านช้างเอง กล่าวคือ ฐานเสาและบัวหัวเสามีลวดบัวในทำนองเดียวกัน โดยฐานเสานับตั้งแต่บัวคว่ำ ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และปากแล จากนั้นเป็นตัวเสาเรียบ ต่อเนื่องขึ้นมาเป็นบัวหัวเสาที่ประกอบด้วยปากแล ท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น และบัวหางย ร่องรับกรอบชุ้มรูปสามเหลี่ยม ลักษณะเช่นนี้คงเกี่ยวข้องกับระบบชุ้มของศิลปะล้านนา

ลายเส้นที่ 57 จะนำชุ้มเดี่ยว เรือนธาตุชั้นแรก
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้
จังหวัดหนองคาย

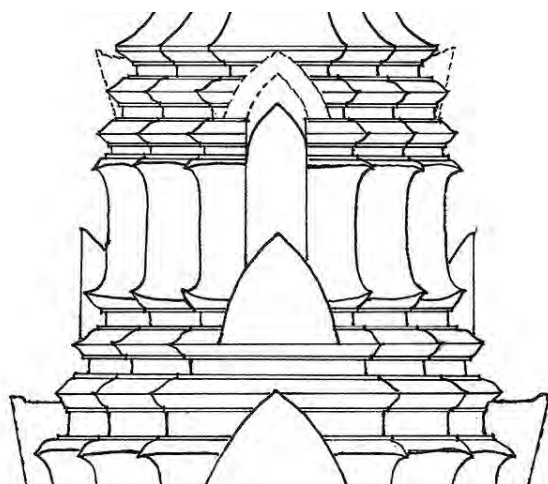
ภาพที่ 109 จะนำชุ้มเดี่ยว เรือนธาตุชั้นแรก
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศเหนือ
จังหวัดหนองคาย

อย่างไรก็ดี แม้ว่าปรากฏระเบียบลวดบัวเหมือนกับงานช่างในศิลปะล้านนา แต่ยังคงมีลักษณะที่บ่งบอกได้ว่าเป็นงานสืบเนื่องในศิลปะล้านช้างด้วยตนเอง ได้แก่ การประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง ที่มีต้นกำเนิดมาจากฐานบัวซ้อนกันโดยไม่มีหน้ากระดานคั่น อีกทั้งยังพบขอบล่างของช่องจะนำชุ้มอยู่เหนือบัวคว่ำ ซึ่งน่าจะรับแรงบันดาลใจมาจากพระรัตนมหารัตนเจดีย์ แต่กรณีของพระธาตุวัดเทพพลฯ ใช้หน้ากระดานขนาดใหญ่มาคั่นแบ่งแยกให้เห็นระหว่าง บัวคว่ำขนาดเล็กของฐานเสาหรือบัวเชิงในส่วนเรือนธาตุ กับบัวคว่ำขนาดใหญ่ของส่วนฐาน

จะนำซุ้มที่ใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของซุ้ม

จะนำซุ้มที่ใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาซุ้มในศิลปะล้านช้างนี้ ปรากฏบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ พระธาตุหนองสามหมื่น พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอานนท์ ดังนี้

จะนำซุ้มบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 58) มีการใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจะนำซุ้ม อันมีฐานเสาหรือบัวเชิงเชื่อมติดอยู่กับส่วนของบัวรัดเกล้าในส่วนเรือนธาตุชั้นแรก ทำให้แลดูกลมกลืนเกือบจะเป็นหนึ่งเดียวกัน แต่ด้วยการประดับบันแถลงจึงสามารถแยก 2 ส่วนนี้ออกจากกันได้ ฐานเสาประกอบด้วยบัวคว่ำ ท้องไม้แคบ และปากแล ถัดขึ้นไปเป็นตัวเสาเรียบไม่มีลวดลายประดับเหนือสุดเป็นบัวหัวเสาแนวเดียวกันกับบัวรัดเกล้า มีลักษณะล้ออยู่กับฐานเสา องค์ประกอบโดยรวมนี้แลดูคล้ายกับที่พระธาตุองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 110) เพียงแต่องค์ทิศเหนือไม่ปรากฏส่วนของฐานเสาหรือบัวเชิงอีกต่อไปแล้ว

ลายเส้นที่ 58 จระนำซุ้ม เรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 110 จระนำซุ้ม เรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศเหนือ
จังหวัดหนองคาย

การใช้เรือนธาตุชั้นที่ 2 ประหนึ่งเป็นจะนำซุ้มเช่นนี้ น่าจะมีสาเหตุมาจากการเพิ่มมุม แม้ว่ารูปแบบนี้อาจเกิดจากการออกแบบเอาไว้ก่อนการสร้าง แต่น่าเชื่อว่าช่างไม่ได้คำนึงถึงระบบของการเพิ่มมุมอย่างศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยาแล้ว เพราะเจดีย์ทรงปราสาทยอดทั้งในศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา มักมีเรือนธาตุเพิ่มมุมด้วยเสาของจะนำซุ้ม³⁵¹ ขณะที่เรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ กลับใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจะนำซุ้ม

³⁵¹ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 45.

ทั้งนี้คงสืบเนื่องมาจากการเพิ่มมุมในส่วนชั้นซ้อนของซุ้มประตูโขงและกู่พระเจ้า ทั้งที่พบในศิลปะล้านนาและศิลปะล้านช้าง มักย้อนไปทำเลียนส่วนเรือนธาตุทั้งหมด จึงทำให้จำนวนของการเพิ่มมุมแตกต่างออกไปจากบัวรดเกล้าและชั้นหลังคาลาด โดยการยกเก็จของจระนำซุ้มออกมา ตัวอย่างเช่น กู่พระแก่นจันทน์ วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่³⁵² (ภาพที่ 111) ซุ้มประตูโขง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง³⁵³ (ภาพที่ 82) และซุ้มประตูโขงวัดวิซุน เมืองหลวงพระบาง³⁵⁴ (ภาพที่ 112) แต่น่าสังเกตว่าเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ กลับมีการเพิ่มมุมสืบเนื่องมาจากบัวรดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรก โดยไม่ได้ยกเก็จของจระนำซุ้มยื่นออกมาจากเรือนธาตุแต่ประการใด จึงเป็นการใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำซุ้มไปโดยปริยาย

ภาพที่ 111 กู่พระแก่นจันทน์ วัดเจ็ดยอด
จังหวัดเชียงใหม่

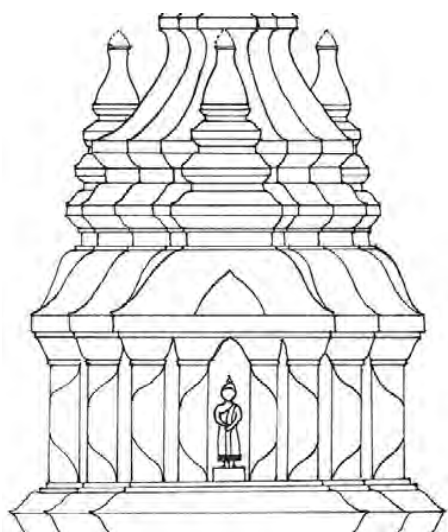
ภาพที่ 112 ซุ้มประตูโขง วัดวิซุน
เมืองหลวงพระบาง

³⁵² มีการศึกษาล่าสุดใน ชาญณิต อวรณ์, “ปราสาทพระเจ้าในศิลปะล้านนา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมระหว่างเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง”, 18-35. กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21

³⁵³ จากลวดลายแบบฉลุโปร่งน่าจะเป็นงานสร้างคราวเดียวกัน หรือหลังจากเจดีย์ประธาน วัดพระธาตุลำปางหลวง จึงกำหนดอายุซุ้มประตูโขงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา ดูเพิ่มเติมใน ชาญณิต อวรณ์, “เจดีย์วัดพระธาตุลำปางหลวง “ชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบบัวถลาและบัลลังก์ฝังกลม” : ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะสุโขทัยกับล้านนาในเมืองลำปางช่วงพุทธศตวรรษที่ 21”, 101-110.

³⁵⁴ ปรากฏประวัติการสร้างวัดในปี พ.ศ. 2046-2047 ดูใน มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 78. และใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 48. แต่จากรูปแบบศิลปะกลับเปรียบเทียบกับงานช่างในศิลปะล้านนาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งกล่าวถึงในหัวข้อย่อยของบัวเชิง - บัวรดเกล้า กรณีของพระธาตุวัดเทพพลฯ

ส่วนจระนำชุ้มของพระธาตุหนองสามหมื่น (ลายเส้นที่ 59) เห็นเป็น ประเด็นที่สับสนเนื่องอยู่กับพระธาตุวัดเทพพลฯ ด้วยเหตุผลที่ว่า มีเค้าโครงโดยรวมมาจากการช่าง อย่างศิลปะล้านนาที่ปรากฏในดินแดนล้านช้างเช่นเดียวกัน แต่ในรายละเอียดดังที่ได้กล่าวเอาไว้ ในส่วนของบัวเชิง – บั้วรัดเกล้ามาแล้วว่า การใช้เรือนธาตุประจำด้านทั้งหมดเป็นประหนึ่งเสา รองรับกรอบชุ้มของพระธาตุหนองสามหมื่นนี้ เป็นระบบของ *ปราสาทซ้อนปราสาท* อันแตกต่างออกไปจากพระธาตุวัดเทพพลฯ โดยสิ้นเชิง

ลายเส้นที่ 59 จระนำชุ้ม พระธาตุหนองสามหมื่น
จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 113 ส่วนเรือนธาตุ – ส่วนยอด
เจดีย์วัดปันสาท (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่

รูปแบบของปราสาทซ้อนปราสาทนี้ คงปรับเปลี่ยนมาจากการประเภท ชุ่มประตู่โงงที่นิยมอย่างมากในศิลปะล้านช้างเอง แม้ว่าลักษณะดังกล่าวปรากฏขึ้นในศิลปะ ล้านนามาแล้ว เป็นต้นว่า เจดีย์วัดปันสาท ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21³⁵⁵ (ภาพที่ 113) แต่การ ที่มาปรากฏ ณ พระธาตุหนองสามหมื่นนี้ไม่น่าจะรับอิทธิพลมาโดยตรง เพราะกรอบชุ้มทรง ปราสาทยอดที่พระธาตุหนองสามหมื่นมีส่วนยอดแลเห็นเป็น 9 ยอด ซึ่งผิดแผกไปจากแนวคิด ของเจดีย์ 5 ยอดในศิลปะล้านนา และรายละเอียดส่วนอื่นๆ ของพระธาตุหนองสามหมื่นก็ คลี่คลายไปจากเจดีย์ในศิลปะล้านนามากแล้ว โดยเฉพาะการประดับลายกาบบน – กาบล่าง อย่างคร่าวๆ

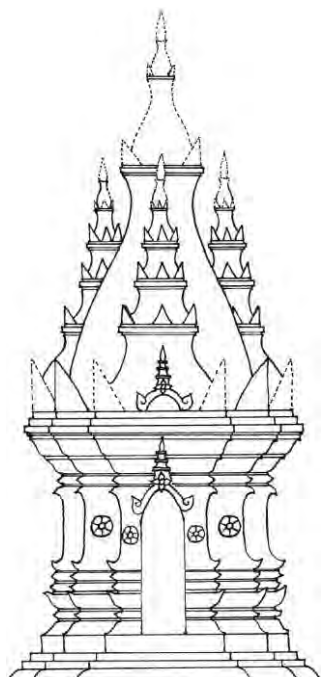
นอกเหนือไปจากนี้ยังคิดเห็นเพิ่มเติมว่า พระธาตุหนองสามหมื่นมีการ เพิ่มมุม 12 นับตั้งแต่ส่วนฐาน อันเห็นเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกลุ่มพระธาตุศรีสองรัก

³⁵⁵ สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา*, 116. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, *พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่*, 147-150.

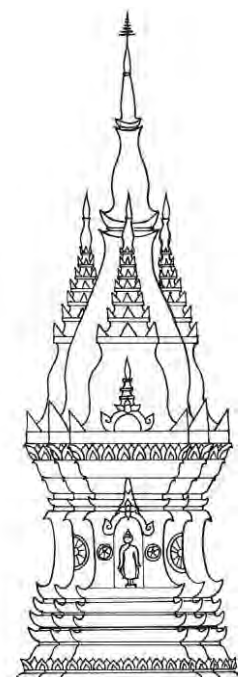
หากพิจารณาพร้อมกับประวัติการสร้างพระธาตุศรีสองรักที่สัมพันธ์กับทางอยุธยา อาจเป็นไปได้ว่าการเพิ่มมุมลักษณะนี้อาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะอยุธยาก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม การทำเพิ่มมุม 12 ของส่วนฐานต่อเนื่องขึ้นมายังส่วนเรือนธาตุ อาจเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้จำเป็นต้องใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำชุ้ม

ทั้งนี้เห็นเป็นกรณีการณ์กับจระนำชุ้มบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ เพราะที่พระธาตุวัดเทพพลฯ ยังคงปรากฏแนวคิดของการเพิ่มมุมจากส่วนฐานมารองรับจระนำชุ้มในเรือนธาตุชั้นแรก ดังที่ส่วนฐานทำเพิ่มมุม 20 พอมายังเรือนธาตุชั้นแรกได้ใช้ส่วนของมุมด้านนอกสุดออกเป็นจระนำชุ้ม ทำให้ส่วนเรือนธาตุเหลือเพียงเพิ่มมุม 12 เท่านั้น ลักษณะเช่นนี้แลดูใกล้ชิดกับศิลปะล้านนาค่อนข้างมาก ดังเช่นพระธาตุบังพวนองค์เดิม รวมไปถึงศิลปะอยุธยาด้วย

ฉะนั้น กรณีพระธาตุหนองสามหมื่นจึงมีลักษณะผิดแผกออกไปจากงานช่างทั้งในศิลปะล้านนาและศิลปะอื่นๆ เป็นอย่างมาก แม้จะมีการทำเสาแยกเก็จออกมาจากตัวเรือนธาตุคล้ายคลึงกับทางศิลปะล้านนา แต่เมื่อพิจารณาในประเด็นที่ว่าพระธาตุหนองสามหมื่นไม่มีการเพิ่มมุมของส่วนฐานมารองรับจระนำชุ้มหลักในส่วนเรือนธาตุแล้ว ชวนให้น่าเชื่อว่าพระธาตุหนองสามหมื่นคงเป็นงานช่างในระยะหลังจากพระธาตุในกลุ่มเดียวกัน ที่กล่าวมาก่อนหน้านี้ ซึ่งยังคงปรากฏเค้าโครงของศิลปะล้านนามากกว่าพระธาตุหนองสามหมื่น จึงชี้ชวนให้คิดเห็นว่าช่างได้ออกแบบตามลักษณะที่เคยชินในศิลปะล้านนาตัวเอง

ลายเส้นที่ 60 จระนำชุ้ม พระธาตุกองช้างน้อย
จังหวัดยโสธร

ลายเส้นที่ 61 จระนำชุ้ม พระธาตุอานนท์
จังหวัดยโสธร

นอกจากนี้ ยังมีการทำเรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำซุ้มสืบลงมาที่พระธาตุก่อขั้วน้อย (ลายเส้นที่ 60) และพระธาตุอานนท์ (ลายเส้นที่ 61) ตามลำดับ เพียงแต่ที่พระธาตุทั้งสององค์ประดับกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดติดแปะไปกับส่วนเรือนธาตุ ไม่ใช่ส่วนยอดอย่างพระธาตุหนองสามหมื่น และทำขึ้นอย่างคร่าวๆ อันแสดงให้เห็นว่าส่วนนี้มีความสำคัญน้อยลง แล้วไปเพิ่มเติมงานตกแต่งบริเวณยอดบัวเหลี่ยม ที่มีลักษณะเหมือนกับกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดแทน ซึ่งก็น่าจะเกี่ยวข้องกับกรอบซุ้มของพระธาตุหนองสามหมื่นน้อยอยู่ไม่น้อย และคงเป็นรูปแบบที่ได้รับการปรับเปลี่ยนไปจากพระธาตุหนองสามหมื่นระยะหนึ่งแล้ว

2.2.2 การตกแต่งจระนำซุ้ม

การตกแต่งจระนำซุ้มของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง จากกลุ่มพระธาตุบังพวนที่ทำการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ พบว่ามีความหลากหลายเช่นเดียวกับระบบของจระนำซุ้ม เพราะพระธาตุแต่ละองค์ล้วนมีการออกแบบขึ้นโดยเฉพาะ นอกเหนือไปจากงานตกแต่งลวดบัวที่กล่าวถึงในส่วนหนึ่งของระบบจระนำซุ้มแล้ว ยังปรากฏลักษณะของกรอบจระนำซุ้ม แต่น่าเสียดายที่พระธาตุกลุ่มนี้หลงเหลือหลักฐานให้ศึกษาได้น้อย และส่วนใหญ่เป็นงานในระยะหลัง ได้แก่ กรอบซุ้มที่พระรัตนมรเจดีย์ พระธาตุหนองสามหมื่น พระธาตุก่อขั้วน้อย และพระธาตุอานนท์ กล่าวคือ

พระรัตนมรเจดีย์

กรอบซุ้มประดับพระรัตนมรเจดีย์ ยังคงหลงเหลือองค์ประกอบบางส่วนอยู่ในจระนำซุ้มทางด้านทิศตะวันตก (ภาพที่ 114) ส่วนจระนำซุ้มด้านทิศตะวันออกเป็นงานคราวบูรณะของกรมศิลปากร (ภาพที่ 115) เพราะวัสดุที่ใช้ปั้นแต่งเป็นปูนใหม่ และในภาพลายเส้นก่อนที่จะทำการบูรณะก็ยังไม่ปรากฏกรอบซุ้มอย่างสมบูรณ์เลย (ลายเส้นที่ 62)

ทั้งนี้ที่น่าสนใจในประเด็นที่ว่าช่างได้พยายามทำเลียนแบบของเดิมหรือไม่ อีกทั้งด้วยเหตุผลที่แลเห็นความสัมพันธ์ระหว่างกรอบซุ้มแบบวงโค้ง กับขอบวงโค้งบริเวณแผงหน้าบันอันเป็นงานเก่า มีลักษณะเหมือนกัน ซึ่งอาจสัมพันธ์กับรูปแบบของปลายกรอบซุ้มที่เหลือหลักฐานอยู่ทางด้านทิศตะวันตก ดังที่มีปลายม้วนขดคล้ายเลขหนึ่งไทย (๑) และขอบของกรอบซุ้มปรากฏวงโค้งเล็กน้อย ฉะนั้น จึงทำให้เกิดข้อกังขาว่ากรอบซุ้มของพระรัตนมรเจดีย์จะเกี่ยวข้องกับกรอบซุ้มแบบวงโค้งหรือไม่

เมื่อสืบค้นในศิลปะล้านช้างด้วยตนเอง ผลปรากฏว่ากรอบซุ้มแบบวงโค้งนี้ปรากฏเค้าโครงอย่างช้าที่พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 116) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2091³⁵⁶ แต่ที่พระธาตุวัดหาดน้อยมีกรอบซุ้มแบบวงโค้งประดับผสมผสานร่วมกับกรอบ

³⁵⁶ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

แบบคดโค้ง จึงเห็นสัมพันธ์กับงานช่างที่นิยมในศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นว่า กรอบซุ้มของเจดีย์วัดปันสาท (ภาพที่ 117) และกรอบซุ้มเจดีย์วัดโลกโมฬี (ภาพที่ 118) จังหวัด เชียงใหม่³⁵⁷

ภาพที่ 114 กรอบซุ้มด้านทิศตะวันตก
พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 115 กรอบซุ้มด้านทิศตะวันออก
พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน
จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 62 กรอบซุ้มทางทิศตะวันออก
พระรัตนฆรเจดีย์ (ก่อนทำการบูรณะ)
ที่มา : อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย
(ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่ง
ศิลปกรรมจังหวัดหนองคาย)(ขอนแก่น : อุทยาน
ประวัติศาสตร์ภูพระบาท สำนักงานโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่7 ขอนแก่น, 2544), 246.

ภาพที่ 116 กรอบซุ้ม พระธาตุวัดทาดน้อย
เมืองหลวงพระบาง

³⁵⁷ ดูเพิ่มเติมใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “จะนำเจดีย์ล้านนาก่อนพุทธศตวรรษที่ 22”, 167-168.

ภาพที่ 117 กรอบซุ้ม เจดีย์วัดบันสาท (ร้าง)
จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 118 กรอบซุ้ม เจดีย์วัดโลกโมฬี
จังหวัดเชียงใหม่

รูปแบบของกรอบซุ้มที่แตกต่างกันระหว่างพระธาตุวัดทาดน้อยกับพระรัตนมรเจดีย์ น่าจะสืบเนื่องมาจากพระธาตุวัดทาดน้อยมีระบบของจระนำซุ้มซ้อน ทำให้ออกแบบกรอบซุ้มแบบวงโค้งประดับผสมผสานร่วมกับกรอบซุ้มแบบคดโค้ง ส่วนที่พระรัตนมรเจดีย์ใช้ระบบแบบจระนำซุ้มเดี่ยว จึงมีกรอบซุ้มเดี่ยวตามไปด้วยก็เป็นได้

แต่อย่างไรก็ตาม ลักษณะของกรอบซุ้มเดี่ยวและกรอบซุ้มที่ซ้อนกันนี้ ไม่น่าจะใช้กำหนดอายุได้ เพราะจระนำซุ้มที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 57) ซึ่งเป็นงานในคราวเดียวกันกับพระรัตนมรเจดีย์ ก็ยังปรากฏระบบจระนำซุ้มลดที่น่าจะมีการประดับกรอบซุ้มที่ซ้อนกันด้วย จึงน่าจะเป็นรูปแบบที่ปรากฏขึ้นในศิลปะล้านช้างพร้อมๆ กัน

เช่นเดียวกับประเด็นของการปรากฏแผงหน้าบันหรือไม่ปรากฏ เพราะในศิลปะล้านนาเองก็พบการใช้ลักษณะดังกล่าวนี้ร่วมกัน ฉะนั้น การที่กรอบซุ้มของพระธาตุวัดทาดน้อย ไม่มีแผงหน้าบัน แต่ที่พระรัตนมรเจดีย์กลับพบในส่วนนี้ จึงอธิบายได้ว่าเป็นลักษณะที่ปรากฏร่วมกันในศิลปะล้านช้างเช่นกัน

อีกทั้งสังเกตเห็นว่ากรอบซุ้มทั้งที่พระธาตุวัดทาดน้อยและพระรัตนมรเจดีย์ ต่างก็ไม่ได้ตกแต่งด้วยลวดลายกลุ่มกระหนกหรือลายพรรณพฤกษาอย่างศิลปะล้านนาแต่ประการใด หากมิได้เกิดจากงานคราวบูรณะแล้ว ก็คงเป็นการรับมาปรับใช้เพียงเค้าโครงอย่างเรียบง่ายเท่านั้น

ข้อสันนิษฐานในข้างต้นสอดคล้องกับกรอบซุ้มของพระธาปาลนิโครธเจดีย์ หนึ่งในสี่วัดมหาสถาน ณ วัดพระธาตุบังพวน (ภาพที่ 119) ซึ่งตามหลักฐานทางโบราณคดีระบุว่าสร้างขึ้นในยุคสมัยเดียวกันกับพระรัตนมรเจดีย์³⁵⁸ ดังที่กรอบซุ้มของพระธาปาลนิโครธ

³⁵⁸ ทองศักดิ์ หาดวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73. และในอรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 231-232.

ภาพที่ 119 กรอบซุ้ม อชาपालนิโครธเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

เจดีย์ทำขึ้นอย่างคร่าว ๆ มีเพียงโครงสร้าง
ของกรอบซุ้มเท่านั้น ไม่ได้ตกแต่งด้วย
ลวดลายใดๆ

นอกเหนือไปจากนี้

น่าสนใจว่าลักษณะกรอบซุ้มของพระอชา
पालนิโครธเจดีย์ ที่มีปลายม้วนขดคล้าย
เลขหนึ่งไทย (๑) ก็คงมีความเกี่ยวข้องกับ
พระรัตนมรเจดีย์อยู่มีใช้น้อย

แต่เมื่อพิจารณา

พื้นที่บริเวณตำแหน่งแผงหน้าบันของ
พระอชาपालนิโครธเจดีย์ ที่มีลักษณะกำกับ
ระหว่างแผงหน้าบันกับกรอบซุ้ม อันเกิด

จากการยื่นย่อพื้นที่ส่วนของหน้าบันให้ลดน้อยลง จึงทำให้แลดูคล้ายกับกรอบซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น
ทั้งที่เป็นจระนำซุ้มเดี่ยว ซึ่งเห็นต่างออกไปจากพระรัตนมรเจดีย์ที่ปรากฏ 2 ส่วนนี้แยกออกจาก
กันอย่างเด่นชัด ชวนให้คิดเห็นว่าพระรัตนมรเจดีย์น่าจะมีการออกแบบและสร้างขึ้นก่อน
พระอชาपालนิโครธเจดีย์เล็กน้อย หรือมีจะนั้นก็อาจสร้างขึ้นมาพร้อม ๆ กัน โดยเป็นฝีมือช่าง
ล้านช้างคนละกลุ่ม โดยกลุ่มหนึ่งสร้างพระอชาपालนิโครธเจดีย์ และอีกกลุ่มหนึ่งสร้างพระรัตน
มรเจดีย์

ทั้งนี้เห็นสอดคล้องกับลักษณะของส่วนฐาน ดังได้กล่าวมาแล้วว่า

พระรัตนมรเจดีย์ยังคงปรากฏส่วนฐานรองรับเรือนธาตุ แต่พระอชาपालนิโครธเจดีย์กลับมีเรือน
ธาตุเกือบจะตั้งอยู่บนฐานเขียงค่อนข้างที่จะสมบูรณ์แบบแล้ว

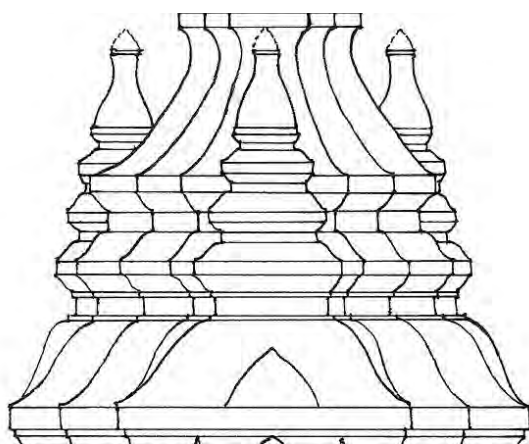
พระธาตุหนองสามหมื่น

กรอบซุ้มของพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นทรงปราสาทยอด (ลายเส้นที่
63) ประกอบด้วยหลังคาลาดที่เจาะช่องจระนำรูปสามเหลี่ยมตรงกลางด้าน ทำให้เห็นส่วนนี้เป็น
เหมือนกรอบบันแถลง จากนั้นเป็นยอดซุ้มประกอบด้วยท่อนไม้ บัวหงาย หน้ากระดาน และ
องค์ประกอบของฐานบัวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3 ชั้น รองรับยอดบัวเหลี่ยม ล้อมอยู่กับส่วนยอด
ทั้งนี้สังเกตเห็นงานประดับรูปสามเหลี่ยม ตกแต่งไว้บริเวณประจํามุมบนชั้นหน้ากระดาน จึง
สันนิษฐานว่าเดิมกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดนี้น่าจะมีการประดับกลีบบนและบันแถลงด้วย

กรอบซุ้มทรงปราสาทยอดลักษณะนี้น่าจะสัมพันธ์กับงานช่างในศิลปะ
ล้านนา เจกเช่นเดียวกับระบบการสร้างแบบปราสาทซ้อนปราสาท ที่กล่าวถึงในส่วนของบัวเชิง –

บัวรดเกล้า อันเมืองค์ประกอบสำคัญคือ ชั้นหลังคาลาด ช้อนลดหลั่นกันขึ้นไปรองรับยอด ดังเช่น ส่วนยอดของเจดีย์วัดปันสาท จังหวัดเชียงใหม่ ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21³⁵⁹ (ภาพที่ 120)

นอกจากนี้ ยังเห็นว่าการออกแบบทรงปราสาทยอดของพระธาตุหนองสามหมื่น ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับกรอบซุ้มทรงมณฑปของศิลปะอยุธยา เป็นต้นว่า ซุ้มกลาง ด้านหน้า พระอุโบสถ วัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 121) ซึ่งมีประวัติการสร้างวัด ในสมัยพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2245)³⁶⁰ เพราะเป็นกรอบซุ้มคนละประเภท และมีชั้นช้อนลดหลั่นกันขึ้นไป

ลายเส้นที่ 63 กรอบซุ้ม พระธาตุหนองสามหมื่น
จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 120 ส่วนยอด เจดีย์วัดปันสาท (ร้าง)
จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 121 กรอบซุ้ม ซุ้มกลาง ด้านหน้าพระอุโบสถ วัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

³⁵⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 116. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 147-150.

³⁶⁰ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ [เจิม]”, 221.

อเนกกรอบซุ้มที่พระธาตุหนองสามหมื่นก็มีลักษณะบางประการแตกต่างออกไปจากศิลปะล้านนาเช่นกัน ได้แก่ จำนวนชั้นที่เพิ่มขึ้น และการเจาะช่องกระจาดตรงกลางด้านของบันแถลงให้ลึกเข้าไป อันอาจใช้งานได้จริง มิใช่งานประดับตกแต่งอย่างในศิลปะล้านนา อีกทั้งเมื่อรวมกรอบซุ้มเข้ากับส่วนยอด ทำให้เห็นเป็น 9 ยอด ซึ่งไม่ใช่คติในการสร้างเจดีย์แบบ 5 ยอดของศิลปะล้านนาอีกต่อไป คงสืบเนื่องมาจากบทบาทขององค์ประกอบเจดีย์ ดังที่ส่วนนี้ในศิลปะล้านนาใช้เป็นส่วนยอด แต่ที่พระธาตุหนองสามหมื่นกลับเป็นกรอบซุ้มที่กลมกลืนไปกับส่วนยอด ลักษณะที่ผิดแผกเช่นนี้คงมีพัฒนาการไปจากงานช่างในศิลปะล้านนาระยะหนึ่งแล้ว ฉะนั้น จึงน่าจะเชื่อว่าเป็นรูปแบบที่ปรับแต่งขึ้นเองจากงานช่างที่พบเห็นโดยทั่วไปในศิลปะล้านช้าง

เมื่อสืบค้นไปยังศิลปะล้านช้างด้วยตนเอง เห็นเกี่ยวข้องกับงานสร้างประเภทซุ้มประตูโขงและซุ้มประตู – หน้าต่างที่มีต้นเค้ามาจากศิลปะล้านนา เป็นต้นว่า ซุ้มประตูโขงที่พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 95) ซุ้มประตูโขง (ภาพที่ 96) และซุ้มประตูทางเข้าสิม (ภาพที่ 122) วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง ซึ่งเชื่อกันมาว่าวัดนี้สร้างขึ้นก่อนที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจะย้ายลงมาที่นครเวียงจันทน์³⁶¹ ซุ้มประตูโขงที่พระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 98) คงสร้างขึ้นคราวบูรณะ ปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2109³⁶²

ภาพที่ 122 กรอบซุ้มประตูทางเข้าสิม
วัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง

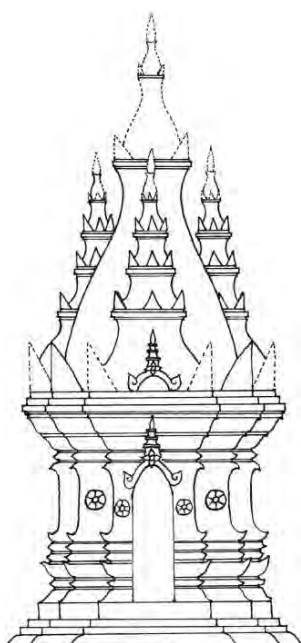
ภาพที่ 123 กรอบซุ้มกระจาด
พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร

³⁶¹ หุมพันธ์ รัตตะนะวง และคณะ, มรดกอันล้ำค่าของหลวงพระบาง, 29. อ้างถึงใน วรัญญ์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวงพระบาง, 106.

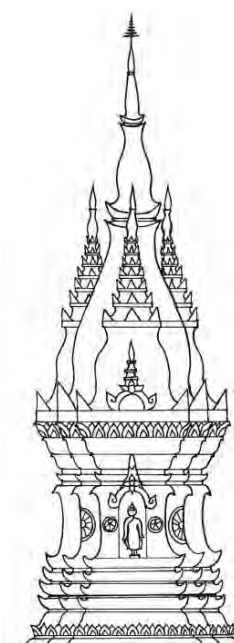
³⁶² สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 85.

อีกทั้งยังปรากฏจะนำชั้มแบบนี้ที่พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 123) ซึ่งกำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23³⁶³ และชั้มประตู่ (ภาพที่ 100) หน้าต่าง (ภาพที่ 101) หอไตร วัดอินแปง นครเวียงจันทน์³⁶⁴ ด้วยเหตุผลที่ว่างานช่างประเภทนี้มีลักษณะโดยรวมคล้ายกับการอบชั้มของพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นอย่างมาก รวมไปถึงงานประดับตกแต่งกลีบขนุนและบันแถลงด้วย เมื่อนำไปปรับใช้กับเจดีย์ ณ พระธาตุหนองสามหมื่น จึงทำให้ส่วนยอดที่เดิมในศิลปะล้านนานิยม 5 ยอด กลายเป็น 9 ยอดไปโดยปริยาย

พระธาตุก่อขั้วน้อยและพระธาตุอานนท์

ลายเส้นที่ 64 กรอบชั้ม พระธาตุก่อขั้วน้อย
จังหวัดยโสธร

ลายเส้นที่ 65 กรอบชั้ม พระธาตุอานนท์
จังหวัดยโสธร

หลังจากนั้นกรอบชั้มทรงปราสาทยอดที่ติดแปะไปกับส่วนยอดของพระธาตุหนองสามหมื่น คงเป็นแหล่งแรงบันดาลใจให้กับพระธาตุก่อขั้วน้อย (ลายเส้นที่ 64) และพระธาตุอานนท์ (ลายเส้นที่ 65) เพียงแต่ที่พระธาตุทั้งสององค์ทำขึ้นอย่างคร่าวๆ พร้อมกับ

³⁶³ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 97. ว่ามีรูปแบบเก่าสุดเพียง สมัยอยุธยาตอนปลาย และใน เกศินี ศรีวงศ์ษา, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร”, 66. ได้ศึกษาเพิ่มเติมและกำหนดอายุอยู่ในช่วงเวลานี้

³⁶⁴ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 136-139. ระบุว่าเป็นหอไตรในช่วง พ.ศ. 2093-2370 และใน สุรศักดิ์ ศรีสำออง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 231. ได้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 24

มีการแยกตกแต่งไว้ใน 2 ตำแหน่งอย่างชัดเจน ดังที่ปรากฏกรอบซุ้มประดับติดปะไปกับบัวรัดเกล้าในส่วนเรือนธาตุ และอีกกรอบประดับไว้บนส่วนยอดบัวเหลี่ยม อันคล้ายกับบทบาทของบันแถลง อีกทั้งยังน่าสนใจว่ากรอบซุ้มที่ประดับไว้บนส่วนยอดเป็นแบบกรอบซุ้มซ้อนกรอบซุ้ม ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับแนวคิดของปราสาทซ้อนปราสาทของพระธาตุหนองสามหมื่นอย่างกลายๆ แล้วแสดงให้เห็นว่าการประดับกรอบซุ้มของพระธาตุก่อข้าน้อยและพระธาตุอานนท์ เป็นรูปแบบที่ได้รับการปรับเปลี่ยนไปจากพระธาตุหนองสามหมื่นระยะหนึ่งแล้ว

จากการศึกษารูปแบบจะนำซุ้มของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ สามารถใช้บ่งบอกลำดับการสร้างพระธาตุก่อนหรือหลังได้ในระดับหนึ่ง โดยนับตั้งแต่จะนำซุ้มของพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระรัตนฆรเจดีย์ที่ยังคงมีเค้าของศิลปะล้านนาอยู่อย่างมาก เช่น ระบบของจะนำซุ้มลดของพระธาตุบังพวนองค์เดิม ขอบหน้าบันแบบวงโค้งของจะนำซุ้มพระรัตนฆรเจดีย์ พร้อมกับเริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบเข้าไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างเอง ได้แก่ ฐานเสาและบัวหัวเสามีลักษณะไม่เหมือนกัน และที่พระรัตนฆรเจดีย์ยังปรากฏขอบล่างของจะนำซุ้มอยู่เหนือบัวคว่ำของฐานเสาหรือบัวเชิง

ฉะนั้นน่าจะบ่งบอกได้ว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระรัตนฆรเจดีย์เป็นงานในช่วงเดียวกันหรือหลังจากการสร้างพระธาตุวัดเทพพลฯ จึงกำหนดอายุอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา แต่คงก่อนพระธาตุวัดเทพพลฯ ที่มีกระแสวัฒนธรรมอยุธยาเข้ามาปะปนแล้ว โดยเฉพาะพระธาตุองค์ทิศเหนือที่ไม่มีฐานเสาหรือบัวเชิงมารองรับจะนำซุ้ม และปรากฏลักษณะที่เป็นศิลปะล้านช้างมากขึ้น เป็นต้นว่า การประดับลวดบัวด้วยลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง การใช้ผนังเรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจะนำซุ้ม

อย่างไรก็ตาม กรณีเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ แสดงให้เห็นถึงระบบการเพิ่มมุมที่ต่างออกไปจากศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา อันมีต้นเค้าแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้มาตั้งแต่พระรัตนฆรเจดีย์แล้ว ดังที่ไม่มีระบบของการเพิ่มมุมจากส่วนฐานมารองรับจะนำซุ้ม ลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏเด่นชัดต่อมาที่พระธาตุหนองสามหมื่น ทำให้คิดเห็นว่าพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ คงสร้างขึ้นหลังจากพระรัตนฆรเจดีย์ แต่ก่อนพระธาตุหนองสามหมื่น

ถึงกระนั้นการเพิ่มมุมของพระธาตุหนองสามหมื่น อันเกี่ยวพันกับส่วนฐานอย่างพระธาตุศรีสองรัก ก็เป็นตัวกำหนดให้จำเป็นต้องใช้เรือนธาตุประจำด้านทั้งหมดเป็นส่วนรองรับกรอบซุ้มทรงปราสาทยอด ซึ่งปรับเปลี่ยนมาจากงานช่างประเภทซุ้มประตูโขงและประตูหน้าต่างในศิลปะล้านช้างเอง ทำให้เกิดรูปแบบของปราสาทซ้อนปราสาทขึ้น และลักษณะดังกล่าวนี้ยังส่งอิทธิพลให้กับจะนำซุ้มและงานประดับยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุก่อข้าน้อยตลอดจนพระธาตุอานนท์

2.3 พระพุทธรูป

พระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในจะนำชู้มของเจดีย์ทรงปราสาทยอด ในศิลปะล้านช้างทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนี้ สร้างตามคติพุทธศาสนาวัชรยานเป็นหลัก ประกอบด้วยอดีตพุทธเจ้า 3 พระองค์ในภัทรกัปป์ ได้แก่ พระกุกุสันธะ พระโกนาคม พระกัสสปะ และพระศรีศากยมุนีองค์ปัจจุบัน ซึ่งโลกกำลังอยู่ในช่วงรอยยุคพระศรีอริยเมตไตรย³⁶⁵ จึงปรากฏในงานศิลปกรรมเพียง 4 พระองค์เท่านั้น

แล้วในเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิม ไม่สามารถศึกษารูปแบบของพระพุทธรูปได้ เพราะปรากฏเฉพาะร่องรอยของการประดิษฐานพระพุทธรูปเท่านั้น และตามลักษณะของกรอบชู้มที่สูง น่าจะเคยประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน แต่คงเป็นปูนปั้นแบบหุ่นต่ำ ด้วยเหตุที่มีการเจาะช่องจระนำแบบดั้นๆ

ภาพที่ 124 พระพุทธรูปปางสมาธิ พระรัตนมรเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 125 พระพุทธรูปปางสมาธิ พระอชาपाल-
นิโครธเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน

ส่วนพระรัตนมรเจดีย์มีการประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ (ภาพที่ 124) มีนิ้วพระหัตถ์ขนาดใหญ่และนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเท่ากัน อันแสดงถึงลักษณะที่นิยมในศิลปะล้านช้าง คงเป็นงานรุ่นเดียวกับพระพุทธรูปปางสมาธิที่พระอชาपालนิโครธเจดีย์ (ภาพที่ 125) พระราชายตนะเจดีย์ (ภาพที่ 126) พระพุทธรูปนาคปรกกรมสระมูจลินทร์ (ภาพที่ 127) และพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัยในพระวิหาร (ภาพที่ 128) ซึ่งพบ

³⁶⁵ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 83.

ประวัติการสร้างอยู่ในจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา 1 ระบุว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชปี พ.ศ. 2106³⁶⁶

ภาพที่ 126 พระพุทธรูปปางสมาธิ
พระราชายตนะเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน

ภาพที่ 127 พระพุทธรูปนาคปรก ปางสมาธิ
ริมสระมูจลินทร์ วัดพระธาตุบังพวน

ภาพที่ 128 พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระวิหาร วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

³⁶⁶ ธวัช ปุณโณทก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักขรวิทยาและประวัติ - ศาสตร์อีสาน, 69 และ 257-260.

ทั้งนี้ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ให้ความคิดเห็นว่าพระพักตร์น่าจะเป็นงานบูรณะขึ้นใหม่ เช่นเดียวกันทั้งหมด แต่พระพุทธรูปประธานในพระวิหาร และพระพุทธรูปที่พระอชปาลนิโครธเจดีย์³⁶⁷ มีลักษณะของพระโอษฐ์ยิ้มสรวลเหมือนบุคคลจริง หรือที่เรียกว่า “ยิ้มแบบล้านช้าง” อย่างแท้จริง จึงควรจัดอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 ขณะที่พระพุทธรูปนาคปรกถูกซ่อมจนไม่เห็นเค้าลักษณะอย่างล้านช้างแล้ว³⁶⁸

หากพิจารณาจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา 1 ที่ระบุปี พ.ศ. 2106 และพระนามผู้บำเพ็ญพระราชกุศลคือ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช มีความหนึ่งน่าสนใจว่า “...เมื่อเจ้าแผ่นดินแบ่งรูป (สร้าง) พระสัพพัญญูเจ้าในธาตุบางพวน...”³⁶⁹ ซึ่งมีผู้ตีความว่า “พระสัพพัญญูเจ้า” น่าจะหมายถึงพระพุทธรูปประธานในพระวิหาร³⁷⁰ น่าเชื่อว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมน่าจะปฏิสังขรณ์ขึ้นก่อนการปั้นพระพุทธรูปประธานในพระวิหาร เพราะการกล่าวนาม “ธาตุบางพวน” ไม่ว่าจะในฐานะชื่อวัดหรือองค์พระธาตุ ก็แสดงให้เห็นว่ามีวัดพระธาตุบังพวนปรากฏขึ้นและที่สำคัญองค์พระธาตุ ซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของวัดก็คงสร้างเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ฉะนั้น จึงเชื่อว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมคงสร้างขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2106 มาระยะหนึ่ง

อีกทั้งการขุดค้นขุดแต่งโบราณสถานภายในวัดพระธาตุบังพวน ยังมีการระบุว่าพระรัตนมหารเจดีย์และพระวิหารมหาโพธิ์ รวมไปถึงสถมมหาสถานองค์อื่นๆ เป็นงานสร้างในคราวเดียวกันกับพระธาตุบังพวนองค์เดิม³⁷¹ จึงตีความหมายได้ว่าการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ตามความในจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา 1 ครั้งนี้ ควรเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากมีการสร้างพระธาตุบังพวนองค์เดิมและสถมมหาสถานแล้ว หรือกำลังดำเนินการสร้างสถมมหาสถานอยู่ก็เป็นได้

นอกจากนี้ พบหลักฐานการประดิษฐานพระพุทธรูป ยืน ปางเปิดโลก (พระหัตถ์ทั้งสองข้างทั้งตรงลงมาข้างพระวรกาย) ภายในจะนำชুম ฌ พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้ ส่วนองค์ทิศเหนือด้วยจะนำชুমที่เล็กและแคบ จึงเชื่อว่าไม่มีการประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น

³⁶⁷ สัมภาษณ์ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 12 กุมภาพันธ์ 2553.

³⁶⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23)”, 43.

³⁶⁹ ธวัช ปุณโณทก, ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย - ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติ - ศาสตร์อีสาน, 258-259.

³⁷⁰ ทนศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สถมมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 75. และใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23)”, 43.

³⁷¹ ทนศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สถมมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-74. และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 231-232.

ทั้งนี้พระธาตุองค์ทิศใต้ปรากฏร่องรอยหลงเหลือในจระนำชุมด้านทิศตะวันตก (ภาพที่ 129) และทิศใต้เท่านั้น โดยเฉพาะจะนำชุมด้านทิศใต้มีลักษณะค่อนข้างเก่าและสมบูรณ์ (ภาพที่ 130) น่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 เพราะมีการแย้มสรวลแบบล้านช้างอย่างแท้จริง และพระหัตถ์ขนาดใหญ่เทอะทะ³⁷²

ภาพที่ 129 พระพุทธรูปปางเปิดโลก
จระนำชุมด้านทิศตะวันตก
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 130 พระพุทธรูปปางเปิดโลก
จระนำชุมด้านทิศใต้
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ทิศใต้
จังหวัดหนองคาย

เมื่อพิจารณาทางด้านรูปแบบศิลปะอาจเปรียบ เทียบได้กับงานช่างหลวง ได้แก่ หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 131) ซึ่งมีเอกสารกล่าวถึงว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เมื่อ พ.ศ. 2109³⁷³ แต่รูปแบบศิลปะเป็นงานในช่วงหลังราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 แล้ว ดังที่มีพุทธศิลป์เป็นแบบล้านช้างอย่างแท้จริง กล่าวคือ พระพักตร์กลมป้อม พระหนุเสียม พระขนงเป็นเส้นนูนขึ้น พระโอษฐ์แย้มสรวลแบบล้านช้าง ขอบพระโอษฐ์บนหนา มีขอบไรพระศก เม็ดพระศกเล็กอย่างมาก พระรัศมีเป็นเปลวที่มีขนาดใหญ่ และพระหัตถ์ขนาดใหญ่ ปลายนิ้วพระหัตถ์ยาวเท่ากัน รวมทั้งสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่และปลายตัดตรง

³⁷² สัมภาษณ์ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 12 กุมภาพันธ์ 2553.

³⁷³ สุรศักดิ์ ศรีสาอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, หน้า 183.

ภาพที่ 131 หลวงพ่อพระใส ปางมารวิชัย
วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย
(ภาพจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

แม้ว่าลักษณะส่วนใหญ่ของ
พระพุทธรูปที่พระธาตุวัดเทพพลฯ กับหลวงพ่
พระใสคล้ายคลึงกัน แต่ยังคงแลเห็นในส่วนต่าง
ที่พระธาตุวัดเทพพลฯ ไม่ปรากฏส่วนของไร
พระศก และชายสังฆาฏิ อย่างไรก็ตาม องค์ที่
ประดิษฐานประจำด้านทิศตะวันตกก็ปรากฏชาย
สังฆาฏิที่มีปลายแยกออกเป็น 2 แฉก ซึ่งคง
บูรณะตามรูปแบบเดิม ทำให้เชื่อว่าความ
แตกต่างข้างต้นนี้ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นงาน
ช่างต่างยุคสมัยกัน เพราะพระพุทธรูปในศิลปะ
ล้านช้างมีความหลากหลาย ทว่าด้วยลักษณะ
ของพระพักตร์ตลอดจนพระรัศมีที่เหมือนกัน
มากนี้ น่าจะจัดให้อยู่ในช่วงเดียวกันได้ คือ ราว
ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่
23

ทั้งนี้รูปแบบของพระพุทธรูปที่
พระธาตุวัดเทพพลฯ ในข้างต้น น่าจะเก่าไปกว่าพระพุทธรูปยืน ปางเปิดโลก ประดิษฐานภายใน
จระนำชุมของพระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 132) ด้วยเหตุผลที่ว่าชายจีวรของ
พระพุทธรูปวัดนากตกแต่งให้อ่อนโค้งงอขึ้นมามาหาพระหัตถ์ที่ทึงตรงลงมา และเล่นอยู่กับริ้วจีวร
ให้ม้วนขดเป็นจังหวะๆ ซึ่งสามารถเทียบได้กับพระพุทธรูปยืนปางเปิดโลกหมายเลข พพก. II /
20 ในพิพิธภัณฑสถานหอพระแก้ว นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 133) มีจารึกที่ฐานระบุปีสร้างเมื่อ พ.ศ.
2197³⁷⁴ ตรงกับสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช

นักวิชาการบางท่านจึงใช้กำหนดอายุพระธาตุวัดนากสร้างร่วมสมัยกับพระธาตุ
วัดเทพพลฯ³⁷⁵ แต่ด้วยลักษณะของพระพุทธรูปที่พระธาตุวัดเทพพลฯ เก่าไปกว่าที่พระธาตุวัด
นาก โดยเป็นงานช่างที่สืบต่อมาจากสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ตลอดจนรูปแบบทาง
สถาปัตยกรรมที่เห็นคลี่คลายไปจากพระธาตุวัดเทพพลฯ น่าจะบ่งบอกได้ว่าพระธาตุทั้งสององค์
เป็นงานต่างยุคสมัยกัน โดยที่พระธาตุวัดเทพพลฯ สร้างขึ้นก่อนพระธาตุวัดนาก

³⁷⁴ Pierre Marie Gagneux, Contribution a la connaissance de la civilisation
Laotienne d'après l'épigraphie du royaume de Vientiane (Paris : n.p., 1975), Tome I-II, 259-260.

³⁷⁵ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 143-144.

ภาพที่ 132 พระพุทธรูปปางเปิดโลก
พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เซษฐ์ ดิงสัญชลี)

ภาพที่ 133 พระพุทธรูปปางเปิดโลก
หมายเลข หพก. II / 20
พิพิธภัณฑ์หอพระแก้ว
นครเวียงจันทน์

ภาพที่ 134 พระพุทธรูปปางถวายเนตร
พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 135 พระพุทธรูปปางเปิดโลก
พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร

หลังจากงานช่างที่พระธาตุวัดเทพพลฯ และพระธาตุวัดนากแล้ว พระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในจะนำซุ้มของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนก็มีความห่างไกลไปจากงานช่างหลวงเป็นอย่างมาก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นฝีมือช่างพื้นบ้าน อันเห็นสอดคล้องกับการกำหนดอายุสมัยของพระพุทธรูปแบบพื้นบ้านนี้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา³⁷⁶ ได้แก่ พระพุทธรูปประทับยืนภายในจะนำซุ้มของพระธาตุหนองสามหมื่น (ภาพที่ 134) และพระธาตุอานันท์ (ภาพที่ 135) ถึงแม้ว่าได้รับการบูรณะ แต่เชื่อว่าคงทำตามรูปแบบเดิม ดังที่พระธาตุหนองสามหมื่นพบว่ามีการทำสีทับพระพุทธรูปทั้งองค์ ส่วนที่พระธาตุก่องข้าวน้อยไม่พบร่องรอยของการประดิษฐานพระพุทธรูปแต่พระการไค

ดังนั้น จากการศึกษาพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในจะนำซุ้มของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ แสดงให้เห็นถึงอายุสมัยการสร้างพระธาตุแต่ละองค์ได้ในระดับหนึ่ง กล่าวคือ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในจะนำซุ้มของพระรัตนมรเจดีย์น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 แล้วได้รับการบูรณะเรื่อยมาส่วนที่พระธาตุวัดเทพพลฯ เป็นงานสร้างที่สืบเนื่องลงมาจากพระพุทธรูปรุ่นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแล้ว น่าจะจัดให้อยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 แต่คงก่อนงานปั้นพระพุทธรูป ณ พระธาตุวัดนาก หลังจากนั้นก็เป็นงานช่างแบบพื้นบ้าน ได้แก่ พระธาตุหนองสามหมื่น และพระธาตุอานันท์ จึงควรกำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา

3. ส่วนยอดของตัวอย่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน

ส่วนยอดนับตั้งแต่บริเวณเหนือตำแหน่งบัวรัดเกล้าของส่วนเรือนธาตุขึ้นไป เจดีย์ในกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้มีรูปแบบหลากหลาย แต่ละองค์ล้วนมีลักษณะเฉพาะ ไม่มีระบบระเบียบที่ชัดเจนเช่นเดียวกับส่วนฐานและส่วนเรือนธาตุ ทว่ายังแลเห็นองค์ประกอบบางประการสัมพันธ์กัน จึงแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็นหลักๆ คือ ชั้นหลังคาลาด องค์กระฆัง และบัวเหลี่ยม ดังนี้

3.1 ชั้นหลังคาลาด

ชั้นหลังคาลาด คือ ส่วนที่อยู่เหนือเรือนธาตุขึ้นไป มีลักษณะสำคัญเหมือนกับลวดบัวคว่ำเอนลาดขนาดใหญ่ เชื่อกันมาว่ามีต้นเค้ามาจากเจดีย์ในศิลปะพุกาม³⁷⁷ แล้วมีพัฒนาการมาปรากฏในเจดีย์ทรงปราสาทยอดผังแปดเหลี่ยมตั้งแต่สมัยทวารวดี ได้แก่

³⁷⁶ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23)”, 63-64.

³⁷⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน G.H. Luce, Old Burma – Early Pagan (New York : Artibus Asiae, 1969), Vol III, 267. และใน ชาญคณิต อารวรรณ์, “ปราสาทพระเจ้าในศิลปะล้านนา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมระหว่างเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง”, 21.

รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน³⁷⁸ (ภาพที่ 136) ซึ่งเห็นสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ที่ชาวเมืองหริภุญไชยหลบหนีโรคระบาดไปเมืองสุธรรมวดี³⁷⁹

แล้วสืบเนื่องมาในศิลปะล้านนา ระยะแรกๆ ที่เจดีย์วัดสะดือเมือง (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่³⁸⁰ (ภาพที่ 137) อันน่าจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ เมื่อ พ.ศ. 1835 (จ.ศ. 654) พระยามังรายยกทัพเข้ายึดเมืองหริภุญไชยจากพระยาโยธาได้สำเร็จ³⁸¹ แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลจากศิลปะพุกามมาระยะหนึ่งก่อนที่จะแพร่หลายเข้าสู่ศิลปะล้านนา³⁸² นอกจากนี้ ยังปรากฏในเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบสุโขทัย อาทิ เจดีย์ราย หมายเลข 19 วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย (ภาพที่ 138) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 20³⁸³

จากนั้นพบหลักฐานในรูปของปราสาทจำลองที่มีชั้นหลังคาชั้นลด ช้อนลดหลั่นกันขึ้นไป เป็นต้นว่า ภาพลายเส้นจารึกดอนวาทมคคชาดก วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย³⁸⁴ (ลายเส้นที่ 66) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 20³⁸⁵ และยังพบปราสาทจำลองนี้บนรอยพระพุทธรูปประทับมุก วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 139) ปัจจุบันเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 21³⁸⁶ อีกทั้งในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ยังพบหลักฐานเจดีย์ที่วัดพระยืน จังหวัดลำพูน³⁸⁷

³⁷⁸ เสนอ นิลเดช, ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2526), 14.

³⁷⁹ พระโพธิ์รังสี, คำแปลจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) กับพระญาณวิจิตร (สิทธิ ใจจนาพันธ์), พิมพ์ครั้งที่ 3 (ม.ป.ท., 2515. พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนาย ชัช แดงดีเลิศ 1 ตุลาคม 2515), 32-34.

³⁸⁰ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “ศิลปะ ณ นครพิงค์,” เมืองโบราณ 11, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2528) : 17-27.

³⁸¹ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 93-94. แต่ใน พระยาประกาศกิจกรจักร (เข้ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 258. ระบุในปี พ.ศ. 1826 (จ.ศ. 643)

³⁸² สันติ เล็กสุขุม, “เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดสะดือเมือง เมืองเชียงใหม่,” ศิลปวัฒนธรรม 16, 4 (กุมภาพันธ์ 2538) : 36-37.

³⁸³ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2534), 141-143.

³⁸⁴ กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาค 8 จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), 512.

³⁸⁵ ประเสริฐ ณ นคร, “การกำหนดอายุจารึกจารึกชาดกวัดศรีชุม,” ใน อักษร ภาษา จารึกวรรณกรรม รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), 168-171. และใน บันลือ ขอรอมเดช, “รูปแบบศิลปะบนแผ่นจารึกลายเส้นเรื่องชาดกของวัดศรีชุม จ. สุโขทัย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 121-122.

³⁸⁶ อันส์ เพนซ์, “พระพุทธรูปที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่,” ศิลปากร 18, 5 (มกราคม 2518) : 49-55.

³⁸⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญไชย-ล้านนา, 97-99.

ภาพที่ 136 รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

ภาพที่ 137 เจดีย์วัดสะตือเมือง (ร้าง) จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 138 เจดีย์ราย หมายเลข 19
วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย

ลายเส้นที่ 66 จารึกตอนวาทมิตคชาตก

วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

ที่มา : บัณฑิต ขอรรมเดช, “รูปแบบศิลปปะบนแผ่น
จารึกลายเส้นเรื่องชาตกของวัดศรีชุม จ. สุโขทัย”
(วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 431.

ภาพที่ 139 ปราสาทไพชยนต์ บนรอยพระพุทธรูป
ประดับมุก วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 140 ส่วนยอด เจดีย์บรมจุลฑีพระเจ้าติโลก-
ราช วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่

แล้วนับจากนี้ไปหลังคาลาดก็กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญ และนิยมในศิลปะล้านนา ดังที่ปรากฏทั้งในเจดีย์ทรงปราสาทยอด ชุ่มประตู่โขง และกุพระเจ้า ทั้งนี้น่าสนใจว่ารูปทรงของเจดีย์ที่นิยมอย่างมากในนครเชียงใหม่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 มีการผสมผสานเอกลักษณ์ในกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดด้วยกัน รวมเข้ากับองค์ประกอบของเจดีย์ทรงระฆัง เพราะความเอนลาดของหลังคาไม่เหมาะแก่การก่อทรงเจดีย์ที่เป็นยอดบริวาร จึงปรากฏส่วนยอดเป็นแบบกระพุ่มยอดเดียว³⁸⁸

ตัวอย่างที่ปรากฏในเมืองเชียงใหม่ เช่น เจดีย์ราชกุฎี (เจดีย์หลวง) วัดเจดีย์หลวง แม้ว่าส่วนยอดที่พังทลายหายไป แต่ก็น่าจะเป็นงานในคราวบูรณะรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชในปี พ.ศ. 2021³⁸⁹ เจดีย์บรมจุลฑีพระเจ้าติโลกราช วัดเจ็ดยอด สร้างขึ้นโดยพระเจ้ายอดเชียงรายเมื่อปี พ.ศ. 2054³⁹⁰ (ภาพที่ 140) เจดีย์วัดโลกโมฬี (ภาพที่ 141) สร้างขึ้นในสมัยพระเกศเกล้า พ.ศ. 2071³⁹¹ เจดีย์วัดเชียงมั่น (ภาพที่ 142) ได้รับการบูรณะครั้งสำคัญโดยครอบทับทั้งองค์จากพระยาแสนหลวงในปี พ.ศ. 2114³⁹²

³⁸⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : วิทยุชัย-ล้านนา, 100.

³⁸⁹ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 114.

³⁹⁰ สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย, เล่ม 2, 114.

³⁹¹ พระยาประชากิจกรจักร (แหม่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 374.

³⁹² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3, 211.

นอกจากนี้ ยังพบในเมืองรอบนอกอีกหลายแห่ง มีอายุอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ที่สำคัญได้แก่ เจดีย์วัดปู่เปี้ย เวียงกุมกาม³⁹³ (ภาพที่ 143) พระธาตุจอมกิตติ³⁹⁴ (ภาพที่ 144) และเจดีย์วัดผ้าขาวป่าน³⁹⁵ (ภาพที่ 145) เมืองเชียงแสน และเจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดแพร่³⁹⁶ (ภาพที่ 146)

ภาพที่ 141 ส่วนยอด เจดีย์วัดโลกโมฬี
จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 142 ส่วนยอด เจดีย์วัดเชียงมั่น
จังหวัดเชียงใหม่

³⁹³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 103-106. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 116-117.

³⁹⁴ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน, 69-72. กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ใน เชษฐ ดิงสัญขลิ, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 12. กลับกำหนดอายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 และใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะเมืองเชียงแสน วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์, 72-76. กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22

³⁹⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 103-106. ระบุครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 แต่ใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงแสน, 73-74. ได้กำหนดราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22

³⁹⁶ เสนอ นิลเดช, ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา, 58-59. กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 แต่ใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 104-106. เห็นว่าราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21

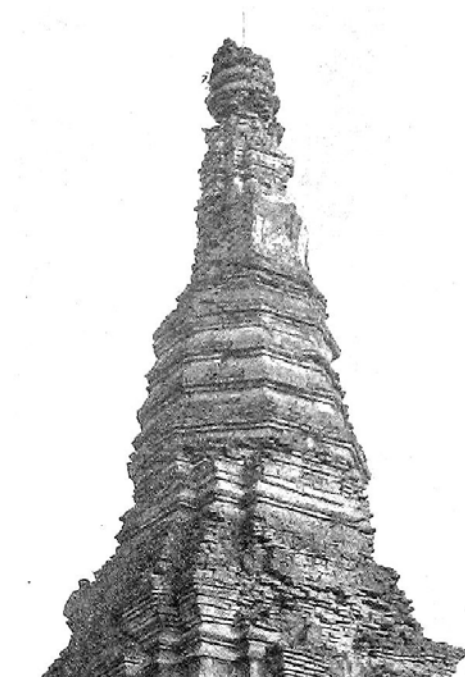
ภาพที่ 143 ส่วนยอด เจดีย์วัดปู่เปี้ย
เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 144 ส่วนยอด พระธาตุจอมกิตติ
เมืองเชียงใหม่

ภาพที่ 145 ส่วนยอด เจดีย์วัดผ้าขาวบ้าน
เมืองเชียงใหม่

ภาพที่ 146 ส่วนยอด เจดีย์วัดศรีชุม
จังหวัดแพร่

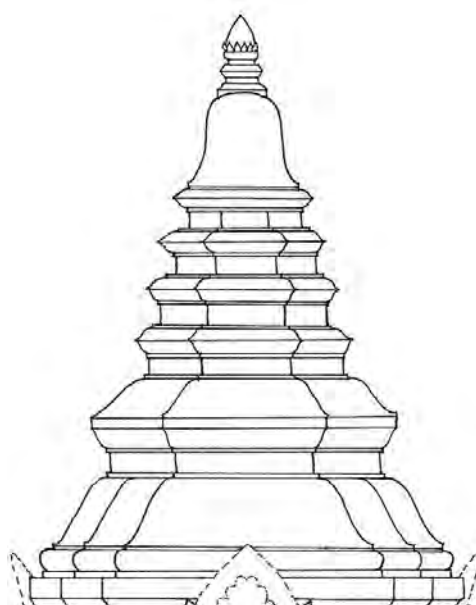
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปภาคเหนือ :
ทริภูมัย-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2549), 105.

อย่างไรก็ดี เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างเท่าที่หลงเหลือหลักฐานในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของรูปแบบหลังคาลาดมาจากศิลปะล้านนา โดยเฉพาะกรณีของพระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง (ภาพที่ 147) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2091³⁹⁷ มีหลังคาลาดขนาดใหญ่อยู่ในผังเพิ่มมุมสืบเนื่องมาจากส่วนเรือนธาตุ รองรับชั้นหลังคาในผังแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 4-5 ชั้นรองรับองค์ระฆังกลม

ระเบียบเช่นนี้อาจเปรียบเทียบได้กับชั้นหลังคาของเจดีย์ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่ เจดีย์วัดปู่เปี้ย เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 143) เจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดแพร่ (ภาพที่ 146) และถึงแม้ว่าที่เจดีย์วัดเชียงมั่น (ภาพที่ 142) มีการบูรณะทั้งองค์ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ดังที่ได้กล่าวอ้างมาแล้ว แต่ก็แสดงให้เห็นถึงงานช่างที่นิยมสืบมาตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นกัน ฉะนั้น จึงน่าจะเป็นไปได้ว่าพระธาตุวัดหาดน้อยมีอายุสมัยการสร้างสอดคล้องกับจารึก

ภาพที่ 147 ส่วนยอด พระธาตุวัดหาดน้อย
เมืองหลวงพระบาง

ลายเส้นที่ 67 ส่วนยอด พระรัตนฆริเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

ระเบียบของหลังคาลาดขนาดใหญ่ในผังเพิ่มมุม รองรับชั้นหลังคาผังแปดเหลี่ยมนี้ สืบต่อมาในงานช่างล้านช้างอีกระยะหนึ่ง ดังที่ปรากฏ ณ พระรัตนฆริเจดีย์ (ลายเส้นที่ 67) แต่ในส่วนของการเขียนนั้นแตกต่างออกไปจากที่พระธาตุวัดหาดน้อยเป็นอย่างมาก นอกเหนือไปจากจำนวนของชั้นหลังคาที่ซ้อนกันแล้ว ยังปรากฏองค์ประกอบบางประการที่ผิดแผกออกไปจากระเบียบชั้นหลังคาอย่างศิลปะล้านนาโดยสิ้นเชิง นั่นคือ ลูกแก้วรองรับหลังคา

³⁹⁷ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

ลาด ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับฐานบัวเข้าพรมของพระธาตุบังพวนองค์เดิม เกิดขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

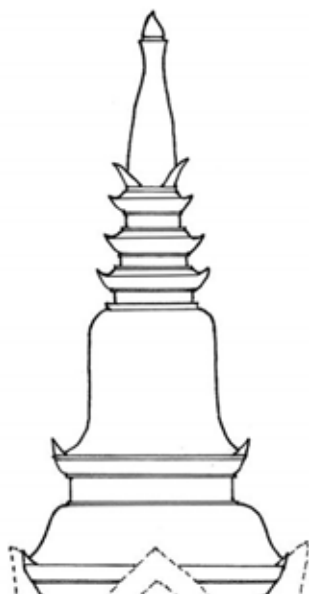
อีกทั้งชั้นหลังคาในผังแปดเหลี่ยมของพระรัตนมรเจดีย์ ประกอบด้วยฐานบัวที่ไม่มีหน้ากระดานคั่นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 4 ชั้น น่าสนใจว่าส่วนที่บัวหางกับบัวคว่ำเชื่อมติดกันนี้คือ “ลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง” อันอาจเป็นแหล่งแรงบันดาลใจให้กับงานประดับลวดบัวของพระธาตุวัดเทพพลฯ จึงถือได้ว่าชั้นหลังคาของพระรัตนมรเจดีย์เริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบเข้าไปสู่ความเป็นล้านช้างแล้ว ฉะนั้น ชั้นหลังคาลาดของพระรัตนมรเจดีย์ก็คงมีอายุหลังจากที่พระธาตุวัดทาดน้อย และน่าจะพร้อมๆ กันกับงานสร้างพระธาตุบังพวนองค์เดิม นอกจากนี้ ยังสันนิษฐานว่าส่วนยอดของพระอชปาลนิโครธเจดีย์ รวมไปถึงพระราชาชนะเจดีย์ที่พังทลายลง น่าจะมีรูปแบบเช่นเดียวกันกับที่พระรัตนมรเจดีย์ก็เป็นได้

ทั้งนี้ทั้งนี้ สังเกตเห็นว่าหลังจากการสร้างพระรัตนมรเจดีย์ซึ่งหมายรวมไปถึงเจดีย์ในกลุ่มสัตตมหาสถานแล้ว ไม่พบชุดฐานแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังกลมในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของศิลปะล้านช้างอีกเลย คงสืบเนื่องมาจากช่างล้านช้างพยายามคิดหารูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ให้กับอาณาจักรของตน ตลอดจนพระธาตุองค์อื่นๆ เองด้วย เพราะส่วนยอดของพระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 68) ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณคดีระบุชัดเจนว่าสร้างขึ้นมาพร้อมกันกับพระรัตนมรเจดีย์³⁹⁸ ก็ยังมีความแตกต่างออกไปจากพระรัตนมรเจดีย์เช่นกัน ดังที่ประกอบด้วยหลังคาลาดขนาดใหญ่เพียงชั้นเดียว รับเชิงบาตรที่รองรับองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยมซึ่งไม่เคยพบในศิลปะล้านนามาก่อน

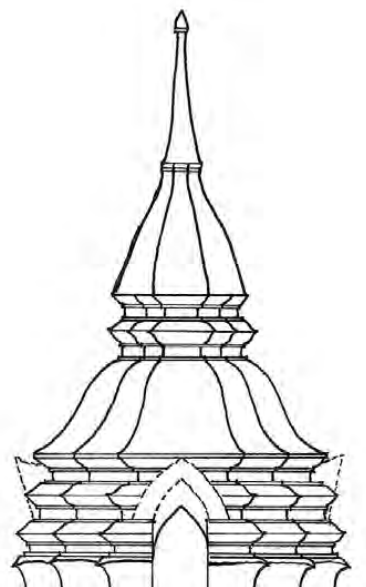
ส่วนกรณีของพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 69) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 148) ในตำแหน่งเหนือบัววัดเกล้าขึ้นมาไม่ทราบแน่ชัดว่าปรากฏส่วนของหลังคาลาดหรือองค์ระฆังในผังเพิ่มมุม ลักษณะที่คลุมเครือเช่นนี้คงมีสาเหตุมาจากการทำเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น ส่งผลให้ส่วนนี้มีขนาดเล็กลง จึงมีลักษณะแลดูเหมือนกับองค์ระฆัง แต่ด้วยตำแหน่งขององค์ประกอบเจดีย์ก็อาจเป็นหลังคาลาดก็เป็นได้ ทำให้คิดเห็นเป็น 3 ประการ คือ

ประการแรก อาจเป็นไปได้ว่าส่วนนี้คือองค์ระฆังในผังเพิ่มมุม สืบเนื่องมาจากเหนือบัววัดเกล้าของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ขึ้นไป มีการประดับชุดฐานบัวที่กลมกลืนอยู่กับบัววัดเกล้า ซึ่งอาจเป็นชุดฐานที่ใช้รองรับองค์ระฆัง หากส่วนนี้เป็นส่วนขององค์ระฆัง เหนือขึ้นไปก็คือบัลลังก์ รองรับยอดบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม และอาจเป็นยอดปลีหรือยอดบัวเหลี่ยมอีกชั้น

³⁹⁸ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-74, และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 232.

ลายเส้นที่ 68 ส่วนยอด พระธาตุบั้งพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 69 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 148 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 149 ส่วนยอด พระธาตุวัดนาก
นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เชษฐ ติงสัญชลี)

ประการที่ 2 ในขณะเดียวกันก็น่าแปลกใจที่ว่า หากส่วนนี้เป็นส่วนขององค์ระฆังแล้ว เจดีย์องค์นี้ก็ไม่มีส่วนของหลังคาลาดปรากฏอยู่เลย ซึ่งต่างออกไปจากพระธาตุบั้งพวนองค์เดิม พระรัตนฆรเจดีย์ รวมไปถึงพระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 149)

ตลอดจนพระธาตุหนองสามหมื่น และถ้าส่วนนี้คือหลังคาลาด เหนือขึ้นไปให้เห็นประดับด้วย ลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง ก็คงเป็นชั้นหลังคา ไม่ใช่บัลลังก์ รองรับบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งทำหน้าที่แทนตำแหน่งขององค์ระฆัง จากนั้นอาจเป็นยอดปลีหรือยอดบัวเหลี่ยมอีกชั้น

ประการที่ 3 เมื่อพิจารณาดำแหน่งของบัลลังก์ (?) พบว่าไม่มีส่วนของบัวคว่ำประดับอยู่เลย กลับเป็นส่วนของหลังคาลาดหรือองค์ระฆัง ลักษณะทำนองเดียวกันก็ปรากฏที่ พระธาตุวัดนาถ ซึ่งน่าจะสืบเนื่องมาจากการไม่ประดับบัลลังก์ของพระธาตุบังพวนองค์เดิม และคงเกี่ยวข้องกับพระธาตุศรีสองรักอยู่มีใช้น้อย ฉะนั้น ในอีกมุมมองหนึ่งตำแหน่งนี้จึงเป็นได้ทั้ง ส่วนของหลังคาลาดและองค์ระฆัง ชนิดที่ว่า “กึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆัง” อันเกิดจากการ ผสมผสานองค์ประกอบของเจดีย์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ดังเช่นกรณีบัวรัดเกล้าของเรือนธาตุ ชั้นแรกกลมกลืนอยู่กับบัวเชิงของเรือนธาตุชั้นที่ 2

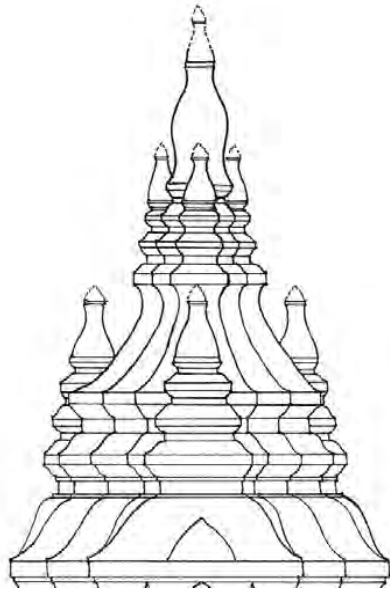
หากเป็นไปอย่างประการหลังก็แสดงว่าตำแหน่งของกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆัง ของพระธาตุวัดเทพพลฯ นี้ น่าจะเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะกลุ่มพระธาตุบังพวน เพราะเกี่ยวข้องกับประเด็นของการปรับเปลี่ยนจากองค์ ระฆังมาใช้บัวเหลี่ยมแทน และจากหลักฐานในขณะนี้เห็นเชื่อตามแนวคิดนี้ ด้วยเหตุผลที่ว่า เจดีย์ทรงปราสาทยอดในระยะหลังไม่ปรากฏองค์ระฆังแล้ว

ทั้งนี้ยังเห็นเพิ่มเติมอีกว่าการปรากฏกึ่งหลังคาลาดคงสัมพันธ์กับงานช่างที่มีต้นเค้ามาจากศิลปะล้านนา ดังที่พบมาแล้ว ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิม และพระรัตนฆริเจดีย์ ส่วน กึ่งองค์ระฆังในผังเพิ่มมุมน่าจะเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยาไม่ทางตรงก็ทางอ้อม (ดังจะกล่าวถึง รายละเอียดในหัวข้อองค์ระฆังและบัวเหลี่ยมถัดไป) อย่างไรก็ตาม ลักษณะกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ ระฆัง ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ นี้ แสดงให้เห็นถึงกระแสวัฒนธรรมแบบผสมผสานระหว่าง ล้านนากับอยุธยาในศิลปะล้านช้าง

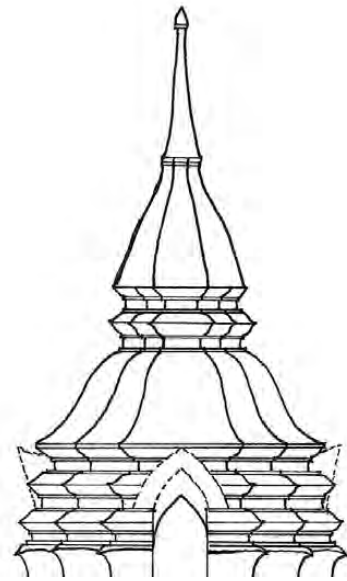
นอกเหนือไปจากนี้ หลังคาลาดมาปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนที่พระธาตุหนองสามหมื่น (ลายเส้นที่ 70) พร้อมๆ กับการใช้บัวเหลี่ยมแทนองค์ระฆัง เหนือหลังคาลาดขึ้นไปเป็นเชิง บาตรประกอบด้วยท้องไม้ บัวหงาย และหน้ากระดาน รับชั้นหลังคาที่มีลักษณะเหมือนกับฐาน บัวอีก 1 ชั้น รอบรับบัวเหลี่ยม ทั้งนี้ น่าสนใจว่าระเบียบลวดบัวชั้นหลังคาลาด ณ พระธาตุหนองสามหมื่นนี้ คล้ายคลึงกับส่วนกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังของพระธาตุวัดเทพพลฯ อยู่มีใช้น้อย โดยเฉพาะบทบาทที่ใช้รองรับบัวเหลี่ยม ทำให้คิดเห็นว่าบัวเหลี่ยมในผังเพิ่มมุมก็คงมีเค้าโครง มาจากกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังของพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 71) และ องค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 148) ฉะนั้น พระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะสร้างขึ้นหลังจากพระธาตุวัด เทพพลฯ

หลังจากนั้นส่วนของหลังคาลาดก็หายไปจากสายระบบของเจดีย์ทรงปราสาท ยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ดังที่ไม่ปรากฏในส่วนยอดของพระธาตุก่องข้าวน้อย (ลายเส้นที่ 72) และพระธาตุอานนท์ (ลายเส้นที่ 73) โดยให้ความสำคัญกับบัวเหลี่ยมเหนือองค์ประกอบอื่นใด

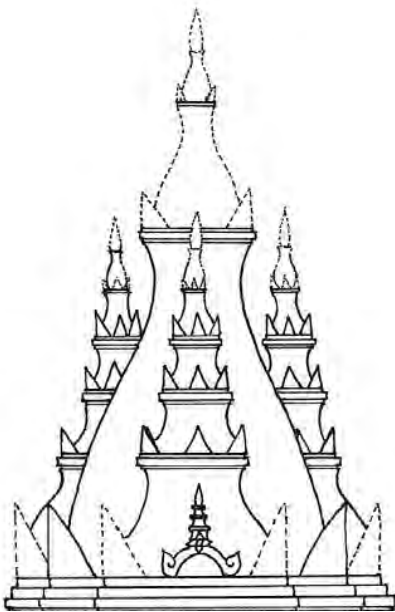
แต่ยังคงปรากฏเค้าของงานประดับกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดติดแปะไว้กับส่วนยอด สืบต่อ
 เนื่องจากพระธาตุหนองสามหมื่น แต่เป็นส่วนของงานประดับอย่างแท้จริง ไม่ใช่องค์ประกอบ
 ของจระนำซุ้มอีกต่อไปแล้ว ทำให้เห็นยอดบัวเหลี่ยมเหลือเพียง 5 ยอดเท่านั้น และคงไม่
 เกี่ยวข้องกับคติการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทห้ายอดในศิลปะล้านนาแต่ประการใด

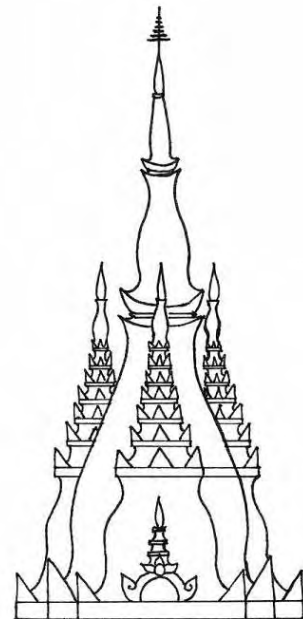
ลายเส้นที่ 70 ส่วนยอด พระธาตุหนองสามหมื่น
 จังหวัดชัยภูมิ

ลายเส้นที่ 71 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ
 องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 72 ส่วนยอด พระธาตุก่องข้าวน้อย
 จังหวัดยโสธร

ลายเส้นที่ 73 ส่วนยอด พระธาตุอานนท์
 จังหวัดยโสธร

ดังนั้น จากการศึกษาชั้นหลังคาลาดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องทางรูปแบบศิลปะสืบต่อมาจากศิลปะล้านนา โดยในระยะแรกมีชั้นหลังคาลาดคล้ายคลึงกับงานช่างล้านนาเป็นอย่างมาก อันได้แก่ พระรัตนมรเจดีย์ ทั้งนี้คงรับผ่านมาจากงานช่างในศิลปะล้านช้างเอง เพราะปรากฏแบบอย่างอยู่ก่อนแล้วที่พระธาตุวัดหาดน้อย แล้วเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบให้มีเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปะล้านช้าง ดังที่ปรากฏเข้าพรหมรองรับชั้นหลังคา ทำให้น่าเชื่อว่าพระรัตนมรเจดีย์น่าจะสร้างขึ้นพร้อมๆ กันกับพระธาตุบังพวนองค์เดิม อันอยู่ในระยะแรกของการปรับเปลี่ยนทางด้านรูปแบบเช่นกัน ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 วัฒนธรรมล้านนาเริ่มเสื่อมลง โดยมีกระแสวัฒนธรรมอยุธยาเข้ามาแทนที่ จึงทำให้ช่างเกิดความลังเลในรูปแบบระหว่างล้านนากับอยุธยา รวมไปถึงการเติมแต่งความเป็นล้านช้างเข้าไปด้วย ดังที่ปรากฏลักษณะกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังตลอดจนกึ่งบัลลังก์ ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ แต่อย่างไรก็ตาม ชั้นหลังคาลาดกลับมาพบที่พระธาตุวัดนาอย่างเด่นชัด ซึ่งคงเป็นการหวนกลับไปเลียนพระธาตุบังพวนองค์เดิม พร้อมกับรับแบบอย่างการเพิ่มมูมสืบต่อมาจากพระธาตุวัดเทพพลฯ และนิยมต่อเนื่องมาที่พระธาตุหนองสามหมื่น แต่หลังจากนั้นชั้นหลังคาลาดก็หายไปจากสายระบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ตามที่ไม่ปรากฏในพระธาตุทุ่งข่าวน้อยและพระธาตุอานนท์

3.2 องค์ระฆัง

ส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ยังคงปรากฏการใช้องค์ระฆังร่วมกับบัวเหลี่ยม ลักษณะองค์ระฆังของเจดีย์กลุ่มนี้สามารถแบ่งออกเป็น 3 แบบ ได้แก่ องค์ระฆังในผังกลม ณ พระรัตนมรเจดีย์ องค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิม และองค์ระฆัง (?) ในผังเพิ่มมูม ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ที่คี่ได้และองค์ที่คี่เหนือ กล่าวคือ

3.2.1 องค์ระฆังในผังกลม

ระเบียบขององค์ระฆังในผังกลมที่ตั้งอยู่บนชุดฐานซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น ส่งผลให้ขนาดขององค์ระฆังเล็กลงนี้ มีต้นเค้ามาจากงานช่างในศิลปะล้านนา สืบต่อเนื่องมายังศิลปะล้านช้าง ดังที่ได้พบหลักฐานเก่าแก่จำนวนหนึ่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ทั้งในเจดีย์ทรงปราสาทยอดและเจดีย์ทรงระฆัง ณ เมืองหลวงพระบาง

เจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ระฆังกลมในศิลปะล้านช้าง ได้แก่ พระธาตุวัดสี่สะพานเทวะโลก (ภาพที่ 150) พบจารึกการสร้างวัดนี้ในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชเมื่อปี พ.ศ.

2060³⁹⁹ แล้วได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ โดยพยายามสร้างเลียนแบบเจดีย์องค์เดิม⁴⁰⁰ ในช่วงปี พ.ศ. 2448⁴⁰¹ และพระธาตุวัดหาดน้อย (ภาพที่ 151) สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชปี พ.ศ. 2091⁴⁰² ส่วนในเจดีย์ทรงระฆังพบตัวอย่างในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นกัน และได้รับการบูรณะครั้งสำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ 25 แต่คงซ่อมแซมตามเค้าโครงเดิม เป็นต้นว่า พระธาตุวัดอาไฟ⁴⁰³ (ภาพที่ 152) และพระธาตุวัดหมื่นนา⁴⁰⁴ (ภาพที่ 153)

อย่างไรก็ตาม หาก พระธาตุวัดสี่สะพานห้วยโหล เป็นงานบูรณะตามรูปแบบเดิมจริง ก็แสดงให้เห็นว่าองค์ระฆังในผังกลมอย่างศิลปะล้านนา ปรากฏในศิลปะล้านช้างมาแล้ว อย่างรัชสมัยพระเจ้าโพธิสารราช ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 สอดคล้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ครั้นปี พ.ศ. 2066 พระองค์ทรงแต่งตั้งราชทูตไปขออาราธนาพระไตรปิฎก และพระสังฆเจ้าจากกษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่ พระเกษเกล้าจึงอาราธนาพระเทพมงคลเถระกับพระสงฆ์บริวาร อัญเชิญพระไตรปิฎก 60 คัมภีร์ มายังนครเชียงใหม่⁴⁰⁵ นั้นหมายความว่าในช่วงเวลานี้พุทธศาสนาจากอาณาจักรล้านนาแพร่ไปยังอาณาจักรล้านช้าง และคงเข้ามาพร้อมๆ กับรูปแบบศิลปะด้วย

³⁹⁹ ปัจจุบันจารึกนี้จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานพระราชวังเมืองหลวงพระบาง ซึ่งอ่านโดย ดร. สุนัด โพิทธาน แห่งกระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม สปป. ลาว อ้างจาก จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 41. อาจเกี่ยวข้องกับ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 81. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 49. ที่กล่าวถึงชื่อ “วัดสุวรรณโลก” สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2070 (จุลศักราช889)

⁴⁰⁰ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 41-42.

⁴⁰¹ Henri Parmantier, L'Art du Laos, 82.

⁴⁰² กรณีกักร วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

⁴⁰³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 42-43.

⁴⁰⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชษฐ ติงสัญชสี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22 ”, 31-33. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 43-44.

⁴⁰⁵ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 80. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 49. สอดคล้องกับ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 371. และ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 150. ซึ่งขัดแย้งกับแนวคิดของ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 4-5. ที่ระบุว่าเหตุการณ์นี้ปรากฏเฉพาะในประวัติศาสตร์ฝ่ายล้านนาเท่านั้น จึงได้ตีความว่าพระเจ้าโพธิสารราชไม่ได้ส่งราชทูตไปยังนครเชียงใหม่

ภาพที่ 150 ส่วนยอด พระธาตุวัดสี่สะพานเทวะโลก
เมืองหลวงพระบาง
(ภาพจาก สุพจน์ ลีศิริอานนท์)

ภาพที่ 151 ส่วนยอด พระธาตุวัดหาดน้อย
เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 152 พระธาตุวัดอาไฟ เมืองหลวงพระบาง

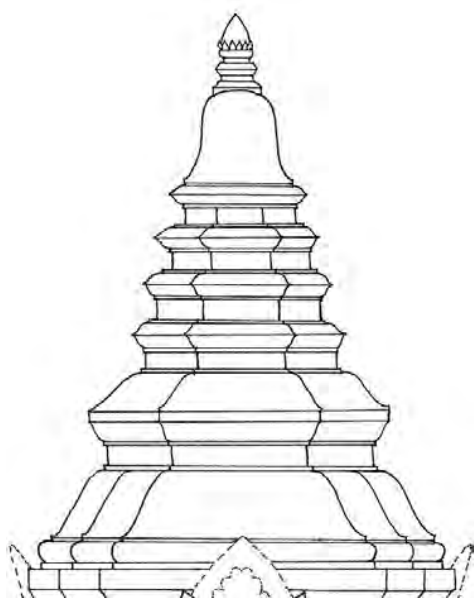

ภาพที่ 153 พระธาตุวัดหมื่นนา เมืองหลวงพระบาง

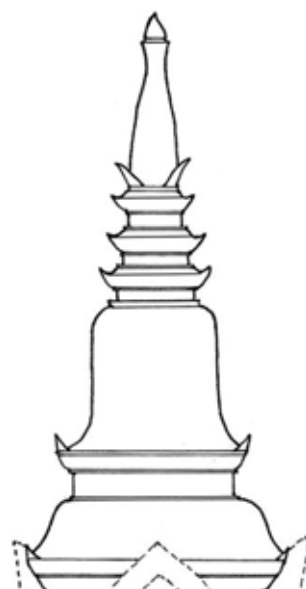
เมื่อพิจารณาประกอบกับเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2070 พระเจ้าโพธิสารราชทรงประกาศให้ประชาชนชาวล้านช้างเล็กน้อยถือผีฟ้าผีแถน โดยให้ยึดถือหลักทางพุทธศาสนาแทนแล้ว⁴⁰⁶ ชวนให้สันนิษฐานว่าองค์ระฆังในผังกลมน่าจะเป็นรูปแบบงานสร้างระยะแรกๆ ทางพุทธศาสนาของศิลปะล้านช้างได้หรือไม่

นอกเหนือไปจากนี้ยังปรากฏองค์ระฆังในผังกลม โดยเห็นความสืบเนื่องทางรูปแบบศิลปะลงมาจากพระธาตุวัดทาดน้อย คือ พระรัตนฆรเจดีย์ (ลายเส้นที่ 74) ดังที่มีชั้นหลังคาลาดในผังแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังขนาดเล็กในผังกลมทำนองเดียวกัน แต่น่าเสียดายที่องค์ประกอบเหนือองค์ระฆังขึ้นไปของพระรัตนฆรเจดีย์พังทลายลงไปหมดแล้ว ทำให้ไม่ทราบแน่ชัดว่ามีบัลลังก์ต่อด้วยปล้องไฉนเหมือนกับที่พระธาตุวัดทาดน้อยหรือไม่

ทั้งนี้ทั้งนั้น สังเกตเห็นว่าส่วนที่อยู่เหนือองค์ระฆังของพระรัตนฆรเจดีย์ขึ้นไปเป็นผังกลม ฉะนั้นคงไม่ใช่บัลลังก์เพิ่มมุมดังเช่นที่พระธาตุวัดทาดน้อยเป็นแน่ และด้วยพระรัตนฆรเจดีย์ปรากฏลูกแก้วรองรับชั้นหลังคา ที่ประกอบด้วยฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน โดยไม่มีหน้ากระดานคั่น ทำให้ลวดบัวหงายประกบกับบัวคว่ำแลดูเหมือนกับลูกแก้วอกไก่ หรือที่เรียกว่า “ลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง ” จึงกำหนดอายุในช่วงหลังลงมาจากงานสร้างพระธาตุวัดทาดน้อย ซึ่งน่าจะพร้อมๆ กับการสร้างฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุบังพวนองค์เดิม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 และเห็นสัมพันธ์กับปล้องไฉนของพระธาตุบังพวนองค์เดิมอยู่ไม่น้อย

ลายเส้นที่ 74 ส่วนยอด พระรัตนฆรเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 75 ส่วนยอด พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

⁴⁰⁶ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 81. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 49.

3.2.2 องค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม

การประดับส่วนยอดด้วยองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม ณ พระธาตุบังพวน องค์เดิม (ลายเส้นที่ 75) นับว่าเป็นรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏในศิลปะใดมาก่อน คงเกิดขึ้นที่นี่เป็นแห่งแรกของศิลปะล้านช้าง อีกทั้งยังพบร่วมกับยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมเช่นกัน เบื้องต้นจึงสันนิษฐานว่าที่มาของบัวเหลี่ยมน่าจะเกี่ยวข้องกับองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาผลจากการวิเคราะห์องค์ระฆังในผังกลมของ พระรัตนฆรเจดีย์ (ลายเส้นที่ 74) ที่ได้กล่าวถึงอยู่ก่อนแล้วนี้ แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นรูปแบบที่ปรากฏร่วมกันกับองค์ระฆังสี่เหลี่ยมของพระธาตุบังพวนองค์เดิม อันสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่กล่าวเอาไว้ว่าพระธาตุทั้งสององค์สร้างขึ้นมาพร้อมๆ กัน⁴⁰⁷ จึงกำหนดอายุประมาณ ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ตรงกับสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เช่นเดียวกับการปรากฏฐานบัวเข้าพรหม

รูปแบบขององค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยมที่เห็นต่างออกไปจากพระรัตนฆรเจดีย์ รวมไปถึงโบราณสถานในกลุ่มสัตตมหาสถานแห่งนี้ สามารถอธิบายได้ว่าเป็นการออกแบบขึ้นเฉพาะองค์พระธาตุบังพวนที่มีความสำคัญที่สุดในศาสนสถานแห่งนี้ ดังที่พระรัตนฆรเจดีย์เป็นเพียงสัญลักษณ์แทนสถานที่ เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ 4 ส่วนพระธาตุบังพวนมีตำนานเชื่อกันมาว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระของพระพุทธรเจ้า ฉะนั้น จึงให้ความสำคัญกับพระธาตุบังพวนมากกว่าเจดีย์กลุ่มสัตตมหาสถาน ส่งผลให้มีการออกแบบองค์ระฆังพิเศษแตกต่างออกไปจากองค์ระฆังของเจดีย์กลุ่มสัตตมหาสถาน

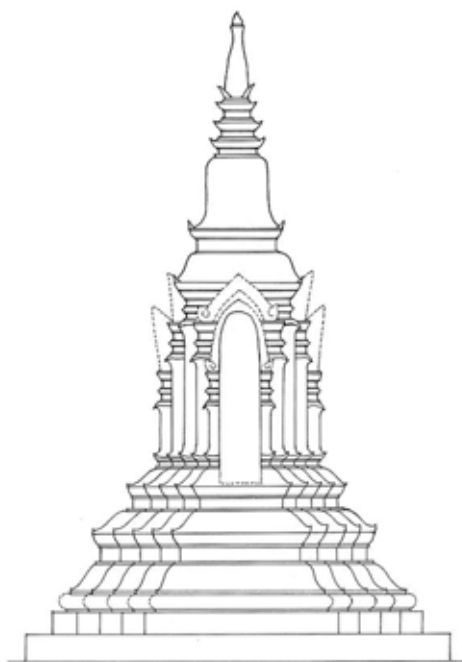
ส่วนประเด็นเกี่ยวกับที่มาขององค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยมของพระธาตุบังพวนองค์เดิมนั้น เดิมผู้ศึกษาเคยเข้าใจว่าน่าจะปรับปรุงมาจากองค์ระฆังเพิ่มมูม โดยสืบต่อมาจากพระธาตุวัดเทพพลฯ จังหวัดหนองคาย และพระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์ ตามพัฒนาการทางรูปแบบศิลปะที่เห็นคลี่คลายลงไปจากระบบการเพิ่มมูม⁴⁰⁸

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาระบบการเพิ่มมูมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้แล้ว เห็นว่าพระธาตุในกลุ่มนี้ไม่มีระบบระเบียบของการเพิ่มมูมที่แน่นอน เพราะพระธาตุแต่ละองค์ล้วนมีการออกแบบขึ้นโดยเฉพาะ และไม่มีความ

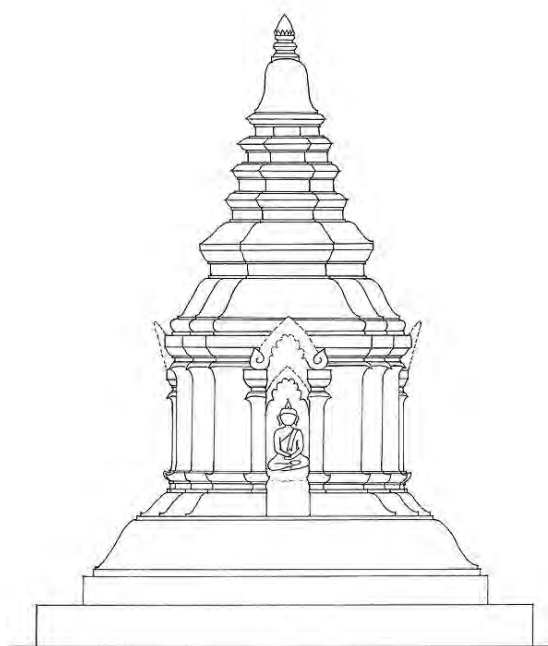
⁴⁰⁷ ทนงค์ดี หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-74, และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 232.

⁴⁰⁸ เกศินี ศรีวงศ์ษา, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร”, 53.

ต่อเนื่องในรูปทรงของเจดีย์ทรงปราสาทยอดอย่างศิลปะล้านนา⁴⁰⁹ รวมไปถึงศิลปะอยุธยา แต่ก็ยังคงปรากฏเค้าโครงของรูปทรงที่แลดูกลมกลืนกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะในกรณีของพระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 76) และพระรัตนฆรเจดีย์ (ลายเส้นที่ 77) กล่าวคือ

ลายเส้นที่ 76 พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

ลายเส้นที่ 77 พระรัตนฆรเจดีย์
วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย

พระรัตนฆรเจดีย์มีฐานเขียงและส่วนฐานบัวคว่ำในผังสี่เหลี่ยม รองรับเรือนธาตุในผังเพิ่มมุม 12 ต่อเนื่องขึ้นไปยังหลังคาลาดของส่วนยอด และนับจากเชิงบาตรขึ้นไปเป็นชั้นหลังคาลาดอยู่ในผังแปดเหลี่ยม รองรับองค์ระฆังกลม รวมไปถึงส่วนยอดที่น่าจะอยู่ในผังกลมทั้งหมด ส่วนที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมก็ยังมีฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยม ไปสู่ฐานบัวในผังเพิ่มมุม 20 ขึ้นมารองรับการออกจระนำซุ้มลดในส่วนเรือนธาตุ จึงทำให้ตัวเรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยมต่อเนื่องมายังส่วนยอดทั้งหมดอยู่ในผังสี่เหลี่ยมเช่นกัน

⁴⁰⁹ สอดคล้องกับแนวคิดของ เชษฐ ติงสัญชสี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22 ”, 36-37. ที่กล่าวถึงกรณีของพระธาตุวัดหาดน้อยและพระธาตุศรีสองรัก ไม่มีความต่อเนื่องของรูปทรง ซึ่งผิดแผกออกไปจากระบบการเพิ่มมุมของเจดีย์ในศิลปะล้านนา ที่มักจะเรียงลำดับรูปทรงขององค์ประกอบต่างๆ ให้ประสานกลมกลืนกันขึ้นไป ทำให้เชื่อว่าลักษณะเช่นนี้ปรากฏขึ้นครั้งแรกในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

ระบบการเพิ่มมุมของเจดีย์ทั้งสององค์ในข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนรูปทรงให้กลมกลืนกันขึ้นไป ขณะเดียวกันก็ดัดแปลงองค์ประกอบส่วนต่างๆ เพื่อให้แลดูเป็นงานช่างของศิลปะล้านช้างเอง ตลอดจนการให้ความสำคัญทางประติมานวิทยา จึงทำให้พระธาตุทั้งสององค์มีรูปแบบต่างกัน และผุดผ่องออกไปจากศิลปะล้านนามากยิ่งขึ้น

จากระบบการเพิ่มมุมดังกล่าวชวนให้คิดเห็นในมุมมองใหม่ว่า องค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยมของพระธาตุบัวพวงองค์เดิมน่าจะปรับเปลี่ยนมาจากองค์ระฆังในผังกลม อันปรากฏในศิลปะล้านช้างอยู่ก่อนแล้ว เมื่อผนวกเข้ากับหลักการพยายามทำให้รูปทรงแลดูกลมกลืน โดยมีตัวเรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยม เชิงบังคับให้ส่วนยอดต้องเป็นผังสี่เหลี่ยมหรือผังกลมเท่านั้น อีกทั้งด้วยเหตุผลที่ว่าต้องการลักษณะแปลกใหม่อันบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของชาวล้านช้าง จึงส่งผลให้องค์ระฆังของพระธาตุบัวพวงองค์เดิมอยู่ในผังสี่เหลี่ยมที่มีความแตกต่างออกไปจากศิลปะอื่นๆ

อนึ่งการพยายามทำให้งานศิลปกรรมมีรูปแบบแตกต่างออกไปจากศิลปะล้านนา นี้ คงสัมพันธ์อยู่กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ตรงกับสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมีความบาดหมางกับทางล้านนา ในคราวที่พระองค์ยังทรงถือว่าเป็นพระเจ้าสองแผ่นดิน ครองทั้งอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรล้านนา⁴¹⁰ แต่เหล่าเสนาราชมนตรีแห่งนครเชียงใหม่กลับเชิญพระเมกุฏิขึ้นครองราชย์แทนพระองค์⁴¹¹ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ทางล้านช้างต้องหาความเป็นเอกลักษณ์ของชาติตนผ่านมาทางงานศิลปกรรมก็เป็นได้

อีกทั้งน่าจะเกี่ยวข้องกับการสร้างบ้านแปงเมือง เพื่อเตรียมความพร้อมที่จะรองรับนครแห่งใหม่ของอาณาจักรล้านช้าง สอดคล้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในปี พ.ศ. 2103 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงย้ายเมืองหลวงมายังเมืองจันทบุรี (นครเวียงจันทน์) พร้อมกับขนานนามใหม่ว่า “นครจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตอุตมราชธานี”⁴¹²

จากรูปแบบศิลปะที่แปลกใหม่และความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ในข้างต้น ทำให้คิดเห็นเพิ่มเติมอีกว่า องค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยมของพระธาตุบัวพวงองค์เดิมน่าจะเกี่ยวข้องกับที่มาของทรงบัวเหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง เพราะส่วนยอดทั้งหมดของพระธาตุบัวพวงองค์เดิมอยู่ในผังสี่เหลี่ยม ส่งผลให้ปลายยอดที่ยี่ดสูงแลดูเหมือนกับบัวเหลี่ยมไปด้วย

ประกอบกับเหตุผลที่ว่านับตั้งแต่งานสร้างพระรัตนมรเจดีย์และพระธาตุบัวพวงองค์เดิมแล้ว ไม่ปรากฏเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์ใดทำองค์ระฆังในผังกลมและผัง

⁴¹⁰ อันส์ เพนธ์ และคณะ, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 4 : จารึกในพิพิธภัณฑสถาน เชียงใหม่, 215-235.

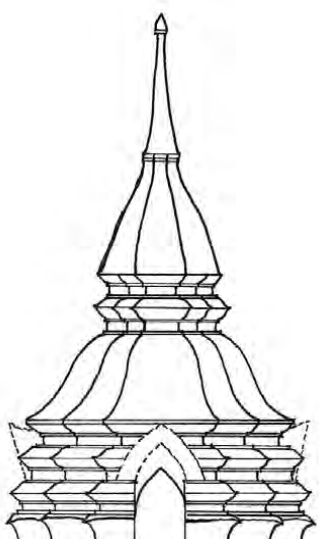
⁴¹¹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 91. พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 392-393. และใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง, 565.

⁴¹² มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 94-95.

สี่เหลี่ยมอีกเลย⁴¹³ โดยหันมานิยมในทรงบัวเหลี่ยมแทน ฉะนั้น ในเบื้องต้นจึงสันนิษฐานว่าบัวเหลี่ยมน่าจะเกิดขึ้นครั้งแรกที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมได้หรือไม่ ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อบัวเหลี่ยมถัดไป

3.2.3 องค์ระฆังในผังเพิ่มมุม

องค์ระฆังในผังเพิ่มมุมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 78) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 154) นี้ ปรากฏแบบกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆัง อันส่งผลให้ส่วนของบัลลังก์แลดูคลุมเครือไปด้วย ดังที่ได้กล่าวเอาไว้ในส่วนของหลังคาลาดแล้วว่า ลักษณะเช่นนี้คงสืบเนื่องมาจากการออกแบบให้ส่วนเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น ทำให้ส่วนนี้มีขนาดเล็กพร้อมกับไม่ยืดยาว จึงแลดูคล้ายทั้งหลังคาลาดและองค์ระฆัง

ลายเส้นที่ 78 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 154 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย

ลักษณะเช่นนี้แสดงถึงจุดเปลี่ยนทางรูปแบบศิลปะที่สำคัญของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะกลุ่มพระธาตุบังพวน เพราะเป็นช่วงของการปรับเปลี่ยนจากการใช้องค์ระฆังไปเป็นบัวเหลี่ยมแทน ดังที่สังเกตเห็นว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดในระยะต่อมาของกลุ่มนี้ ได้แก่ พระธาตุหนองสามหมื่น พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอานันท์ ล้วนใช้บัวเหลี่ยมมาแทนที่องค์ระฆังทั้งสิ้น

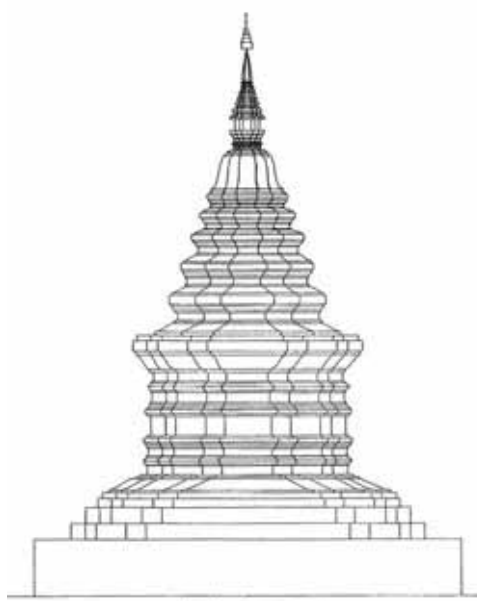
⁴¹³ ยกเว้นงานคราวบูรณะของเจดีย์ประจำมุมที่พระธาตุวัดหาดน้อย (รูปที่ 65) น่าจะปฏิสังขรณ์ขึ้นประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 (ดังได้กล่าวถึงเอาไว้ในส่วนของฐานบัวเข้าพรหม)

เมื่อเปรียบเทียบส่วนยอดระหว่างพระธาตุวัดเทพพลฯ กับพระธาตุบังพวนองค์เดิมแล้ว (ลายเส้นที่ 75) น่าเชื่อว่าความคลุมเครือของกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังเช่นนี้อาจสืบเนื่องมาจากการปรากฏชั้นหลังคาลาดรองรับองค์ระฆังที่ไม่มีบัลลังก์ของพระธาตุบังพวนองค์เดิมด้วย โดยที่สังเกตเห็นว่าตำแหน่งของบัลลังก์ (?) ในผังเพิ่มมุม ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ มีลักษณะเหมือนกับฐานบัวประดับลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น แต่ไม่มีส่วนของบัวคว่ำประดับอยู่เลย กลับกลายเป็นตำแหน่งของกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆัง ทำให้มองในอีกมุมหนึ่งว่าตำแหน่งของบัลลังก์ (?) นี้แลดูคล้ายกับชั้นหลังคารองรับยอดบัวเหลี่ยมได้เช่นกัน ฉะนั้น จึงเป็นลักษณะก้ำกึ่งระหว่างชั้นหลังคา กับบัลลังก์

นอกเหนือไปจากนี้ที่มาของกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังและกึ่งบัลลังก์ในผังเพิ่มมุมของพระธาตุวัดเทพพลฯ ยังเห็นเกี่ยวข้องกับระลอกของวัฒนธรรมอยุธยาเข้ามาปะปนในดินแดนล้านช้างไม่ทางตรงก็ทางอ้อม โดยน่าจะเชื่อมโยงได้กับองค์ระฆังและบัลลังก์ในผังเพิ่มมุมของเจดีย์เพิ่มมุมในศิลปะอยุธยา เป็นต้นว่า เจดีย์ศรีสุริโยทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 155) สร้างขึ้นในรัชสมัยพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111)⁴¹⁴ และเจดีย์เพิ่มมุกุ่มนี้ก็นิยมในศิลปะอยุธยาอีกระยะหนึ่ง⁴¹⁵

ภาพที่ 155 เจดีย์ศรีสุริโยทัย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ลายเส้นที่ 79 เจดีย์วัดหมื่นตูม จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่
(เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541), 169.

⁴¹⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 97.

⁴¹⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์เพิ่มมุก เจดีย์ย่อมุม สมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2529), 45-62.

แล้วในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน นี้ทาง ศิลปะล้านนาได้ปรากฏแบบแผนของ เจดีย์เพิ่มมุมเช่นกัน ได้แก่ เจดีย์วัดหมื่นตูม จังหวัดเชียงใหม่ (ลายเส้นที่ 79) ราวปลายพุทธ ศตวรรษที่ 21 ลงมา⁴¹⁶ ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างปี พ.ศ. 2138-2141 กษัตริย์เชียงใหม่ยอมอ่อนน้อมต่ออยุธยา และได้ขอกองทัพขึ้นไปป้องกันเมืองจากกองทัพ ของล้านช้าง พระนเรศวรจึงโปรดให้พระยารามเดโชซึ่งเคยเป็นขุนนางเชียงใหม่กลับขึ้นไปเป็น ผู้ช่วยรักษากันเมือง⁴¹⁷ แล้วยังพบตัวอย่างเจดีย์เพิ่มมุมอีกแห่งหนึ่ง คือ เจดีย์ประธานวัดสัน กำแพงหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22-23 โดยน่าจะรับเอารูปแบบเจดีย์ย่อ มุมไม้สิบสองของศิลปะอยุธยา เข้ามาผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่นของล้านนาเอง⁴¹⁸

ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าเจดีย์เพิ่มมุมจากศิลปะอยุธยาอาจส่งแรงบันดาลใจ ให้ทั้งล้านช้างและล้านนาในคราวเดียวกัน ทำให้อธิบายได้ว่าส่วนยอดของพระธาตุวัดเทพพลฯ มี การนำเอารูปแบบจากศิลปะอยุธยามาผสมผสานกับงานช่างล้านช้างที่ปรากฏอยู่ก่อนแล้ว หาก เป็นไปตามนี้ก็แสดงว่า พระธาตุวัดเทพพลฯ อาจสร้างขึ้นระหว่างรัชกาลของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรหมมุนี (พ.ศ. 2127-2141) กับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรหมมุนี (พ.ศ. 2141-2167) ก็เป็นไปได้

สอดคล้องกับการกำหนดอายุพระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 156) อันมีรูปแบบศิลปะคล้ายไปจากพระธาตุวัดเทพพลฯ สร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศา ธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2238)⁴¹⁹ แล้วในประเด็นขององค์ระฆังในผังเพิ่มมุมนี้ เห็นว่าพระธาตุ วัดนาถก็ปรากฏลักษณะของบัลลังก์แบบฉบับของช่างล้านช้างทำนองเดียวกันกับพระธาตุวัด เทพพลฯ เพียงแต่ที่พระธาตุวัดนาถมีส่วนขององค์ระฆังในผังเพิ่มมุมชัดเจนมากกว่าที่พระธาตุวัด เทพพลฯ เพราะปรากฏส่วนนี้แยกออกจากหลังคาได้อย่างเด่นชัด

ทั้งนี้คงเกี่ยวข้องกับกระแสวัฒนธรรมอยุธยาเข้ามาปะปนมากขึ้น และ สืบเนื่องมาจากพระธาตุวัดนาถมีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว พื้นที่ส่วนยอดจึงไม่ได้ถูกจำกัดดังเช่น พระธาตุวัดเทพพลฯ ชวนให้คิดเห็นเพิ่มเติมว่างานสร้างที่พระธาตุวัดนาถอาจย้อนกลับไปเลียน พระธาตุบึงพวนองค์เดิม ขณะเดียวกันก็รับแรงบันดาลใจสืบทอดมาจากพระธาตุวัดเทพพลฯ พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนรูปแบบจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของพระธาตุองค์นี้เอง

นอกจากนี้ ยังพบหลักฐานเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่มืองค์ระฆังในผังเพิ่ม มุมของงานช่างระยะหลังใน เมืองหลวงพระบาง น่าจะร่วมสมัยกับศิลปะอยุธยาตอนปลายหรือ ศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น พระธาตุวัดหนองศรีคุณ (ภาพที่ 157) มีประวัติการสร้างวัดเมื่อ พ.ศ.

⁴¹⁶ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 164-165.

⁴¹⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดา, ไทยรบพม่า, 160-161.

⁴¹⁸ วิชัย ตันกิตติกร, “เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองแบบอยุธยาในเจดีย์ล้านนา, ” ศิลปากร 31, 3 (กรกฎาคม – สิงหาคม, 2530), 43-47. ดูภาพประกอบในบทความนี้

⁴¹⁹ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปลาว, 143-144.

2272 และคงบูรณะหลังจากเกิดเหตุไฟไหม้ในปี พ.ศ.2317⁴²⁰ และพระธาตุวัดสบสิกขาราม (ภาพที่ 24) ตามประวัติวัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2028 และมีการบูรณะในปี พ.ศ. 2452⁴²¹ ซึ่งได้รับการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามยุคสมัย จากตัวอย่างของเจดีย์ทั้งสององค์นี้แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของวัฒนธรรมอยุธยาอย่างน้อยเป็นระลอกที่ 2-3 แล้ว

ภาพที่ 156 พระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เชษฐ์ ดิงสัญชลี)

ภาพที่ 157 พระธาตุวัดหนองศรีคูณ
เมืองหลวงพระบาง

ดังนั้น การประดับส่วนยอดด้วยองค์ระฆังของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดกับศิลปะอื่นๆ ทั้งศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา ซึ่งมีองค์ระฆังเป็นองค์ประกอบสำคัญของเจดีย์ อีกทั้งลักษณะขององค์ระฆังที่แตกต่างกันนี้ ยังใช้บ่งบอกถึงลำดับอายุสมัยในการสร้างพระธาตุองค์นั้นๆ ดังที่ในช่วงระยะแรกปรากฏการใช้องค์ระฆังในผังกลม อันมีต้นเค้ามาจากศิลปะล้านนา เป็นต้นว่า พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง ปลายพุทธศตวรรษที่ 21

ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบมากขึ้น จึงพบองค์ระฆังในผังกลมปะปนอยู่กับองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม ได้แก่ พระรัตนมหารเจดีย์ และพระธาตุบังพวนองค์เดิม ราวพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จากนั้นเมื่อกระแสวัฒนธรรมของอยุธยาตอนกลางเข้ามาในดินแดน

⁴²⁰ วรัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวงพระบาง, 125-127.

⁴²¹ เรื่องเดียวกัน, 119-121.

ล้านช้าง ก็ทำให้เกิดองค์ระฆังอีกลักษณะหนึ่งขึ้น ซึ่งในช่วงแรกที่เข้ามานั้นยังมีความคลุมเครือขององค์ประกอบที่กำลังระหว่างหลังคาลาดกับองค์ระฆังในผังเพ็ญมุม อันเป็นรอยต่อของวัฒนธรรมล้านนากับอยุธยา นั่นคือ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 จนในที่สุดก็กลายมาเป็นองค์ระฆังเพ็ญมุมอย่างเด่นชัด ณ พระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 และหลังจากนี้ไปองค์ระฆังก็ไม่ได้ได้รับความนิยม โดยมีบัวเหลี่ยมเข้ามาแทนที่ จนกระทั่งกระแสวัฒนธรรมอยุธยาตอนปลายเข้ามาอีกระลอกหนึ่ง จึงปรากฏการใช้องค์ระฆังในผังเพ็ญมุมอีกครั้ง

3.3 บัวเหลี่ยม

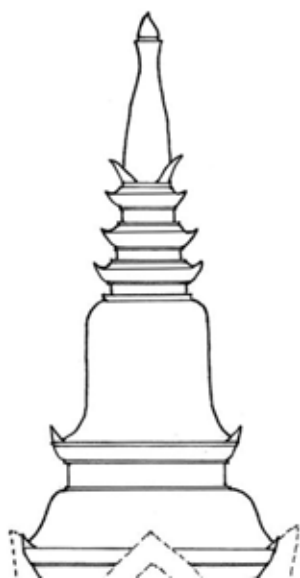
“บัวเหลี่ยม” หมายถึง องค์ประกอบเจดีย์ที่มีส่วนฐานปล้อง ส่วนกลางโค้งเว้าชะลูดขึ้นไปเป็นคอให้กับส่วนบนที่บานออก บัวเหลี่ยมในบริบทของศิลปะล้านช้างมักอยู่ในผังเหลี่ยม และใช้แทนตำแหน่งขององค์ระฆัง พบทั้งในประเภทของเจดีย์ทรงปราสาทยอด จึงเรียกว่า “เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม” และในประเภทของเจดีย์ทรงระฆัง เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนระหว่างลักษณะขององค์ระฆังกับบัวเหลี่ยมที่แตกต่างกันแล้ว จึงเห็นควรเรียกว่า “เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม”

อย่างไรก็ดี การประดับบัวเหลี่ยมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ มีอยู่ 2 ระบบ คือ ระบบแรกเป็นองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยม ได้แก่ พระธาตุบังพวนองค์เดิม และยังมีเค้าโครงสืบต่อมาที่พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ส่วนอีกระบบเป็นแบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยม ได้แก่ พระธาตุหนองสามหมื่น พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอาวนนท์

ระบบระเบียบดังกล่าวนี้น่าจะสัมพันธ์ไปกับลักษณะของบัวเหลี่ยม อันยังผลไปสู่การคลี่คลายประเด็นปัญหาที่มาของบัวเหลี่ยมให้เกิดความกระจ่างชัดได้หรือไม่ั้น ในการศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งตามลักษณะของบัวเหลี่ยมออกเป็น 3 แบบ คือ บัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม บัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม และบัวเหลี่ยมในผังเพ็ญมุม ดังนี้

3.3.1 บัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม

บัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ปรากฏบริเวณตำแหน่งยอดของส่วนยอดที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 80) ประดับไว้บนยอดเหนือปล้องโฉน ทำให้อาจเห็นว่าบัวเหลี่ยมที่พระธาตุบังพวนปรับเปลี่ยนมาจากปลียอด เพราะในตำแหน่งนี้ทั้งในศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยาส่วนใหญ่มักเป็นองค์ประกอบของปลียอด อีกทั้งการปรากฏบัวเหลี่ยมนี้คงเกี่ยวข้องกับองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม อันสัมพันธ์อยู่กับระบบการเพ็ญมุม กล่าวคือ

ลายเส้นที่ 80 ส่วนยอด พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 158 ส่วนยอด เจดีย์บรมจุลธิพระเจ้าติโลกราช
วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่

พระธาตุบังพวนองค์เดิมพยายามทำเพิ่มมุมให้รูปทรงแลดูกลมกลืนอย่างศิลปะล้านนา แต่สังเกตว่าส่วนเรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยม เพิ่มมุมโดยการออกจะนำซุ้มลดทำให้ส่วนยอดเกิดข้อจำกัดที่จำเป็นต้องจัดให้อยู่ในผังสี่เหลี่ยมหรือผังกลม ลักษณะการเพิ่มมุมเช่นนี้ข้างอาจจะไม่ได้ออกแบบจำนวนมุมเผื่อไว้ในส่วนยอด อันแสดงถึงความไม่เข้าใจในระบบการเพิ่มมุมอย่างศิลปะอื่นๆ หรืออาจเป็นความงุนงงของช่างก็เป็นได้ เพราะหากผนวกเข้ากับความต้องการสิ่งแปลกใหม่ที่จะรองรับกับนครแห่งใหม่ของอาณาจักรล้านช้างแล้ว ช่างน่าจะเลือกรูปทรงที่มีลักษณะแปลกตาไปจากศิลปะอื่นๆ ซึ่งแน่นอนว่ามีใช้ผังกลม จึงทำให้เกิดระบบส่วนยอดแบบองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมขึ้น

ทั้งนี้น่าสนใจว่าส่วนยอดของพระธาตุบังพวนองค์เดิมปรากฏหลังกาลาดรองรับองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นปล้องโถงรับยอดบัวเหลี่ยมที่มีบทบาทเหมือนกับปัลลียอด ระเบียบดังกล่าวนี้เทียบได้กับส่วนยอดแบบกระพุ่มยอดเดียวในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของศิลปะล้านนา ซึ่งปรากฏมาแล้วตั้งแต่งานคราวบูรณะพระเจดีย์หลวง (ราชกุฎี) วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชเมื่อปี พ.ศ. 2021 (จุลศักราช 840)⁴²² อาจมีรูปทรงเหมือน กับส่วนยอดของเจดีย์บรมจุลธิพระเจ้าติโลกราช วัดเจ็ดยอด สร้างขึ้นโดยพระเจ้ายอดเชียงรายเมื่อปี พ.ศ. 2054⁴²³ (ภาพที่ 158) รวมทั้งส่วนยอดของเจดีย์วัดโลกโมฬี (ภาพที่

⁴²² พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 114. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทรัพยากรชัย-ล้านนา, 99-101.

⁴²³ สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย, เล่ม 2, 114.

159) สร้างขึ้นในสมัย พระเอกเกล้า พ.ศ. 2071⁴²⁴ และนิยมสร้างสืบต่อมาจนหมดยุคสมัยของ ล้านนา ส่วนประเด็นที่ว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมไม่มีบัลลังก์ก็เห็นสืบเนื่องอยู่กับศิลปะล้านนา อยู่มิใช่น้อย ดังที่เจดีย์กลุ่มหนึ่งในศิลปะล้านนาก็ไม่นิยมทำบัลลังก์เช่นกัน⁴²⁵

ภาพที่ 159 ส่วนยอด เจดีย์วัดโลกโมฬี
จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 160 ส่วนยอด พระธาตุวัดทาดน้อย
เมืองหลวงพระบาง

ฉะนั้น โครงสร้างที่ยังคงมีต้นเค้าอย่างศิลปะล้านนา พร้อมกับมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปสู่ความเป็นล้านช้างแล้วนี้ ทำให้น่าเชื่อว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมน่าจะเป็นงานในช่วงหลังจากการสร้างพระธาตุวัดทาดน้อย เมืองหลวงพระบาง ในปี พ.ศ. 2091⁴²⁶ (ภาพที่ 160) ลงมาเล็กน้อย และคงก่อนงานสร้างระหว่าง ปี พ.ศ. 2103-2106 ณ พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย⁴²⁷ (ภาพที่ 161) เพราะตำแหน่งบัวเหลี่ยมของพระธาตุศรีสองรัก แสดงให้เห็นถึงการแทนที่ขององค์ระฆังโดยสมบูรณ์แบบแล้ว ขณะที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมยังคงปรากฏส่วน

⁴²⁴ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 374.

⁴²⁵ ตูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชาญคณิต อวรรณ, “เจดีย์วัดพระธาตุลำปางหลวง “ชุดฐานรองรับองค์ระฆังแบบบัวกลีบและบัลลังก์ผิงกลม” : ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะสุโขทัยกับล้านนาในเมืองลำปางช่วงพุทธศตวรรษที่ 21”, 105-106.

⁴²⁶ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

⁴²⁷ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24, 291-298.

ขององค์ระฆังอยู่ แต่ก็เป็้องค์ระฆังที่ได้รับการปรับเปลี่ยนให้เป็นแบบล้านช้างแล้ว ส่วนยอดของพระธาตุบังพวนนี้จึงน่าจะเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 161 พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย

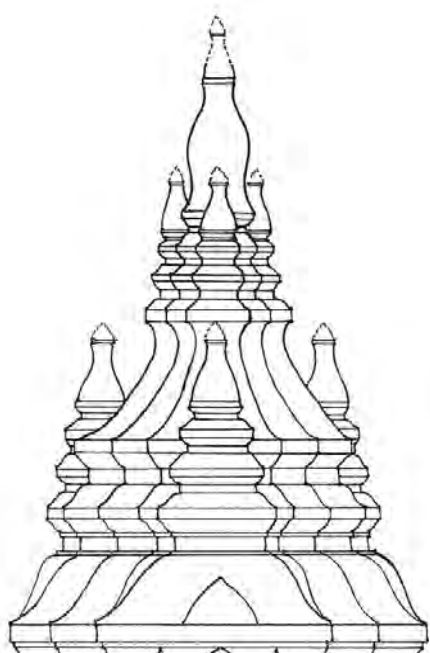
ภาพที่ 162 ส่วนยอด พระธาตุเชิงชุม
จังหวัดสกลนคร

จากลักษณะในข้างต้น ทำให้น่าสนใจว่าองค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม รวมทั้งยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุบังพวนองค์เดิมอาจจะเป็นต้นเค้าของการเกิดบัวเหลี่ยมก็เป็นได้ ทั้งนี้สอดคล้องกับบทวิเคราะห์ในส่วนฐานบัวเข้าพรหม ดังที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมมีเข้าพรหมเป็นลูกแก้ว ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะล้านนา และปรากฏขึ้นก่อนเข้าพรหมแบบคล้ายชาสิงห์ของพระธาตุศรีสองรัก อันเห็นเกี่ยวข้องกับศิลปะอยุธยาตอนกลาง จึงเสนอที่มาของบัวเหลี่ยมในอีกมุมมองหนึ่งว่า บัวเหลี่ยมน่าจะปรากฏขึ้นครั้งแรก ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิม โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบขึ้นเองในดินแดนล้านช้าง

อย่างไรก็ดี ระบบองค์ระฆังรับบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมของพระธาตุบังพวนองค์เดิม ก็ปรากฏสืบต่อมาในงานช่างล้านช้างเช่นกัน เป็นต้นว่า ส่วนยอดของพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 162) กำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23⁴²⁸ ซึ่งสอดคล้อง

⁴²⁸ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 97. มีความเห็นว่ามีรูปแบบเก่าสุดเพียงอยุธยาตอนปลาย และใน เกตุนี ศรีวงศ์ษา, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร, 65-66. ได้ศึกษาเพิ่มเติมและกำหนดอายุอยู่ในช่วงเวลานี้

คล่องกับที่พระธาตุเชิงชุมปรากฏรายละเอียดเพิ่มเติมไปจากพระธาตุบังพวนองค์เดิม โดยมีระบบขององค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยม และยอดบัวเหลี่ยมยังรับยอดบัวเหลี่ยมในองค์เดียวกัน นอกเหนือไปจากนี้ได้ข้อสังเกตว่าที่พระธาตุเชิงชุมปรากฏส่วนของบัลลังก์ลักษณะเหมือนกับฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยมอย่างชัดเจน จึงอาจเกี่ยวข้องกับส่วนยอดของพระธาตุวัดเทพพลฯ ไม่มากนักน้อย

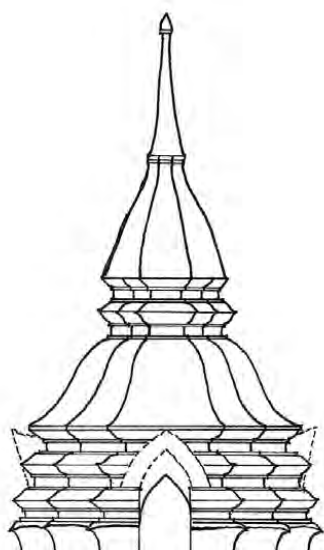
ลายเส้นที่ 81 ส่วนยอด พระธาตุหนองสามหมื่น
จังหวัดชัยภูมิ

นอกจากนี้ บัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ยังปรากฏที่พระธาตุหนองสามหมื่นอีกแห่งหนึ่ง (ลายเส้นที่ 81) และน่าสนใจว่า พบบนยอดของส่วนยอดทำนองเดียวกันกับพระธาตุบังพวนองค์เดิม แต่ที่พระธาตุหนองสามหมื่นมีการประดับบัวเหลี่ยมในผังเพิ่มมุมแทนตำแหน่งขององค์ระฆังโดยสิ้นเชิงแล้ว ซึ่งเห็นต่างไปจากส่วนยอดของพระธาตุบังพวนองค์เดิมที่ยังคงใช้องค์ระฆังในผังสี่เหลี่ยม ชวนให้น่าเชื่อว่าส่วนยอดของพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นรูปแบบหลังจากที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมลงมาระยะหนึ่ง

ด้วยลักษณะของการประดับบัวเหลี่ยมของพระธาตุหนองสามหมื่นดังกล่าว ทำให้เกิดระบบส่วนยอดแบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมขึ้น ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไปนี้

3.3.2 บัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม

บัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ พบประดับบนส่วนยอดของพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 82) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 163) เบื้องต้นมีลักษณะกำลังว่าอยู่ในตำแหน่งของยอดหรือบัวเหลี่ยม สืบเนื่องมาจากความคลุมเครือของรูปแบบกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังในผังเพิ่มมุม อันแสดงให้เห็นว่าน่าจะสร้างขึ้นในช่วงรอยต่อระหว่างวัฒนธรรมล้านนาที่มีมาก่อนกับกระแสวัฒนธรรมอยุธยาที่เข้ามาในระยะเวลานี้ ส่งผลให้ระบบส่วนยอดของพระธาตุทั้งสององค์ เป็นแบบกึ่งองค์ระฆังในผังเพิ่มมุมรับยอดบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยมตามไปด้วย

ลายเส้นที่ 82 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

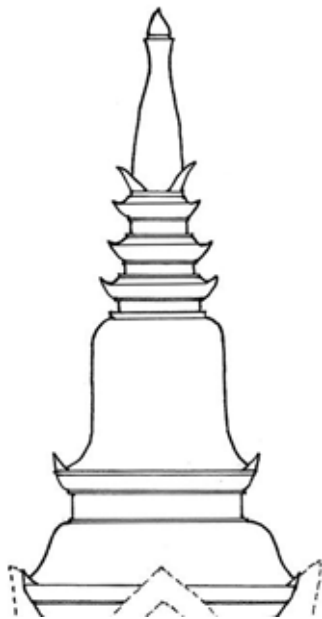
ภาพที่ 163 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย

อย่างไรก็ดี บัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยมน่าจะปรับเปลี่ยนมาจากบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม เพราะก่อนหน้าที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจะย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่เมืองจันทบุรี (เมืองเวียงจันทน์) ในนครเชียงตุงเชียงทอง (เมืองหลวงพระบาง) ยังไม่ปรากฏบัวเหลี่ยมขึ้นเลย⁴²⁹ แต่กลับมาพบหลักฐานบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมครั้งแรกที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม (ลายเส้นที่ 83) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าคงเกี่ยวข้องกับการสร้างบ้านแปงเมือง ก่อนที่จะย้ายเมืองหลวงมาตั้งมั่น ณ นครจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตอุทุมมราชธานี ในปี พ.ศ. 2103⁴³⁰ แล้วกลายเป็นรูปแบบที่นิยมในศิลปะล้านช้างสืบมา โดยมีการแลกเปลี่ยนระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม

ฉะนั้น บัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยมคงปรากฏขึ้นหลังจากการนิยมบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมแล้ว ซึ่งคงหลังจากช่วงเวลาของการสร้างพระธาตุศรีสองรัก (ภาพที่ 164) ในปีพ.ศ. 2103-2106 ดังที่อ้างมาแล้ว อันถือเป็นระยะแรกๆ ของการปรากฏบัวเหลี่ยมในศิลปะล้านช้าง และหลังจากนี้ลงมาอีกระยะหนึ่ง น่าเชื่อว่าช่างอาจจะปรับเปลี่ยนรูปแบบของบัวเหลี่ยมให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุผลที่สังเกตเห็นว่าเจดีย์แต่ละองค์ในศิลปะล้านช้างล้วนมีรูปแบบเฉพาะแตกต่างกันออกไป จึงไม่ถือเป็นเรื่องแปลก หากจะปรากฏบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยมขึ้นมาอีกรูปแบบหนึ่ง

⁴²⁹ เห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ เชษฐา ดิงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 48.

⁴³⁰ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 94-95.

ลายเส้นที่ 83 ส่วนยอด พระธาตุบังพวนองค์เดิม
จังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 164 พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย

ภาพที่ 165 พระธาตุดำ นครเวียงจันทน์

ภาพที่ 166 ธาตุบริวารบางองค์ วัดพระธาตุบังพวน
จังหวัดหนองคาย

หลักฐานสำคัญที่มีการประดับบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม ได้แก่ พระธาตุดำ นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 165) อันตั้งมั่นอยู่แถบใจกลางเมืองนครเวียงจันทน์ เดิมคงเคยเป็นเจดีย์ประธานของวัดที่มีความสำคัญในเมืองหลวงแห่งนี้ แต่ปัจจุบันกลายเป็นวัดร้าง

กลางนคร มีนักวิชาการกำหนดอายุในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22⁴³¹ และนำเสนอว่าบัวเหลี่ยมใน ผังแปดเหลี่ยมก็ได้รับความนิยมในศิลปะล้านช้างสืบมาเช่นกัน เพียงแต่น้อยกว่าบัวเหลี่ยมในผัง สี่เหลี่ยม ซึ่งคงสัมพันธ์กับเจดีย์องค์สำคัญๆ ล้วนใช้บัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมเป็นองค์ประกอบ สำคัญของเจดีย์ อีกทั้งในการศึกษาค้นคว้าขณะนี้หลังจากงานสร้างที่พระธาตุคำแล้ว พบ หลักฐานเฉพาะงานสร้างขนาดเล็กเท่านั้น ซึ่งอาจเป็นธาตุบรรจุอัฐิของบุคคลสำคัญก็เป็นได้ เป็นต้นว่า ธาตุบริวารบางองค์ในวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 166) ราวต้นพุทธ ศตวรรษที่ 24

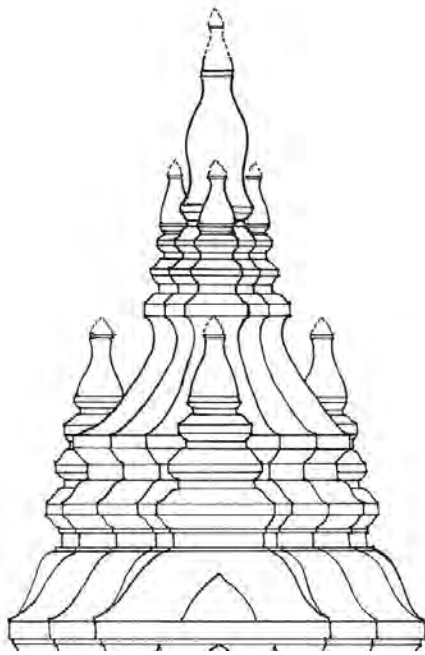
ทั้งนี้ก็น่าสนใจว่าบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ อาจจะเกี่ยวข้องกับพระธาตุคำ เพราะพระธาตุวัดเทพพลฯ มีความเป็นไปได้ที่จะทำบัวเหลี่ยม เพิ่มมุม แต่กลับใช้บัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม จึงอธิบายได้ว่าประการแรกคงให้มีลักษณะแยก ออกจากหลังคาลาดหรือองค์ระฆังในผังเพิ่มมุม โดยทำให้รูปทรงแลดูกลมกลืนจากเพิ่มมุม 12 ลบมุมอยู่ในผังแปดเหลี่ยม และอีกประการน่าจะเชื่อว่าเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงเวลาของ การสร้างพระธาตุวัดเทพพลฯ ซึ่งเป็นไปได้ที่จะได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุคำ สืบ เนื่องมาจากพระธาตุคำน่าจะเป็นพระธาตุสำคัญของนครเวียงจันทน์ ดังที่ตั้งอยู่แถบใจกลางนคร เหมือนกับเป็นเสาหลักของเมือง ฉะนั้น จึงกำหนดอายุบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยมของพระธาตุ วัดเทพพลฯ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22

3.3.3 บัวเหลี่ยมในผังเพิ่มมุม

บัวเหลี่ยมในผังเพิ่มมุมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ปรากฏอย่างเด่นชัดบนส่วนยอดของพระธาตุหนองสามหมื่น (ลายเส้นที่ 84) ในตำแหน่งแทน องค์ระฆัง และยังใช้รับยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม อันทำให้เกิดระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัว เหลี่ยมขึ้น

ลักษณะของบัวเหลี่ยมในผังเพิ่มมุมนี้น่าจะดัดแปลงมาจากองค์ระฆังใน ผังเพิ่มมุม เพราะพบเค้าโครงของการริเริ่มทำยอดบัวเหลี่ยมเพิ่มมุม ร่วมกับองค์ระฆังในผังเพิ่ม มุม ณ ยอดของพระธาตุวัดนาแก นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 167) ทำให้น่าเชื่อว่าส่วนยอดของพระ ธาตุหนองสามหมื่นน่าจะเป็นรูปแบบที่มีพัฒนาการหลังจากพระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้ (ลายเส้นที่ 85) และองค์ทิศเหนือ (ภาพที่ 163) รวมไปถึงพระธาตุวัดนาแก ซึ่งสอดคล้องกับการ ใช้ระบบส่วนยอด ดังที่พระธาตุวัดเทพพลฯ ยังคงใช้ระบบกึ่งองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยม แต่ที่ พระธาตุหนองสามหมื่นเป็นระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมแล้ว

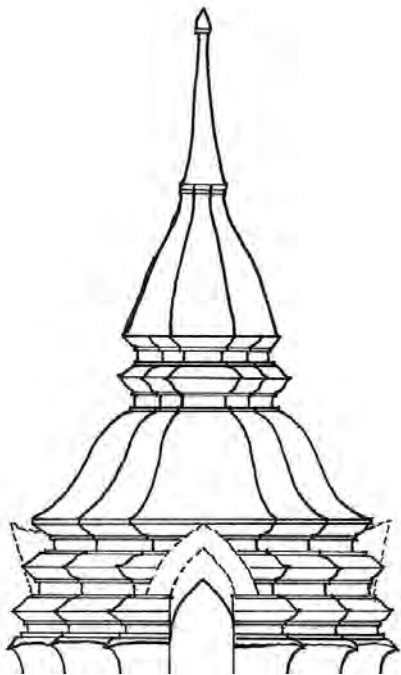
⁴³¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชษฐ ติงสัญชิต, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์ แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 47-48.

ลายเส้นที่ 84 ส่วนยอด พระธาตุหนองสามหมื่น
จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ 167 ส่วนยอด พระธาตุวัดนาก
นครเวียงจันทน์
(ภาพจาก เซษฐ์ ดิงส์ชัยลี)

ลายเส้นที่ 85 ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพพลฯ
องค์ทิศใต้ จังหวัดหนองคาย

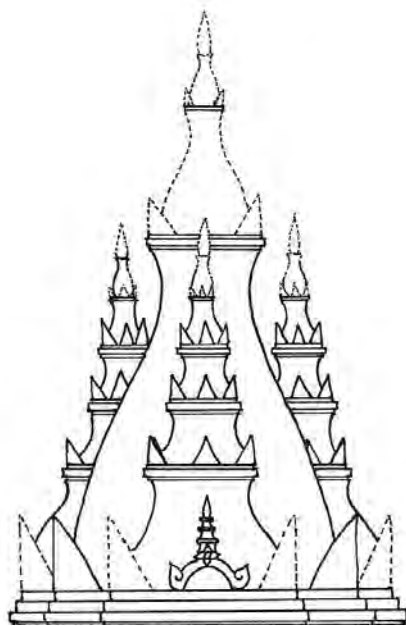

ภาพที่ 168 ส่วนยอด พระธาตุเชิงชุม
จังหวัดสกลนคร

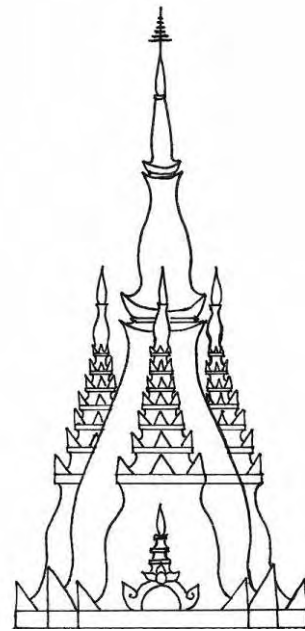
ส่วนระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยม คงปรากฏขึ้นครั้งแรกในเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกลุ่มพระธาตุศรีสองรัก อันมีต้นเค้ามาจากพระธาตุศรีสองรัก (ภาพที่ 164) ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนยอดของพระธาตุหนองสามหมื่นจึงน่าจะสัมพันธ์กับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกลุ่มพระธาตุศรีสองรักไม่มากนักน้อย ทั้งนี้สอดคล้องกับส่วนฐานบัวเข่าพรหมที่เห็นเกี่ยวข้องกับเจดีย์นี้เช่นกัน แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้างอย่างต่อเนื่อง

อนึ่งน่าสนใจว่าระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุหนองสามหมื่นเห็นเกี่ยวข้องกับระบบยอดบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 168) อยู่มีใช้น้อย ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 แต่ด้วยเหตุที่พระธาตุเชิงชุมยังคงปรากฏร่วมกับระบบองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยม พระธาตุหนองสามหมื่นจึงน่าจะมีอายุหลังจากพระธาตุเชิงชุมระยะหนึ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 23 ลงมา

นอกจากนี้ บัวเหลี่ยมในผังเพิ่มมุมและระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยม ยังเห็นคลี่คลายลงมาในเจดีย์ทรงปราสาทยอดของกลุ่มเดียวกันนี้ ได้แก่ ส่วนยอดของพระธาตุก่องข้าวน้อย (ลายเส้นที่ 86) และพระธาตุอานนท์ (ลายเส้นที่ 87) แต่ส่วนยอดของพระธาตุทั้งสององค์นี้มีการเพิ่มมุมโดยยกเก็จของกรอบซุ้มหลอกทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม อันปรับเปลี่ยนมาจากพระธาตุหนองสามหมื่น จึงควรจัดให้พระธาตุทั้งสององค์มีอายุหลังจากพระธาตุหนองสามหมื่นอีกระยะหนึ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา

ลายเส้นที่ 86 ส่วนยอด พระธาตุก่องข้าวน้อย
จังหวัดยโสธร

ลายเส้นที่ 87 ส่วนยอด พระธาตุอานนท์
จังหวัดยโสธร

ภาพที่ 169 พระธาตุวัดทาดหลวง เมืองหลวงพระบาง

ภาพที่ 170 พระธาตุฝู่น นครเวียงจันทน์

ทั้งนี้ทั้งนั้น น่าสนใจว่าในช่วงระยะหลังไม่พบเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมที่ดินแดน สปป. ลาว ปรากฏเฉพาะเจดีย์เพิ่มมุมทรงบัวเหลี่ยม และเท่าที่สืบค้นหลักฐานในขณะนี้ก็มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมาแล้ว พบโดยทั่วไปในแถบเมืองหลวงพระบาง เป็นต้นว่า พระธาตุวัดทาดหลวง⁴³² (ภาพที่ 169) และพระธาตุวัดอาราม⁴³³ (ภาพที่ 11) อีกทั้งยังพบในนครเวียงจันทน์ เช่น พระธาตุฝู่น (ภาพที่ 170) นอกเหนือไปจากนี้ยังพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยด้วย เป็นต้นว่า พระธาตุวัดเขี้ยวค่อม จังหวัดหนองคาย⁴³⁴ (ภาพที่ 13)

อย่างไรก็ตาม ทั้งการเพิ่มมุมและระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมของเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมเพิ่มมุมในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับพระธาตุก่อนข้าน้อยและ

⁴³² ตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์กล่าวเอาไว้ว่า พระเจ้ามังทาดราชสร้างพระธาตุวัดทาดหลวงในปี พ.ศ. 2361 ใน เจ้าคำหมั้น วงกตรัตน์, ตำนานเมืองหลวงพระบาง, 15. อ้างจาก จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กระเนืศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 44.

⁴³³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชษฐ ติงสัญชลี, “บทบาทของฐานบัวเหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 44.

⁴³⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 100-101.

พระธาตุอานนท์อยู่ไม่น้อย อีกทั้งยังมีการกำหนดอายุสมัยในการสร้างสอดคล้องกัน ทำให้แน่ชัดว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมในระยะสุดท้ายของศิลปะล้านช้างก็คือพระธาตุทั้งสององค์นี้

จากการศึกษาบัวเหลี่ยมระดับบนส่วนยอดของเจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวนในข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าบัวเหลี่ยมปรากฏขึ้นระยะแรกอยู่ในฝั่งส่วยเฉียง ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิม พร้อมๆ กับระบบองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อีกทั้งยังส่งอิทธิพลให้กับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม อันมีต้นเค้าอยู่ที่พระธาตุศรีสองรัก ซึ่งมีการดัดแปลงให้บัวเหลี่ยมในฝั่งส่วยเฉียงแทนตำแหน่งขององค์ระฆัง

ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบัวเหลี่ยมให้อยู่ในฝั่งแปดเหลี่ยมและหกเหลี่ยม ซึ่งเกิดขึ้นอย่างน้อยในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา และน่าจะเชื่อว่าปรากฏในเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมก่อนที่จะส่งมาให้กับเจดีย์ทรงปราสาทยอด ได้แก่ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ แต่มีระบบแบบกึ่งองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยมสืบต่อมาจากพระธาตุบังพวนองค์เดิม

หลังจากนั้นประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ก็มีพัฒนาการกลายเป็นบัวเหลี่ยมในฝั่งเพิ่มมุม ณ พระธาตุหนองสามหมื่น โดยใช้ระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมที่น่าจะสืบเนื่องอยู่กับเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรักและกลุ่มพระธาตุพนม จากนั้นก็ส่งแรงบันดาลใจให้กับงานในระยะหลังราวพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา โดยได้ดัดแปลงรูปแบบให้ดูเรียบง่ายขึ้น ได้แก่ พระธาตุก่องิ้วน้อย และพระธาตุอานนท์ ซึ่งเห็นเกี่ยวข้องอยู่กับเจดีย์เพิ่มมุมทรงบัวเหลี่ยม

สรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน

พัฒนาการของลวดบัวในเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ มีประเด็นที่น่าสนใจและสำคัญ คือ ฐานบัวเข้าพรหม ส่วนเรือนธาตุ และบัวเหลี่ยม อันมีผลต่อการกำหนดอายุสมัยในการสร้างเจดีย์กลุ่มนี้กระจ่างชัดขึ้น ตลอดจนทำให้ภาพรวมของศิลปะล้านช้าง กล่าวคือ

พัฒนาการของฐานบัวเข้าพรหม

จากการศึกษาเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในครั้งนี้ ผลปรากฏว่าฐานบัวเข้าพรหมซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างมีอยู่ 2 แบบหลักๆ คือ ฐานบัวเข้าพรหมแบบลูกแก้ว และฐานบัวเข้าพรหมแบบขาสิงห์

ฐานบัวเข้าพรหมแบบลูกแก้ว ปรากฏขึ้นครั้งแรกหรืออย่างช้า ณ ภูเขาเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 แล้วส่งอิทธิพลขึ้นไปให้กับเจดีย์กลุ่มหนึ่งในเมืองเชียงแสน ได้แก่ เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เจดีย์วัดร้อยข้อ และพระธาตุจอมกิตติ จนกลายเป็นลักษณะที่นิยมในเมืองเชียงแสนสืบมา และในช่วง

เวลาเดียวกันนี้ฐานบัวเข้าพรหมของกู่พระเจ้าล้านทอง ก็น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้กับฐานของ พระธาตุบังพวนองค์เดิม ซึ่งกำหนดอายุไว้ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จึงถือได้ว่าฐานบัวเข้าพรหมปรากฏขึ้นครั้งแรกในศิลปะล้านช้าง ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิม และเป็นเข้าพรหมแบบลูกแก้ว

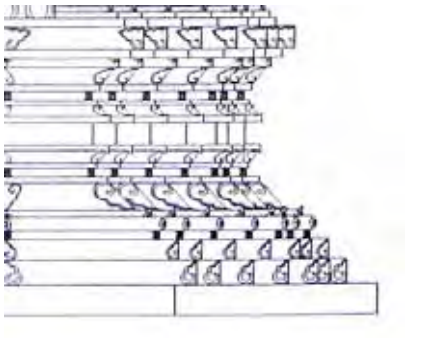
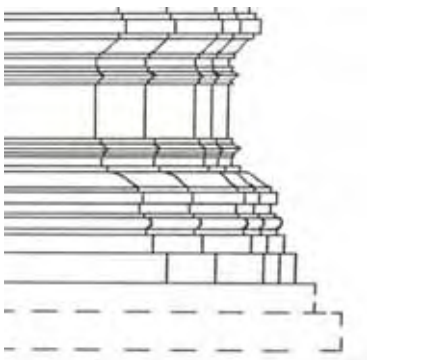
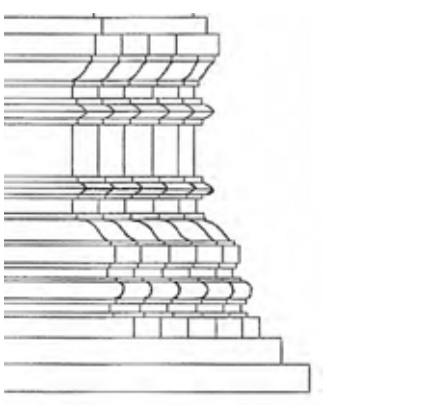
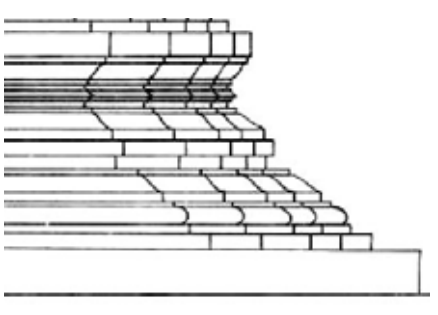
ฐานบัวเข้าพรหมแบบขาสิงห์ ปรากฏขึ้นเมื่อกระแสวัฒนธรรมอยุธยาตอนกลางเข้ามาปะปนในดินแดนล้านช้าง ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบจากเข้าพรหมแบบลูกแก้วไปสู่เข้าพรหมแบบขาสิงห์ ดังที่พบหลักฐานสำคัญและน่าจะเป็นต้นแบบให้กับฐานบัวเข้าพรหมแบบขาสิงห์ที่พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เพราะยังคงปรากฏลูกแก้วเป็นเข้าพรหม เพียงแต่เพิ่มรายละเอียดบัวคว่ำขนาดเล็กมารองรับลูกแก้ว ทำให้เส้นรอบนอกของเข้าพรหมแลดูคล้ายกับขาสิงห์ หรือเป็นขาสิงห์ในแบบล้านช้างเอง

ต่อมาเข้าพรหมแบบขาสิงห์ปรากฏอย่างเด่นชัดขึ้น โดยอยู่ในรูปของบัวคว่ำแบบตั้งฉากที่มีปลายอนขึ้น ทำให้เป็นขาสิงห์แบบล้านช้างอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งเห็นคลี่คลายลงมาจากฐานบัวเข้าพรหมของพระธาตุศรีสองรัก พบตัวอย่างในเจดีย์ทรงปราสาทยอด ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งสององค์ จึงกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 และลักษณะเข้าพรหมแบบนี้ก็สืบเนื่องมาที่พระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์ แต่ด้วยเหตุผลที่ส่วนฐานของพระธาตุวัดนาถไม่ทำฐานบัว จึงน่าจะเชื่อว่ามีอายุหลังจากพระธาตุวัดเทพพลฯ ลงมา ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23

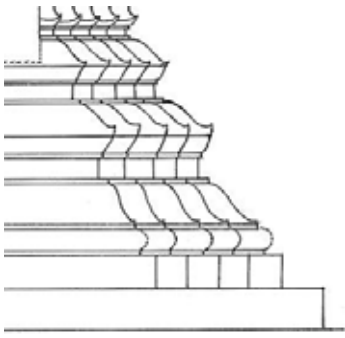
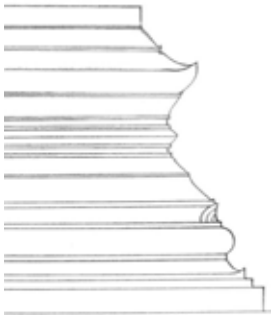
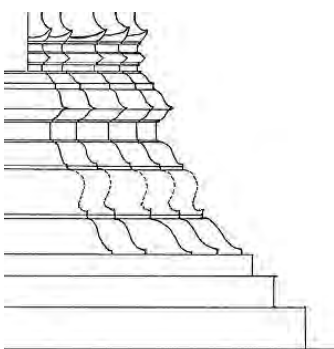
จากนั้นฐานบัวเข้าพรหมของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนนี้ ก็หันไปนิยมฐานบัวเข้าพรหมอย่างเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรัก แต่ยังคงมีเค้าของเข้าพรหมแบบพระธาตุวัดเทพพลฯ จึงได้รูปทรงสันนิษฐานของส่วนฐานพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นฐานบัวเข้าพรหมแบบขาสิงห์ อันเป็นงานช่วงหลังพระธาตุวัดเทพพลฯ ราวพุทธศตวรรษที่ 23

และในที่สุดเจดีย์ระยะหลังของกลุ่มนี้ ก็ใช้ฐานเข้าพรหมแบบขาสิงห์อย่างเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรักโดยแท้ ได้แก่ พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอานนท์ แต่มีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดเพิ่มเติมขึ้น อันทำให้กำหนดอายุหลังจากพระธาตุหนองสามหมื่นลงมา และด้วยเหตุที่พระธาตุอานนท์มีรูปแบบคลี่คลายไปจากพระธาตุก่องข้าวน้อย จึงกำหนดอายุพระธาตุก่องข้าวน้อยไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 24 ส่วนพระธาตุอานนท์น่าจะราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

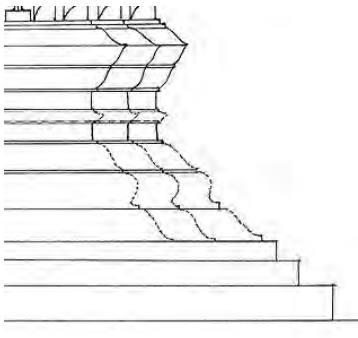
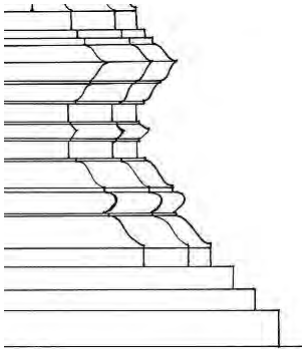
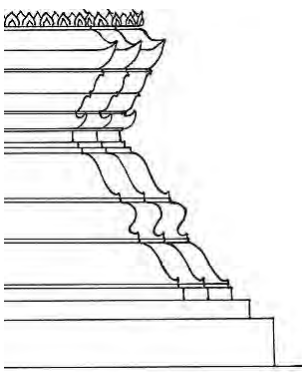
ตารางที่ 1 แสดงพัฒนาการของฐานบัวเข้าพรหม

ฐานบัวเข้าพรหม	อายุสมัยการสร้าง	รูปแบบศิลปะ
กู่พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง	กลางพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
เจดีย์วัดปราสาทคุ่ม เมืองเชียงใหม่	ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
เจดีย์วัดร้อยซ้อ เมืองเชียงใหม่	ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุจอมกิตติ เมืองเชียงใหม่	ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ฐานบัวเข้าพรหม	อายุสมัยการสร้าง	รูปแบบศิลปะ
พระธาตุบังพวน องค์เดิม จังหวัดหนองคาย	ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งสององค์ จังหวัดหนองคาย	พุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์	ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23	

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ฐานบัวเข้าพรหม	อายุสมัยการสร้าง	รูปแบบศิลปะ
พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	พุทธศตวรรษที่ 23	
พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	พุทธศตวรรษที่ 24	
พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	พุทธศตวรรษที่ 24-25	

พัฒนาการของส่วนเรือนธาตุ

จากการศึกษาเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในครั้งนี้ ผลปรากฏว่า ส่วนเรือนธาตุในระยะแรก ได้แก่ พระธาตุบังพวนองค์เดิม และพระรัตนสมรเจดีย์ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 มีพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะสืบเนื่องอยู่กับศิลปะล้านนา ทั้งระบบของการประดับบัวเชิง – บัวรัดเกล้า ออกจะนำข้มจตุรทิศ แต่ปรากฏลักษณะบางประการที่เห็นต่างออกไปจากศิลปะล้านนา นั่นคือ การทำลวดบัวเชิง – บัวรัดเกล้าไม่เหมือนกัน

ลักษณะดังกล่าวอาจสืบเนื่องมาจากความไม่เข้าใจในระเบียบลวดบัวของศิลปะล้านนาแล้ว นอกเหนือไปจากนี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับการพยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างเอง ดังที่ในงานช่วงระยะต่อมามีการนำเอาลูกแก้วอกไก่อย่างศิลปะล้านนา มาใช้ปะปนอยู่กับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง ซึ่งเกิดจากบัวหงายประกบกับบัวคว่ำของฐานบัวที่ซ้อนกันโดยไม่มีหน้ากระดานคั่น ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ราวพุทธศตวรรษที่ 22

อนึ่งจากการที่พระธาตุวัดเทพพลฯ มีเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น ทำให้แน่ชัดว่าช่างล้านช้างได้ละทิ้งกฎเกณฑ์ของระเบียบบัวเชิง – บัวรัดเกล้าอย่างศิลปะล้านนา เพราะมีการออกแบบให้บัวรัดเกล้าของเรือนธาตุชั้นแรก ผสมกลมกลืนไปกับบัวเชิงของเรือนธาตุชั้นที่ 2 โดยที่ใช้การประดับบันแถลงเป็นตัวแยกองค์ประกอบ 2 ส่วนนี้ออกจากกันเท่านั้น

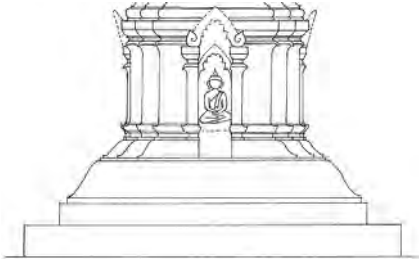
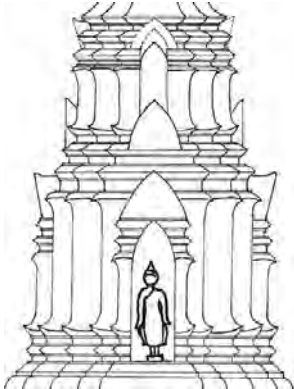
อีกทั้งยังพบว่าระบบการเพิ่มมุมของพระธาตุวัดเทพพลฯ ไม่ได้ออกแบบให้รับกับการออกจระนำข้มของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ส่งผลให้จำเป็นต้องใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำข้ม ทั้งนี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับการแสวงวัฒนธรรมของอยุธยาเข้ามาในดินแดนล้านช้างในอีกระลอกหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังในผังเพิ่มมุม 12

ส่วนเรือนธาตุของพระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์ ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 แม้จะมีการหวนกลับไปรับเอาแบบอย่างมาจากพระธาตุบังพวน แต่ก็มีความละเอียดแตกต่างกัน และเห็นความสืบเนื่องมาจากพระธาตุวัดเทพพลฯ ดังที่ปรากฏการประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง

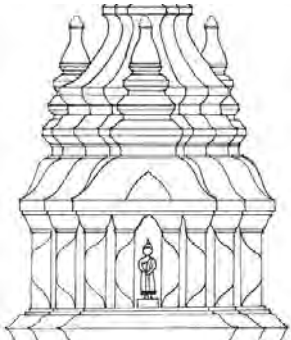
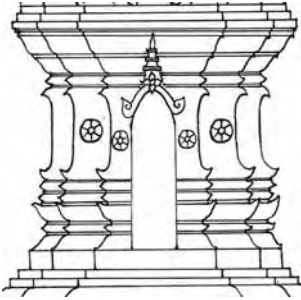
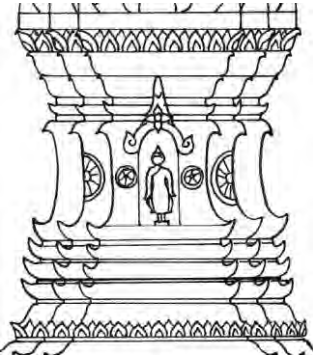
อย่างไรก็ตาม การใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำข้มของพระธาตุวัดเทพพลฯ มีพัฒนาการต่อเนื่องลงมายังพระธาตุหนองสามหมื่น ราวพุทธศตวรรษที่ 23 ดังที่มีการใช้เรือนธาตุประจำด้านทั้งหมดยกเว้นรอบขั้วทรงปราสาทยอดที่ประดับติดปะอยู่กับส่วนยอด ทำให้เกิดระบบปราสาทซ้อนปราสาทขึ้น รวมไปถึงการเจาะช่องจระนำรูปสามเหลี่ยมบนกรอบขั้วและนำเสนอในจระนำบัวเชิง – บัวรัดเกล้าของพระธาตุองค์นี้ต่างออกไปจากศิลปะล้านนาโดยสิ้นเชิง ดังที่ใช้บัวคว่ำที่ประกบกับบัวหงายของส่วนฐานเสมือนเป็นบัวเชิง และใช้บัวหัวเสาประหนึ่งเป็นบัวรัดเกล้า

หลังจากนั้นในราวพุทธศตวรรษที่ 24 ณ พระธาตุก่องข้าวน้อย ได้รับเอาลักษณะของการใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นจระนำซุ้มมาจากพระธาตุหนองสามหมื่น เพราะปรากฏกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดประดับติดแปะอยู่กับตัวเรือนและบัวรัดเกล้าอย่างคร่าวๆ และที่สำคัญคือ มีการประดับกรอบซุ้มหลอกทรงปราสาทยอดติดแปะอยู่บนส่วนยอดด้วย แม้ว่าส่วนเรือนธาตุของพระธาตุก่องข้าวน้อยมีการหมุนกลับไปทำบัวเชิง – บัวรัดเกล้าอีกครั้ง แต่มีการตกแต่งลวดบัวต่างออกไปจากงานช่างอย่างศิลปะล้านนาโดยสิ้นเชิงเช่นกัน ดังที่เพิ่มเติมรายละเอียดของลวดบัวขึ้น จนบิပ်ให้เห็นตัวเรือนแคบลงอย่างมาก และในท้ายที่สุดก็กลายเป็นฐานบัวทำหน้าที่เป็นบัวเชิงรองรับตัวเรือนธาตุ ณ พระธาตุดอนนที ราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

ตารางที่ 2 แสดงพัฒนาการของส่วนเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุ	อายุสมัยการสร้าง	รูปแบบศิลปะ
พระธาตุบังพวน องค์เดิม จังหวัดหนองคาย	ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
พระรัตนฆริเจดีย์	ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ที่ศได้ จังหวัดหนองคาย	พุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ที่ศเหนือ จังหวัดหนองคาย	พุทธศตวรรษที่ 22	

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ส่วนเรือนธาตุ	อายุสมัยการสร้าง	รูปแบบศิลปะ
พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์	ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23	
พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	พุทธศตวรรษที่ 23	
พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	พุทธศตวรรษที่ 24	
พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	พุทธศตวรรษที่ 24-25	

พัฒนาการของบัวเหลี่ยม

จากการศึกษาเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในครั้งนี้ ได้มุมมองใหม่เกี่ยวกับที่มาของบัวเหลี่ยม ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง กล่าวคือ บัวเหลี่ยมในระยะแรกๆ ของศิลปะล้านช้างอยู่ในผังสี่เหลี่ยม อาจเป็นไปได้ว่าปรากฏขึ้นครั้งแรกที่พระธาตุบังพวนองค์เดิม วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย พร้อมๆ กับระบบของกระฉังรับยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โดยปรับเปลี่ยนมาจากรากฐานงานช่างอย่างศิลปะล้านนา

ต่อมาบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยมได้ส่งอิทธิพลให้กับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ต้นแบบน่าจะปรากฏขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 โดยเริ่มจากพระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย โดยมีการดัดแปลงเอายอดบัวเหลี่ยมมาใช้แทนตำแหน่งขององค์ระฆัง ลักษณะเช่นนี้เป็นที่นิยมอย่างมากในศิลปะล้านช้างสืบมา และน่าสนใจว่าบัวเหลี่ยมประดับบนส่วนยอดของพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ก็คงเป็นงานคราวบูรณะในช่วงระยะเวลาไล่เลี่ยกันนี้ด้วย

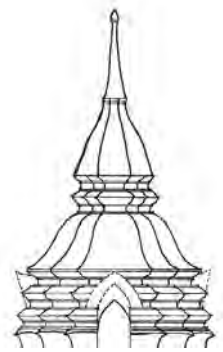
แล้วเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบบัวเหลี่ยมให้มีความแปลกใหม่มากยิ่งขึ้น โดยทำให้อยู่ในผังแปดเหลี่ยมและหกเหลี่ยม ซึ่งเกิดขึ้นอย่างช้าในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา ต้นแบบน่าจะ ได้แก่ พระธาตุดำ นครเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม แล้วส่งแรงบันดาลใจกลับมาให้กับเจดีย์ทรงปราสาทยอด ได้แก่ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ จังหวัดหนองคาย อันมีระบบแบบกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยม สืบเนื่องอยู่กับระบบของพระธาตุบังพวนองค์เดิม รวมไปถึงเจดีย์เพิ่มมุมอย่างศิลปะอยุธยา ดังที่ต่อมาปรากฏองค์ระฆังเพิ่มมุมอย่างเด่นชัด ณ พระธาตุวักนาก (ใหญ่) นครเวียงจันทน์ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23

ล่วงมาประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 บัวเหลี่ยมมีพัฒนาการอยู่ในผังเพิ่มมุม ซึ่งเห็นสัมพันธ์อยู่กับระบบการเพิ่มมุมอย่างศิลปะอยุธยาไม่มากนักน้อย ณ พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ และมีการใช้ระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมสืบเนื่องมาจากเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมกลุ่มพระธาตุศรีสองรักและเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุพนม หลังจากนั้นก็ส่งแรงบันดาลใจให้กับงานในระยะหลังราวพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา โดยได้ดัดแปลงรูปแบบให้ดูเรียบง่ายขึ้น ได้แก่ พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอานนท์

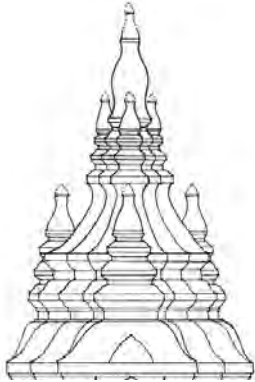
ตารางที่ 3 แสดงพัฒนาการของบัวเหลี่ยม

บัวเหลี่ยม	อายุสมัยการสร้าง	รูปแบบศิลปะ
พระธาตุบังพวนองค์เดิม จังหวัดหนองคาย	ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย	ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุคำ นครเวียงจันทน์	ต้นพุทธศตวรรษที่ 22	

ตารางที่ 3 (ต่อ)

บัวเหลี่ยม	อายุสมัยการสร้าง	รูปแบบศิลปะ
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ที่สี่ใต้ จังหวัดหนองคาย	พุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุวัดเทพพลฯ องค์ที่ศเหนือ จังหวัดหนองคาย	พุทธศตวรรษที่ 22	
พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์	ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23	
พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร	พุทธศตวรรษที่ 22 – พุทธ ศตวรรษที่ 23	

ตารางที่ 3 (ต่อ)

บัวเหลี่ยม	อายุสมัยการสร้าง	รูปแบบศิลปะ
พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ	พุทธศตวรรษที่ 23	
พระธาตุก่องข้าวน้อย จังหวัดยโสธร	พุทธศตวรรษที่ 24	
พระธาตุอานนท์ จังหวัดยโสธร	พุทธศตวรรษที่ 24-25	

บทที่ 5

วิเคราะห์สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ เกี่ยวกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง กลุ่มพระธาตุบังพวนครั้งนี้ ผลปรากฏว่าสามารถใช้รูปแบบศิลปะบ่งบอกถึงอายุสมัยการสร้างของเจดีย์องค์นั้นๆ ได้ พร้อมทั้งให้ภาพรวมทางประวัติศาสตร์ตีแผ่ความสัมพันธ์ระหว่างล้านช้างกับล้านนาและอยุธยา จึงวิเคราะห์สรุปแบ่งออกเป็น 2 ประเด็นหลักๆ ได้แก่ รูปแบบศิลปะกับการกำหนดอายุ และความสัมพันธ์โยงใยถึงประวัติศาสตร์ รวมทั้งข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. รูปแบบศิลปะกับการกำหนดอายุเจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวน

จากการศึกษารูปแบบส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในบทที่ 4 ผลปรากฏว่าแต่ละส่วนของเจดีย์มีรูปแบบศิลปะสอดคล้องกับช่วงเวลาของการเกิดลักษณะดังกล่าว จึงกำหนดอายุพระธาตุแต่ละองค์ไว้ ดังนี้

พระธาตุบังพวนองค์เดิม

พระธาตุบังพวนองค์เดิมน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนพระเจ้าไชยเชษฐาจะย้ายราชธานีลงมาอยู่ที่เมืองจันทบุรี (นครเวียงจันทน์) ในปี พ.ศ. 2103 ดังที่ปรากฏฐานบัวเข้าพรหมแบบลูกแก้ว และส่วนเรือนธาตุออกจระนำขั้มลดจตุรทิศ ได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะล้านนา ขณะเดียวกันก็มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะส่วนยอดที่มีระบอบองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม

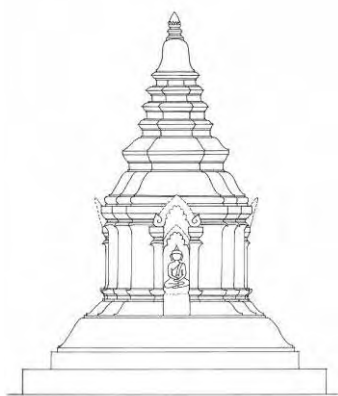
จากผลของการศึกษาข้างต้นนี้ ส่วนใหญ่ขัดแย้งกับแนวคิดเดิม⁴³⁵ แต่ยังคงเห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ เชษฐ ติงสฤษดิ์ ในกรณีที่ว่าลักษณะโดยรวมของ

พระธาตุบังพวนมีความคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา แต่ในรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบเจดีย์ต่างกัน โดยเฉพาะส่วนฐานกลายเป็นฐานบัวเข้าพรหมที่นิยมใน

⁴³⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 หน้า 53-57.

ศิลปะล้านช้าง แต่ได้กำหนดอายุไว้ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22⁴³⁶ และแนวคิดของ ไกรฤกษ์ ดวงดี ดังที่เห็นว่าพระธาตุบังพวน น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เช่นเดียวกับ กลุ่มสัตมหาสถาน เพราะลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนา ปนอยู่กับส่วนยอด ทรงบัวเหลี่ยมของศิลปะล้านช้าง แต่กำหนดอายุไว้ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21⁴³⁷

พระรัตนมรเจดีย์

พระรัตนมรเจดีย์น่าจะสร้างขึ้นพร้อมๆ กันกับ พระธาตุบังพวนองค์เดิม ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ย้ายราชธานีลงมาอยู่ที่เมืองจันทบุรี (นครเวียงจันทน์) ในปี พ.ศ. 2103 เพราะยังคงปรากฏลักษณะบางประการสืบเนื่องอยู่กับศิลปะล้านนา โดยเฉพาะลักษณะโดยรวมของส่วนยอดที่มีหลังคาลาดในผังเพิ่มมุม รับชั้นหลังคาผังแปดเหลี่ยมที่รองรับองค์ระฆังกลมขนาดเล็ก แต่ในรายละเอียดได้ปรับเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง เป็นต้นว่า การไม่ปรากฏฐานบัวรองรับเรือนธาตุ มีเพียง

ลวดบัวคว่ำขนาดใหญ่ที่ทำหน้าที่แทนฐานบัว และที่สำคัญคือใช้ลูกแก้วรองรับชั้นหลังคาลาด

จากผลของการศึกษาข้างต้นนี้ สัมพันธ์กับหลักฐานการขุดแต่งทางโบราณคดี⁴³⁸

และสอดคล้องกับแนวคิดเดิมที่ว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช⁴³⁹ หากไม่ได้รับบุช่วงเวลาของการสร้างอย่างแน่ชัด นอกจากนี้ ยังเชื่อมโยงได้กับแนวคิดของ เชษฐ ติงสฤษดิ์สิน ประเด็นที่ว่าพระรัตนมรเจดีย์น่าจะสร้างขึ้นพร้อมกันกับพระธาตุบังพวน ในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เพราะยังคงระเบียบแบบล้านนาอยู่ ขณะเดียวกันก็ปรากฏลักษณะของศิลปะล้านช้าง แต่ได้กำหนดอายุไว้ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22⁴⁴⁰

⁴³⁶ เชษฐ ติงสฤษดิ์สิน, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 50-54.

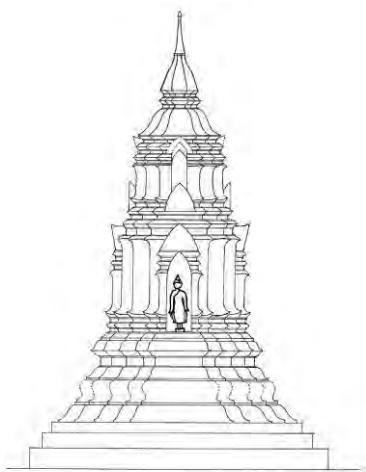
⁴³⁷ ไกรฤกษ์ ดวงดี, “รูปแบบล้านช้าง-ล้านนา ในสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย”, 91 และ 93.

⁴³⁸ ทนงค์ศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-74. และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 231-232.

⁴³⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 หน้า 65-67.

⁴⁴⁰ เชษฐ ติงสฤษดิ์สิน, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22”, 48-50.

พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม

พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ที่ศิไล์และองค์ที่ศิไล์เหนือ น่าจะสร้างขึ้นในช่วงระยะ เวลาไล่เลี่ยกันราว พุทธศตวรรษที่ 22 ในช่วงรัชสมัยพระเจ้าวรัตนธรรม ประโชติ (พ.ศ. 2127-2141) ถึงรัชสมัยพระเจ้าวรวงษามหาธรรมมิกราช (พ.ศ. 2141-2167) โดยที่พระธาตุองค์ที่ศิไล์ได้สร้างขึ้นก่อนพระธาตุองค์ที่ศิไล์เหนือ

ถึงแม้ว่าพระธาตุทั้ง 2 องค์ปรากฏฐานบัวเข้าพรหมแบบขาสิงห์ ตามกระแสวัฒนธรรมอยุธยา ซึ่งเห็นคลี่คลายไปจากพระธาตุศรีสองรัก รวมทั้งมีส่วนเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น อันแสดงถึงรากฐานงานช่างที่สืบเนื่องอยู่กับชุมชนประตูปะทึงและภูพระเจ้าอย่างศิลปะล้านนาที่ปรากฏ

ในดินแดนล้านช้าง อีกทั้งยังมีการผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนากับศิลปะอยุธยา ดังที่ปรากฏลักษณะทั้งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังและกึ่งบัลลังก์ ตลอดจนประดับยอดบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม ที่เห็นสัมพันธ์อยู่กับพระธาตุดู่ นครเวียงจันทน์ เช่นเดียวกัน

แต่พระธาตุองค์ที่ศิไล์เหนือกลับมีระเบียบลวดบัวอย่างเรียบง่าย อันคลี่คลายไปจากพระธาตุองค์ที่ศิไล์ใต้ จึงเห็นควรเป็นงานสร้างหลังจากพระธาตุองค์ที่ศิไล์ใต้ลงมาเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม พระธาตุทั้งสององค์ของวัดเทพพลฯ ก็คงสร้างขึ้นก่อนพระธาตุวัดนาถ นครเวียงจันทน์ ซึ่งกำหนดอายุไว้ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23

จากผลของการศึกษาข้างต้นนี้ สอดคล้องกับแนวคิดของ สงวน รอดบุญ ที่ระบุว่ารูปแบบของพระธาตุวัดเทพพลฯ เป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะล้านช้างกับศิลปะล้านนาและศิลปะอยุธยา⁴⁴¹ จึงได้กำหนดอายุเอาไว้ว่าน่าจะสร้างขึ้นก่อนพระธาตุวัดนาถ⁴⁴² แต่ขัดแย้งกับประเด็นที่ถือเป็นงานช่างในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชเช่นเดียวกัน⁴⁴³ (พ.ศ. 2181-2238) เพราะในการศึกษาครั้งนี้เห็นว่าพระธาตุวัดเทพพลฯ น่าจะสร้างขึ้นในช่วงรัชสมัยพระเจ้าวรัตนธรรมประโชติ (พ.ศ. 2127-2141) ถึงรัชสมัยพระเจ้าวรวงษามหาธรรมมิกราช (พ.ศ. 2141-2167)

ทั้งนี้ทั้งนั้น ผลของการศึกษาในครั้งนี้ยังคงมีความเห็นไม่ตรงกันกับแนวคิดที่ว่าพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐารามทั้ง 2 องค์น่าจะมีพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะมาจากพระธาตุวัดนาถ และกำหนดอายุไว้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ก่อนที่

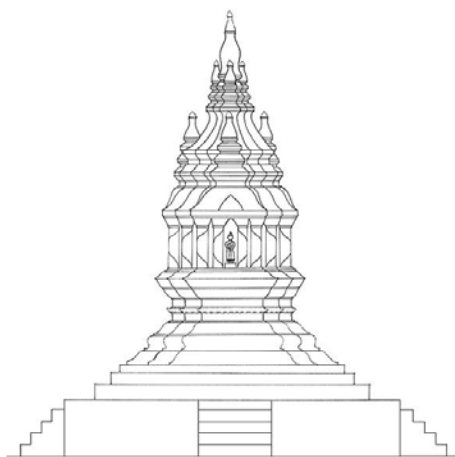
⁴⁴¹ สัมพันธ์กับแนวคิดของนักวิชาการท่านอื่นๆ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 หน้า 74-76.

⁴⁴² สงวน รอดบุญ, “เวียงคุก”, 22-23.

⁴⁴³ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 104.

ความนิยมบัวเหลี่ยมจะแพร่หลายอย่างมากในปลายพุทธศตวรรษที่ 23 - 25⁴⁴⁴ ด้วยเหตุผลที่บัวเหลี่ยมเป็นที่นิยมในศิลปะล้านช้างตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 สืบมาแล้ว

พระธาตุหนองสามหมื่น

พระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 เพราะมีรูปแบบที่ปรับแต่งมาจากการช่างในศิลปะล้านช้างด้วยกันเอง เป็นต้นว่า ส่วนฐานคงเป็นฐานบัวเข่าพรมแบบเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรัก รวมทั้งมีการใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำซุ้ม อันมีต้นเค้ามาจากลักษณะจระนำซุ้มของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ

อีกทั้งยังมีระบบส่วนยอดเป็นแบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งเห็นคลี่คลายลงไปจากระบบองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยมของเจดีย์ในกลุ่มเดียวกัน ทั้งในพระธาตุบังพวนองค์

เดิมและพระธาตุวัดเทพพลฯ รวมไปถึงพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ทั้งนี้เห็นเกี่ยวข้องอยู่กับเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรัก ตลอดจนพระธาตุหนองสามหมื่นปรากฏบัวเหลี่ยมอยู่ในผังเพ็ญมุม อันเป็นรูปแบบที่พัฒนาการไปจากองค์ระฆังในผังเพ็ญมุมของพระธาตุวัดเทพพลฯ และพระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์ จึงเห็นควรจัดให้มีอายุหลังลงมาจากพระธาตุวัดเทพพลฯ และพระธาตุวัดนาก

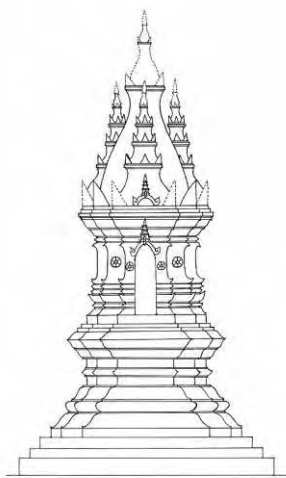
นอกเหนือไปจากนี้พระธาตุหนองสามหมื่นยังมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง โดยเฉพาะการใช้ระบบปราสาทซ้อนปราสาท แม้ว่าปรากฏระบบทำนองนี้ในศิลปะล้านนามาก่อน แต่ที่พระธาตุหนองสามหมื่นมีรูปแบบต่างออกไปจากศิลปะล้านนาโดยสิ้นเชิง ดังที่ปรากฏกรอบซุ้มทรงปราสาทยอดติดแปะอยู่กับส่วนยอด ทำให้มองภาพรวมของส่วนยอดทั้งหมดเห็นเป็น 9 ยอด จึงถือเป็นงานช่างที่ออกแบบขึ้นในศิลปะล้านช้างโดยแท้

จากผลของการศึกษาในข้างต้น เห็นสัมพันธ์กับการกำหนดอายุของ เชิดเกียรติกุลบุตร ดังที่ได้เสนอว่ารูปแบบศิลปะของพระธาตุหนองสามหมื่นมีพัฒนาการสืบต่อมาจากพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระธาตุวัดเทพพลฯ จึงน่าจะอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ก่อนหน้าที่พระยาภักดีชุมพลจะมาตั้งหลักแหล่งในเขตจังหวัดชัยภูมิ

⁴⁴⁴ สุรศักดิ์ ศรีสำออง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 188. รวมไปถึงแนวคิดของ สุวิทย์ จิระมณี, “พระธาตุอีสาน”, 21. ที่กำหนดอายุพระธาตุวัดเทพพลฯ ราวพุทธศตวรรษที่ 23

เล็กน้อย⁴⁴⁵ รวมไปถึงแนวคิดของ สุวิทย์ จิระมณี ที่ได้กำหนดอายุพระธาตุหนองสามหมื่นในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 ตามลักษณะของการเพิ่มมุม⁴⁴⁶ อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาในครั้งนี้ยังเห็นไม่ตรงกันกับนักวิชาการอีกหลายท่าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่เชื่อว่าพระธาตุหนองสามหมื่นสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช⁴⁴⁷

พระธาตุก่อขัวน้อย

พระธาตุก่อขัวน้อยน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 หลังจากงานสร้างพระธาตุหนองสามหมื่น และก่อนการสร้างพระธาตุอานนท์ เพราะยังคงปรากฏองค์ประกอบบางประการคล้ายคลึงอยู่กับพระธาตุหนองสามหมื่น เช่น ฐานบัวเข้าพรหมที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรักเช่นกัน ซึ่งแตกต่างออกไปจากพระธาตุอานนท์ที่มีรายละเอียดเพิ่มเติมมากขึ้น

ขณะเดียวกันก็มีลักษณะบางประการของพระธาตุก่อขัวน้อยเห็นคลี่คลายไปจากพระธาตุหนองสามหมื่น ที่สำคัญได้แก่ กรอบซุ้มหลอกทรงปราสาทยอดที่ประดับติดแปะอยู่กับบัวเหลี่ยม ตลอดจนการประดับ

ลายประจำยามอกรูปกลมคล้ายดอกบัว ลักษณะดังกล่าวนี้ น่าเชื่อว่าได้ส่งอิทธิพลลงมายังพระธาตุอานนท์

นอกเหนือไปจากนี้ยังแลเห็นความพยายามที่จะหวนกลับไปทำบัวเชิง – บัวรัดเกล้าอีกครั้ง เพียงแต่ช่างไม่เข้าใจในระเบียบลวดบัวอย่างศิลปะล้านนาแล้ว จึงเห็นควรจัดให้พระธาตุก่อขัวน้อยเป็นเจดีย์ระยะหลังของกลุ่มนี้

จากผลของการศึกษาข้างต้น มีความเห็นไม่ตรงกันกับนักวิชาการบางท่าน โดยเฉพาะแนวคิดที่ว่าพระธาตุก่อขัวน้อยได้รับอิทธิพลมาจากพระธาตุอานนท์⁴⁴⁸ อย่างไรก็ตามก็ยังเห็นสอดคล้องกับอีกกลุ่มแนวคิดที่จัดให้พระธาตุก่อขัวน้อยเป็นเจดีย์ในระยะหลัง⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 104.

⁴⁴⁶ สุวิทย์ จิระมณี, “พระธาตุอีสาน”, 21.

⁴⁴⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 หน้า 86-87.

⁴⁴⁸ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 45-46.

⁴⁴⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 หน้า 93-94.

รวมไปถึงการกำหนดอายุของ เชิดเกียรติ กุลบุตร ดังที่สันนิษฐานว่ารูปแบบของ พระธาตุก่องข้าวน้อยสืบต่อลงมาจากกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ระยะสุดท้าย น่าจะมีอายุ อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 ลงมา แต่กลับมีหลักการคิดที่แตกต่างกัน โดยที่ เชิดเกียรติ กุลบุตร นำเอารูปแบบของระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมไปเปรียบเทียบกับพระธาตุพนมที่ ถือเชื่อว่าเป็นงานคราวบูรณะของพระครูโพนเสม็ก⁴⁵⁰ และด้วยระบบนี้ทำให้นักวิชาการบางท่าน เชื่อว่าพระธาตุก่องข้าวน้อยน่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 23⁴⁵¹

ทั้งนี้เห็นว่าระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมปรากฏต้นเค้ามาแล้ว ณ พระธาตุศรีสองรัก ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 และได้รับความนิยมสืบมาทั้งในเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมและเจดีย์ทรง ปราสาทยอด แต่ด้วยเหตุผลที่พระธาตุก่องข้าวน้อยมีฐานบัวเข้าพรหมอย่างเจดีย์กลุ่มพระ-ธาตุศรีสองรัก จึงไม่แปลกที่จะนำเอาระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมมาจากเจดีย์กลุ่มนี้ด้วย

พระธาตุอานนท์

พระธาตุอานนท์น่าจะมีอายุอยู่ในราวปลาย พุทธศตวรรษที่ 24 – พุทธศตวรรษที่ 25 เพราะมีการ เพิ่มจำนวนของลวดบัวมากขึ้น และไม่มีระบบบัวเชิง อย่างล้นนาโดยสิ้นเชิง คล้ายกับตัวเรือนตั้งอยู่บนฐาน บัว ส่วนรายละเอียดอื่นๆ เห็นสัมพันธ์สืบเนื่องมาจาก พระธาตุก่องข้าวน้อย จึงเห็นควรกำหนดอายุหลังจาก พระธาตุก่องข้าวน้อยลงมาระยะหนึ่ง

จากผลของการศึกษาข้างต้นนี้ สอดคล้อง กับแนวคิดของนักวิชาการหลายท่าน ดังที่ส่วนใหญ่ได้ กำหนดอายุพระธาตุองค์นี้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25⁴⁵² อย่างไรก็ดี ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่าพระธาตุ อานนท์สร้างขึ้นก่อนพระธาตุก่องข้าวน้อย⁴⁵³ ด้วย เหตุผลที่ลวดบัวของพระธาตุอานนท์มีระบบระเบียบ คลี่คลายไปจากพระธาตุก่องข้าวน้อยระยะหนึ่งแล้ว

⁴⁵⁰ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”, 104.

⁴⁵¹ สุวิทย์ จิระมณี, “พระธาตุอีสาน”, 21.

⁴⁵² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 หน้า 99-100.

⁴⁵³ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 43-44.

2. เจดียกลุ่มพระธาตุบังพวนสัมพันธ์โยงใยถึงประวัติศาสตร์

อาณาจักรล้านช้างมีราชธานีอยู่ที่นครเวียงจันทน์ (เมืองหลวงพระบาง) ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1896 รัชสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม⁴⁵⁴ (พ.ศ. 1846-1915) แม้ว่าในเอกสารทางประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงพระเจ้าฟ้างุ้มทรงนำเอาพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในอาณาจักรล้านช้าง พร้อมทั้งได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง⁴⁵⁵ ซึ่งครอบคลุมดินแดนแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน แต่ไม่พบหลักฐานการสร้างเจดีย์ในช่วงเวลานี้อย่างแน่ชัด ทำให้การประติดประต่อเรื่องราวทางประวัติศาสตร์กับงานสถาปัตยกรรมเป็นไปได้ยาก

อย่างไรก็ตาม การนับถือพุทธศาสนาของชาวล้านช้างปรากฏชัดเจนในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. 2063-2090) ดังที่มีความปรากฏว่าชาวล้านช้างยังคงนับถือผีฟ้าผีแถนอยู่ จนกระทั่งเหตุการณ์ที่พระเจ้าโพธิสารราชทรงเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก จึงโปรดฯ แต่งตั้งคณะทูตไปอัญเชิญพุทธศาสนาจากดินแดนล้านนาในสมัยพระเจ้าเมกุฏิมาตย์ ต่อมาพระองค์รับสั่งให้ประชาชนเลิกหลงงมงายในความเชื่อเหล่านั้น แล้วหันไปยึดถือหลักธรรมทางพุทธศาสนาแทน โดยแรกเริ่มได้รื้อถอนสถานที่ขึ้นฟ้าขึ้นแถน⁴⁵⁶ พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นวัดเนื่องในพุทธศาสนาไปทั่วราชอาณาจักร และในครั้งนี้อเองที่น่าจะมีการสร้างศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนาตามอย่างล้านนา ถึงกระนั้นประชาชนก็ยังนับถือผีฟ้าผีแถนร่วมกับพุทธศาสนาสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ครั้นสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) ก่อนที่จะมีการย้ายราชธานีจากนครเวียงจันทน์ลงมาที่เมืองจันทบุรี (นครเวียงจันทน์) โดยขนานนามใหม่ว่า “นครจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตอุตรมราชธานี” ในปี พ.ศ. 2103⁴⁵⁷ อย่างเป็นทางการนั้น พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงรับสั่งให้มีการสร้างบ้านแปงเมือง เพื่อที่จะรองรับกับนครแห่งใหม่ อันสมพระเกียรติของพระองค์

ในคราวนี้อเองได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานสำคัญๆ ครั้งใหญ่ในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งในระยะแรกคงทำการบูรณะในแถบเมืองที่จะตั้งพระนครเป็นหลัก ทั้งนี้ศาสนสถานสำคัญที่ผู้คนเคารพนับถือสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนก็คือ พระธาตุบังพวน อันถือเชื่อกัน

⁴⁵⁴ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 45.

⁴⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 57-60.

⁴⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 80. และ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 49-50. สอดคล้องกับ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 371. และ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, 150. ซึ่งขัดแย้งกับแนวคิดของ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 4-5. ที่ระบุว่าเหตุการณ์นี้ปรากฏเฉพาะในประวัติศาสตร์ฝ่ายล้านนาเท่านั้น จึงได้ตีความว่าพระเจ้าโพธิสารราชไม่ได้ส่งราชทูตไปยังนครเวียงใหม่

⁴⁵⁷ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 94-95.

มาว่าเป็นเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระของพระพุทธเจ้า ประกอบกับที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ทอดพระเนตรเห็นตำนานอุรังคธาตุ จึงทำให้พระองค์เกิดความเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างมาก และอาจทำการบูรณะพระธาตุองค์นี้เป็นองค์แรกๆ ก็เป็นไปได้

จากการศึกษาเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวน ตามหลักการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะนี้ ผลปรากฏว่าส่วนใหญ่มีความสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์จารึก และโบราณคดี ดังที่พระธาตุบังพวนองค์เดิมเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจะย้ายราชธานีลงมายังนครเวียงจันทน์

พร้อมกันนี้จากหลักฐานทางโบราณคดี⁴⁵⁸ เห็นสัมพันธ์อยู่กับรูปแบบศิลปะ ชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุบังพวนองค์เดิมน่าจะเป็นรูปแบบที่ปรากฏขึ้นพร้อมๆ กับงานสร้างสัตตมหาสถาน ซึ่งหมายรวมถึงพระรัตนมรเจดีย์ เพราะทั้งพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระรัตนมรเจดีย์ต่างก็มีระเบียบคล้ายคลึงกับงานช่างอย่างศิลปะล้านนา ขณะเดียวกันก็เริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบให้มีความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง โดยเฉพาะการปรากฏฐานบัวเข้าพรหมและบัวเหลี่ยมเป็นครั้งแรก

ส่วนในประเด็นที่เจดีย์ทั้ง 2 องค์นี้มีลักษณะแตกต่างกัน สามารถอธิบายได้ว่าน่าจะเกี่ยวข้องกับเหตุผลทางประติมานวิทยา ดังที่พระรัตนมรเจดีย์เป็นเพียงสัญลักษณ์แทนสถานที่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขในสัปดาหที่ 4 ส่วนพระธาตุบังพวนมีตำนานเชื่อกันมาว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น จึงให้ความสำคัญกับพระธาตุบังพวนมากกว่าเจดีย์กลุ่มสัตตมหาสถาน ส่งผลให้มีการออกแบบพระธาตุบังพวนองค์เดิมต่างออกไปจากกลุ่มสัตตมหาสถาน

ต่อมาฐานบัวเข้าพรหมและบัวเหลี่ยมจึงกลายเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างสืบมา (ในปัจจุบันทั้งชาวไทยแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือและชาวลาว ก็ยังคงใช้รูปแบบดังกล่าวนี้สืบมาเช่นกัน เพียงแต่อยู่ในบริบทที่แตกต่างกันออกไป) นอกเหนือไปจากนี้รูปแบบอันแปลกใหม่ที่ต่างออกไปจากศิลปะล้านนาก็ในอีกมุมมองหนึ่งยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับล้านช้างของช่วงเวลานี้อยู่ในลักษณะของคู่ริ อันเริ่มต้นจากความบาดหมางคราวที่ล้านนามีการแต่งตั้งพระเมกุฏิขึ้นเป็นกษัตริย์แทนพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช⁴⁵⁹ ทั้งที่พระองค์ยัง

⁴⁵⁸ ทนศักดิ์ หาญวงษ์, “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน”, 73-74, และใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรม จังหวัดหนองคาย) 232.

⁴⁵⁹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 91. พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, 392-393. และใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง, 565.

ทรงถือว่าตนเป็นพระเจ้าสองแผ่นดิน ครองทั้งอาณาจักรล้านช้างและล้านนา⁴⁶⁰ และอีกประการ อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า จึงทำให้ล้านนากลายเป็นศัตรูของล้านช้างไปโดยปริยาย

ล่วงมาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 หลังจากปรากฏฐานบัวเข้าพรหมแบบลูกแก้วที่รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะล้านนา พร้อมกับปรับแต่งให้องค์ระฆังอยู่ในผังสี่เหลี่ยม อันเกี่ยวพันไปถึงยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างที่เกิดขึ้นครั้งแรก ณ พระธาตุบังพวนองค์เดิมแล้ว ศิลปะล้านช้างก็มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เกิดความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับกระแสวัฒนธรรมอยุธยาตอนกลางได้เข้ามายังดินแดนล้านช้าง ทำให้เริ่มปรากฏฐานบัวเข้าพรหมแบบขาสิงห์ โดยที่ระยะแรกมีรากฐานมาจากเข้าพรหมแบบลูกแก้วของพระธาตุบังพวนองค์เดิม และแทนองค์ระฆังด้วยบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม

ลักษณะดังกล่าวปรากฏขึ้นครั้งแรกในเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ณ พระธาตุศรีสองรัก สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2103 – 2106 เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตกับพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา⁴⁶¹ จึงเป็นการบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะล้านช้างกับศิลปะอยุธยา รวมไปถึงการผสมผสานระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมในศิลปะล้านช้างเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นฐานบัวเข้าพรหมแบบลูกแก้วและขาสิงห์รวมทั้งบัวเหลี่ยมก็เป็นที่นิยมร่วมกันในศิลปะล้านช้างสืบมา

ทั้งนี้กรณีของพระธาตุศรีสองรักที่สร้างขึ้นเหมือนกับเป็นสัญลักษณ์แทนมิตรไมตรีระหว่างพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้างกับพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) แห่งอาณาจักรอยุธยา ได้สื่อแสดงให้เห็นถึงการนำเอาพระศาสนามาร่วมกับผลประโยชน์ทางการเมืองอย่างเด่นชัด ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบศิลปะจึงสัมพันธ์อยู่กับการเมืองการปกครองเช่นกัน

ทั้งนี้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ยังปรากฏวัฒนธรรมอยุธยาเข้ามาสู่ดินแดนล้านช้างอีกระลอกหนึ่ง ซึ่งน่าเชื่อว่าเป็นช่วงรัชสมัยของพระนเรศวร (พ.ศ. 2133-2148) ดังที่ปกครองครอบ คลุมทั้งดินแดนล้านช้างและล้านนา⁴⁶² ส่งผลให้ศิลปะล้านช้างเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกครั้ง โดยเฉพาะในเจดีย์ทรงปราสาทยอด ณ พระธาตุวัดเทพพลฯ ทั้งองค์ทิศใต้และองค์ทิศเหนือ ดังที่ปรากฏฐานบัวเข้าพรหมแบบขาสิงห์อย่างแท้จริง รวมทั้งลักษณะกึ่งหลังคาลาดกึ่งองค์ระฆังและกึ่งบัลลังก์ อันแสดงให้เห็นถึงรากฐานวัฒนธรรมล้านนาในศิลปะล้านช้างผสมผสานหล่อ

⁴⁶⁰ ฮันส์ เพนซ์ และคณะ, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 4 : จารึกในพิพิธภัณฑสถาน เชียงใหม่, 215-235.

⁴⁶¹ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24, 291-298.

⁴⁶² กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 312.

รวมเข้ากับกระแสวัฒนธรรมอยุธยา โดยที่ต้งมั่นในความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างเอง จึงปรากฏส่วนเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น การประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง และยอดบัวเหลี่ยมในผังแปดเหลี่ยม ชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุทั้งสององค์นี้อาจสร้างขึ้นระหว่างรัชกาลของพระเจ้าวรัตนธรรมประโชติ (พ.ศ. 2127-2141) กับพระเจ้าวรวงษามหาธรรมมิกราช (พ.ศ. 2141-2167)

ครั้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงษารมมิกราช (พ.ศ. 2181-2238) นำเชื่อว่ามีการสร้างพระธาตุวัดนาแหงนครเวียงจันทน์ขึ้น ด้วยรูปแบบศิลปะได้บ่งชี้ถึงกระแสวัฒนธรรมอยุธยาเข้ามาในดินแดนล้านช้างอย่างท่วมท้น เพราะปรากฏส่วนขององค์ระฆังในผังเพิ่มมุมที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็สืบต่อฐานบัวเข้พรหมแบบขาสิงห์มาจากพระธาตุวัดเทพพลฯ ตลอดจนชวนกลับไปปรับเอาแบบอย่างโครงสร้างสถาปัตยกรรมโดยรวมจากพระธาตุบังพวนองค์เดิมด้วย

แล้วช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 งานสร้างที่ปรากฏในศิลปะล้านช้าง เกิดจากการดัดแปลงรูปแบบเจดีย์ที่มีมาก่อนในดินแดนล้านช้างเอง ได้แก่ พระธาตุหนองสามหมื่น ตามที่ลักษณะส่วนฐานบัวเข้พรหมสัมพันธ์อยู่กับเจดีย์กลุ่มพระธาตุศรีสองรัก การใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำขุ่มที่สามารถเทียบได้กับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดเทพพลฯ แต่ด้วยกรอบขุ่มทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมส่งผลให้เกิดระบบของปราสาทซ้อนปราสาทขึ้น แลเห็นส่วนยอดทั้งหมดเป็น 9 ยอด ตลอดจนส่วนยอดที่มีระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยม อันเชื่อว่าสืบเนื่องมาจากระบบองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุบังพวนองค์เดิมและพระธาตุวัดเทพพลฯ

จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบศิลปะของพระธาตุหนองสามหมื่นในข้างต้นนี้ ชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุหนองสามหมื่นน่าจะสร้างขึ้นหลังจากรัชกาลของพระเจ้าสุริยวงษารมมิกราชลงมาระยะหนึ่ง ซึ่งอาจอยู่ในคราวที่อาณาจักรล้านช้างแบ่งแยกออกเป็น 3 อาณาจักรแล้ว ตรงกับปี พ.ศ. 2241⁴⁶³ ก่อนจะตกอยู่ในการปกครองของสยามประเทศ เพราะในช่วงเวลานี้มีการโอนถ่ายอำนาจ โดยให้หัวเมืองต่างๆ ปกครองกันเอง⁴⁶⁴ และอาจเป็นไปได้ว่าพระธาตุหนองสามหมื่นสร้างขึ้นโดยเจ้าเมืองในแถบนี้

หลังจากนั้นเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนก็เข้าสู่ระยะหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ได้แก่ พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุอาณนั โดยที่พระธาตุก่องข้าวน้อยเป็นต้นแบบให้กับพระธาตุอาณนั อย่างไรก็ดี พระธาตุทั้งสองมีพัฒนาการคลี่คลายลงไปจากพระธาตุหนองสามหมื่น เป็นต้นว่า ระบบฐานบัวเข้พรหมตามอย่างงานช่างกลุ่มพระธาตุศรีสองรัก การใช้เรือนธาตุประหนึ่งเป็นเสาของจระนำขุ่ม ประดับกรอบขุ่มทรงปราสาทยอดอย่าง

⁴⁶³ มหาสิลา วีระวงษ์, ประวัติศาสตร์ลาว, 88.

⁴⁶⁴ มีหลักฐานอย่างชัดเจนในใบจุ่มพระราชองค์การพระมหาธรรมมิกราชฯ (เจ้าองค์ลอง) ดุราวละเอียดใน สุรศักดิ์ ศรีสาอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 226-229.

คร่าวๆ และส่วนยอดบัวเหลี่ยมยกเก็จเป็นกรอบซุ้มทรงปราสาทยอด แต่ไม่ปรากฏชั้นหลังคา
ลาดรองรับระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยม และที่สำคัญองค์ประกอบที่กล่าวถึงทั้งหมดทำขึ้น
อย่างคร่าวๆ อันแสดงให้เห็นถึงความเป็นพื้นเมืองอย่างมากแล้ว

ทั้งนี้ทั้งนั้น น่าเชื่อว่าพระธาตุก่องข้าวน้อยอาจเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติ-
ศาสตร์ คราวที่เจ้าพระวอหรือเจ้าพระวรปิตา อพยพครอบครัวและไพร่พลย้ายมาตั้งมั่นแถบดิน
ดอนริมฝั่งแม่น้ำมูลชื่อว่า “ดอนมดแดง” เขตแขวงนครจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2321⁴⁶⁵ สอดคล้อง
กับการกำหนดอายุพระธาตุก่องข้าวน้อยตามรูปแบบศิลปะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24

ส่วนพระธาตุดานนังคงสัมพันธ์อยู่กับศิลาจารึกที่พบภายในวัดมหาธาตุนี้ จารึกในปี
พ.ศ. 2330 กล่าวถึงการทำบุญกุศลเนื่องในวันมาฆบูชา ณ ที่แห่งนี้⁴⁶⁶ แต่ไม่ได้ระบุถึงการสร้าง
เจดีย์แต่ประการใด และด้วยรูปแบบศิลปะของพระธาตุดานนังคลี่คลายไปจากพระธาตุก่องข้าวน้อย
จึงน่าจะเชื่อว่ารูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบันคงเป็นงานช่างในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24-25

ข้อเสนอแนะ

1. ฐานบัวเข่าพรมที่ปรากฏในเจดีย์ทรงปราสาทยอดและเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมใน
ศิลปะล้านช้าง น่าจะเกี่ยวข้องกับลักษณะของฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปในศิลปะล้านช้าง
ด้วยเช่นกัน ดังที่ฐานชุกชีกลุ่มหนึ่งปรากฏการใช้เข่าพรมแบบลูกแก้วร่วมกับแบบขาสิงห์
ทำนองเดียวกันกับเจดีย์ ทำให้เกิดข้อกังขาว่าฐานบัวเข่าพรมปรากฏในงานช่างประเภทใด
ก่อน – หลัง อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างงานสถาปัตยกรรมกับประติมากรรม และที่
สำคัญน่าจะช่วยให้ภาพลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ล้านช้างกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น ซึ่งเห็นควร
ตรวจสอบประเด็นปัญหานี้ในโอกาสต่อไป

2. จากการศึกษาเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มพระธาตุบังพวนในครั้งนี้ พบว่าทั้งฐาน
บัวเข่าพรมและบัวเหลี่ยม มีความสัมพันธ์ระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทยอดกับเจดีย์ทรงบัว
เหลี่ยม แต่ในการศึกษารังนี้ส่วนใหญ่ทำการเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมเฉพาะองค์
สำคัญๆ เท่านั้น จึงเห็นว่่าจะนำไปศึกษาต่อยอดเชื่อมโยงเจดีย์ทั้งสองประเภทนี้ให้ชัดเจน
มากยิ่งขึ้นได้

3. จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า พระรัตนมรเจดีย์สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิ
ราช ภายใต้กระแสวัฒนธรรมล้านนา จึงเห็นสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าสถูปมหาสถานวัดพระธาตุ
บังพวนน่าจะเกี่ยวข้องกับสถูปมหาสถาน ณ วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ จึงเห็นเป็นประเด็นที่
น่าสนใจควรค่าแก่การศึกษาในโอกาสต่อไป

⁴⁶⁵ สุรศักดิ์ ศรีสาอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 241.

⁴⁶⁶ ธวัช ปุณฺณโกทก, ศิลาจารึกอีสาน สมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติ - ศาสตร์อีสาน, 361-362.

4. จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า ฐานบัวเข่าพรหมและบัวเหลี่ยม รวมไปถึงการประดับลูกแก้วอกไก่แบบล้านช้าง ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง ปรากฏขึ้นครั้งแรกในดินแดนล้านช้างแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ก่อนที่จะนิยมแพร่หลายในสปป. ลาว อีกทั้งน่าสนใจว่าในฝั่งประเทศไทยปรากฏเจดีย์ทรงปราสาทยอดมากกว่าในฝั่ง สปป. ลาว ทำให้สันนิษฐานว่าน่าจะเกี่ยวข้องกับความเชื่อบางประการหรือนิกายของพุทธศาสนาที่ต่างกันหรือไม่ ทั้งนี้ควรศึกษาในรายละเอียดต่อไป

5. จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า งานบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุบังพวนในปัจจุบัน มีรูปแบบแตกต่างออกไปจากเดิม เช่นเดียวกับที่พระธาตุพนม รวมทั้งยังมีงานสถาปัตยกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์อีกหลายแห่งยังคงใช้รูปแบบของบัวเหลี่ยม อันเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง ทำให้เกิดข้อกังขาว่ารูปแบบที่สืบทอดมานี้เกี่ยวข้องกับความเชื่อด้วยหรือไม่ จึงน่าสนใจศึกษาประเด็นของเจดีย์อย่างศิลปะล้านช้างสมัยรัตนโกสินทร์ในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

- กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. โครงการสำรวจและขึ้นทะเบียนโบราณสถานทะเบียนโบราณสถานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : เล่ม 1 จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดยโสธร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กองโบราณคดี, 2529.
- กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. ฝ่ายควบคุมดูแลโบราณสถาน. ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร. เล่ม 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533.
- กรมศิลปากร. คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : คลังวิทยา, 2515.
- _____ . จดหมายเหตุการณบุรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมรวมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการดำเนินงานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในองค์พระธาตุพนม, 2522.
- _____ . ประชุมจารึกภาค 8 จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548.
- _____ . ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515.
- กรมศิลปากร. หอสมุดแห่งชาติ. จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.
- กรรณิการ์ วิมลเกษม. “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง.” ใน 80 ปี ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร รวมบทความทางวิชาการด้านจารึกและเอกสารโบราณ, 63-66. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงาน 80 ปี ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร, 2542.
- กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. เล่ม 10. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2534.
- เกศินี ศรีวงศ์ษา. “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร”. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.
- ไกรฤกษ์ ดวงดี. “รูปแบบล้านช้าง-ล้านนา ในสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย.” หน้าจั่ว 3, 4 (กันยายน 2549) : 91-99.
- คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดยโสธร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร คณะกรรมการอำนวยการ, 2542. (จัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542).

คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับ
เชียงใหม่ 700 ปี. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2538.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. แอลอดพงสาวดารลาว. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม
อีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ม.ป.ป.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. “จะนำเจดีย์ล้านนาก่อนพุทธศตวรรษที่ 22.” เมืองโบราณ 22, 2 (เมษายน
– มิถุนายน 2539) : 163-169.

_____. พระเจดีย์เมืองเชียงแสน. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2539.

_____. พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : วรณรักษ์, 2541.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา , บรรณาธิการ. ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษา
ศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์นพบุรี, 2544.

เจ้าคณะวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร. ประวัติพระธาตุพระอานนท์ วัดมหาธาตุ (พระอารามหลวง)
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร. พิมพ์ครั้งที่ 4. ยโสธร : พิมพ์ดีการพิมพ์,
2550.

ชาญคณิต อารวรรณ์. “เจดีย์วัดพระธาตุลำปางหลวง “ชุดฐานรองรับค้ำชั่งแบบบัวถลาและ
บัลลังก์ผิงกลม” : ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะสุโขทัยกับล้านนาในเมืองลำปางช่วง
พุทธศตวรรษที่ 21.” เมืองโบราณ 33, 3 (กรกฎาคม – กันยายน, 2550) : 101-110.

_____. “ปราสาทพระเจ้าในศิลปะล้านนา : ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม
ระหว่างเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง ”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2550.

เชษฐ ดิงสัญลี. “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง
พุทธศตวรรษที่ 21-22”. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2541.

เชิดเกียรติ กุลบุตร. “สถาปัตยกรรมแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ไทยรบพม่า. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร :
คลังวิทยา, 2505.

_____. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2517.

เดิม วิพากย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคม
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.

_____. ประวัติศาสตร์อีสาน พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

ทงศักดิ์ หาญวงษ์. “พระธาตุบังพวน สัตตมหาสถานแห่งเดียวในภาคอีสาน.” ใน พื้นที่อีสาน
บ้านโคกราช, 70-80. สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ชันพรี้นติ้ง,
2537.

ธวัช ปุณฺณทก. ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์
อีสาน. กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ, 2529.

นราธิปประพันธ์พงศ์, เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชพงศาวดารพม่า. เล่ม 1. พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา และ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สาส์น
สมเด็จฯ. เล่ม 25. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505.

นันทา สุตกุล, ผู้แปล. “จดหมายจากคอร์เนลิส ฟอน นิวโรด (Cornelis van Nyenrode) และแมร์
เทน เฮาท์แมน (Maerten Houtman) ถึงนายเฮนริก แจนเซน (Heynrick Janss) ที่
ปัตตานี วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1612).” ใน เอกสารของฮอลันดาสสมัย
กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185, 37-38 กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, 2513.

บันลือ ขอรวมเดช. “รูปแบบศิลปะบนแผ่นจารึกลายเส้นเรื่องชาดกของวัดศรีชุม จ. สุโขทัย”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

ประจักษ์กรจักร, พระยา (แซม บุนนาค). พงศาวดารโยนก. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : แพร์
พิทยา, 2516.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้างตามถ้อยคำในฉบับเดิมพระนคร: องค์การค้า
คุรุสภา, 2506.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 เล่ม 1 พงศาวดารเมืองน่าน. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2507

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง. พระนคร : ก้าวหน้า, 2507.

ประภัสสร ชูวิเชียร . “พระธาตุหนองสามหมื่น งานสถาปัตยกรรมร่วมล้านช้าง ล้านนา และ
อยุธยา.” เมืองโบราณ 33, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2550) : 94-100.

ประยูร ไพรบุญย์สุวรรณ. โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, 2515. (จัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์-
สถานแห่งชาติ ขอนแก่น)

ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ]. “ศิลปะ ณ นครพิงค์ .” เมืองโบราณ 11, 3 (กรกฎาคม –
กันยายน 2528) : 17-27.

_____. “สถาปัตยกรรมภาคอีสานของไทย.” เมืองโบราณ 6, 2 (ธันวาคม 2522 – มกราคม
2523) : 36-53.

- ประเสริฐ ญ นคร. “การกำหนดอายุจารึกจารึกชาดกวัดศรีชุม.” ใน อักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม
รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ญ นคร 168-
171. กรุงเทพฯ : มติชน, 2549.
- _____. ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก. นครปฐม : ม.ป.ท., 2534.
- พระจักรพรรดิพงศ์ [จาด]. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. เล่ม 2. พระนคร : องค์การค้า
คุรุสภา, 2504.
- พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 เล่ม 9 ราชวงศ์ปกรณ พงศาวดารเมือง
น่าน. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2507.
- พระโพธิ์รังสี. คำแปลจากเทววงศ์พงศาวดารเมืองศรีอยุธยา. แปลโดย พระยาปริยัติธรรม
ชาดา (แพ ตาลละลักษณ์) กับพระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์). พิมพ์ครั้งที่ 3.
ม.ป.ท., 2515. (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนาย ชัช แดงดีเลิศ 1 ตุลาคม 2515)
- พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย แสง มนวิฑูร เปริยญ. ม.ป.ท. : กรมศิลปากร,
2501. (จัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถานอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย)
- “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ [เจิม].” ใน ประชุมพงศาวดาร. เล่ม 39.
พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.
- พระราชศีลโสภิต. ประวัติวัดมหาธาตุและประวัติพระธาตุ. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม,
2526.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. “พระธาตุบังพวน.” ใน อีสานเหนือ, 104-107. นครนายก : โรงเรียนนาย
ร้อยพระจุลจอมเกล้า, 2532.
- _____. “ธาตุลูกฆ่าแม่ที่ “ยโสธร”.” ศิลปวัฒนธรรม 12, 5 (มีนาคม 2534) : 95-99.
- _____. “เมืองหนองหานหลวงและพระธาตุเชิงชุม. ” ใน อีสานเหนือ, 94-99. พิเศษ
เจียจันทร์พงษ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2532.
- มหาสิลา วีระวงส์. ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัย
สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.
- _____. พงศาวดารลาว. แปลโดย ทองสืบ สุขมาร์ค. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2528.
- มานิต วลลิโกดม. “โคตรบูร.” ใน พระธาตุพนม, 90-108. ศรีศักร วลลิโกดม, บรรณาธิการ.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2518.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวงพระบาง. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547.
- _____. วิหารล้านนา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2544.
- วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. อุรังคธาตุ :ตำนาน
พระธาตุพนม. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2521.
- วิชัย ตันกิตติกร. “เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองแบบอยุธยาในเจดีย์ล้านนา.” ศิลปากร 31, 3 (กรกฎาคม
– สิงหาคม, 2530) : 43-48.

- วินัย พงษ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ปาไปสี่ฟุ – ปาไปต้าเตียน เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539.
- วิโรฒ ศรีสุโร. ชาติอีสาน. กรุงเทพฯ : บริษัท เมฆาเพรส จำกัด, 2539.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “โบราณวัตถุสถานในลุ่มแม่น้ำชี” ข้อฟ้า 3, 7 (เมษายน 2511) : 46-65.
- _____. “ลาวในเมืองไทย.” เมืองโบราณ 6, 2 (ธันวาคม 2522 – มกราคม 2523) : 55-70.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “ฐานบัวงอน” กับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนา กับ ล้านช้าง .” ศิลปวัฒนธรรม 22, 4 (กุมภาพันธ์ 2544) : 76-78.
- _____. ศิลปะเมืองเชียงแสน วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____. “ศิลปะลาวหรือล้านช้างโดยสังเขป.” ใน ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์, 86-107. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.
- _____. “ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23).” ใน รายงานการวิจัยพระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย. เอกสารอัดสำเนา, 2552.
- สงวน ไชติสุขรัตน์. ประชุมตำนานล้านนาไทย. เล่ม 2. พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2515.
- สงวน มกรานนท์ . พงศาวดารเมืองล้านช้างและลำดับสกุลสิทธิสาริบุตรราชตระกูลล้านช้างเวียงจันทน์. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : ม.ป.ท., 2483.
- สงวน รอดบุญ. พุทธศิลปะลาว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2526.
- _____. “เวียงคุก.” เมืองโบราณ 2, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2519) : 17-26.
- สถาพร ขวัญยืน และคณะ. “รายงานการสำรวจแหล่งเมืองโบราณบ้านแก้ง อ. ภูเขียว จ. ชัยภูมิ.” ใน รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีจังหวัดชัยภูมิ. เล่ม 1, ไม่ปรากฏเลขหน้า. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2528.
- สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539.
- สันติ เล็กสุขุม. โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.
- _____. “จินตนาการปราสาทจำลองของช่างไทย.” ศิลปวัฒนธรรม 17, 9 (กรกฎาคม, 2539) : 153-154.
- _____. เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : มติชน, 2552.
- _____. “เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดสะตือเมือง เมืองเชียงใหม่.” ศิลปวัฒนธรรม 16, 4 (กุมภาพันธ์ 2538) : 36-37.

- สันติ เล็กสุขุม. เจดีย์เพิ่มมม เจดีย์ย่อมม สมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2529.
- _____. เจดีย์ราย “ทรงปราสาทยอด” วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการ, 2541.
- _____. เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2534.
- _____. ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย-ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549.
- _____. “หลังคาซ้อนชั้นของโบสถ์ วิหาร.” ศิลปวัฒนธรรม 16, 8 (มิถุนายน, 2538) : 186-188.
- สิทธิพร ณ นครพนม. “พระธาตุบังพวน ล้ำค่าควรเมืองหนองคาย.” ศิลปวัฒนธรรม 16, 10 (สิงหาคม 2538) : 165-166.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. สถานที่น่าศึกษาในสี่ภาคของประเทศไทยและโรคที่ควรระวังและการใช้ยา. กรุงเทพฯ : วิชาการพิมพ์, 2516.
- สุรพล ดำริห์กุล. แผ่นดินอีสาน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2549.
- สุรศักดิ์ ศรีสำอางค์. เมืองน่าน โบราณคดีประวัติศาสตร์และศิลปะ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530.
- _____. ลำดับกษัตริย์ลาว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545.
- สุวิทย์ จิระมณี. “พระธาตุอีสาน.” วารสารศิลปกรรมบูรพา 9, 2 (ธันวาคม 2549 – พฤษภาคม 2550) : 15-25.
- เสนอ นิลเดช. ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2526.
- หลวงวิจิตรวาทการ. งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมยุทธการทหารบก, 2512.
- หวน พันธุพันธ์. มรดกศิลปกรรมสยาม. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2516.
- ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์. พระธาตุบังพวน ตำบลบังพวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย. เอกสารอัดสำเนาเสนอหน่วยศิลปากรที่ 7 ขอนแก่น, 2536.
- ห้างหุ้นส่วนจำกัด ยอดนภศูล. รายงานการบูรณะวัดเทพพลประดิษฐาราม ต. เวียงคุก อ. เมือง จ. หนองคาย. เอกสารอัดสำเนา, 2536.
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. โบราณคดีเมืองหนองคาย (ข้อมูลแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุสถาน และแหล่งศิลปกรรมจังหวัดหนองคาย). ขอนแก่น : อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท สำนักงาน โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น, 2544.
- _____. “ปราสาทหินและศิลปะขอม เมืองสกลนคร.” ใน รอยอดีตสกลนคร, 95-103. อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, บรรณาธิการ. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา, 2540.
- _____. “พระธาตุบังพวน.” สารกรมศิลปากร 12, 7 (กรกฎาคม 2542) : 8-9.

อุทัย เทพสิทธิธา. ความเป็นมาของไทย – ลาว. กรุงเทพฯ : เปรมชัย, 2516.

อันส์ เพนธ์. “พระพุทธรูปที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่. ” ศิลปากร 18, 5 (มกราคม 2518) : 49-55.

อันส์ เพนธ์ และคณะ. ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 4 : จารึกในพิพิธภัณฑ์ เชียงใหม่. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง, 2543.

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และแหล่งอื่น

เชษฐ ติงสัญชลี. อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. สัมภาษณ์, 28 สิงหาคม 2552.

_____. อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2553.

“พระธาตุพนม.” ภาพส่วนบุคคล. จ / จ / 5037 (10708). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2553.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

เจ้าคำหมั้น วงกตรัตนะ. ตำนานเมืองหลวงพระบาง. เวียงจัน : โรงพิมพ์เวียงกรุง, 2507.

หุมนัน รัตตะนะวง และคณะ. มรดกอันล้ำค่าของหลวงพระบาง. สิงคโปร์ : ม.ป.ท., 2543.

Le May, Reginal. The Culture of South – East Asia. London : George Allen and Unwin, 1954.

Luce, G.H. Old Burma – Early Pagan. New York : Artibus Asiae, 1969.

Marie Gagneux, Pierre. Contribution a la connaissance de la civilisation Laotienne d'apres l'epigraphie du royaume de Vientiane. Paris : n.p., 1975.

Parmantier, Henri. L'Art du Laos. Paris : E'cole Francaise D'extrememe – Orient, 1988.

Pichard, Pierre. Inventory of monuments at Pagan. V.4. Paris: UNESCO, 1992-1995.

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติส่วนตัว

ชื่อ นางสาวเกศินี ศรีวงศ์ษา

ภูมิลำเนา 99/3 หมู่ 2 ตำบลพังโคน อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร 47160

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2539 สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา

โรงเรียนพังโคนจำปาสามัคคีวิทยา จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. 2542 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

โรงเรียนพังโคนวิทยาคม จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. 2545 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

โรงเรียนสกลราชวิทยานุกูล จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. 2549 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2550 ศึกษาต่อระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร